# श्री श्राद्धगुणविवरण भाषांतर.

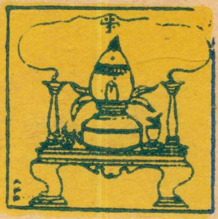

प्रयोजक—

आचार्यश्री विजयकल्याणसूरिजी म०

परमर्षि श्रीजिनमंडनगणिविरचित

# श्री श्राद्धगुणविवरण भाषांतर.

( જિનવચનામૃત મહોદધિમાંથી પરમર્ષિ ગીતાર્થ વચન તરંગ બિન્દુરૂપ શ્રાવકધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષના ઉત્તમ ગુણોરૂપી પુષ્પોનું દૃષ્ટાંત યુક્ત વિસ્તારવડે વિવેચન. )


અનુવાદક,

( પ્રવર્ત્તકજી મહારાજ શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજના શિષ્ય )

**શ્રીમાન્મુનિમહારાજ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ.**

સંયોજક

પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયકલ્યાણસૂરીશ્વરજી મહારાજ


મૂલ્ય રૂા. પાંચ


વીર સંવત ૨૪૭૭. વિક્રમ સંવત ૨૦૦૭.

પ્રકાશક
શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી
જૈન લાયબ્રેરી
અમદાવાદ

श्रद्धालुतां श्राति शृणोति शासनं, धनं वपेदाशु वृणोति दर्शनम् ।
कृंतत्यपुण्यानि करोति संयमं, तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥

ભાવાર્થ—જે શ્રદ્ધાળુપણાને દઢ કરે, જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને શ્રવણ કરે, શુભ ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યને શીઘ્ર વાવે (વ્યય કરે), જિન દર્શનને (સમ્યક્ત્વને) વરે (આદરે), પાપોનો નાશ કરે, અને સંયમ કરે (મનઈંદ્રિયોને વશ કરે) તેમને વિચક્ષણ પુરુષો શ્રાવક કહે છે. -શ્રીમદ્ જિનમંડનગણિ.

મુદ્રક
ગુલાબચંદ દેવચંદ શેઠ
આનંદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
ભાવનગર

સુવિહિતચૂડામણિ રૈવતાચલ જીર્ણોદ્ધારક

પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજ

# નિવેદન

'શ્રાદ્ધગુણ-વિવરણ' ના ગ્રંથનો વધુ પરિચય તેની પ્રસ્તાવનામાં આપેલ છે. એટલે તે અંગે અત્રે ખાસ લખવાનું રહેતું નથી.

'શ્રાવક-ધર્મ' નું નિરૂપણ કરતા આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ અને તરતમાં જ તે ઉપડી ગઇ હતી. ત્યાર બાદ આજના વિષમ કાળમાં શ્રાવક—ધર્મનું જ્ઞાન આપતા સાહિત્યના પ્રચાર માટે અમારી પાસે અવારનવાર માંગણી ચાલુ જ હતી, અને ખૂબ વિચાર પછી સુધારા-વધારા સાથે શ્રાદ્ધગુણ-વિવરણની જ બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવે તો તે સુયોગ્ય છે; કારણ આ ગ્રંથમાં શ્રાવક ધર્મ પર ઘણી સરળતાથી સુરોચક દૃષ્ટાન્તો સાથે ઘણું કહેવામાં આવેલ છે. આજના યુગમાં સંસ્કારપ્રેમી ભાઇઓ માટે જો આ ગ્રંથનું બરાબર વાચન કરવામાં આવે તો અમોને લાગે છે કે-માત્ર

જૈન ભાઇઓને જ નહિ પરંતુ કોઇ પણ માનવીને માટે આ ગ્રંથ પ્રેરણારૂપ થઇ પડશે, તેમ જ જ્યારે આજે જનતાનું નૈતિક બળ ઘટતું આવે છે તેવા સમયે આ ગ્રંથનું વાચન અને પ્રચાર અનેક રીતે ઉપકારક નીવડશે.

આ ગ્રંથના પ્રકાશન માટે આચાર્ય શ્રી વિજયકલ્યાણ-સૂરીશ્વરજીની પ્રેરણા અને સંપાદનમાં જે શ્રમ લીધો છે તે બદલ અમો તેઓશ્રીના આભારી છીએ. અને તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી આ ગ્રંથ-પ્રકાશનમાં જે ગૃહસ્થોએ આર્થિક સહાય આપી છે તેની પણ આ તકે સાભાર નોંધ લઈએ છીએ.

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાએ આ ગ્રંથને પુનઃ પ્રગટ કરવાની અમોને જે તક આપી છે તે માટે અમો ઉક્ત સંસ્થાના પણ એટલા જ આભારી છીએ.

છેવટ જે ભાવનાથી આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવામાં આવે છે તે ભાવના પાર પડો એવી પ્રાર્થના સાથે આ ગ્રંથ વાચકોના કરકમળમાં રજૂ કરતાં અમો અમારો આનંદ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

—પ્રકાશક

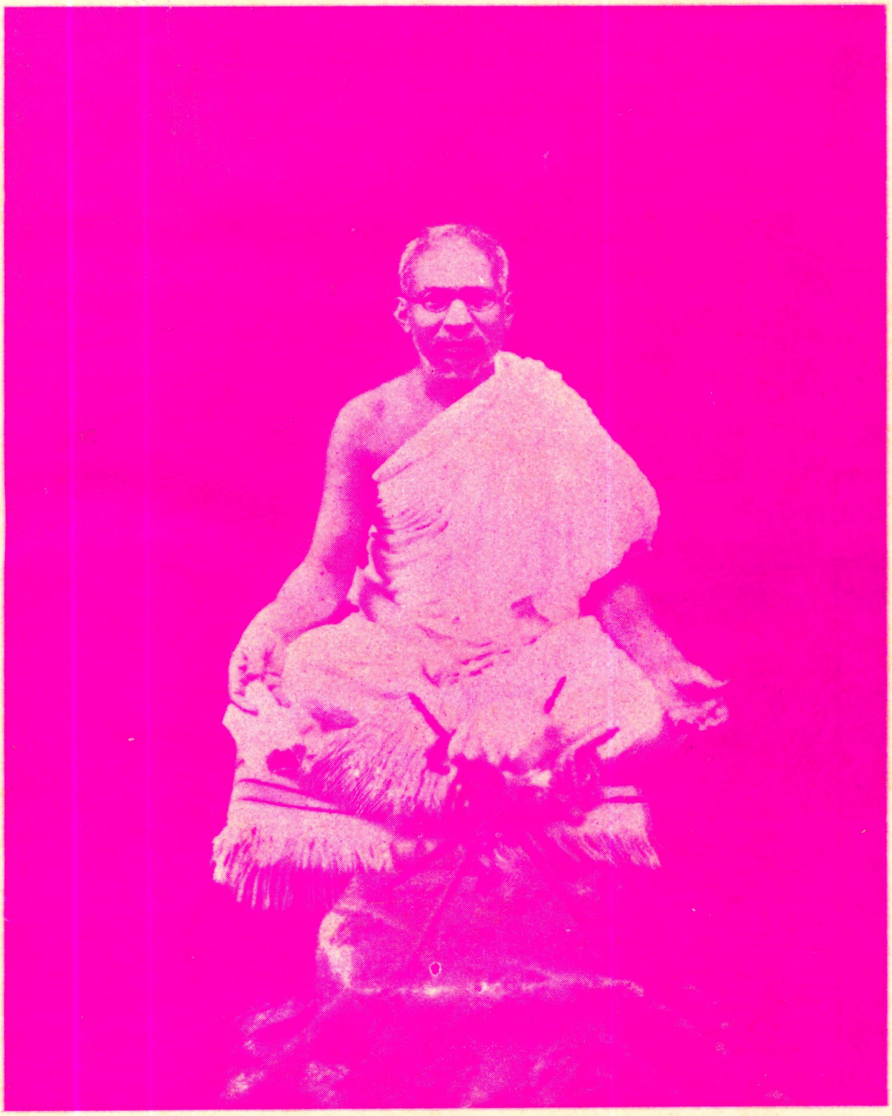

આચાર્ય વિજયકલ્યાણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

# પ્રસ્તાવના

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના જીવનનો ઉદ્દેશ સમજી ઉત્તમ અધિકારી થવું જોઇએ. તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય આ વિશાળ સંસારસાગરમાં પોતપોતાની શક્તિ-અનુસાર પ્રયત્ન કરીને પ્રત્યેકને જીવનનૌકા માટે જે માર્ગ કાઢવો પડે છે, તે કાઢી શકાતો નથી- આપણી પાછળ અનંતકાળ વીતેલો હોય છે અને આપણે જીવનદશામાં જેમ જેમ આગળ વધતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણી સમક્ષ વિશાળ અને અભેદ્ય ભવિષ્યકાળ પણ આગળ વધતો જ હોય છે, એવી રીતે આપણી કર્મોએ નીમેલી મર્યાદા હોય, ત્યાંસુધી એ જીવનયાત્રા ચાલતી રહે છે અને અંતે કાળ આપણને આ સંસારના મહાન રણાંગણમાંથી ઉપાડી જાય છે, પણ તે સમયે આપણે મહાન સમરાંગણમાં કેટલા વિજયી થયા છીએ કે પરાજિત થયા છીએ, એ વાતનો નિર્ણય આપણને અધિકાર જ કરાવે છે.

એ ઉત્તમ અધિકાર સંપાદન કરવાનું સાધન ગુણો છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાણીમાં કર્માનુસાર બીજરૂપે કિંવા વિશેષ સ્પષ્ટરૂપે એ ગુણોની પ્રેરણા રહેલી હોય છે. તે ગુણોનો જ્યારે વિકાસ થાય છે ત્યારે મનુષ્ય જીવનની ભવ્યતા પ્રકાશી નીકળે છે. કર્મ પુદ્ગલના અનાદિ સંબંધથી વિચિત્ર વેશોને ધારણ કરી આત્મા આ સંસારની ચતુર્વિધ ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે, તેમાં જ્યારે સુકર્મ-યોગે તેને મનુષ્ય ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે ગુણો મેળવવાનો પૂર્ણ અધિકારી થઇ શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોવાને અને જાણવાને જે ગુણોની આવશ્યકતા છે, તે ગુણો મનુષ્ય ગતિમાં સારી રીતે મેળવી શકાય છે. ભગવાન્ તીર્થંકરોએ પણ સૂત્રવાણીમાં એ જ પ્રરૂપણા કરેલી છે. તેઓ ઉપદેશે છે કે, "આ જીવ વસ્તુતાએ શુધ્ધ છે પણ તેની શુધ્ધ દશા કર્મને લીધે દબાઇ જાય છે-આચ્છાદન પામી જાય છે, તેથી તે સ્વભાવ દશા ભૂલી જઇને વિભાવ દશામાં આવી પડે છે, તેથી તેણે પોતાની પરમ વીર્ય સ્ફુરણા કરી પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રકટ કરવો જોઇએ." ભગવાન્ દેવાધિદેવના આ ઉપદેશ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે-પ્રત્યેક મનુષ્ય આત્માએ વીર્યસ્ફુરણા કરવી જોઇએ, એ વીર્યસ્ફુરણા આત્મીય ગુણોને લઇને

જ પ્રકટ કરી શકાય છે, અને તેથી ખરેખરી માનસિક ઉન્નતિ મેળવી શકાય છે.

આ સંસારના નિત્ય વ્યવહારમાં રહીને ધર્મનો અધિકાર અથવા ધર્મની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેવા ઉચ્ચ ગુણોની પૂર્ણ આવશ્યકતા છે. મનુષ્યને આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની પ્રકૃતિઓના સંસર્ગમાં આવવું પડે છે તેથી પોતાને અવશ્ય કર્ત્તવ્ય જે જે વ્યવહાર હોય તેમાં જે જે પ્રકૃતિનો યોગ થાય તેનો પોતાના વ્યાવહારિક કાર્ય જેટલો જ સંબંધ રાખી પોતાના મુખ્ય નિશ્ચયમાં વિક્ષેપ થવા દેવો નહિ. આપણા શુભ નિશ્ચયને વિરોધી એવા વિચારથી તણાઇ જવા કરતાં, આપણાં શુભ વિચારમાં અન્ય જનો દોરાય તેમ કરવાનો યત્ન રાખવો, મૈત્રી આદિ ઉત્તમ ભાવનાઓથી દોરાઇ સર્વ પ્રાણી માત્ર તરફ વાત્સલ્ય પ્રેમ પ્રસારવો અને સર્વોપયોગી ગૃહાવાસમાં રહીને પણ અનાસક્તિ રાખી, સમભાવે વર્ત્તી મનુષ્યજીવનને ઉન્નત કરતાં જવું, એ ઉત્તમ શિક્ષણોના પાઠ ગુણ મેળવવાથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આહાર, વિહાર, વિચાર, વાંચન, સંગત, વ્યવહાર આદિ પ્રવૃત્તિમાં જો ઉત્તમ ગુણોનો પ્રકાશ પાડવામાં આવશે, તો પછી તમોને આ વિષમય સંસાર પણ અમૃતમય લાગશે, કોઇ સ્થાને દુરાગ્રહ કે અનાદરની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થશે નહિં; કોઈ પ્રિય પદાર્થને અભાવે ક્લેશ થશે નહિ, પરજીવનમાં પણ સ્વજીવન એટલે સુધી ભળી ગયેલું લાગશે કે અન્યના હર્ષશોકથી તમને હર્ષશોક થયા વિના રહેશે નહિં અને શક્તિ અનુસાર સર્વને સહાય કરવાની પણ ઇચ્છા થશે. ઉન્નત વિચારો અને ભવ્ય ભાવનાઓ શુદ્ધ થયેલા તમારા અંતઃકરણરૂપી દર્પણમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિબિંબ પામશે. અકસ્માત તમને તમારી ઉમદા આશાઓ અને ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થતી જણાશે; જૈન-આગમના તત્ત્વોનું જ્ઞાન અને તેના ખુલાસા સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઈ આવશે, તમારી દૃષ્ટિ જ કોઇ દિવ્ય પ્રકારે ખુલી જશે. શંકા, આકાંક્ષા, જડતા, પ્રમાદ, આલસ્ય, વિષયભોગેચ્છા, મિથ્યાત્વ, અસ્થિરતા તથા ચંચળતા વગેરે દોષો તમારાથી દૂર રહેશે, અને ભવ્ય જીવનનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી તમે ધર્મના પૂર્ણ અધિકારી થઈ શકશો.

આવી રીતે ધર્મની સંપૂર્ણ યોગ્યતા ગુણોથી જ મેળવી શકાય છે, એ વાત સર્વ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે. હવે તે ગુણોનું સ્વરૂપ કેવું છે? અને તે ગુણો મનુષ્યને તેના જીવનમાં કેટલા લાભકર્ત્તા છે? તે વિષેનું સવિસ્તર અને દૃષ્ટાંત સહિત વિવેચનનું જ્ઞાન પ્રત્યેક શ્રાવકે સંપાદન કરવું જોઇએ. અને તે જ્ઞાનને પોતાને નિર્મળ ચરિત્રમાં ઉતારવું જોઇએ. તેમ કરવાથી ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા ધર્માધિકારી શ્રાવકમાં સાંસારિક ઉન્નતિની, અનુભવસિદ્ધ ધર્મકાર્યની, નીતિના નિર્મલ બોધની અને છેવટે આત્મજ્ઞાનની ભાવનાઓ સ્ફુરિત થાય છે, તેમજ પોતાના ઉચ્ચ આશયોનું અને મહાપ્રભાવિક સમકિતનું મહાબળ પણ પ્રગટ થાય છે.

આ **શ્રાદ્ધગુણવિવરણ** ગ્રંથ ઉપર્યુક્ત સર્વ માહાત્મ્યથી ભરપૂર છે. અને ગૃહસ્થ :શ્રાવકને ધર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવામાં જે ગુણોની આવશ્યકતા છે, તેને યથાર્થ રીતે બતાવનારો છે. અને ધર્મના અધિકારી કોણ ? એ પ્રશ્નનો યથાર્થ નિર્ણય કરાવનારો છે. જેઓએ શ્રાવકપણાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા નિશ્ચય કર્યો હોય, એટલે કે જેને આપણે શુદ્ધ શ્રાવક કહીએ છીએ, તેઓ આવા ગ્રંથના પ્રથમ પદે અધિકારી છે અને ખાસ કરીને તેઓને જ ઉદ્દેશીને આપણાં મહોપકારી મહાત્માઓએ આવા ગ્રંથો લખેલા છે. એટલું જ નહિ પણ સર્વમાન્ય સર્વોપયોગી થઈ શકે તેમ પણ છે. આવા ગ્રંથો વાંચી, વિચારી ગૃહસ્થાવાસીઓ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજી શકે છે અને પરિણામે ધર્મના પૂર્ણ અધિકારી વર્ગમાં દાખલ થઈ શકે છે.

ગૃહસ્થવર્ગના ઉભય લોકના શ્રેયને સાધનારા આ ગ્રંથની અંદર તેના કર્ત્તા પરમર્ષિ શ્રી જિનમંડનગણીએ ગૃહસ્થધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાને શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન કરી બતાવ્યું છે અને પ્રસંગોપાત મનન કરવા યોગ્ય દૃષ્ટાંતો આપી ગૃહસ્થ જીવનનું પરમ સાધ્ય જે ગુણો છે, તેનું છટાદાર બ્યાન આપેલું છે. ગૃહસ્થધર્મ મુનિધર્મથી સરળ અને સુસાધ્ય છે, તેથી તેની આદ્ય ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવાને ગ્રંથકારે તે ઉપર અનેક પ્રકારે ઉલ્લેખ કરેલો છે.

ગ્રંથના આરંભમાં **શ્રાવક** શબ્દના અર્થનું ગૌરવ ભરેલું પ્રતિપાદન કરવામાં કર્ત્તાએ પોતાના પાંડિત્યનો પ્રભાવ સારી રીતે બતાવી આપ્યો છે. અને શ્રાવકના સત્ય લક્ષણો શાસ્ત્રીય પ્રમાણોથી ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરી બતાવ્યા છે. તે પ્રસંગે શ્રાવકધર્મનું સ્વરૂપ, ધર્મોપદેશ આપવાની યોગ્યતા અને તેના પ્રકારો હૃદયગ્રાહી દૃષ્ટાંતોથી એવા ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવ્યા છે કે જે વાંચવાથી સામાન્ય વાચકોને પણ તે સરલતાથી ગ્રાહ્ય થઇ શકે તેમ છે.

ધર્મના સામાન્ય અને વિશેષ-એવા બે પ્રકાર છે. સમ્યક્ વર્તન એ સામાન્ય ધર્મ અને બારવ્રતાદિરૂપ-એ વિશેષ ધર્મ ગણાય છે. તેમાં સામાન્ય ધર્મ હોય તો જ વિશેષ ધર્મ સુશોભિત થાય છે. આ લેખમાં કર્ત્તાએ સામાન્ય ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે અને તેની અંદર ગૃહસ્થ શ્રાવકના ગુણોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. પ્રથમ ગૃહસ્થ શબ્દનો અર્થ '**गृहैर्दारैः सह तिष्ठति इति गृहस्थः**' એટલે સ્રી સાથે ઘર માંડીને રહે તે **गृहस्थ** કહેવાય છે. તે ગૃહવ્યવહારની સ્થાપના વૈભવને લઇને બને છે અને તે વૈભવ ન્યાયથી મેળવવો જોઇએ, માટે ગૃહસ્થનું પ્રથમ લક્ષણ '**न्यायसंपन्नविभवः**' એમ બતાવવામાં આવ્યું છે. શુદ્ધ વ્યવહારથી (ન્યાય-પ્રમાણિકપણાથી) ઉપાર્જન કરેલી સંપત્તિ ગૃહસ્થ અને તેના પરિવારને સુખકારી થાય છે. અને તેથી ગૃહાવાસના સુખો નિઃશંકપણે ભોગવાય છે. અન્યાયોપાર્જિત સંપત્તિ શંકા અને ભયનું સ્થાનરૂપ બની આ લોક તથા પરલોકમાં અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. આ વિષે ગ્રંથકર્ત્તાએ સ્પષ્ટ વિવેચન કરી અને ચરિ-

તાનુયોગના પ્રાચીન દૃષ્ટાંતરૂપ કથાનકો આપી એ આદ્ય ગુણનો દિવ્ય પ્રભાવ સારી રીતે દર્શાવ્યો છે. જેની અંદર ગૃહસ્થના જીવનને ઉજ્વળ અને યશસ્વી બનાવનારા દાનધર્મ વિષે પણ સારો ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રસંગે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યના પરિણામને દર્શાવનારૂં રંકશ્રેષ્ઠીનું દૃષ્ટાંત ઘણું સુબોધક આપવામાં આવ્યું છે. અને તેને અંગે વ્યવહારશુદ્ધિનું સ્વરૂપ, ન્યાયનિષ્ઠ વૃત્તિનું માહાત્મ્ય, દેવદ્રવ્યાદિકના ભક્ષણથી થતી હાનિ, શુદ્ધ ઋજુવ્યવહારના પ્રકાર, લક્ષ્મીના યોગથી બુદ્ધિથી વિચિત્રતા, તે સંબંધે ધનશ્રેષ્ઠીનું દૃષ્ટાંત આપી ગ્રંથકારે પ્રથમ ગુણ વિષે ઘણું રસિક વિવેચન કરેલું છે.

ગૃહસ્થ ન્યાયોપાર્જિત વૈભવવાળો હોય પરંતુ જો તેનામાં શિષ્ટાચારનો ગુણ ન હોય તો તે યોગ્ય કહેવાય નહિ તેથી તે પછી "શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવારૂપ" બીજા ગુણનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. આ ઉપયોગી ગુણના વર્ણનમાં સદાચારના લક્ષણો આપવામાં આવ્યા છે કે જેની અંદર શ્રાવક ગૃહસ્થે લોકાપવાદનો ભય રાખવો, ગરીબ–નિરાશ્રિત લોકોનો ન્યાત, જાત કે ધર્મનો ભેદ રાખ્યા વિના ઉદ્ધાર કરવો, બીજાએ કરેલા ઉપકારની કદર કરવી, દાક્ષિણ્યતા રાખવી, કોઇની નિંદા કરવી નહિ, સત્પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી, વિપત્તિમાં ધૈર્ય રાખવું, સંપત્તિમાં નમ્ર થવું, પ્રસંગે થોડું બોલવું, કોઇ સાથે વિરોધ કરવો નહિ, અંગીકાર કરેલું કાર્ય પૂરું કરવું, નકામો ખર્ચ કરવો નહિ, હંમેશા યોગ્ય સ્થાને ક્રિયા કરવી, સારા કામ કરવાનો આગ્રહ રાખવો, પ્રમાદ છોડી દેવો, લોકાચારને અનુસરવું અને જમાના પ્રમાણે ચાલવું–આ પ્રમાણે શિષ્ટાચારના લક્ષણો બતાવી તે ઉપર કૌશાંબી નગરીના ધર્મપાળ અને વસુપાળ શ્રેષ્ઠીનું અસરકારક દૃષ્ટાંત આપી એ બીજા ગુણના વર્ણનની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

ગૃહસ્થ શિષ્ટાચાર પાળનારો હોય પણ જો તે વિવાહ સંબંધમાં અવિચારી બની જાય તો તેની કુલ વ્યવસ્થાનો ભંગ થઇ જાય, તેથી તે પછી "સમાન કુલ તથા શીલવાલા અન્ય ગોત્રી સાથે વિવાહ સંબંધ જોડવાનો" ત્રીજો ગુણ આપવામાં આવ્યો છે. આ ગુણના વિવેચનમાં ધર્મ્ય અને અધર્મ્ય મળી આઠ પ્રકારના વિવાહનું વર્ણન આપી તે પ્રસંગે કુલીન કન્યાના લક્ષણો તથા વિવાહને યોગ્ય વયનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરી શ્રાવક ગૃહસ્થાવાસના ઉચ્ચ બંધારણ સંબંધે સારો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. સ્ત્રી અને પુરૂષની સમાનતાને લઈને ધર્મ, શોભા, કીર્ત્તિ અને આ લોકના સર્વ સુખો પ્રાપ્ત થાય છે અને વિષમતાને લઇને કલહ, કલેશ પ્રમુખ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિષે ગ્રંથકારે સુભદ્રાનું દૃષ્ટાંત આપી તે દોષનો આછો ચિતાર આપેલો છે. આ પ્રસંગે શ્રાવક કુલની ઉત્તમ સ્થિતિ કેવા પુત્રોથી રહે છે, તે વાત દર્શાવવાને સુજાત, અતિજાત, કુજાત અને કુલાંગાર એ ચાર પ્રકારના પુત્રોના લક્ષણો આપ્યા છે. જે ઉપરથી શ્રાવક સંસારમાં સ્ત્રીપુત્રાદિક પરિવારની વ્યવસ્થા કેવી રાખવી જોઇએ, એ વાત સૂચવી તે સાથે

યથાર્થ ગૃહિણી શ્રાવિકાનું સ્વરૂપ પણ કહી બતાવ્યું છે. ઉત્તમ ગૃહિણી સંસારને શોભાવે છે અને અધમ અંગના ગૃહરાજ્યને છિન્નભિન્ન કરી નાંખે છે. તે વિષય ચર્ચી સાવિત્રી નામની એક હલકી સ્ત્રીનું સુબોધક દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે શ્રાવક સંસારના શિક્ષણરૂપે આ ત્રીજો ગુણ વર્ણવી એ વિષયને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

કદિ શ્રાવક ગૃહસ્થ સુજ્ઞ સ્ત્રીના યોગથી યુકત થયો હોય, પરંતુ જો તે પાપથી ડરતો ન હોય તો તે યોગ્ય ગણાતો નથી તેથી તે પછી "પાપભીરૂ" નામના ચોથા ગુણનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ગુણના વિવેચનમાં જો પુરૂષ પાપભીરુ ન હોય તો તેને અનર્થના કારણરૂપ અનેક દુર્વ્યસનો લાગુ પડે છે. એ વાત ગ્રંથકારે આ ગુણને અંગે દર્શાવી છે. તે પછી પાપભીરૂ ગૃહસ્થને કેવા લાભો થાય છે, તે વિષે કુશસ્થળ નગરના વિમળ તથા સહદેવ નામના બે શ્રેષ્ઠીકુમારોનું દૃષ્ટાંત આપી એ ચોથા ગુણને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

કદિ ગૃહસ્થ પાપભીરુ હોય પણ જો પ્રસિદ્ધ દેશાચારથી ઉલટી રીતે વર્ત્તતો હોય તો તે ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય ગણાતો નથી તેથી "પ્રસિદ્ધ દેશાચાર" નામના પાંચમા ગુણનું વર્ણન કરી બતાવવામાં આવ્યું છે. જૈન ગૃહસ્થે લોક વિરુદ્ધ કે ધર્મ વિરુધ્ધ આચારનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અન્યથા તે પુરૂષ લોકમાન્ય, યશસ્વી અને સિધ્ધકાર્ય થઇ શકતો નથી. આ પ્રસંગે ગ્રંથકારે ગૃહસ્થને શિક્ષણ લેવા યોગ્ય કેટલાએક લોકવિરુધ્ધ કાર્યો ગણાવી તેમાંથી દૂર રહેવા સારો ઉપદેશ આપેલો છે.

કદિ પ્રસિદ્ધ લોકાચાર પ્રમાણે વર્તતો હોય પણ જો તે ગૃહસ્થને પરનિંદા કરવાની કુટેવ હોય તો તે ઉપર કહેલો ગુણ નિષ્ફળ થઈ જાય છે, તેથી તે પછી " કોઇનો અવર્ણવાદ ન બોલવા રૂપ " છઠ્ઠા ગુણનો પ્રસંગ સંક્ષેપમાં વર્ણવી બતાવ્યો છે. નીચ ગોત્ર કર્મ બાંધનારા એવાને આ ગુણના વિશેષ બોધ થવા માટે ગ્રંથકારે કોઇ એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણીનું અસરકારક દૃષ્ટાંત આપેલું છે.

પ્રસિદ્ધ લોકાચાર પ્રમાણે વર્ત્તે અને પરનિંદા પરહરે છતાં પણ જો નઠારા ઘરમાં અને નઠારા પડોશમાં રહેનારા ગૃહસ્થ હોય તો તેને અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે, તે બાબતને "ગૃહસ્થે કેવા ઘરમાં અને કેવા પડોશમાં રહેવું જોઇએ" તે વિષે સાતમા ગુણનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અને તે વિષે ગિરનાર પર્વત પાસે આવેલા કુબેરપુરની અંબિકા નામની વિપ્રપત્નીનો દાખલો આપી નઠારા પડોશથી કેવી હાનિ થાય છે, એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ જ પ્રસંગને પુષ્ટ કરવા માટે તે પછી આઠમા ગુણ તરીકે "સત્સંગ રાખવાનો" ઉપદેશ આપેલો છે. અને તેને માટે વીરપુર નગરના પ્રભાકર નામના એક વિપ્રકુમારનું હૃદયગ્રાહી દૃષ્ટાંત આપી ગ્રંથકર્ત્તાએ સદુપદેશનો ઘણો મધુર સ્વાદ ચખાડ્યો છે.

ઉપર કહેલા બધા ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય છતાં પણ જો ગૃહસ્થ માતાપિતાનો પરમ ભક્ત ન હોય તો તે ધર્મનો અધિકારી બનતો નથી, તેથી “ માતાપિતાની ભક્તિ-સેવા કરવારૂપ ” નવમો ગુણ વર્ણવી બતાવ્યો છે. આ પ્રસંગે ગ્રંથકારે સત્પુત્રના લક્ષણોનું સારું વિવેચન કરી બતાવ્યું છે, અને તે ઉપર કેટલાએક મનોરંજક દાખલાઓ આપી એ ગુણોની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી બતાવી છે. ઉપર્યુક્ત સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ગૃહસ્થે પોતાના જીવનમાં સાવચેત રહેવાનું છે. કોઇ પણ સ્થળ ઉપદ્રવવાળું જોવામાં આવે તો તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. તે ત્યાગને જ દશમા ગુણ તરીકે ગણી ગ્રંથકારે “ ગૃહસ્થે કેવા દેશમાં અને કેવા સ્થળમાં રહેવું જોઇએ, ” એ વિશે સારૂં વિવેચન કરેલું છે. નઠારા સ્થળમાં વાસ કરવાથી કેવી હાનિ થાય છે, તે વિષે પદ્મપુર નગરના નિર્વિચાર રાજાનું અસરકારક દૃષ્ટાંત આપી આ ગુણોની ખરી ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી બતાવી છે.

સારા યોગ્ય સ્થળમાં વાસ કરનાર ગૃહસ્થ પણ કોઇવાર નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. તેથી તે પછી “નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવારૂપ” અગીઆરમા ગુણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રસંગે અયોગ્ય કાર્યનો આરંભ, પ્રજાવર્ગ સાથે વિરોધ, બલવાનની સાથે સ્પર્ધા અને સ્ત્રીજાતિનો વિશ્વાસ એ ચાર જે મૃત્યુના દ્વાર કહેવાય છે, તે વિષે વિવેચન કરી અને ઉજ્જયની નગરીના રોગ નામના બ્રાહ્મણની દૃષ્ટાંત-કથા આપી ગ્રંથકારે આ સર્વોપયોગી મહાન્ ગુણનો ઉત્તમ મહિમા વર્ણવી બતાવ્યો છે. તે પછી સ્વજન, સ્વજાતિ અને રાજ્યને અહિતકારી કર્ત્તવ્યને અંગીકાર ન કરવાનો બોધ આપ્યો છે અને તેથી કેવી હાનિ થાય છે, તે વિષે અનેક પ્રમાણો આપી સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપર કહેલા બધા ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે છતાં જો પોતાના ઘરવ્યવહારની સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર ઉડાઉપણે ખર્ચ રાખે તો તેની વ્યવહાર નૌકા ચાલી શકતી નથી, તેથી તે પછી જ “ **આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખવાનો** ” બારમો ગુણ વર્ણવી બતાવવામાં આવ્યો છે. ગૃહસ્થે ઉપાર્જન કરેલ દ્રવ્યમાંથી કેવી રીતે વ્યય કરવો અને ઉપયોગ કરવો, તે વિષે આ પ્રસંગે ઘણું વિવેચન કરી એક કૃપણ શ્રેષ્ઠીનું અસરકારક દૃષ્ટાંત આપેલું છે. અને વૈભવને અનુસાર ખરચ કરનાર ગૃહસ્થ પ્રતિષ્ઠા, યશ, પુણ્ય સુખ અને સંપત્તિ સારી રીતે મેળવી પોતાના ગૃહસ્થાવાસને સારી રીતે દીપાવે છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ગૃહસ્થ આયોચિત વ્યય કરનાર હોય પણ જો તે ગૃહસ્થને છાજે તેવો વેષ પહેરે નહીં તો તે ગૃહસ્થ પોતાની પ્રતિષ્ઠાને યથાર્થ જાળવી શકતો નથી, તેથી તે પછી ગ્રંથકારે “ **વૈભવને અનુસારે વેષ રાખવાનો** ” તેરમો ગુણ

વર્ણવી બતાવ્યો છે. આ ગુણને અંગે માંગલ્યના સ્વરૂપનું વિવેચન કરી તે વિષે કર્ણદેવનું મનોહર દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, જે મનન કરવા જેવું છે.

માંગલ્ય વેષથી બહાર સ્વરૂપવડે સુશોભિત દેખાતો ગૃહસ્થ બુદ્ધિના આંતર સ્વરૂપથી રહિત હોય તો તે ઉત્તમ ગણાતો નથી તેથી "બુદ્ધિના આઠ ગુણો મેળવવા રૂપ" ચૌદમા ગુણનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે અને તે ઉપર **નારદ અને પર્વત** નામના બે વિદ્યાર્થીઓનું સુબોધક ઉદાહરણ આપેલું છે.

બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપથી યુક્ત થયેલો ગૃહસ્થ જો સતત ધર્મશ્રવણ કરતો ન હોય તો તે વૃથા જીવનવાળો ગણાય છે, તેથી તે ગુણની પછી "**ધર્મશ્રવણ કરવારૂપ" પંદરમા** ગુણનું વર્ણન કરી તે સંબંધે મણિકાર શ્રેષ્ઠી અને સુદર્શન શ્રેષ્ઠીના દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા છે, જે ઉપરથી વાચક અને શ્રોતા–ઉભયના હૃદય ઉપર ધર્મશ્રવણના મહિમાનું સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ આવે છે.

બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપની શુધ્ધિવાલો ગૃહસ્થ શ્રાવક શાસ્ત્ર શ્રવણ કરતો હોય પણ જો તે ધર્મના સાધનરૂપે અને ચિંતામણિરૂપે ગણાતા આ મનુષ્ય શરીર તરફ ઉપેક્ષા રાખી આહાર વિહારના નિયમો પાળી શકતો ન હોય તો તે અવિચારી પુરૂષ ગણાય છે, તેથી તેને માટે સંપાદન કરવા યોગ્ય "**અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ અને સકાલે ભોજન કરવારૂપ**" સોળમા તથા સત્તરમા ગુણનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અને તે વિષે ધર્મના શાસ્ત્રીય નિયમો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

સર્વ ગુણસંપન્ન ગૃહસ્થે ગૃહાવાસમાં રહીને ધર્મ, અર્થ અને કામ સાધવા જોઈએ અને પોતાને ઘેર આવેલા યોગ્ય અતિથિનો સત્કાર કરવો જોઈએ, આ વાત સિદ્ધ કરવા માટે "**ત્રિવર્ગના સાધન કરવારૂપ**" અઢારમા અને "**અતિથિની ભક્તિ કરવારૂપ**" ઓગણીશમા ઉચ્ચ ગુણોનું ગ્રંથકારે સપ્રમાણ વિવેચન કરેલું છે. ત્રિવર્ગનું વિવેચન અને અતિથિનું સ્વરૂપ એવાં ઉત્તમ પ્રકારથી વર્ણવેલું છે કે, જે પ્રત્યેક વાચકને મનનપૂર્વક વાંચવા જેવું છે. ગૃહસ્થના ઘરમાં પોષ્યવર્ગમાં કોણ કોણ આવેલ છે અને તે તે પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવાનું છે, તે વિષે ગ્રંથકારે સંક્ષેપમાં ઘણું સારૂં સમજાવ્યું છે. અને અતિથિસત્કાર વિષે પ્રતિષ્ઠાનપુરના વિખ્યાત નરપતિ **શાલિવાહનનો** સુબોધક પ્રબંધ આપેલો છે.

વૈભવસંપન્ન થયેલા ગૃહસ્થને ઘેર અનેક યોગ્ય અતિથિઓ આવે છે, તેમ નિરાશ્રિતો આશ્રય લેવાને આવે છે, તેમજ તેની સલાહ લેવાને ઘણાં યોગ્ય પુરૂષો આવે છે, તેથી મોટાઇના અભિમાનને લઇ તેનામાં મિથ્યાગ્રહ રાખવાનો સ્વભાવ પડી જાય છે અને તેને લઇને નિર્ગુણમાં પક્ષપાત કરવાની પ્રવૃત્તિ થઇ આવે છે, તેથી ગ્રંથકારે તે પછી "**મિથ્યાભિનિવેશ** ત્યાગ કરવારૂપ." અને "**ગુણમાં પક્ષપાત**

**કરવારૂપ" વીશમા અને એકવીશમા ગુણનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જે ઉપરથી ગૃહસ્થ ધર્મની યોગ્યતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે.**

સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં અનેક જાતના કાર્યો થઈ આવે છે, અને તેથી કોઈવાર આકસ્મિક ઉપાધિઓ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી યોગ્ય ગૃહસ્થે નિષિદ્ધ દેશ અને કાળની ચર્ચામાં ઉતરવું ન જોઈએ. અને પોતાનામાં કેટલી શક્તિ છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. જો દેશ, કાળ અને શક્તિનો વિચાર કરવામાં ન આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતો નથી, તેથી તે વિષે **"અદેશ અને અકાળ ચર્યાનો ત્યાગ કરવારૂપ** અને **"સ્વ તથા પરના બળાબળને જાણવારૂપ"** બાવીશ અને ત્રેવીશમા ગુણનું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં બળાબળ જાણવા ઉપર લક્ષણાવતી નગરીના રાજા **લક્ષ્મણ**—સનના મંત્રી **કુમારદેવનું** દષ્ટાંત આપી ગ્રંથકારે એ ગુણની મહત્તા સારી રીતે પ્રતિપાદન કરી છે.

પ્રત્યેક ગૃહસ્થે વ્રત અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ એવા પુરુષોની સેવા પૂજા કરવી જોઈએ અને પોતાને આશ્રયે રહેલા પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવું જોઈએ. તે સિવાય ગૃહસ્થધર્મની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થતી નથી. તેને માટે **"વ્રતધારી અને જ્ઞાનવૃદ્ધોની પૂજા કરવારૂપ અને પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવારૂપ"** ચોવીશ તથા પચ્ચીસમા ગુણોની આવશ્યકતા દર્શાવી છે અને તે પ્રસંગે વ્રતી, વૃદ્ધ અને પોષ્યજનોના સ્વરૂપનું સ્પષ્ટીકરણ સારી રીતે કરી બતાવ્યું છે.

વિવિધ કર્મોના વિલાસવાળા સંસારી જીવનમાં ગૃહસ્થને ક્ષણે ક્ષણે આગામી અનર્થોની શંકા રાખવાની છે અને કાર્યાકાર્યના વિશેષ જ્ઞાનને મેળવવાનું છે. તેથી તેને માટે **"લાંબે કાળે થનાર અનર્થાદિકનો વિચાર કરવારૂપ અને વિશેષ જાણવારૂપ"** છવીશ અને સત્યાવીશમા ગુણોનું સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે. એ ગુણોના મહાત્મ્યને પ્રગટ કરવા **ધનશ્રેષ્ઠી** અને **સુબુદ્ધિમંત્રીનું** રસિક દષ્ટાંત આપવામાં આવેલું છે.

પ્રત્યેક ગૃહસ્થે બીજાએ કરેલા ઉપકારની કદર કરવી જોઈએ. તેમ ન કરવાથી તે લોકોમાં કૃતઘ્ન ગણાય છે, તેથી તેની તરફ લોકો માનદષ્ટિથી જોતાં નથી. જે ગૃહસ્થ કૃતજ્ઞ હોય છે, તે લોકપ્રિય થાય છે. અને લોકપ્રીતિ મેળવવામાં જ ગૃહસ્થ જીવનની ઉચ્ચતા ગણાય છે, તેથી ગ્રંથકારે **"કૃતજ્ઞ અને લોકવલ્લભ થવારૂપ"** અઠયાવીશમા અને ઓગણત્રીશમા ગુણો સારા વિવેચન સાથે દર્શાવ્યા છે. કૃતજ્ઞતાના ગુણ ઉપર વસંતપુરના **જિતારિ** રાજાનો અને લોકવલ્લભપણાના ગુણ ઉપર **અભયકુમાર** મંત્રીનું રસિક દષ્ટાંત આપી, ગ્રંથકારે એ ઉભય ગુણોનું ગૌરવ યથાર્થ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

ગૃહસ્થ કૃતજ્ઞ અને લોકપ્રિય થયો હોય છતાં પણ જો તેનામાં લજ્જા કે દયા ન હોય તો તે ન્યૂનતાવાળો ગણાય છે. તેથી ઉત્તમ ગૃહસ્થે લજ્જા અને દયા

ધારણ કરવી જોઈએ, તેથી ગ્રંથકારે તે પછી "સલજ્જ અને સદયરૂપે" ત્રીશ અને એકત્રીશમા ગુણોનું યથાર્થ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે અને તેની પુષ્ટિને માટે અણહિલપુરપાટણના મહારાજા કુમારપાળના મંત્રી આંબડ દેવ અને મહારાજા વિક્રમાદિત્યના સુબોધક દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા છે. અહિં સુધી ગૃહસ્થના વર્તન સંબંધી ગુણો દર્શાવ્યા પછી ગ્રંથકાર તેના આન્તરગુણોનું વર્ણન કહી બતાવે છે કે જે ગુણો શ્રાવકની માનસિક ઉચ્ચતાને દર્શાવનારા છે. ઉત્તમ સ્વભાવના પ્રભાવને દર્શાવનાર ગૃહસ્થ પ્રથમ તો સૌમ્ય-મનોહર આકૃતિવાળો હોવો જોઇએ. દર્શનીય અને પ્રસન્નમૂર્તિ ગૃહસ્થના દેખાવ ઉપરથી તેના આંતરગુણો જણાઈ આવે છે. ભયજનક આકૃતિવાળો પુરૂષ દુર્ગુણી હોઈ લોકોને ઉદ્વેગનું કારણ બને છે. તેથી ગ્રંથકારે 'સૌમ્ય" નામે બત્રીશમો ગુણ દર્શાવી રાજા વીરધવળનું આકર્ષક દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.

જે સૌમ્ય હોય તે પરોપકારી હોવો જોઈએ. તેમ વળી પરોપકારના ગુણ વગરની સૌમ્યતા નકામી ગણાય છે, તેથી તે ગુણની પછી જ તેત્રીશમા ગુણ તરીકે પરોપકારને ગણેલો છે. ગ્રંથકારે આ સ્થળે પરોપકારના માહાત્મ્યને દર્શાવનારું સારું વિવેચન કરેલું છે. તે ગુણને આકર્ષક બનાવવા માટે વિક્રમ અને ભરત રાજાના સુબોધક દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવેલા છે, જે વાંચવા ઉપરથી પરોપકારનો અદ્ભુત પ્રભાવ વાંચકોના જાણવામાં આવી શકે છે. ઉપર કહેલા સર્વ ગુણોથી યુક્ત થયેલા ગૃહસ્થને સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ વિષમય એવી વિષમ જાળમાં ખેંચી ન જાય તેથી છેવટે "અંતરંગ શત્રુ જેવા કામ ક્રોધાદિનો ત્યાગ કરવારૂપ" ચોત્રીશમો ગુણ દર્શાવ્યો છે. તે પ્રસંગે એ આંતરશત્રુઓનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી ગ્રંથકારે ગૃહસ્થને અધ્યાત્મ માર્ગ તરફ વાળવાની સૂચના કરી છે. અને તેની પછી છેવટે "ઇંદ્રિયોને વશ કરવારૂપ" પાંત્રીશમા ગુણનું સર્વોત્તમ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. આ મહાન્ અંતિમ ગુણોનો અતુલ પ્રભાવ દર્શાવવામાં ગ્રંથકારે પોતાનું ખરેખરૂં પાંડિત્ય પ્રગટ કરી બતાવ્યું છે. અને છેવટે આ માર્ગાનુસારી પાંત્રીશ ગુણો કે જેઓનું સેવન કરવાથી અભ્યુદય આપનારા ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી ભવ્ય પુરુષો સમ્યક્ત્વ સહિત નિર્મલ બાર વ્રતરૂપ શ્રાવકધર્મને પ્રાપ્ત કરી મોક્ષપદના અધિકારી થઈ શકે છે.

એકંદર આ ગ્રંથ ગૃહસ્થ શ્રાવક જીવનના માર્ગદર્શક તરીકે બહુ ઉપયોગી છે. આ ગ્રંથની મહત્તા અને ઉપયોગિતાના સંબંધમાં જેટલું ધારીએ તેટલું કહી શકાય તેમ છે. ગ્રંથની શૈલી બહુ જ ઉત્તમ છે, તે સાથે પ્રસંગે પ્રસંગે આવેલા વિવિધ સુભાષિતો કંઠસ્થ કરવા યોગ્ય અને મનન કરવા યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથના કર્તા શ્રીજિનમંડનગણી વિક્રમ સંવત પંદરમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. તેઓશ્રી તપાગચ્છરૂપી કમળને વિકાશ કરનાર શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિના પરિવારમાં થયેલા હતા. તેઓ જૈન ધર્મમાં પ્રખ્યાત થયેલા શ્રી સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય હતા. મહાત્મા સોમસુંદસૂરિ ભારતવર્ષમાં એક સારા વિદ્વાન્ અને લેખક ગણાતા હતા. તેઓએ પયન્ના પર તથા પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્ય ઉપર ટીકા રચેલી છે. તેમજ યોગશાસ્ત્ર, ઉપદેશમાળા, ષડાવશ્યક તથા નવતત્વ પ્રમુખ ગ્રંથો પર સુબોધક ટબા રચેલા છે. ગ્રંથકારે આ ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં પોતાની ગુરૂપરંપરા ક્રમવાર આપી છે.

છેવટે જૈન ગૃહસ્થધર્મના પ્રભાવને પ્રગટ કરનાર અને માર્ગાનુસારીપણાના માહાત્મ્યને દર્શાવનાર આ શ્રાધ્ધગુણવિવરણનો ગ્રંથ સર્વ સાધર્મી બંધુઓના વાંચવામાં આવે અને તેથી કરીને તેમનામાં ગૃહસ્થાવાસની, ઉચ્ચતાની, કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ ધર્મકાર્યની, સદાચાર તથા સદ્વર્ત્તનના નિર્મળ બોધની અને પરંપરાએ અધ્યાત્મ જ્ઞાનની ભાવનાઓ સ્ફુરિત થઇ આવે તેમજ ગૃહાવાસના ઉચ્ચ આશયોનું અને ખરેખર જૈનત્વનું મહાબલ પ્રગટ થઈ આવે એવા હેતુથી આ મહાન ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

આ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ મૂળ ગ્રંથ પણ મુનિરાજશ્રી હંસવિજયજી મહારાજના ઉપદેશાનુસાર આર્થિક સહાય મળવાથી પ્રવર્તકજી મહારાજશ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજશ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે તેની બીજી પ્રતો એકઠી કરી મેળવી, શોધી છેવટે પ્રુફ વગેરે તપાસી આપવામાં જે કૃપા દર્શાવી કે જેને લઇને તે મૂળ ગ્રંથ પણ અમો પ્રસિદ્ધ કરી શકયા છીએ.

આ ગ્રંથના ભાષાંતરની યોજના ઉત્તમ પ્રકારે કરવામાં આવી છે. મૂળ કર્ત્તાનો આશય સમજી શકાય તેમ જૈન શૈલીને અનુસરી અર્થનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. બનતી રીતે સરલતા અને સુગમતા રાખવામાં આવી છે. અમો આશા રાખીએ છીયે કે-પ્રત્યેક જૈન ગૃહસ્થને ઉપયોગી એવો આ ગ્રંથ દરેક જૈન કુટુંબમાં આદરણીય થયા વિના રહેશે નહી. જો એમ થશે તો કર્ત્તાનો, અનુવાદકનો અને પ્રકાશકનો શ્રમ સર્વ પ્રકારે સફળ થયેલો ગણાશે.

શેઠ સોમચંદ સાંકળચંદ અમદાવાદવાળા

# અમદાવાદનિવાસી શેઠ સોમચંદ સાંકળચંદભાઇનું ટૂંક જીવનચરિત્ર

સોમચંદભાઇનો જન્મ ૧૯૫૧ ના અશાડ શુદ ૨. પિતાજી શેઠ સાંકળચંદભાઈ, માતાજી સમરથબેન. સં. ૧૯૫૧ની સાલથી સં. ૨૦૦૬ની સાલનું જીવનચરિત્ર લખતાં સાધારણ જીવનમાંથી તેઓ અમદાવાદ મારકીટની દુકાનમાંથી આગળ આવેલ. માતાપિતાની ભકિત તેઓના હૃદયમાં ખૂબ પ્રસરેલી. અને વિનયગુણના યોગથી તેઓનું જીવન ધર્મિષ્ઠ, દેવગુરુની ભક્તિમાં તલ્લીન બનેલું. સાથમાં ઉત્તમ જનોના સહવાસથી ઉત્તમ ભાવનામાં તેઓ ઓતપ્રોત બની ગયેલા દેખાય છે. ધાર્મિક જીવન પર ખૂબ લાગણીવશ બની સં. ૧૯૮૧ ની સાલમાં અમદાવાદની પાસે રહેલ નરોડાનો સંઘ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક તેઓએ કાઢેલ. સાથમાં ધાર્મિક સસ્કારમય જીવનમાં ઓતપ્રોત થયેલા એટલે દરરોજ પૂજા, સામાયિક કર્યા વગર દુકાન વિગેરે કામોમાં પ્રવૃત્ત થવાનું જ નહીં તેમજ નવકારશી વિગેરેમાં બાલ્ય-ભાવથી પિતાશ્રીના સંસ્કારથી રંગાયલા દેખાય છે. ધાર્મિક સંસ્કારવાળા જીવનને નવકારશી, પચ્ચખ્ખાણ, દેવગુરુભકિત સિવાય બાહ્ય વ્યવહારમાં જવાનું ગમે જ નહીં. સં. ૧૯૮૬ની સાલમાં પવિત્ર શ્રી સિદ્ધાચળજી પર આદેશ્વરજીની ટુંકમાં પગલાં આગળ ત્રીજી ભમતીનાં દેરીમાં ત્રણ પ્રભુ પધરાવી ઓચ્છવ, શાન્તિસ્નાત્ર વિગેરે કરવામાં આવેલ તેમજ શ્રી ગિરનારજી ઉપર પણ નેમિનાથ પ્રભુની ટુંકમાં એક દેરી બંધાવી જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલ તેમજ સુરતમાં આગમમંદિરમાં એક હજાર રૂપિયા આપેલ તેમજ અમદાવાદ રૂપા સુરચંદની પોળમાં સં. ૧૯૯૫ની સાલમાં પ્રતિષ્ઠા વખતે પદ્મપ્રભુ અને શ્રેયાંસપ્રભુ એમ બે પ્રતિમાજી બેસાડવાનો લાભ લીધેલ.

તેમજ ૨૦૦૧ની સાલમાં તેઓશ્રીનાં બાલક ચંદ્રકાન્તનાં લગ્નપ્રસંગે અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ, અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર વિગેરે શુભ ક્રિયાઓ કરાવેલી. આમ ધર્મકાર્યમાં ઉત્તમ રીતે વ્યય તેઓ-નાથી થયેલો એટલે ધાર્મિક ભાવના હૃદયમાં સ્પર્શી રહેલી દેખાય છે. સાથમાં સાહિત્યઉદ્ધારમાં પણ બાલિકા લીલાવતીના સ્મરણ ખાતર નવસ્મરણ, સામાયિકસૂત્ર વિગેરે બાલકોપયોગી સાહિત્ય તેઓના નામથી બહાર પડેલું દેખાય છે. આત્માને આનંદ આપવા સિધ્ધાચલજી, ગિરનારજી, કેશરીયાજી, આબૂજી, તારંગાજી, કુંભારીઆજી, શંખેશ્વરજી વિગેરે તીર્થોની સ્પર્શના કરેલી તેમજ દર વર્ષે સિધ્ધાચલજી કુટુંબ સાથે તેઓશ્રી જાય છે.

સોમચંદભાઇ નાની ઉમ્મરમાં જ શેઠ સાંકળચંદ હઠીસીંગની સુતરની પોતાના પિતાશ્રીની દુકાન પર જોડાયા હતા. બાહોશપણાથી વેપારમાં પ્રતિષ્ઠા ખૂબ મેળવી અને મારકીટના વેપારી મંડળમાં આગળ આવેલા. વેપારમાં પ્રમાણિકપણે રહી આગળ વધેલા દેખાય છે.

આ પ્રમાણે દરરોજ દેવ, ગુરુ–વંદન સિવાય બીજી દૃષ્ટિ છે જ નહીં. આ ધાર્મિક ભાવનાનો પ્રભાવ જૈનાચાર્ય વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશને આધીન પૂજન, સામાયિક, નવકારશી, આટલી ધર્મક્રિયા વગર વ્યવહારમાં જવું જ નહીં, તેવો નિયમ તેઓશ્રી આજરોજ સુધી પાળી રહ્યા છે.

# વિષયાનુક્રમણિકા


| નંબર | વિષય | પૃષ્ઠ |
|---|---|---|
| ૧ | નમસ્કાર પ્રયોજનાદિ. ... | ૧ |
| ૨ | શ્રાવક શબ્દનો અર્થ, ... | ૪ |
| ૩ | ધર્મોપદેશ દાનાવસરે યોગ્યતા વિચાર. ... ... ... | ૭ |
| ૪ | સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ ગ્રહણ હેતુ ... ... ... | ૧૧ |
| ૫ | સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મરૂપ પાંત્રીશ સદ્ગુણ સંગ્રહ શ્લોકો | ૧૨ |
| ૬ | પ્રથમગુણ વિવરણ (ન્યાયસંપન્નવિભવ.) ... | ૧૪ |
| ૭ | ન્યાયસંપન્નવિભવાદિ સ્વરૂપ. | ૧૪ |
| ૮ | ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય સત્પાત્રવિનિયોગની ચતુર્ભંગીમાં પ્રથમ સ્વરૂપ. ... ... | ૧૪ |
| ૯ | પ્રથમભંગ સ્વરૂપ ઉપર નંદિષેણની કથા. ... ... | ૧૫ |
| ૧૦ | બીજા ત્રીજા ભંગનું સ્વરૂપ | ૧૭ |
| ૧૧ | ત્રીજા ચોથા ભંગનું સ્વરૂપ | ૧૭ |
| ૧૨ | ચોથા ભંગ ઉપર રંક શ્રેષ્ઠીની કથા. .... ... ... | ૧૯ |
| ૧૩ | વ્યવહારશુદ્ધિ સ્વરૂપ. | ૨૧ |
| ૧૪ | વ્યવહારશુદ્ધિ ઉપર વંચક શ્રેષ્ઠીની કથા. ... ... | ૨૩ |
| ૧૫ | દેવદ્રવ્યાદિ ગ્રહણ નિષેધાદિ. | ૨૫ |
| ૧૬ | દેવદ્રવ્યાદિ ગ્રહણ નિષેધ ઉપર કુક્કુર કથા. ... ... | ૨૬ |
| ૧૭ | ચાર પ્રકારના શુદ્ધ વ્યવહારનું સ્વરૂપ. ... ... ... | ૩૦ |
| ૧૮ | શુદ્ધ વહેવાર ઉપર ધનશ્રેષ્ઠીની કથા..... .... .... | ૩૨ |
| ૧૯ | બીજા ગુણનું વર્ણન. (શિષ્ટાચાર પ્રશંસા.) .... | ૩૪ |
| ૨૦ | સદાચારનું સ્વરૂપ ... | ૩૪ |
| ૨૧ | સદાચાર ઉપર ચોરનું ઉદાહરણ. | ૪૪ |
| ૨૨ | ત્રીજા ગુણનું વર્ણન (સમાન કુલ શીલવાળા અન્ય ગોત્રી સાથે વિવાહ કરવો) | ૪૮ |
| ૨૩ | વિવાહાદિ સ્વરૂપ નિરૂપણ | ૪૮ |
| ૨૪ | આઠ પ્રકારના વિવાહાદિ સ્વરૂપ | ૪૯ |
| ૨૫ | વરના લક્ષણો ... ... | ૫૦ |

૨૬ સ્ત્રીના લક્ષણો. ... ... ...૫૦
૨૭ સમાન શીલના વિવાહ, ...૫૧
૨૮ સમાન શીલ ઉપર સુભદ્રાનું દૃષ્ટાંત. ... ... ... ...૫૧
૨૯ ચાર પ્રકારના પુત્રનું સ્વરૂપ. ૫૫
૩૦ સુકલત્રના લાભનું ફળ ...૫૬
૩૧ કુકલત્ર (નઠારી સ્ત્રી) ઉપર સાવિત્રીનું દૃષ્ટાંત. ... ....૫૯
૩૨ વધુ(વહુ)ના રક્ષણનો ઉપાય. ૬૧
**૩૩ ચોથા ગુણનું વર્ણન** (પાપભીરુ) ... ... ...૬૩
૩૪ પાપભીરુનું સ્વરૂપ. ... ...૬૫
૩૫ પાપભીરુ ઉપર વિમલનું આખ્યાન .. ... ... ...૬૪
**૩૬ પંચમ ગુણ વર્ણન** (પ્રસિધ્ધ દેશાચાર આચરણ કરવારૂપ.) ૬૭
૩૭ દેશાચારનું સ્વરૂપ. ... ....૬૭
૩૮ દેશલોકાદિ વિરુધ્ધ ... ....૬૭
**૩૯ છઠ્ઠા ગુણનું વર્ણન** (કોઇના અવર્ણવાદ નહિ બોલવારૂપ.) ૭૦
૪૦ પ્રશંસક સ્વરૂપ. ૭૦
૪૧ અવર્ણવાદને વિષે બ્રાહ્મણીનું દૃષ્ટાંત. ... .... ... ...૭૧
૪૨ બહુજન માનનીય અવર્ણવાદી વિપાકદર્શન. ... .... ...૭૨
૪૩ તે ઉપર સીતાનું દૃષ્ટાંત. ...૭૨
**૪૪ સાતમા ગુણનું વર્ણન** (ગૃહસ્થે કેવા ઘરમાં રહેવું) ...૭૪
૪૫ ગૃહાદિ સ્વરૂપ. ... ... ...૭૪
૪૬ ગૃહ કરવાને વિષે સુસ્થાન સ્વરૂપ..... ... ... ...૭૪
૪૭ ગૃહકરણે સ્થાનનિષેધ ...૭૫
૪૮ સુસ્થાન વિષે નિર્દોષ ગૃહકરણ. ... ... ... ...૭૬
૪૯ ગૃહને વિષે લક્ષ્મીવૃધ્ધિ ઉપાય. ૭૬
૫૦ ગૃહવ્યવસ્થા સ્વરૂપ. ... ...૭૭
૫૧ ગૃહસ્થાન સ્વરૂપ.. .. ... ....૭૮
૫૨ સારાનરસા પાડોશનું ઉપદર્શન.૭૮
૫૩ ખરાબ પાડોશ ઉપર અંબિકાનું ઉદાહરણ. ... ... ....૭૯
**૫૪ આઠમા ગુણનું વર્ણન** (સત્સંગ આચરણ કરવા રૂપ) ...૮૦
૫૫ સદાચારીનો સંગ કરવા વિષે સત્ અસત્ સંગનું સ્વરૂપ....૮૦
૫૬ તે ઉપર પ્રભાકરની કથા ...૮૧
**૫૭ નવમા ગુણન વર્ણન** (માતપિતાની પૂજા કરવારૂપ) ૮૮
૫૮ માતપિતા આદિની પૂજા કરવાનું સ્વરૂપ. ... ... ...૮૯
**૫૯ દશમા ગુણનું વર્ણન,** (ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવા રૂપ..) .. ... ... ...૯૪
૬૦ ઉપદ્રવવાળા સ્થાનના ત્યાગનું સ્વરૂપ.. ... ... ... ...૯૫
૬૧ તે ઉપર નિર્વિચાર રાજાનું આખ્યાન. ... ... ...૯૫
**૬૨ અગિયારમા ગુણનું વર્ણન** (નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા રૂપ.) ... ... ....૯૮

૬૩ નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ નહિ કરવા વિષે વર્ણન. ... ...૯૮
૬૪ અનુચિત કાર્ય નહિ કરવા વિષે૯૯
૬૫ તે ઉપર આરોગ્યદ્વિજની કથા.૧૦૩
૬૬ **બારમા ગુણનું વર્ણન** (આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવા રૂપ.) ... .... ... ...૧૧૧
૬૭ આવક પ્રમાણે ખરચ રાખવા સંબંધી વિવરણ, ... ... ૧૧૧
૬૮ તે ઉપર કદર્યનું ઉદાહરણ...૧૧૩
૬૯ **તેરમા ગુણનું વર્ણન.** (વૈભવને અનુસારે વેષ રાખવા રૂપ.) .... ... ... ...૧૧૮
૭૦ વૈભવને અનુસારે વેષ રાખવા વિષે વિવેચન. ... .... ...૧૧૯
૭૧ **ચૌદમા ગુણનું વર્ણન.** (બુદ્ધિના આઠ ગુણો મેળવવા રૂપ.) ... ... ... ...૧૨૧
૭૨ બુધ્ધિના આઠ ગુણનું વર્ણન.૧૨૧
૭૩ તે ઉપર નારદનું ઉદાહરણ. ... ... ... ....૧૨૩
૭૪ **પંદરમા ગુણનું વર્ણન** (નિરંતર ધર્મને શ્રવણ કરવા રૂપ.)... ... ... ...૧૨૫
૭૫ નિરંતર ધર્મ શ્રવણ કરવા વિષે વર્ણન... .... ....૧૨૫
૭૬ તે ઉપર મણિકાર શ્રેષ્ઠીની કથા ૧૨૫
૭૭ સુ ષાનું ફળ. ... ...૧૨૬
૭૮ સુશ્રૂષા લક્ષણ. ... ...૧૨૭
૭૯ તે ઉપર સુદર્શન શ્રેષ્ઠીની કથા. ૧૨૭
૮૦ **સોળમા ગુણનું વર્ણન.** (અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ કરવારૂપ.) ૧૩૨
૮૧ અજીર્ણમાં ભોજન ત્યાગ કરવા વિષે વિવેચન.... ...૧૩૨
૮૨ સત્તરમા ગુણનું વર્ણન (કાલે ભોજન કરવારૂપ.) ...૧૩૪
૮૩ કાલે ભોજનાદિ સ્વરૂપ ...૧૩૪
૮૪ ભોજન વિધિ ... ...૧૩૫
૮૫ રાત્રિભોજન નિષેધનું વર્ણન. ૧૩૫
૮૬ રાત્રિભોજન વિષે દોષોનું વર્ણન .... ... ...૧૩૬
૮૭ વિસ્તારથી ભોજન વિધિ ...૧૩૬
૮૮ **અઢારમા ગુણનું વર્ણન.** (ત્રિવર્ગના સાધન કરવારૂપ.) ૧૩૯
૮૯ ત્રિવર્ગનું સ્વરૂપ. ... ...૧૩૯
૯૦ **ઓગણીસમા ગુણનું વર્ણન.** (અતિથિ વિગેરેની ભક્તિ કરવા રૂપ.) ... ...૧૪૨
૯૧ અતિથિ વિગેરેની ભકિત કરવા વિષે વિવરણ... ...૧૪૩
૯૨ અતિથિ દાનને વિષે સુધન શ્રેષ્ઠીની કથા. ... ... ...૧૪૪
૯૩ નવ પ્રકારે ઉચિત દર્શન. ...૧૪૬
૯૪ પ્રથમ પિતા સંબંધી ઉચિત આચરણા. .... ... ...૧૪૭
૯૫ માતા સંબંધી ઉચિત આચરણા. ... .... ...૧૪૮
૯૬ સહોદર ઉચિત આચરણા. ....૧૪૮

૯૭ ભાર્યા સંબંધી ઉચિત આચરણા. ... ... ... ...૧૪૯
૯૮ પુત્ર ઉચિત આચરણા. ...૧૪૯
૯૯ સ્વજન ઉચિત આચરણા. ...૧૫૦
૧૦૦ ધર્માચાર્ય સંબંધી ઉચિત આચરણા. ... ... ...૧૫૧
૧૦૧ નગરજનો સંબંધી ઉચિત આચરણા. ... ... ... ...૧૫૧
૧૦૨ પરતિર્થીક ઉચિત આચરણા. ૧૫૩
૧૦૩ ઉચિત આચરણના ફળોપદર્શનનું વર્ણન ... ... ....૧૫૫
૧૦૪ તે ઉપર શાલિવાહન પ્રબંધ ૧૫૫
૧૦૫ **વીશમા ગુણનું વર્ણન.** (મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ કરવા રૂપ) ... ... ... ...૧૫૭
૧૦૬ અભિનિવેશ (મિથ્યાગ્રહ)ના ત્યાગનું સ્વરૂપ. ... ... ...૧૫૭
૧૦૭ **એકવીશમા ગુણનું વર્ણન** (ગુણમાં પક્ષપાત કરવા રૂપ) ૧૫૯
૧૦૮ ગુણમાં પક્ષપાત કરવા વિષે વર્ણન. ... ... ... ...૧૫૯
૧૦૯ **બાવીશમા ગુણનું વર્ણન.** (આદેશ અને અકાળ ચર્યાનો ત્યાગ કરવારૂપ)
૧૧૦ આદેશ અને અકાળ ચર્યાના નિષેધપણાનું વર્ણન. ... ...૧૬૧
૧૧૧ તે ઉપર હંસનું ઉદાહરણ....૧૬૨
૧૧૨ **તેવીશમા ગુણનું વર્ણન.** (પોતાના તથા પરના બળાબળને જાણવારૂપ.)... ...૧૬૩
૧૧૩ બળાબળ સ્વરૂપ. ... ...૧૬૩
૧૧૪ તે ઉપરલક્ષણસેનનૃપનીકથા.૧૬૪
૧૧૫ **ચોવીશમા ગુણનું વર્ણન** (વ્રતમાં રહેલા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધોની પૂજા કરવા રૂપ) ૧૬૭
૧૧૬ વ્રતમાં રહેલા તથા જ્ઞાનથી વૃદ્ધોની પૂજા કરવા વિષે ૧૬૭
૧૧૭ તે ઉપર કપર્દી શ્રેષ્ઠીનું દષ્ટાંત. ૧૬૮
૧૧૮ **પચીશમા ગુણનું વર્ણન.** (પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવા રૂપ.) ... ... ... ....૧૬૯
૧૧૯ પોષ્ય પોષકનું સ્વરૂપ....૧૬૯
૧૨૦ તે ઉપર સાગર શ્રેષ્ઠીની કથા. ૧૭૦
૧૨૧ પરમાર્થથી-નિશ્ચયથી પોષ્ય વિચાર. ... .... ...૧૭૧
૧૨૨ **છવીશમા ગુણનું** (દીર્ઘદર્શીપણું.) ... ...૧૭૩
૧૨૩ દીર્ઘદર્શીનું સ્વરૂપ ...૧૭૩
૧૨૪ તે ઉપર ધનશ્રેષ્ઠીની કથા....૧૭૩
૧૨૫ **સત્તાવીશમા ગુણનું** વર્ણન (વિશેષજ્ઞપણા રૂપ.)...૧૭૭
૧૨૬ વિશેષજ્ઞનું સ્વરૂપ. ... ...૧૭૭
૧૨૭ તે ઉપર સુબુધ્ધિ મંત્રીની કથા. ૧૭૮
૧૨૮ બીજે પ્રકારે વિશેષજ્ઞનું સ્વરૂપ. ... .... ... ...૧૭૯
૧૨૯ તે ઉપરસાગરદત્તનું આખ્યાન.૧૮૦
૧૩૦ **અઠાવીશમા ગુણનું વર્ણન.** (કૃતજ્ઞપણારૂપ.) ... ...૧૮૪
૧૩૧ કૃતજ્ઞનું સ્વરૂપ. ... ...૧૮૪
૧૩૨ તે ઉપર જિતારી રાજાની કથા ૧૮૫

૧૩૩ પરમાર્થવડે કરીને કૃતજ્ઞનું સ્વરૂપ. ... ... ....૧૮૮
**૧૩૪ ઓગણત્રીશમા ગુણનું વર્ણન.** (લોકવલ્લભપણા રૂપ.) ૧૯૦
૧૩૫ લોકવલ્લભનું સ્વરૂપ. .. ૧૯૦
૧૩૬ પરલોક વિરુદ્ધનું સ્વરૂપ ...૧૯૦
૧૩૭ ઉભયલોક વિરુદ્ધનું સ્વરૂપ. ૧૯૧
૧૩૮ લોકવલ્લભ ઉપર શ્રી અભય કુમારની કથા. ... ... ...૧૯૧
**૧૩૯ ત્રીશમા ગુણનું વર્ણન.** (સલજ્જપણારૂપ.) ...૧૯૬
૧૪૦ લજ્જાવાનનું સ્વરૂપ. ...૧૯૬
૧૪૧ તે ઉપર શ્રી આંબડનું આખ્યાન.૧૯૭
**૧૪૨ એકત્રીશમા ગુણનું વર્ણન** (સદયપણા રૂપ.)... ...૧૯૯
૧૪૩ દયાવાનનુ સ્વરૂપ. ... ...૨૦૦
૧૪૪ તે ઉપર વિક્રમરાજાની કથા. ૨૦૧
**૧૪૫ બત્રીશમા ગુણનું વર્ણન.** (સૌમ્યપણા રૂપ.)... ...૨૦૩
૧૪૬ સૌમ્યનું સ્વરૂપ. ... ...૨૦૩
૧૪૭ તે ઉપર વીરધવળની કથા....૨૦૪
૧૪૮ તેનાથી વિપરીત કઠોર પ્રકૃતિ ઉપર લક્ષ્મણસેન નૃપનું ઉદાહરણ. ... ... ... ...૨૦૪
**૧૪૯ તેત્રીસમા ગુણનું વર્ણન.** (પરોપકાર કરવા રૂપ). ....૨૦૮
૧૫૦ પરોપકારીનું સ્વરૂપ. ...૨૦૯
૧૫૧ ચાર પ્રકારે મનુષ્યનું સ્વરૂપ....૨૦૯
૧૫૨ બે પ્રકારે ઉપકારનું સ્વરૂપ....૨૧૦
૧૫૩ તે ઉપર વિક્રમાદિત્યની કથા . ૨૧૦
૧૫૪ ચેતન અચેતનના પરોપકારનું ઉપદર્શન. ... ... ... .. ૨૧૨
૧૫૫ પરોપકારને વિષે ભરત રાજાનું ઉદાહરણ. ... ... ...૨૧૩
**૧૫૬ ચોત્રીશમા ગુણનું વર્ણન.** (અંતરંગારિ ષડ્વર્ગના ત્યાગ કરવા રૂપ.) ... ... ...૨૨૫
૧૫૭ છ અંતરંગારિનું સ્વરૂપ. ૨૨૫
૧૫૮ કામનું સ્વરૂપ.... ... ...૨૨૬
૧૫૯ ક્રોધનું સ્વરૂપ.... ... ...૨૨૭
૧૬૦ લોભનું સ્વરૂપ.... ... ...૨૨૮
૧૬૧ માનનું સ્વરૂપ. ... ... .. ૨૩૧
૧૬૨ મદનું સ્વરૂપ. ... ... .. ૨૩૨
૧૬૩ હર્ષનું સ્વરૂપ.... ... ...૨૩૪
**૧૬૪ પાંત્રીસમા ગુણનું વર્ણન.** (ઈંદ્રિયોનો જય કરવા રૂપ) ૨૩૬
૧૬૫ ઈંદ્રિયોના જય કરવાનું સ્વરૂપ.૨૩૬
૧૬૬ ગ્રંથસમાપ્તિ. ... ... ... ...૨૩૯
૧૬૭ ગ્રંથકારની પ્રશસ્તિ. ... ...૨૪૦

श्रद्धालुतां श्राति शृणोति शासनं, धनं वपेदाशु वृणोति दर्शनम् ।
कृंतत्यपुण्यानि करोति संयमं, तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥

—જે શ્રદ્ધાળુપણાને દૃઢ કરે, શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને શ્રવણ કરે, શુભ ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યને શીઘ્ર વાવે-વ્યય કરે, જિનદર્શનને ( સમ્યક્ત્વને ) વરે-આદરે, પાપોનો નાશ કરે અને સંયમ કરે ( મન તથા ઇંદ્રિયોને વશ કરે ) તેમને વિચક્ષણ પુરુષો શ્રાવક કહે છે.

શ્રીમદ્ જિનમંડન ગણિ

# અનુયોગાચાર્ય પંન્યાસજી સત્યવિજયજી મહારાજની પાટપરંપરા

ગિરનાર–ચિત્તોડગઢ જીર્ણોદ્ધારક–જૈનાચાર્ય

વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

- જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયહર્ષસૂરીશ્વરજી મહારાજ
  - આચાર્ય વિજય મહેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ
  - આચાર્ય વિજય કલ્યાણસૂરિજી મહારાજ
    - મુનિશ્રી જશવિજયજી મહારાજ
      - મુનિ મહોદયવિજયજી
    - મુનિશ્રી દુર્લભવિજયજી મહારાજ
    - પ્રસિદ્ધવકતા મુનિરાજ કુશળવિજયજી
      - મુનિ રિદ્ધિવિજયજી
      - મુનિ મિત્રવિજયજી
      - મુનિ અમૃતવિજયજી
    - મુનિશ્રી કુમુદવિજયજી
    - મુનિશ્રી તિલકપ્રભવિજયજી ×
    - મુનિશ્રી ચંદ્રવિજયજી
  - પં. શ્રી મંગળ વિજયજી મહારાજ
  - મુનિ સુમતિવિજયજી મહારાજ ×
  - મુનિ પૂર્ણાનંદવિજયજી મહારાજ
  - મુનિ જિનેન્દ્રવિજયજી મહારાજ

× જ્યાં ચોકડી છે તે સ્વર્ગગમન માનવા

રાંદેરમાં ૨૦૦૫ની સાલનું ચાતુર્માસ—જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયકલ્યાણસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પ્રસિદ્ધ વકતા મુનિરાજ
શ્રી કુશળવિજયજી મહારાજ (આદિ પરિવાર) શા. રતિલાલ ચુનીલાલને ત્યાં ચાતુર્માસ બદલાવ્યું તેનો ગ્રુપ.

ॐ अर्हम् नमः ।

अनन्तलब्धिनिधान-श्रीगौतमस्वामिने नमः ॥

श्रीजिनमण्डनगणिविरचित-

# श्राद्धगुणविवरण ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं, केवलज्ञानभास्करम् ।
वच्मि कंचनसुश्राद्ध,-धर्मं शर्मैककारणम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ--કેવળજ્ઞાને કરી સૂર્ય સમાન શ્રીમન્મહાવીર ભગવાનને નમસ્કાર કરીને સુખના એક( અદ્વિતીય ) કારણરૂપ શુદ્ધ શ્રાવક ધર્મનું કંઇક ( સંક્ષિપ્ત રૂપમાં ) વર્ણન કરૂં છું. ૧

ભાવાર્થ--ભગવાન્ નિર્ગ્રન્થ જ્ઞાતપુત્રે મોક્ષના સાધન માટે બે પ્રકારના ધર્મો કહ્યા છે, તેમાં એક મુનિધર્મ અને બીજો ગૃહસ્થ ધર્મ. તેમાંથી આ ગ્રન્થકાર જિનમંડન ગણી મહારાજ મુનિધર્મ માટે ન બોલતાં પ્રથમ પાયારૂપ ગૃહસ્થધર્મ હોવાથી તથા ગૃહસ્થધર્મ મુનિધર્મથી સરલ અને સુસાધ્ય હોવાથી પ્રથમ તે ધર્મનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. પ્રતિજ્ઞા કરતાં ગ્રન્થકાર મહારાજ કહે છે કે-હું સંક્ષેપમાં શ્રાવકોના ગુણોનું વર્ણન કરું છું. આમ કહેવાનું કારણ ઉપાસકદશાંગસૂત્ર તથા શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ, શ્રાવકદિનકૃત્ય, ધર્મરત્ન, યોગશાસ્ત્ર, ધર્મબિન્દુ વિગેરે બીજા અનેક ગ્રંથોમાં શ્રાવકોના ગુણોનું વર્ણન અતિવિસ્તારપૂર્વક આપેલું છે, પરંતુ આ કાલના મનુષ્યોને તેવા ગ્રન્થો જોવાનું સામર્થ્ય અલ્પ હોવાથી તેમજ જ્ઞાનની ન્યૂનતા હોવાથી અલ્પ સમયમાં ઇચ્છિત બોધ પ્રાપ્ત થાય તેવા હેતુથી આ શ્રાદ્ધગુણવિવરણ સંક્ષેપમાં લખવાનું ગ્રંથકારે ઉચિત ધાર્યું હોય એમ લાગે છે.

મંગલાચરણમાં શ્રીમદ્ વીરભગવાનને નમસ્કાર કરવાનું કારણ શાસનનાયક છે માટે તથા એ ભગવાને બતાવેલા શ્રાવકના ગુણોનું આ ગ્રંથમાં વર્ણન છે, કારણ કે

ભગવાન યુગાદિદેવના સમયના શ્રાવકોમાં સરલતાનો ગુણ હોવાનું ગ્રંથોથી દેખાય છે તેમજ બાવીસ તીર્થંકર ભગવાનના સમયના શ્રાવકોમાં વિદ્વત્તા સાથે સરલતાના ગુણો મુખ્ય હોવાનું દેખાય છે તો તે ગુણોને મુખ્યતાએ રાખીને આ ગ્રંથ લખવામાં આવતો નથી પણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના સમયના શ્રાવકોના ગુણો કેવા હોવા જોઇએ તે અત્રે દર્શાવ્યું છે, તેથી વીર ભગવાન્‌ને નમસ્કાર કર્યાનું સમજાય છે. વ્યંગાર્થનો વિચાર કરતાં એમ પણ લાગે છે કે-હાલના સુશ્રાવકોને પણ બાવીશ તીર્થંકર મહારાજના શ્રાવકોની પેઠે પ્રાજ્ઞ અને ઋજુ થવાની ગ્રથકારે ખાસ સૂચના કરી છે. આ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા ગુણો પ્રાપ્ત કરી શ્રાવકોએ ઋજુ તથા પ્રાજ્ઞ થવા ચૂકવું નહીં. પ્રાયે ઋજુપણું જન્મથી અને જ્ઞાનથી થઈ શકે છે અને પ્રાજ્ઞપણું સત્‌સંગથી સત્‌શાસ્ત્રના અધ્યયનથી *શ્રવણ, ×મનન, નિદિધ્યાસનથી (અનુભવ કરવાથી) થાય છે તો બીજાં અનેક કાર્યોમાંથી વિરામ પામી જેનાથી મુક્તિમાર્ગ ન સધાતો હોય તેવા સુશ્રાવકોએ નિત્યકર્મ સાથે પોતામાં પ્રાજ્ઞપણું આવે તેને માટે અહોરાત્રિમાં અમુક કાલ નિયમિત કરી ઉપર દર્શાવેલા સાધનમાંથી જે સાધન મળી આવે તેનો ઉપયોગ કરી પોતાનામાં પ્રાજ્ઞપણું મેળવવા સતત પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે. જ્યાં સુધી તેમ નહીં થાય ત્યાંસુધી કુલપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રાવકપણું તે વાસ્તવિક શ્રાવકપણું ગણાશે નહીં અને દેખાદેખીની ક્રિયાથી કષાયની મંદતા થઇ શ્રાવકપણાને યોગ્ય નિઃસ્પૃહતાથી થતો પરમાનન્દ મળશે નહીં. મોક્ષમાં કેવો આનંદ હશે તેનો જેમને અનુભવ કરવો હોય તેમણે શ્રાવકપણાને યોગ્ય સમતાથી-પ્રાપ્ત થતા આનન્દનો અનુભવ કરવો એવો ગ્રન્થકારનો આશય હોય એમ સંભવે છે.

जयश्री सिद्धिदः साध्यो, गुरूक्तशुद्धमंत्रवत् ।
सान्वर्थः सात्त्विकैर्धर्मो, विवेकिश्रावकोत्तमैः ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—સાત્ત્વિક અને વિવેકી ઉત્તમ શ્રાવકોએ જયશ્રીની સિદ્ધિને આપનારો અને સાન્વર્થ (નામ પ્રમાણે ગુણ યુક્ત) એવો ધર્મ ગુરુકથિત શુદ્ધ મંત્રની પેઠે સાધવા યોગ્ય છે. ૨

**ભાવાર્થ**—આ સંસારમાં ધન ધાન્યાદિક ઇચ્છિત વસ્તુઓ અને દિવ્ય શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરવાને મનુષ્યો સદ્‌ગુરુની સેવા કરે છે અને જ્યારે ગુરુમહારાજ આવી સેવાથી પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે શિષ્યને તેની યોગ્યતાનુસાર તેની આશા પૂર્ણ કરવાનો મંત્ર આપે છે, આવો મંત્ર પ્રાપ્ત કરી શિષ્ય તેનું આરાધન કરે છે અને પોતે ધારેલો લાભ મેળવે છે, તે જ પ્રમાણે ગ્રન્થકાર મહારાજ કહે છે કે-હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! જો તમારે મોક્ષ સુખ મેળવવું હોય તો તમે ગુરુમહારાજે બતાવેલા મંત્રની પેઠે ધર્મનું આરાધન કરો કે જેવું અવિનાશી એવં આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત

* સાંભળવાથી. × વિચારવાથી.

થાય. સાત્ત્વિક કહેવાનું કારણ એ છે કે-મંત્ર સાધતાં જેમ ઉપસર્ગો થાય છે તેમ ધર્મસાધનમાં પણ અનેક ઉપસર્ગો આવે છે, આવે વખતે નિઃસત્ત્વ પ્રાણી ગભરાઇને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. આને માટે શ્રાવકોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આનન્દ અને કામદેવાદિ સુશ્રાવકોના દૃષ્ટાન્તો પ્રસિદ્ધ છે તે જુવો. આ મહાશયોને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાને દેવોએ અનેક ઉપસર્ગો કર્યા છતાં ધર્મનો ત્યાગ કર્યો નહીં તો તેઓ સદ્ગતિના ભાજન થયા તેમ જો તમો પણ દૃઢ ચિત્તથી ધર્મનું આરાધન કરશો તો તાત્કાલિક સદ્ગતિ અને પરંપરાથી મોક્ષસુખને મેળવી શકશો. કદી કોઇ એમ કહે કે-સાત્ત્વિકપણું લાવેલું આવતું નથી, તો તે વાત યોગ્ય નથી કારણ આત્મામાં અનન્ત ગુણો છે, તે બધા તિરોભાવને પામેલા છે એટલે આવરણમાં અવરાયેલા છે; પુરુષાર્થ કરવાથી આવરણના ક્ષયોપશમ કે ક્ષય પ્રમાણે તે ગુણો પ્રગટ થાય છે. તેથી જ્યારે ઉપસર્ગ આવે ત્યારે વિચાર કરવો કે—સાત્ત્વિક માણસો ધર્મ સાધી શકે છે. મારામાં પણ તેવો ગુણ છે તો તે પ્રાણાન્તે પણ હું ધર્મને છોડીશ નહીં, અને આવે વખતે પૂર્વે થઇ ગયેલા મહર્ષિઓ અને સુશ્રાવકો કેવી દૃઢતાથી ધર્મ આરાધ્યો છે તે વિચારી પોતે નિઃસત્ત્વ થઇ ધર્મ નહિ છોડતાં સાત્ત્વિકપણાને અવલંબી રહેવું એવો આશય ગ્રન્થકાર મહારાજનો જણાય છે.

વિવેક વિના ધર્મ થઈ શકતો જ નથી, સત્સદ્વિવેક થયા વિના આત્મજ્ઞાનનો સંભવ નથી, આત્મજ્ઞાન સિવાય સમ્યક્ત્વ નથી અને જો ચતુર્થ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત ન થયું હોય તો પછી શ્રાવકનું પંચમ ગુણસ્થાન તેની તો વાત જ શી? તેથી ભવ્ય પ્રાણીઓએ સત્સદ્વિવેક મેળવવા સત્શાસ્ત્રો અને સદ્ગુરુનું સેવન કરવું અને જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજી પોતાનું કર્ત્તવ્ય શું છે તે વિચારવું. આમ વિચાર કરતાં ગુરુમહારાજે બતાવેલા ધર્મનું આરાધન કરવાનું પોતાની મેળે સમજાશે અને તેથી જયશ્રીને સિદ્ધિને આપનારો ધર્મ શુદ્ધ મંત્રની જેમ આરાધવા યોગ્ય છે, એમ અનુભવમાં આવશે.

તેમાં પ્રથમ ( ગ્રન્થકાર મહારાજ ) શ્રાવક શબ્દનો અર્થ કહે છે.

परलोकहियं सम्मं जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमामुक्को सो सावगो एत्थ ॥ ३ ॥ અથવા

श्रद्धालुतां श्राति शृणोति शासनं, धनं वपेदाशु णोत्ति दर्शनम् ।
कृतत्यपुण्यानि करोति संयमं, तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—જે ઉપયોગપૂર્વક પરલોકમાં હિતકારી એવાં જિનેશ્વર ભગવાનનાં વચનો સમ્યક્ પ્રકારે સાંભળે અને અતિ તીવ્ર કર્મોથી [ કષાયાદિથી ] મુકાયેલો હોય તે શ્રાવકનો અત્ર ( અધિકાર ) સમજવો ૩, અથવા.

✓ જે શ્રદ્ધાળુપણાને દૃઢ કરે, જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને શ્રવણ કરે, શુભ

ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યને શીઘ્ર વાવે (વ્યય કરે), જિનદર્શનને ( સમ્યક્ત્વને ) વરે (આદરે)- પાપોનો નાશ કરે અને સંયમ કરે ( મન ઇંદ્રિયોને વશ કરે ) તેમને વિચક્ષણ પુરુષો શ્રાવક કહે છે ૪

**ભાવાર્થ**—આ ગ્રન્થમાં કેવા શ્રાવકનું વર્ણન આવનાર છે તે ગ્રંથકર્ત્તા મહારાજ કહે છે. શ્રાવકો ચાર પ્રકારના શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યા છે તે પૈકી અહિંઆ નીચેના ગુણોવાળા એટલે કે ભાવ શ્રાવકોનો મુખ્યતાએ અધિકાર છે, કારણ કુલ-ક્રમાગત જેમને શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત થયું છે તેઓ જયાંસુધી વ્રતાદિક ન લે ત્યાંસુધી નામ શ્રાવક કહી શકાય, અથવા કોઇ મનુષ્યનું નામ શ્રાવક હોય તેને પણ શ્રાવક કહેવાય અને તે પણ નામ શ્રાવકમાં ગણાય. એટલે તેનું અત્રે વર્ણન નથી. તેમજ ચિત્રામણ કે મૂર્ત્તિમાં શ્રાવકપણું સ્થાપ્યું હોય તેનો પણ અત્રે અધિકાર નથી, તેવી જ રીતે હવે પછી શ્રાવકપણું થનાર છે તેનો પણ અહીં અધિકાર જણાતો નથી. અર્થાપત્તિથી ભાવશ્રાવકનો અધિકાર હોવાનું ભાસે છે. પ્રથમ વિશેષણ ઉપ-યોગપૂર્વક સાંભળનાર એવું છે. ખરેખર આ વિશેષણ પ્રમાણે મોટા ગ્રંથોના ગ્રંથો ન સાંભળતા થોડું પણ ઉપયોગપૂર્વક સાંભળે અને તેનું મનન કરી હેયોપાદેયનો વિચાર કરી જો શ્રાવકો વર્તે તો તેઓ અલ્પ સમયમાં તત્ત્વપ્રાપ્તિપૂર્વક પરમ-શાન્તતા મેળવી ભવભ્રમણથી છૂટી શકે છે. સાંપ્રતકાળમાં વાંચવા સાંભળવાનું ઘણું થાય છે, પણ તે ઉપયોગપૂર્વક ન હોવાથી જોઇએ તેવું કાર્યકારી થતું નથી તેથી ઉપયોગપૂર્વક શ્રવણ કરવાનો ગુણ શ્રાવકોએ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.

બીજું વિશેષણ અતિ તીવ્ર કર્મોથી મુકાયેલો હોય એવું છે. આ વિશેષણથી અનંતાનુબંધી કષાય અને અપ્રત્યાખ્યાનની કષાયોનો નાશ કરનાર શ્રાવક હોય એમ સૂચવે છે, અથવા તીવ્ર કર્મોથી મુકાયેલો એટલે જે કર્મો ( વ્યવસાયાદિ ) કરતાં રૌદ્ર પરિણામ ન થાય તેવાં કાર્યો કરનાર શ્રાવક હોવો જોઇએ. તે પ્રાય: ભાવશ્રાવક-માં હોય એમ સંભવે છે,

શ્રધ્ધાને દઢ કરે એટલે દઢ સમ્યક્ત્વવાન હોય અથવા જૈન દર્શનની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા કરી તેના ઉપર વિશેષ શ્રધ્ધાલુ થાય. આ શ્રધ્ધા શાસ્ત્રો શ્રવણ કરવાથી થાય છે, તેથી ઉપયોગપૂર્વક જિનેશ્વર ભગવાનની વાણી નિરંતર શ્રવણ કરે, અને આવી રીતે ભગવાનની વાણી નિરંતર શ્રવણ કરવાથી સંસારનું અસારપણું અને લક્ષ્મીની ચંચલતા જાણી પૂર્વ પુણ્યથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા ધનને શુભ ક્ષેત્રોમાં નામાદિકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના લાભાલાભ જોઇ વાવરે અને જયારે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, એમ જાણવું. જયારે સમ્યકત્વ રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ તો પછી સ્વયમેવ પાપોનો નાશ થઇ જાય છે. અને ઇંદ્રિયો તથા મન સહજ પ્રયાસથી વશ થાય છે, તેથી સંયમ કરનારો શ્રાવક હોય એમ વિશેષણ આપેલું છે. તેથી વિચક્ષણ પુરુષો આવા ગુણવાળાને શ્રાવક કહે છે. મતલબ કે—શાસ્ત્ર-કારે શ્રાવક શબ્દની નિરુક્તની રીતિથી સિધ્ધિ કરતાં એક એક અક્ષરથી કેવા પ્રકા-

રનો અર્થ ઘટી શકે તે દેખાડી શ્રાવક શબ્દ સાર્થક કરી બતાવ્યો છે. જે પ્રકારે શાસ્ત્રકારે અર્થ દ્વારા શ્રાવક શબ્દ સાર્થક કરી બતાવ્યો છે, તે જ પ્રકારે શ્રાવક શબ્દના ધારક મનુષ્યે પ્રવૃત્તિ દ્વારા શ્રાવક શબ્દને સાર્થક કરવો ઘટે છે.

निरुक्तं पदभंजनम् આ પ્રમાણે પદને તોડીને એક એક અક્ષરનો અર્થ કરવો તેને નિરુકત કહે છે. અને આ પ્રક્રિયા પ્રાયઃ ઘણા શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે. શ્રી આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુકિતમાં ચતુર્દશ પૂર્વધારી શ્રીમદ્ ભદ્રબાહુસ્વામીએ मिच्छामि दुक्कडं નો અર્થ એક એક અક્ષરનો જુદો જુદો વર્ણન કરેલ છે. મનુસ્મૃતિમાં मांस શબ્દનો પણ અર્થ એ જ ઢબથી કરવામાં આવેલ છે. તે જ રીતિથી શ્રાવક શબ્દનો અત્રે શાસ્ત્રકારે બે પ્રકારે કરી બતાવ્યો છે. श्रद्धालुतां श्राति શ્રધ્ધાને પકાવે તેને श्रा કહીએ. धनं वपेत्–સાત ક્ષેત્રોમાં પોતાનું ન્યાયોપાર્જિત ધન વાવે ( ખર્ચે ) તેને व કહીએ અને कृंतत्यपुण्यानि એટલે અપુણ્ય( પાપ )ને છેદન કરે તેને क કહીએ. श्रा–व–क ત્રણે અક્ષરોના વર્ણન અર્થવિશિષ્ટ જે વ્યક્તિ હોય તેને श्रावक કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય શ્રધ્ધાપૂર્વક સાત ક્ષેત્રોમાં પોતાનું ન્યાયથી પેદા કરેલ દ્રવ્ય ખર્ચી પાપનો નાશ કરે તેને વિચક્ષણ પુરુષો શ્રાવક કહે છે. અથવા—श्रृणोति शासनम् હિતકારી ભગવદ્ વચનને સાંભળે તેને श्रा કહીએ वृणोति दर्शनम् દર્શન-( સમ્યક્ત્વ )ને વરે અંગીકાર કરે તેને व કહીએ અને करोति संयमम् સંયમવ્રત અંગીકાર કરે તેને क કહીએ. તાત્પર્ય ભગવદ્‌વચન સાંભળી સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી યથાયોગ્ય સંયમ–વ્રત–નિયમાદિ આચરે તેને વિચક્ષણ પુરુષ શ્રાવક કહે છે.

## શ્રાવકનું બીજું લક્ષણ.

श्रवंति यस्य पापानि पूर्वबद्धान्यनेकशः ।
आवृतश्च व्रतैर्नित्यं श्रावकः सोऽभिधीयते ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જેનાં પૂર્વે અનેક પ્રકારે બાંધેલાં પાપો સ્રવી જાય છે. (જતા રહે છે.) અને જે હમેશાં વ્રતોથી યુકત હોય છે. તે શ્રાવક કહેવાય છે. ૫

ભાવાર્થ—કર્મોનો ક્ષય બે પ્રકારે થાય છેઃ એક બાંધેલા કર્મ ભોગવી લેવાથી એટલે કે કર્મો પોતાનું નિર્ણીત ફલ આપી ખરી જાય છે. અને બીજું પ્રત્યાખ્યાન તીવ્ર તપસ્યા, જ્ઞાનધ્યાન, વિચારણા વિગેરેથી કર્મો નિર્જરે છે. શ્રાવક પૂર્વે બાંધેલા પાપો ઉપર જણાવેલ બે પ્રકારથી આત્મપ્રદેશથી દૂર કરે છે, તેમજ નવાં પાપો ન બંધાય તેને માટે નિરંતર પોતાને યોગ્ય વ્રતોથી યુક્ત હોય છે તેથી આવા ગુણવાળાને શ્રાવક કહેવાય છે.

## આ શ્રાવક ધર્મ કેવો છે તે કહે છે,

सुदेवत्वमानुषत्वयतिधर्मप्राप्त्यादिक्रमेण मोक्षसुखदायकत्वेन सुरतरूपमानो योग्येभ्य एव दातव्यः ॥

**શબ્દાર્થ**—દેવપણું, મનુષ્યપણું અને યતિધર્મની પ્રાપ્તિ વિગેરેના ક્રમે કરીને મોક્ષના સુખને આપનારો હોવાથી કલ્પવૃક્ષની ઉપમાને યોગ્ય એ ધર્મ યોગ્ય પુરુષને જ આપવો જોઇએ. કહ્યું છે કે-

जं सिवहेऊ सावय-धम्मोवि कमेण सेविओ विहिणा ।
तम्हा जुग्गजियाणं, दायव्वो धम्मरसियाणं ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**—વિધિએ કરીને સેવેલો શ્રાવક ધર્મ પણ ક્રમે કરી મોક્ષનો હેતુ થાય છે તેથી તે શ્રાવક ધર્મ ધર્મને વિષે રસિક એવા યોગ્ય પુરુષોને આપવો જોઈએ.૬

**ભાવાર્થ**-શ્રાવક ધર્મ પણ યોગ્યતા વિના કોઇને આપવો નહી એવો ગ્રંથકાર મહારાજનો આશય છે, અપાત્રમાં શુધ્ધ વસ્તુ નાખ્યાથી વિપર્યયને પામે છે, તો પછી ધર્મરત્ન જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કર્યા સિવાય દરેકને આપવી યોગ્ય નથી. (આ ઉપરથી શ્રાવકધર્મથી શ્રેષ્ઠ એવા મુનિધર્મને તો યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરી ખરેખરા પાત્રને જ આપવો યોગ્ય છે એમ સિધ્ધ થાય છે.)

ધર્મોપદેશ આપવાના અવસરે ત્રણ યોગ્ય શોધવાં જોઈએ તે કહે છે.

जुग्गजियाणं विहिणा जुग्गेहिं गुरुहिं देसिओ सम्मं ।
जुग्गो धम्मोवि तहा सयलिद्धिपसाहगो भणिओ ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**—યોગ્ય જીવોને યોગ્ય ગુરુઓએ વિધિપૂર્વક સારી રીતે ઉપદેશેલો યોગ્ય ધર્મ સર્વ પ્રકારની સિધ્ધિઓને આપનારો કહેલો છે. ૭

**ભાવાર્થ**—યોગ્ય જીવો એટલે મુમુક્ષુ અને આ ગ્રંથમાં આગળ કહેવામાં આવશે તેવા લક્ષણવાળા જીવો સમજવા. કદી શાસ્ત્રોકત લક્ષણવાળા જીવો મળે પરંતુ ધર્મોપદેષ્ટા ગુરુ ક્રિયાહીન, શિથિલાચારી, પરિગ્રહધારી, વિષયી, અસત્યવાદી વિગેરે દુર્ગુણોયુકત હોય તો તેવા પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલો શ્રાવક ધર્મ પ્રાયે યથાર્થ ફલને આપનાર થતો નથી, તેથી ગુરુઓ પણ શાસ્ત્રોક્ત ગુણોએ યુક્ત હોય તે જ શ્રાવકધર્મ આપવાને યોગ્ય છે. યોગ્ય ધર્મ કહ્યો છે તે ધર્મ ગ્રહણ કરનારની અપેક્ષાથી છે એટલે કે જીવોમાં ધર્મ પાલન કરવાની જેવી યોગ્યતા હોય તેને તેવા તેવા પ્રકારનો ધર્મ બતાવવો જોઇએ, જેથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન સુખેથી કરી શકે. પાત્રાપાત્રનો વિચાર કર્યા સિવાય ઉપયોગી પણ કઠિણ નિયમો આપવામાં આવે તો તેથી નિયમો લેનારનું મન પાછલથી વિહ્વલ થાય અને લીધેલા નિયમોનો ભંગ કરી દોષનો પાત્ર થાય અને વખતે શ્રધ્ધાભ્રષ્ટ થઇ ધર્મથી પરાઙ્મુખ થાય, તેથી યોગ્ય ગુરુઓએ યોગ્ય જીવોને યોગ્યધર્મ યોગ્યતા પ્રમાણે આપવો જોઇએ.

અયોગ્ય પુરુષને આપેલો ધર્મ વિશેષ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર થતો નથી. કહ્યું છે કે—

चूतांकुरकवलनतः कोकिलकः स्वनति चारु न तु काकः ।
योग्यस्य जायते खलु हेतोरपि नेतरस्य गुणः ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**--જેમ આંબાના મહોરનાં ભક્ષણથી કોયલ પક્ષી સુંદર શબ્દ કરે છે પરંતુ કાંઇ કાગડો કરતો નથી, તેમ જે યોગ્ય હોય તેને હેતુથી ગુણ થાય છે, પણ બીજા અયોગ્યને થતો નથી. ૮

**ભાવાર્થ**-- આંબાનો મહોર કોયલ પણ ખાય છે અને કાગડો પણ ખાય છે. આ મહોરથી કોયલનો સ્વર સુધરે છે અને સુંદર પંચમ સ્વરથી તે આખા વનને ગજાવી શ્રવણ કરનારને આનંદ આપે છે. આ જ મહોર કાગડો ભક્ષણ કરે છે પણ તેનો દુઃસ્વર તેવો ને તેવો જ રહે છે અને તે જ્યારે શબ્દ કરે છે ત્યારે શ્રવણ કરનારને કંટાળો આવે છે. મહોરમાં સ્વર સુધારવાની શકિત જગજાહેર છતાં તે અપાત્રમાં પડવાથી નિષ્ફલ થાય છે, તે જ પ્રમાણે ધર્મમાં ઐહિક અને પારલૌકિક સુખ આપવાની શકિત છે તથાપિ અપાત્રમાં સ્થાપાયેલો તે ધર્મ નિષ્ફળ જાય છે, તેથી પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવો એ ખાસ જરૂરનું છે. યોગ્યાયોગ્યને માટે ગ્રંથકાર સ્વયમેવ બીજા દૃષ્ટાંતો બતાવશે જેથી અહીં આટલું કહ્યું છે.

યોગ્યતા અનેક પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે.

आम्रे निंबे सुतीर्थे कचवरनिचये शुक्तिमध्येऽहिवक्त्रे,
औषध्यादौ विषद्रौ गुरुसरसि गिरौ पांडुभूकृष्णभूम्योः ।
इक्षुक्षेत्रे कषायद्रुमवनगहने मेघमुक्तं यथांभ—
स्तद्वत्पात्रेषु दानं गुरुवदनभवं वाक्यमायाति पाकं ॥ ९ ॥

**શબ્દાર્થ**—જેમ વર્ષાદનું પાણી આંબામાં, લીંબડામાં, સારા તીર્થમાં, કચરામાં, છીપમાં, સૂર્પના મુખમાં, ઔષધી વિગેરેમાં, ઝેરી વૃક્ષમાં, મોટા સરોવરમાં, પર્વતમાં, પીલી તથા કાલી જમીનમાં, સેલડીના ક્ષેત્રમાં. કષાય વૃક્ષોના ગહન વનમાં પડવાથી જુદી જુદી રીતે પરિપાકને પામે છે તેમ ગુરુના મુખમાંથી નિકળેલું વાક્ય જેવા પાત્રમાં તેનું દાન થયું હોય તે અનુસારે પાકને પામે છે. ૯

**ભાવાર્થ**—વર્ષાદનું પાણી એક જ સ્વભાવનું છે છતાં જુદા જુદા પાત્રોમાં પડવાથી તેનું પરિણામ કેવા પ્રકારનું થાય છે તે ગ્રંથકાર મહારાજે બતાવ્યું છે. જેમકે આમ્ર વૃક્ષમાં પડવાથી મિષ્ટ આમ્રરસ ઉત્પન્ન કરે છે, લીંબડાના વૃક્ષમાં પડવાથી કટુક રસ પેદા થાય છે, ઉત્તમ તીર્થમાં પડવાથી પવિત્રતાને પામે છે, કચરામાં પડવાથી નિંદનિક થાય છે, છીપમાં પડવાથી ઉત્તમ મૌકિતક પામે છે, સર્પના મુખમાં પડવાથી પ્રાણઘાતક ઝેર નિવડે છે, ઔષધિમાં પડવાથી ઔષધિરૂપ થઇ અનેક પ્રાણીઓને ફાયદા પહોંચાડે છે, ઝેરી વૃક્ષમાં પડવાથી પ્રાણનાશક

ઝેર થાય છે, સરોવરમાં પડવાથી અનેક પ્રાણીઓને ઉપયોગી સ્વચ્છ જલ થાય છે, પર્વત ઉપર પડવાથી વિનાશ પામે છે, પીળી તથા કાળી જમીનમાં પડવાથી ધાન્યાદિકની વૃદ્ધિ કરે છે. સેલડીના ક્ષેત્રમાં પડવાથી શેલડીના અતિ મધુર રસને આપનારું થાય છે. કષાય વૃક્ષોના ગહન વનોમાં પડવાથી કષાય રસ ઉત્પાદક થાય છે. તેવીજ રીતે સદ્ગુરુ મહારાજનાં વચનામૃતો એક જ સ્વભાવપરિણત હોય છે તથાપિ પાત્રતાની યોગ્યાયોગ્યતાને લઈને ભિન્ન ભિન્ન આશયપણે પરિણમે છે, તેથી જેને જે યોગ્ય હોય તેને તેવો ઉપદેશ આપવો એવો ગ્રંથકાર મહારાજનો ઉદ્દેશ છે.

સાંપ્રત કાલમાં ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ પ્રાયે બદલાયેલો લાગે છે. શ્રોતાઓનો વિચાર કર્યા વિના વાંચનાર મહાશયો પોતાના મનને ઠીક લાગે તેવા ગ્રંથો સભામાં વાંચે છે. શ્રાવક ધર્મની પણ જેને ખરોખર ખબર ન હોય તેવાઓની સમક્ષ આચારાંગાદિ અતિ કઠિન ગ્રંથો વાંચવામાં આવે છે. આથી શ્રોતાવક્તાને કાલનો જોઇએ તેવો ઉપયોગ થતો નથી, તેથી દેશકાળ અને શ્રોતાઓનો વિચાર કરી ઉપદેશ દેવામાં આવે તો વિશેષ લાભનું કારણ થઇ પડે.

### હવે બીજી રીતે બતાવે છે.

**गिरिसिर १ पणाल २ मरुथल ३ कसिणावनि ४ जलहिसुत्ति**
**५ मणिखाणी ६ धम्मोवएसवासे फलजणणे जीवदिट्ठंता ॥ १० ॥**

**શબ્દાર્થ**—અથવા જેમ પર્વતનું શિખર, પરનાળ, મરુસ્થલ, કાળી જમીન, સમુદ્રની છીપ અને મણિઓની ખાણ એના સંબંધમાં આવેલા પાણીનું જુદું જુદું પરિણામ થાય છે તેમ ધર્મોપદેશની વાસનાનું ફળ ઉત્પન્ન થવામાં જીવોની યોગ્યતા ઉપર આધાર રહે છે. ૧૦

**ભાવાર્થ**—વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરનાર શ્રોતાઓ પૈકી કેટલાક બેદરકાર અને કાર્યાંતરથી વ્યગ્ર ચિત્તવાળા કોઇ ખરોખર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી વિચાર કરતા નથી. રૂઢી સાચવવાને સારુ વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરનાર અથવા માનની કે પ્રભાવની ઇચ્છાથી ઉપાશ્રયે જઇ કાળ ગાળનાર શ્રોતાઓ પર્વતના શિખર જેવા છે. જેમ પર્વતના શિખર ઉપર પડેલું જળ પર્વતના શિખરને કાંઈપણ લાભકારી થતું નથી તેમ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા શ્રોતાઓને ઉપદેશરૂપી જળ લાભકારી થતું નથી.

બીજા જીવો પરનાળ જેવા છે. પરનાળ જેમ જળને ઝીલીને પોતાની પાસે ન રાખતા જમીન, વાસણ અગર ટાંકામાં નાંખે છે પરંતુ પરનાળને જલની અસર થતી નથી, તેવી જ રીતે ગુરુમહારાજથી ઉપદેશ શ્રવણ કરી તે ઉપદેશ બીજાઓને સંભળાવી પોતાનું પંડિતપણું જાહેર કરે છે. પરંતુ પોતાના આત્માનું કોઇ પણ પ્રકારે હિત સાધી શકતા નથી; તેથી આવા પ્રકારના જીવો પણ ગુરુમહારાજના વચનામૃતનું પાન કરવાને યોગ્ય થઈ શકતા નથી, તેથી આવા જીવોને ઉપદેશ આપવા પ્રયત્ન કરવો નહીં.

હવે જીવોને મરુસ્થલ સાથે સરખાવવામાં આવે છે. જેમ મરુસ્થલ પાણીને ગ્રહણ કરી લે છે તેથી તેમાં તૃણાદિક તથા નિરસ ધાન્યાદિકનો પાક થાય છે; તેમ કેટલાક જીવો ગુરુમહારાજનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે છે, પરંતુ તેવા પ્રકારની યોગ્યતાના અભાવે યથાર્થપણે ધર્મની આરાધના કરી શકતા નથી તથાપિ આવા જીવો ધર્મોપદેશને યોગ્ય સમજવા. ૩

કાળી જમીનની સાથે જીવોની સરખામણી કરતાં જેમ કાળી જમીનમાં પડેલું પાણી એ જમીનમાં રહેલા વૃક્ષાદિકને પુષ્ટ કરે છે, તેમ ગુરુમહારાજનો આપેલો ઉપદેશ જે જીવ ગ્રહણ કરી પોતામાં રાખી બીજા જીવોને તે જ ઉપદેશ દઇ લાભ કરે છે; જેમ કાળી જમીનમાં શેલડી, દ્રાક્ષ, શાલી, ગોધૂમ વગેરે સરસ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ આવા જીવોમાં સ્વલ્પ ઉપદેશ પણ વ્રતાદિક ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ થઈ ત્રણ કિંવા છેવટે સાત, આઠ ભવે જરૂર મોક્ષ આપનાર થાય છે. તેથી આવા જીવો ખરેખર ઉપદેશને યોગ્ય છે. ૪

સમુદ્રની છીપની સાથે સરખાવ્યા છે. છીપમાં જળ પડવાથી પરિણામ પામી જેમ ઉત્તમ મૌક્તિક રૂપે થઈ જળ અમૂલ્ય કીંમતને પામે છે તેમ જે જીવો ગુરુ-મહારાજનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે પોતે વર્તી પોતાના દૃષ્ટાંતથી બીજા યોગ્ય જીવોને પણ સન્માર્ગે દોરે છે તે જીવો ઉત્તમ પ્રકારના ગણાય છે. ચીલાતીપુત્રે માત્ર ઉપશમ, વિવેક અને સંવર એ પદત્રયીનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી પોતાનું હિત સાધ્યું, તેમજ સોમવસુ બ્રાહ્મણે પણ મીઠું ખાવું, સુખે સૂવું અને લોકને પ્રિય આત્મા કરવો, આ ત્રણ પદ શ્રવણ કરી તેનું ખરું રહસ્ય ત્રિલોચ મંત્રી પાસે શ્રવણ કરી, તે પ્રમાણે કોણ વર્તે છે વિગેરેની તપાસ કરી પોતે તેમ વર્તી સુખી થયો તેમ સ્વલ્પ ઉપદેશ પણ યોગ્ય પાત્રમાં પડવાથી છીપમાં પડેલા જળબિંદુની માફક મહામૂલ્યવાન્ થાય છે. ૫

મણિની ખાણમાં પડેલા થોડા પાણીથી જેમ મહામૂલ્યવાન, તેજસ્વી, ચિન્તા-મણિ રત્નાદિક ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કોઇક જીવને થોડાં પણ મહાવાક્યો ઘણો લાભ-કારક થાય છે. જેમ શ્રીમદ્ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો સ્વલ્પોપદેશ ગૌતમાદિ ગણધર મહારાજોના આત્માને સંસારથી તારવાને અર્થે થયો તેમ થોડા પણ ઉપદેશથી મણિ જેવા જીવોને અત્યંત લાભ થવાથી તે જ ભવમાં તેઓ મોક્ષ પામે છે. આવા જીવો ઉત્તમોત્તમ જાણવા. ૬

शुभाशुभद्रव्यसुभाविता घटा वाम्या अवाम्याश्च तथा ह्यवासिताः ।
सद्धर्मवासस्य तथैव योग्यतां श्रयंति जीवाः कतिचित् सुयोगतः ॥११॥

શબ્દાર્થ—જેવી રીતે સારાં દ્રવ્યોથી તથા ખરાબ દ્રવ્યોથી વાસિત કરેલા ઘડાઓ ત્યાગવા યોગ્ય અને અત્યાગવા યોગ્ય થાય છે તથા કેટલાક ઘડાઓ

અવાસિત હોય છે તેવી જ રીતે જીવો કેટલાએક સારા યોગથી સદ્ધર્મવાસની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧

યોગ્યતા અનેક પ્રકારની છે તેને માટે આગમમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે–

घडा दुविहा नवा जुन्ना य, जुण्णा दुविहा भाविया अभाविया य, भाविया दुविहा पसथ्थभाविया अपसथ्थभाविया य, पसथ्था अगुरूतुरुक्काईहिं अपसथ्था पलंडुलसुणमाईहिं पसथ्थभाविआ वम्मा अवम्मा य एवं अप्पसथ्थावि जे अप्पसथ्था अवम्मा जे य पसथ्था वम्मा न ते सुंदरा इयरे सुंदरा अभाविआ न केणइ भाविआ णवगा आवागाओ उत्तारिता मत्तगा एवं धम्माभिलासिणो नवगा जे मिच्छदिट्ठो तप्पढमयागाहिज्जंति । जुण्णावि जे अभाविया ते सुंदरा कुप्पवयणपासथ्थेहिं भाविया एवमेव भावकुडा संविग्गेहिं जे अप्पसथ्था वम्मा जे अ पसथ्था य संविग्गा य अवम्मा एए लट्ठा ।

**શબ્દાર્થ**—ઘડા બે પ્રકારના છે. નવા અને જૂના. જૂના બે પ્રકારના છે વાસિત અને અવાસિત. વાસિત બે પ્રકારના છે પ્રશસ્ત વાસિત અને અપ્રશસ્ત વાસિત. પ્રશસ્ત વાસિત તે અગર શિલારસ વિગેરે દ્રવ્યોથી વાસિત અને અપ્રશસ્ત વાસિત તે કાંદા [ ડુંગળી ], લસણ વિગેરેથી વાસિત હોય તે. તેમાં પ્રશસ્ત વાસિતના બે ભેદ છે. એક ત્યાગવા યોગ્ય અને બીજો અત્યાગવા યોગ્ય. એવી જ રીતે અપ્રશસ્તના પણ બે પ્રકાર છે. ત્યાજ્ય અને અત્યાજ્ય, તેમાં જે અપ્રશસ્ત છતાં અત્યાજ્ય થાય તથા પ્રશસ્તમાં ત્યાજ્ય થાય તે બે સારા નથી. બાકીના જે ભેદો કહ્યા છે [ પ્રશસ્ત વાસિત અત્યાજ્ય થાય અને અપ્રશસ્ત ત્યાજય થાય ] તે પણ સારા છે. તેમજ ( પ્રાચીન પણ ) સારા કે ખરાબ દ્રવ્યોથી જે વાસિત નથી થયા તેને અવાસિત કહે છે.

નિભાડામાંથી તત્કાળ કાઢેલા ઘડા તે નવીન કહેવાય છે. એવી રીતે ધર્માભિલાષી જીવોને પણ જાણવા. જે નવા મિથ્યાદષ્ટિઓ છે તેને પ્રથમ બોધ આપવો. જૂના પણ [ મિથ્યાદષ્ટિઓ ] જે અવાસિત છે તે સુંદર છે.

### ઉપર જે વાસિત કહ્યા છે તે વાસિત શાથી થયા છે તે કહે છે.

કુદર્શનથી અને પાસત્થાદિકના પરિચયથી વાસિત થયા. એવી જ રીતે ભાવ ઘડાઓ [ જીવો ] સમજવા. જે સંવિગ્ન ગુણોથી વાસિત છે તે પ્રશસ્ત છે, જે અપ્રશસ્ત છે તે વામ્ય છે અને જે પ્રશસ્ત અને સંવિગ્ન [ ગુણવાલા ] છે તે મનોજ્ઞ છે.

**ભાવાર્થ**--જીવોને યોગ્યાયોગ્ય જાણવાને માટે ઘડા સાથે સરખાવ્યા છે. અને તેને માટે પાંચ પ્રકારના ઘડા કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ નવા અને જૂના બે પ્રકારના ઘડા કહ્યા છે. તેમ બે પ્રકારના જીવો જાણવા, જૂના ઘડાના બે પ્રકાર કહ્યા છે, વાસના-

વાળા અને વાસના વગરના. વાસનાવાળા બે પ્રકારના છે એક સુગંધી દ્રવ્યથી વાસિત થએલા અને બીજા દુર્ગંધી દ્રવ્યથી વાસિત થએલા. દુર્ગંધી દ્રવ્યથી વાસિત થએલા ઘટની માફક મિથ્યા શાસ્ત્રોથી જેમનાં હૃદય વાસિત થયેલાં છે અને જેઓ તે વાસનાને સદ્ગુરુનો ઉપદેશ મળતાં પણ છોડતા નથી તે વામ્ય છે એટલે તે જીવો ધર્મના પાત્ર નથી અને જેઓથી મિથ્યા દર્શનાદિકથી વાસિત છે છતાં પણ ન્યાય બુદ્ધિવાળા સરલ હૃદયના હઠ કદાગ્રહથી રહિત જીવો હોય તે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી સદસદ્ વિવેકથી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા મિથ્યા દર્શનને છોડી સત્યને ગ્રહણ કરે તેવા જીવો અવામ્ય છે એટલે ધર્મોપદેશને યોગ્ય છે.

પ્રશસ્ત વાસિતના બે ભેદ છે. વામ્ય અને અવામ્ય. જે જીવોને પ્રથમ સમ્યગ્-દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ થયેલી છે અને જે જીવો કુગુર્વાદિકનો યોગ થતાં સમ્યગ્ દર્શનને વમી જાય તેવા છે તે જીવો વામ્ય જાણવા, અને તેવા જીવો ઉપદેશ યોગ્ય હોતા નથી અને જે જીવોને પ્રથમથી સમ્યગ્દર્શન, ચારિત્રાદિકની પ્રાપ્તિ થએલી છે અને પાછળથી કુગુર્વાદિકનો સંસર્ગ થયાં છતાં પણ સમ્યગ્દર્શનાદિકનો ત્યાગ કરતા નથી તેવા જીવો ધર્મોપદેશને યોગ્ય ગણાય છે તે અવામ્ય જાણવા.

જે જીવો જૂના છતાં અવાસિત છે એટલે કોઈ પણ ધર્મની વાસનાને પામ્યા નથી તે જીવો પણ ધર્મના ઉપદેશને યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે જૂના ઘડાના દૃષ્ટાંતથી ધર્મોપદેશને માટે જીવોની યોગ્યતા કહી. હવે નવીન ઘટ સાથે જીવોની સરખામણી કરતાં યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર જણાવે છે.

જેમ કુંભારના નિભાડામાંથી તત્કાલ કાઢેલા ઘડાને જે પ્રકારની વાસના આપીએ તે પ્રકારની વાસના ગ્રહણ કરે છે, તેમ બાલ્યાવસ્થાવાળા જે કોઇ જીવો જેને કોઇ પ્રકારના ધર્મનો સંસ્કાર થયો નથી તેવા જીવોને ધર્મોપદેશ યોગ્યતા પ્રમાણે અને ન્યાયપુરસ્સર આપવાથી શીઘ્ર કાર્યકારી થાય છે, તેથી આવા જીવો ધર્મને ખરેખરા પાત્ર છે. આ ગ્રંથકાર મહારાજે યોગ્યાયોગ્ય બતાવવા જે આટલો બધો પરિશ્રમ લીધો છે તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે-આયુષ્ય અલ્પ છે, વિઘ્નો ઘણાં છે, મહર્ષિઓએ પોતાનું અને અનેક ભવ્ય જીવોનું હિત કરવાનું છે તેથી અપાત્ર જીવો સાથે ધર્મોપદેશની ચર્ચા કરવાનું ઉચિત નથી, એમ ધારી ઉપદેશ આપતાં પહેલાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવનો વિચાર કરી પાત્ર જીવોને જ ઉપદેશ આપવા પ્રયાસ કરવો જેથી ઉભયનું શ્રેય થાય.

**શબ્દાર્થ**—યોગ્યાયોગ્યનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યા પછી વિશેષ ધર્મના અર્થી એવા યોગ્ય પુરુષોએ પણ પ્રથમ સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મની વિધિમાં (નિશ્ચિત કરેલું પૂર્વાપરભાવરૂપ વિધાન તે વિધિ) પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કહ્યું છે કે—

ભીંતના ધોળવા પ્રમુખ વ્યવસ્થા કર્યા સિવાય (ભીંતના ઉપર ચિત્રેલું) ચિત્ર શોભતું નથી. વસ્ત્રને પાસ આપ્યા સિવાય તેના ઉપર રંગ સ્થિર થતો નથી.

ખેલરને ખેડ્યા સિવાય તથા સમારાદિ દીધા સિવાય બીજ વવાતાં નથી. એવી જ રીતે સામાન્ય ધર્મપૂર્વક જ બાર વ્રતાદિરૂપ વિશેષધર્મ શોભાથી પ્રકાશિત થાય છે. તે કારણથી શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રકાશની અંતે ન્યાયસંપન્નવિભવ ઈત્યાદિક કુલક્રમથી આવેલ અનિંદ્ય વિભવની *ત્રિભાગાદિ અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરણ કરવારૂપ જેનું લક્ષણ છે એવો સામાન્ય ધર્મ પરમાર્હત્ [ પરમ જૈન ] વિચાર ચતુર્મુખ [ વિચાર કરવામાં બ્રહ્મારૂપ ], રાજર્ષિ, પરનારીસહોદર ( પરસ્ત્રીબાંધવ ), રૂદતી વિત્તપરાઙ્મુખ [ નિર્વંશનું દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવામાં વિમુખ ], રાજપિતામહ વગેરે બિરુદો જેને મળેલાં છે એવા કુમારપાલ મહારાજને સમગ્ર રાજાઓની સભા સમક્ષ ઉપદેશ કર્યો તે જ અહિં પ્રતિપાદન કરે છે.

न्यायसंपन्नविभवः १ शिष्टाचारप्रशंसकः २ ।
कुलशीलसमैः सार्द्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ३ ॥ १ ॥
पापभीरुः ४ प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन् ५ ।
अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः ६ ॥ २ ॥
अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थानेषु प्रातिवेश्मके ।
अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ७ ॥ ३ ॥
कृतसंगः सदाचारैः ८ मातापित्रोश्च पूजकः ९ ।
त्यजन्नुपप्लुतं स्थान १० मप्रवृत्तश्च गर्हितः ११ ॥ ४ ॥
व्ययमायोचितं कुर्वन् १२ वेषं वित्तानुसारतः १३ ।
अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तं १४ शृण्वानो धर्ममन्वहम् १५ ॥ ५ ॥
अजीर्णे भोजनत्यागी १६ काले भोक्ता च सात्म्यतः १७ ।
अन्योन्याप्रतिबंधेन त्रिवर्गमपि साधयन् १८ । ६ ॥
यथावदतिथौ साधौ दीने च प्रतिपत्तिकृत् १९ ।
सदानभिनिविष्टश्च २० पक्षपाती गुणेषु च २१ ॥ ७ ॥
अदेशाकालयोश्चर्यां त्यजन् २२ जानन् बलाबलं २३ ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः २४ पोष्यपोषकः २५ ॥ ८ ॥
दीर्घदर्शी २६ विशेषज्ञः २७ कृतज्ञः २८ लोकवल्लभः २९ ।
सलज्जः ३० सदयः ३१ सौम्यः ३२ परोपकृतिकर्मठः ३३ ॥९॥

---

*વ્યવસાય ૧, નિધાન ૨, વ્યાજે ધીરવા ૩.

अंतरंगारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ३४ ।
वशीकृतेंद्रियग्रामो ३५ गृहिधर्माय कल्पते ॥ १० ॥ दशभिः कुलकम्

ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરનાર (૧) શિષ્ટ પુરુષોના આચારની પ્રશંસા કરનાર (૨) કુલ અને શીલથી સદૃશ અન્ય ગોત્રિયોની સાથે લગ્ન કરનાર (૩) ॥૧॥ પાપથી ભય રાખનાર (૪) પ્રસિદ્ધ દેશાચારને આચરનાર (૫) કોઇના પણ સંબંધમાં અવર્ણવાદ નહિ બોલનાર, તેમાં વિશેષે કરી રાજાદિકનો અવર્ણવાદ નહિ બોલનાર (૬) ॥ ૨ ॥ જે સ્થાન અતિ પ્રગટ તેમ અતિ ગુપ્ત ન હોય, તેમજ સારા પાડોશીઓએ યુક્ત હોય અને જે ઘરમાંથી નીકળવાનાં દ્વાર ઘણાં ન હોય તેવા સ્થાનમાં વાસ કરનાર (૭) ॥ ૩ ॥ શ્રેષ્ઠ આચારવાળાની સાથે સંસર્ગ કરનાર (૮) માતાપિતાની પૂજા કરનાર (૯) ઉપદ્રવવાળાં સ્થાનનો ત્યાગ કરનાર (૧૦) નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ નહીં કરનાર (૧૧) ॥ ૪ ॥ આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ કરનાર (૧૨) સંપત્તિને અનુસાર વેષ ધારણ કરનાર (૧૩) આઠ બુદ્ધિના ગુણોએ યુક્ત (૧૪) નિરંતર ધર્મને શ્રવણ કરનાર (૧૫) ન પચ્યું હોય ત્યાં સુધી ભોજનનો ત્યાગ કરનાર (૧૬) હંમેશના વખત પ્રમાણે પથ્યાપથ્યનો વિચાર કરી ભોજન કરનાર (૧૭) પરસ્પરના વિરોધ વગર ત્રણ વર્ગનું (ધર્મ, અર્થ અને કામનું) સાધન કરનાર (૧૮) ॥ ૬ ॥ અતિથિ, સાધુ અને દીન પુરુષોનો યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરનાર (૧૯) નિરંતર દુરાગ્રહ નહીં રાખનાર (૨૦) ગુણોની અંદર (ગુણી જનોની અંદર) પક્ષપાત રાખનાર (૨૧) ॥ ૭ ॥ દેશ તથા કાળ વિરુદ્ધ આચરણનો ત્યાગ કરનાર (૨૨) (પોતાના) બલાબલને જાણનાર (૨૩) વ્રતધારી તથા જ્ઞાનથી વૃદ્ધોની પૂજા કરનાર (૨૪) પોષણ કરવા યોગ્ય જનોનું પોષણ કરનાર (૨૫) ॥ ૮ ॥ પૂર્વાપર લાંબી નજરથી જોનાર (૨૬) વિશેષ જાણનાર (૨૭) કરેલા ગુણને જાણનાર (૨૮) લોકની પ્રીતિ મેળવનાર (૨૯) શરમ રાખનાર (૩૦) દયાળુ (૩૧) શાંત પ્રકૃતિવાળો (૩૨) પરોપકાર કરવામાં શૂરો (૩૩) ॥ ૯ ॥ અંતરંગ ભાવના છ શત્રુઓનો ત્યાગ કરવામાં તત્પર (૩૪) ઇંદ્રિયોના સમૂહને વશ કરનાર (૩૫) ઉપર કહેલા પાંત્રીશ ગુણોવાળો જે હોય તે ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય છે. ૧૧

અહીં સ્વામીદ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસીને ઠગવો, ચોરી વિગેરે નિંદવા યોગ્ય માર્ગે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનું છોડીને પોતપોતાના વર્ણને અનુકૂળ આવે તેવી રીતે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં ઉપાયરૂપ જે સદાચાર તે ન્યાય કહેવાય છે. તે ન્યાયે કરીને પ્રાપ્ત કરી છે સંપત્તિ જેણે તેને ન્યાયસંપન્નવિભવ કહેવાય છે. (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે) શુદ્ધ વ્યવહારથી ઉપાર્જન કરેલી સંપત્તિ નિઃશંકપણે પોતાના શરીરે કરી તેના ફલને ભોગવવાથી અને (પોતાના) મિત્ર અને સ્વજનાદિકમાં સમ્યક્ પ્રકારે વહેંચણ કરવાથી આ લોકના સુખને માટે થાય છે, જે કારણથી કહ્યું છે કે–

सर्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्मबलगर्विताः ।
कुकर्मनिहितात्मानः पापाः सर्वत्र शंकिताः ॥ १२ ॥

પોતાના કર્મના બલે કરી અભિમાની થએલા ધીર પુરુષો દરેક ઠેકાણે પ્રકાશિત થાય છે અને કુકર્મની અંદર આત્માને સ્થાપન કરનારા પાપી પુરુષો દરેક ઠેકાણે ભયભીત રહે છે. ૧૨

### ન્યાયોપાર્જિત વિત્તના અધિકારમાં સ્પષ્ટતા માટે અન્યાયોપાર્જિત વિત્તવાળાની સ્થિતિ દર્શાવે છે.

અહિં પુરુષને અન્યાયથી પ્રવૃત્તિ કરવામાં બે પ્રકારે અવિશ્વાસપણું પ્રાપ્ત થાય છે, એક ભોક્તાનું અને બીજું ભોગ્ય વિભવનું. તેમાં ભોગવનારને આ (પુરુષ) પરદ્રોહથી પ્રાપ્ત પરદ્રવ્ય ભોગવે છે એવા દોષના લક્ષણવાળી આશંકા થાય, તથા ભોગ્ય વસ્તુમાં આ પરદ્રવ્ય છે તેને આ ભોગવે છે એવી શંકા થાય માટે અન્યાય પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવાથી (ન્યાય પ્રવૃત્તિમાં) તે બંને પ્રકારની શંકા હોતી નથી તેથી ન્યાયોપાર્જિત વિત્તમાં અભિશંકનીયતા (અવિશ્વાસપણું) નથી. અહિં અભિપ્રાય એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યના વ્યય કરનાર ઉપર કોઈ પણ પુરુષ કોઇ વખતે લેશ માત્ર પણ શંકા કરતો નથી તેથી કરીને તે [ ન્યાયપ્રવૃત્તિ કરનાર ] અવ્યાકુલ ચિત્ત અને સારી પરિણતિવાલાને આ લોકમાં પણ મહાન્ સુખનો લાભ થાય છે અને દરેક ઠેકાણે યશ અને શ્લાઘાની પ્રાપ્તિ થાય છે. સત્પાત્રોને વિષે દ્રવ્યનો ઉપયોગ થવાથી તથા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની પ્રાપ્તિનો હેતુ થવાથી અને દયાએ કરી દીન તથા અનાથ પ્રાણીઓને દ્રવ્યાદિ આપવાથી તે પરલોકના હિતને અર્થે થાય છે.

અહિં ન્યાયોપાર્જિત વિત્ત તથા તેનો સત્પાત્રમાં વિનિયોગ કરવાથી ચતુર્ભંગી થાય છે. જેમકે ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલો વૈભવ અને સત્પાત્રમાં વિનિયોગ ॥ ૧ ॥ (આ ન્યાયસંપન્નવૈભવનો પ્રથમ ભાંગો) પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો હેતુભૂત હોવાથી ઉત્તમ દેવપણું, ભોગભૂમિમાં (યુગલિક ક્ષેત્રમાં) મનુષ્યપણું, સમ્યક્ત્વ વિગેરેની પ્રાપ્તિ તથા આસન્નસિદ્ધિ ફળ આપનારું થાય છે. જેમ ધન સાર્થવાહ તથા શાલિભદ્ર વિગેરેને થયું, જેથી કહ્યું છે કે—

परितुलियकप्पपायचिंतामणी कामधेणुमाहप्पं ।
दाणाओ सम्मत्तं पत्तं धणसत्थवाहेणं ॥ १३ ॥

**શબ્દાર્થ**—દાનથી ધનસાર્થવાહે કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ અને કામધેનુના મહિમાની તુલના કરનાર સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યું હતું. ॥ ૧૩ ॥

અથવા નંદિષેણ વિગેરેના દૃષ્ટાંતની પેઠે-જેમ કોઇક ગામમાં દ્રવ્યના સમૂહવડે કુબેરની સાથે સ્પર્ધા કરનાર કોઈ બ્રાહ્મણે યજ્ઞના પ્રારંભમાં એક લાખ બ્રાહ્મણને

જમાડવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેની અંદર દાનની રુચિવાળા કોઇ જૈન બ્રાહ્મણને લાખ બ્રહ્મભોજન પૂર્ણ થયે અવશેષ રહેલ તંદુલ અને ઘી પ્રમુખ હું તને આપીશ, એવી પ્રતિજ્ઞા કરી તેને સહાય કરવા માટે રાખ્યો. અનુક્રમે લક્ષ બ્રહ્મભોજન પૂર્ણ થતાં અવશેષ રહેલું તંદુલ વિગેરેને નિર્દોષ અને ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલું માની તે નિર્ધન જૈન બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે જો આ (અન્નાદિક) કોઇ પણ સત્પાત્રને આપવામાં આવે તો ઘણું ફળ થાય. કહ્યું છે કે—

"ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલાં અને કલ્પનીય એવાં અન્નપાનાદિક દ્રવ્યોનું પરમ ભક્તિએ અને આત્માને ઉપકાર થશે એવી બુદ્ધિએ સાધુઓને જે દાન આપવું તેને મોક્ષફળ આપનારો અતિથિસંવિભાગ કહે છે."

તે પછી તે બ્રાહ્મણે દયા તથા બ્રહ્મચર્ય પ્રમુખ ગુણવાળા કેટલાએક (પોતાના) સ્વધર્મીઓને ભોજન માટે નિમંત્રિત કર્યા. તે સાધર્મીઓના ભોજન અવસરે એક મહિનાના ઉપવાસના પારણે કોઇ મહાવ્રતધારી મુનિ આવી પહોંચ્યા. આ સાધર્મીઓથી આ યતિ ઉત્તમ પાત્ર છે એવો નિશ્ચય કરી તે બ્રાહ્મણે બહુમાન તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક તે મુનિને અન્નપાન વિગેરે આપ્યું. જે કારણથી કહ્યું છે કે—

मिथ्यादृष्टिसहस्रेषु वरमेको ह्यणुव्रती।
अणुव्रतिसहस्रेषु वरमेको महाव्रती ॥१४॥
महाव्रतिसहस्रेषु वरमेको हि तात्त्विकः।
तात्त्विकेन समं पात्रं न भूतं न भविष्यति ॥१५॥

**શબ્દાર્થ**—હજારો મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી એક અણુવ્રતધારી [શ્રાવક] શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. હજારો અણુવ્રતધારીઓથી એક મહાવ્રતધારી (સાધુ) શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૧૪

હજારો મહાવ્રતધારીઓથી એક તત્ત્વવેત્તા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તત્ત્વવેત્તાની સમાન [ઉત્તમ] પાત્ર થયું નથી અને થવાનું નથી. ૧૫

કાળે કરી આયુષ્યની સમાપ્તિ થતાં પાત્રમાં દાન આપનાર તે જૈન બ્રાહ્મણ તે દાનના પ્રભાવથી પ્રથમ દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને રાજગૃહનગરમાં નંદિષેણ નામે શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર થયો. તેણે યૌવન વયમાં પાંચસો રાજકન્યાઓની સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું અને તે (નંદિષેણ) દોગુંદક દેવની પેઠે મનોહર વિષય-સુખરૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન થયો.

આ તરફ તે લક્ષ બ્રહ્મભોજન કરાવનાર બ્રાહ્મણ પાપાનુબંધી પુણ્યને પુષ્ટ કરનાર તેવા પ્રકારના વિવેક રહિત દાનથી ઘણા ભવોની અંદર કાંઇક ભોગાદિક સુખોને ભોગવી કોઇક જંગલમાં હાથીપણે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વે યૂથપતિએ નાશ કર્યા છે હાથીપુત્રો જેના એવી કોઇ હાથણીએ યૂથપતિને ઠગી, કોઈ તાપસોના આશ્રમમાં એક કલભને જન્મ આપ્યો, અને તેને ત્યાંજ મૂકયો. તે ગજકલભ

(હાથીનું બચ્ચું) તાપસોના કુમારોની સાથે વૃક્ષોને પાણી સિંચતો હોવાથી તાપસોએ તેનું સેચનક એવું નામ પાડયું. કોઈક અવસરે પોતાના યૂથપતિ પિતાને મારી પોતે યૂથપતિ થયો, અને હાથણીઓના ટોળાને ગ્રહણ કરી લીધું. તે હાથી પોતાની માતાના પ્રપંચને પ્રથમથી જ જાણતો હતો, તેથી તેણે તાપસોના આશ્રમને ભાંગી નાખ્યો. ખેદ પામેલા તાપસોએ શ્રેણિક રાજાને તે હાથી બતાવ્યો. તે હાથી આ પ્રમાણે હતો—સાત હાથ ઊંચો, નવ હાથ લાંબો, ત્રણ હાથ પહોળો, દશ હાથ વિસ્તારમાં અને વીશ નખોએ સુશોભિત હતો. ચડાવેલા ધનુષ્યના જેવા તેના ઊંચા કુંભસ્થળ હતા, કંઠમાં લઘુ હતો, મધુ સમાન પિંગળ નેત્રો હતાં, ચળકતા ચંદ્રના જેવી ઉજ્વલ કાંતિ હતી, ચાર સો ને ચાલીસ સારાં લક્ષણ યુક્ત હતો. તે ભદ્ર જાતિનો હાથી સાતે અંગોમાં સુશોભિત હતો. શ્રેણિક રાજાએ તેને અતિ યત્નપૂર્વક પકડીને પોતનો પટહસ્તિ કર્યો. રાજયોગ્ય આહાર તથા વસ્ત્ર ઓઢાડવા વિગેરેની તેની બરદાસ થવાથી તે સુખી થયો. કોઈક અવસરે તાપસોએ "જો! આ અમારા આશ્રમને ભાંગવાનું ફલ છે." એમ તે હાથીને કહ્યું અને માર્મિક બીના યાદ કરાવી તેથી આલાનસ્તંભને ઉખેડી ત્યાંથી નિકળ્યો અને બીજી વાર તાપસોના આશ્રમનો નાશ કર્યો. પરિવાર સહિત શ્રેણિક રાજા તેની પાછળ ગયો પરંતુ તે દુઃખે કરીને વશ થાય તેવો હાથી કોઈનાથી પણ વશ કરી શકાયો નહીં. પછી રાજાની આજ્ઞાથી નંદિષેણ કુમારે તે હાથીને હંકાર્યો. નંદિષેણ કુમારને જોઈ 'આ કોઈ પણ મારો સંબંધી છે,' એમ વિચાર કરવાથી તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, એટલે તે શાંત થઈ ઊભો રહ્યો. પછી નંદિષેણ કુમારે તેને લાવી આલાનસ્તંભે બાંધ્યો, તેથી શ્રેણિક વિગેરેને આશ્ચર્ય લાગ્યું. આ અરસામાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન વૈભારગિરિ ઉપર પધાર્યા, (તે વૃત્તાંત સાંભળી) શ્રેણિક રાજા, અભયકુમાર અને નંદિષેણ વિગેરે તેમને વંદન કરવા માટે ગયા. ધર્મદેશનાના અંતમાં રાજાએ પ્રભુને હસ્તિ-ઉપશાંતાદિ બાબત પ્રશ્ન કર્યો. પ્રભુએ પૂર્વ ભવમાં લક્ષ બ્રહ્મભોજન કરાવનાર તથા સાધુને દાન વિગેરે આપનાર બ્રાહ્મણોનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. બીજી વખત તેમના આગામિક ભવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી બોલ્યા કે-" હે રાજન્! આ નંદિષેણ કુમાર ન્યાયથી મેળવેલા દ્રવ્યનો સુપાત્રમાં ઉપયોગ કરવાથી અનેક દેવ મનુષ્ય વિગેરેના મહાભોગો ભોગવી, ચારિત્રને ગ્રહણ કરી દેવપણાને મેળવી અનુક્રમે મોક્ષસુખને પામશે. અને હાથીનો જીવ તો તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય અને પાત્રાપાત્રનો વિચાર કર્યા સિવાય (કરેલા) દાન પ્રમુખથી ભોગોને પ્રાપ્ત તો થયો, પરંતુ પરલોકમાં પ્રથમ નરકમાં જનાર છે" એવું શ્રવણ કરી નંદિષેણ કુમાર પ્રતિબોધ પામ્યો અને શ્રાવક ધર્મને અંગીકાર કર્યો. અનુક્રમે દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે "હજુ પણ તારે ભોગાવલી કર્મ ઘણું બાકી છે" એવા વચનોથી (શાસન) દેવતાએ નિષેધ કર્યા છતાં પણ તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પૂર્વના નિકાચિત ભોગ કર્મના ઉદયથી પ્રેરાયેલા નંદિષેણ દીક્ષાનો ત્યાગ

કરી બાર વર્ષ વેશ્યાના ઘરમાં રહ્યા, અને ત્યાં નિરંતર દશ દશ(મનુષ્ય)ને પ્રતિબોધ પમાડતા, ઇત્યાદિ નંદિષેણની કથા બીજા ગ્રંથથી જાણવી.

પૂર્વ કહ્યા પ્રમાણે દાનની રીતિમાં કુશળ અને ન્યાયથી દ્રવ્યને ઉપાર્જન કરનાર તથા સત્પાત્રનું પોષણ કરનાર ગૃહસ્થ સુંદર ભોગોને પ્રાપ્ત કરી અનુક્રમે મોક્ષ-લક્ષ્મીના સુખને પામે છે.

ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યવડે જેવા તેવા પાત્રને પોષણ કરવારૂપ બીજો ભંગ જાણવો. આ ભાંગો જ્યાં ત્યાં સંસારમાં માત્ર ભોગનું ફળ આપનારો થાય છે, પણ છેવટે લક્ષ બ્રહ્મભોજન કરાવનાર બ્રાહ્મણની પેઠે કટુક ફળ આપનારો જ છે, જે કારણથી કહ્યું છે કે—" दानेन भोगानाप्नोति यत्र तत्रोपपद्यते "

શબ્દાર્થ—" દાનવડે જ્યાં ત્યાં (ભવોમાં ભમતાં)ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે " (પણ મોક્ષ સુખ મળતું નથી.)

અન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યવડે સત્પાત્રને પોષણ કરવારૂપ ત્રીજો ભાંગો જાણવો. સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલા સામાન્ય બીજના ફળરૂપ અંકુરની પેઠે તે દ્રવ્યનું ભવિષ્યકાળમાં સુખની ઉત્પત્તિમાં સહચારીપણું હોવાને લીધે ઘણા આરંભથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરનાર રાજાઓ તથા વેપારીઓના સંબંધમાં આ ત્રીજો ભાંગો જણાવ્યો છે. અર્થાત્ રાજાઓ અને વેપારીઓ મહારંભથી દ્રવ્યને મેળવે છે અને ઉત્તર-કાળમાં તે દ્રવ્ય તેમને સુખ આપનારું થાય છે, તેમ અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો સત્પાત્રમાં વિનિયોગ થવાથી પરિણામે સુખ આપનારૂં થાય છે. કહ્યું છે કે—

खलोऽपि गवि दुग्धं स्याद्दुग्धमप्युरगे विषम् ।

पात्रापात्रविशेषेण तत्पात्रे दानमुत्तमम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ-ખોળ પણ ગાયને વિષે (ગાયને ખવડાવવાથી) દૂધ ઉત્પન્ન કરે છે અને દૂધ પણ સર્પને વિષે (સર્પને પાવાથી) ઝેરને ઉત્પન્ન કરે છે. પાત્રા-પાત્રના વિશેષે કરી આવું ફળ થાય છે તેથી પાત્રને દાન આપવું ઉત્તમ છે.

તેવી જ રીતે તે જ સ્વાતિ નક્ષત્ર અને તે જ જળમાં પાત્રવિશેષથી મોટું અંતર છે. સર્પના મુખમાં પડેલું ઝેર થાય છે અને છીપમાં પડેલું મૌક્તિક થાય છે.

મહાઆરંભરૂપ અનુચિત વૃત્તિથી મેળવેલું દ્રવ્ય સારા ક્ષેત્રમાં વાપર્યા વિના મમ્મણ શેઠ વિગેરેની પેઠે દુર્ગતિના ફળને જ આપનારું થાય છે. કહ્યું છે કે—

वबसायफलं विहवो, विवहस्स फलं सुपत्तविणिओगो।
तयभावे ववसाओ, विहवोवि य दुग्गइनिमित्तं ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ-વ્યાપાર કરવાનું ફળ વૈભવ અને વૈભવનું ફળ સત્પાત્રમાં વિનિયોગ કરવો તે છે, પરંતુ તેના અભાવે વ્યાપાર અને વૈભવ પણ દુર્ગતિના હેતુ થાય છે.

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યવડે કુપાત્રના પોષણ વિગેરે કરવારૂપ ચોથો ભાંગો જાણવો. આ ચતુર્થ ભંગ આ લોકમાં સત્પુરુષોને નિંદનીક હોવાથી અને પરલોકમાં દુર્ગતિનો હેતુ હોવાથી વિવેકી પુરુષોએ ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે-

अन्यायोपात्तवित्तस्य दानमत्यंतदोषकृत्।
धेनुं निहत्य तन्मांसैर्ध्वांक्षाणामिव तर्पणम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ-અન્યાયથી ગ્રહણ કરેલા દ્રવ્યનું દાન (કુપાત્રને) કરવું તે અત્યંત દોષ ઉત્પન્ન કરવાવાળું છે જેમ કોઇ ગાયને મારીને તે માંસથી કાગડાઓને તૃપ્તિ કરાવે તેના જેવું છે. ॥ ૧ ॥ વળી અન્ય દર્શનમાં પણ કહ્યું છે—

अन्यायापोर्जितैर्वित्तैर्यत् श्राद्धं क्रियते जनैः।
तृप्यंते तेन चांडाला बुक्कसा दासयोनयः ॥२॥

શબ્દાર્થ—અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યોથી જે લોકો શ્રાદ્ધ કરે છે તેનાથી ચાંડાળો, વર્ણશંકર તથા દાસની યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તૃપ્ત થાય છે ( પિતૃ તૃપ્ત થતા નથી ) ॥ ૨ ॥

જેથી ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય થોડું આપેલું પણ કલ્યાણને માટે થાય છે અને અન્યાયથી આવેલું દ્રવ્ય પુષ્કળ આપ્યું હોય તો પણ ફળ રહિત થાય છે. અન્યાયની વૃત્તિથી અર્જન કરેલું દ્રવ્ય આ લોક અને પરલોકમાં અહિતના અર્થે જ થાય છે, કેમકે આ લોકમાં લોકવિરુધ્ધ આચરણ કરવાવાળા પુરુષને વધ, બંધનાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, અને પરલોકમાં નરકમાં પડવા વિગેરે દોષો થાય છે. કદાપિ કોઈ માણસને પાપાનુબંધી પુણ્યકર્મના ફળને લઇને આ લોકની વિપત્તિ દેખાતી નથી તથાપિ પરિણામે તે અવશ્ય થવાની જ. કહ્યું છે કે—

पापेनैवार्थरागांधः फलमाप्नोति यत्क्वचित्।
बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—અર્થના રાગે કરી અંધ થયેલો મનુષ્ય પાપવડે કદી કોઇ

વખત ફળને પામે. તોપણ કાંટાના માંસની પેઠે જેમ તે માંસમચ્છનો નાશ કર્યા વિના રહેતું નથી, તેમ અન્યાયથી મેળવેલું ધન શરૂઆતમાં કાંઇક ફળ આપે છે, પરંતુ પરિણામે તે (ધન) ગ્રહણ કરનારનો નાશ કરે છે. વળી કહ્યું છે કે-

अन्यायोपात्तवित्तेन यो हितं हि समीहते ।
भक्षणात्कालकूटस्य सोऽभिवांछति जीवितुम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—જે પુરુષ અન્યાયથી ગ્રહણ કરેલા દ્રવ્યવડે (પોતાના) હિતને ઇચ્છે છે તે પુરુષ કાળકૂટ ઝેરના ભક્ષણથી જીવવાની ઇચ્છા રાખે છે.

તેવી રીતે આ લોકમાં અન્યાયથી પેદા કરેલા દ્રવ્યવડે પોતાનો નિર્વાહ કરનાર ગૃહસ્થ વિગેરેની પ્રાયે કરી અન્યાય, કલેશ, અહંકાર અને પાપબુદ્ધિમાં જ રંકશ્રેષ્ઠી વગેરેની પેઠે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે રંકશ્રેષ્ઠીની કથા આ પ્રમાણે છે.

મરુસ્થળમાં પલ્લી ( પાલી ) નામે ગામની અંદર કાકુ અને પાતક નામે બે ભાઇઓ હતા. તે બેમાં નાનો ભાઈ ધનવાન હતો, અને મોટો ભાઇ નિર્ધન હોવાથી તે નાનાભાઇના ઘરમાં રહી સેવક વૃત્તિથી નિર્વાહ કરતો હતો. એક વખતે વર્ષાઋતુમાં દિવસના કાર્યથી થાકેલો કાકૂ રાત્રે સૂનો હતો. તે વખતે પાતકે કહ્યું કે—હે ભાઇ ! પાણીના સમૂહથી આપણા કયારાઓની પાળો તૂટી ગઇ છે અને તું નિશ્ચિંતપણે સૂતો છે, એમ ઠપકો આપ્યો. તે વખતે તે કાકૂ પથારીનો ત્યાગ કરી દરિદ્રી અને પરના ઘરનું કાર્ય કરનાર પોતાના આત્માને નિંદતો કોદાળાને ગ્રહણ કરી જેટલામાં ત્યાં જાય છે, તેટલામાં તૂટેલી પાળોને બાંધવાની રચના કરવામાં તત્પર નોકરોને જોઇ તેણે પૂછ્યું કે- " તમે કોણ છો ? " તેઓએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે-અમે તારા ભાઇના નોકરો છીએ. કોઇ ઠેકાણે મારા નોકરો છે ? એમ કાકુએ પ્રશ્ન કર્યે છતે તેઓ બોલ્યા કે-વલ્લભીપુરમાં તારા નોકરો છે. એ વાત થયા બાદ કેટલાક કાળ પછી કુટુંબ સહિત તે વલ્લભીપુર ગયો. ત્યાં દરવાજાની પાસે રહેનાર ભરવાડોની નજીકમાં વસતા અત્યંત દુર્બળપણાને લઇ ભરવાડે એ તેનું રંક એવું નામ પાડયું. તે રંક વણિક તે આભીરોના અવલંબનથી ઘાસનું ઝુંપડું કરી ત્યાં દુકાન માંડીને રહ્યો. એક વખતે કોઇ જાત્રાળુ (કાર્પટિક) કલ્પની રીતિ (રસ સાધવાના વિધાન)પૂર્વક ગિરનાર પર્વતથી સિધ્ધરસનો તૂંબડીને સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરી રસ્તામાં જતાં તે સિદ્ધ રસમાંથી કાકુ તૂંબડી એવી શરીર વિનાની (અદૃશ્ય) વાણીનું શ્રવણ કરી ભય પામ્યો. તેથી વલ્લભીનગરોના સમીપમાં તે તૂંબડીને તે કપટી વાણીઆના ઘરમાં અનામત મૂકી અને તે યાત્રાળુ (કાર્પટિક) સોમનાથની યાત્રા કરવા ગયો. કોઇ પર્વના દિવસે ચૂલા ઉપર મૂકેલી તાવડીમાં તૂંબડીના છિદ્રમાંથી પડેલા રસના બિંદુએ કરી સુવર્ણરૂપ થયેલી ( તાવડી ) જોઈ તે વણિકે આ

સિદ્ધરસ છે. એમ નિશ્ચય કરી તે તુંબડી સહિત ઘરની સાર વસ્તુને બીજે ઠેકાણે સ્થાપન કરી પોતાના ઘરને બાળી નાખ્યું, અને બીજે દરવાજે ઘર કરીને રહ્યો, ત્યાં રહેનાર અને પ્રચુર ઘીને ખરીદ કરનાર તે શ્રેષ્ઠીએ કોઇએ વેચવા લાવેલા ઘીનું પોતે માપ કરતાં તે ઘીને અખૂટ દેખી ઘીના ભાજન નીચે કાળા ચિત્રકની ઇંઢોણી છે, એમ નિશ્ચય કરી તે ઇંઢાણીને કોઇ પણ કપટથી ગ્રહણ કરી લીધી. એવી રીતે કપટથી ખોટા ત્રાજવાં અને માપના વેપાર વિગેરેથી પાપાનુબંધીપુણ્યના બળે કરી વેપારમાં તત્પર રંક શ્રેષ્ઠીને ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું.

એક વખતે કોઈ સુવર્ણની સિધ્ધિ કરનાર તે રંક શ્રેષ્ઠીને મળ્યો. તેને પણ કપટવૃત્તિથી ઠગી લીધો અને તેની સુવર્ણસિદ્ધિ ગ્રહણ કરી લીધી. એવી રીતે ત્રણ પ્રકારની સિદ્ધિથી તે કાકૂ અનેક કોટિ ધનનો સ્વામી થયો, પરંતુ અન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા વૈભવના સેવનથી પૂર્વે નિર્ધન હતો તેથી અને પછી ધનની સંપત્તિ થઈ તેની આસક્તિને લઇ કોઈ પણ તીર્થમાં, સત્પાત્રમાં અને અનુકંપાના સ્થાનમાં પોતાની લક્ષ્મીનો ત્યાગ તો દૂર રહ્યો પણ ઊલટો સંપૂર્ણ લોકોને ઉચ્ચાટન કરવા, નવા નવા કરોનું વધારવું. અહંકારનું પોષણ અને બીજા શ્રીમંતોની સ્પર્ધા તથા અદેખાઇ વિગેરેથી સર્વ ભૂતોના સંહારરૂપ કાલરાત્રિ જેવી તે કાકૂ પોતાની લક્ષ્મી લોકોને દેખાડતો હતો. તે પછી કોઇ વખતે પોતાની પુત્રીની રત્નથી જડેલી કાંસકી રાજાએ પોતાની પુત્રી માટે માગી પરંતુ તેણે આપી નહિ. તેથી બળાત્કારથી હરણ કરી લીધી, તે વિરોધથી પોતે મ્લેચ્છના દેશમાં જઇ કોટિ સુવર્ણ આપી મુગલોને લાવ્યો. તે મુગલોએ દેશનો નાશ કર્યે છતે તે વણિકે રાજાના સૂર્યમંડળથી આવતા અશ્વના રક્ષકોને લાંચ આપી ફોડ્યા અને ખોટો પ્રપંચ કરાવ્યો. પૂર્વે તે રાજા સૂર્યના વરદાનથી પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ઘોડા ઉપર ચડતો. તે પછી સંકેત કરેલા પાંચ શબ્દના વાજીંત્રો વગાડતા, પછી ઘોડો આકાશમાં જતો. તેના ઉપર આરૂઢ થયેલો રાજા શત્રુઓને મારતો, અને સંગ્રામ પૂર્ણ થતાં ઘોડો સૂર્યમંડળમાં પ્રવેશતો; પણ આ વખતે રંક શ્રેષ્ઠીએ ફોડેલાં પંચ શબ્દ વાજીંત્રનો નાદ કર્યો એટલે ઘોડો ઉડીને ચાલ્યો ગયો, તે વખતે હવે શું કરવું? એવા વિચારથી મૂઢ થયેલા શિલાદિત્ય રાજાને તે મુગલોએ મારી નાંખ્યો. તે પછી વલ્લભીપુરીનો ભંગ કરાવ્યો. કહ્યું છે કે—

पण सयरी वाससयं (बासाइं) तिन्नि सयाइं अइक्कमेऊणं ।

विक्कमकालाओ तओ वलभीभंगो समुप्पन्नो ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—" વિક્રમ રાજાના સમયથી ત્રણસો પંચોતેર ૩૭૫ (મહાવીરસ્વામીથી ૮૪૫) વર્ષ અતિક્રમણ થયે વલ્લભીનો ભંગ થયો. ૧

(વલ્લભીના ભંગ સંબંધી કેટલાએક મતમતાંતરો છે તે અન્ય ગ્રંથોથી અને

પ્રાચીન લેખોથી જાણી લેવા. આ શિલાદિત્ય પ્રથમ શિલાદિત્ય હોવાનો સંભવ છે. કારણ આ ગાથામાં જે સંવત્ બતાવ્યો છે તે મલ્લવાદીના સમયને પ્રાયે મળતો આવે છે.) તે રંક શ્રેષ્ઠીએ મુગલોને પણ રણમાં પાડીને મારી નાખ્યા ઇત્યાદિ. રંક શ્રેષ્ઠી કથા.

એવી રીતે અન્યાયવિત્તના વિલાસને જાણી ન્યાયથી અર્થ ઉપાર્જન કરવામાં તત્પર થવું. વળી વ્યવહારપૂર્વક પ્રાપ્ત થયેલ વિત્તથી આજીવિકા કરનારનો ખોરાક, પ્રકૃતિ (સ્વભાવ), ધર્મ અને કર્મ વિગેરે પણ શુદ્ધ જ હોય છે. જે કારણથી આગમમાં કહ્યું છે—

ववहारसुद्धि धम्मस्स, मूलं सव्वन्नुभासए।
ववहारेण तु सुद्धेणं, अत्थसुद्धी जओ भवे॥ १॥
सुद्धेणं चेव अत्थेणं, आहारो होइ सुद्धेण।
आहारेण तु सुद्धेणं, देहसुद्धी जओ भवे॥ २॥
सुद्धेणं चेव देहेण, धम्मजुग्गो य जायई।
जं जं कुणइ किच्चंनु, तं तं ते सफलं भवे॥ ३॥

શબ્દાર્થ—સર્વજ્ઞ ભગવાન્ ધર્મનું મૂળ વ્યવહારની શુદ્ધિ કહે છે અને શુદ્ધ વ્યવહારવડે અર્થની શુદ્ધિ થાય છે ॥ ૧ ॥ શુદ્ધ અર્થે કરીને જ આહાર શુદ્ધ થાય છે અને શુદ્ધ આહારથી દેહની શુદ્ધિ થાય છે ॥ ૨ ॥ વ્યાખ્યા—શુદ્ધ અર્થે કરીને જ આહાર એટલે અશન, પાન, ખાદિમ, સાદિમ વિગેરે શુદ્ધ ( દોષ રહિત ) થાય છે; અને તે શુદ્ધ આહારે કરી દેહની શુદ્ધિ થાય છે કારણ કે બાહ્ય મલ ( મલિન શરીરાદિ ) હોય તોપણ જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવાથી કર્મરૂપી મેલ દૂર થવાથી દેહની શુદ્ધિ ગણાય છે. શુદ્ધ દેહે કરીને જ ધર્મને યોગ્ય થવાય છે, ને જે જે કાર્ય કરાય તે તે તેનું કાર્ય સફળ થાય છે. ॥ ૩ ॥ વ્યાખ્યા—ગૃહસ્થ શુદ્ધ દેહે કરીને જ ધર્મને યોગ્ય થાય છે. જેમકે અંગોને પ્રક્ષાલન કરનાર શ્રેષ્ઠ અલંકારને યોગ્ય થાય છે, તેમ આ શુદ્ધ દેહવાળો જીવ ધર્મરૂપી અલંકારને યોગ્ય થાય છે. અને પછી દેવપૂજા, તથા દાનાદિ અનુષ્ઠાન વિગેરે જે જે કાર્ય જીવ કરે છે, તે તે તેને સફળ એટલે સ્વર્ગ અને મોક્ષના ફળનેજ આપનારૂં થાય છે.

ભાવાર્થ—અહિં જિનેશ્વર ભગવાને ધર્મનું મૂળ વ્યવહારશુદ્ધિ છે એમ જણાવ્યું છે, તેથી વ્યાપાર કરતાં ઓછું આપવું વધારે લેવું, માપવાનાં કાટલાં પ્રમાણથી વધારે ઓછાં રાખવાં, તાજવામાં ધડો વિગેરે રાખવો, સારો માલ દેખાડી ખરાબ આપવો, સારો પદાર્થ નબળા પદાર્થની સાથે મેળવી સારા માલના

પૈસા લેવા, દેવદ્રવ્ય વિગેરે ઉચાપત કરવું, લાંચ ખાવી, વિશ્વાસઘાત કરવો એ વિગેરે અન્યાયોથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવું ગૃહસ્થોને યોગ્ય નથી; કારણ કે શુધ્ધ વ્યવહારથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય તેજ અર્થશુધ્ધિ છે, અને તથાપ્રકારનો જો શુધ્ધ અર્થ (દ્રવ્ય) હોય તો જ તેનાથી ખરીદેલો આહાર શુધ્ધ સાત્વિક ગુણ ઉત્પન્ન કરનારો થઈ શકે છે. કહેવત છે કે 'જેવો આહાર તેવો ઓડકાર' એટલે જો ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરેલું હોય અને તેનો આહાર વિગેરેમાં જો ઉપયોગ થાય તો તે વ્યવહારની શુધ્ધિથી અર્થની પ્રાપ્તિ થઇ ગણાય છે, અને તે દ્રવ્યનો સત્પાત્ર, દીન, અનાથ વિગેરે ધર્મકાર્યમાં વ્યય કરવામાં આવ્યો હોત તો તે અત્યંત આનંદ આપનારો થાય છે. સાથે ધર્મની પણ પુષ્ટિકર્તા થાય છે અને તે દ્રવ્ય જેના ઉપભોગમાં આવ્યું હોય તેના વિચારો પણ વ્યવહારશુધ્ધિમાં પ્રવર્ત્તન કરાવનારા થાય છે, તેમજ અનીતિ વિગેરેને વધારનાર વિચારોનો લય થાય છે, તેથી વ્યવહારશુધ્ધિથી દ્રવ્ય મેળવવા સતત પ્રયાસ કરવો જેથી તે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ફળને આપનારું થાય. આવો શુધ્ધ આહાર કરવાથી શરીરના પરમાણુઓ પણ નિર્મળ થાય છે, જેથી શરીર અને દ્રવ્ય મનના પરમાણુઓ શુધ્ધ થવાથી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર વર્ત્તવાથી કર્મબળ નાશ થાય છે. તેથી આત્મા ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ દશાને પામી પોતાના સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા પ્રયત્નવાન થાય છે અને યોગ્ય સમયે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રથમ દેશવિરતિપણાને અંગીકાર કરી અને પછી સર્વવિરતિપણાનું આરાધન કરી અષ્ટમાદિ ગુણસ્થાનો પ્રાપ્ત કરી, ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનને પ્રગટ કરી અંતે મોક્ષપદને પામે છે. હવે ઉપર કહેલી બીના વ્યતિરેકથી દર્શાવે છે—

अन्नहा अफलो होइ, जं जं किंच तु सो करे ॥
ववहारसुद्धिरहिओ य, धम्मं खिसावए जओ ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—અન્યથા વ્યવહારશુધ્ધિ રહિત પુરુષ જે જે કાર્ય કરે છે, તે તે કાર્ય ફળ વગરનું થાય છે અને તે ધર્મની લઘુતા કરાવે છે." ॥ ૧ ॥ વિવેક રહિત લોકો નિંદા કરે છે.

લઘુતા જે થાય છે તે કહે છે—

धम्मखिसं कुणंताणं अप्पणो अपरस्स य ॥
अबोही परमा होइ, इइ सुत्ते विभासियं ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મની હેલના કરવાવાળા પોતાના આત્માનો અને બીજાના બોધિબીજ (સમ્યકત્વ)નો નાશ કરે છે, એમ સૂત્રમાં પણ કહેલું છે. ॥ ૨ ॥

લોકમાં પણ કહેવાય છે કે જેનો જેવો આહાર હોય છે તેનો તેવો શરીરનો બાંધો અને સ્વભાવ થાય છે. જેમ બાલ્યાવસ્થામાં ભેંસોનું દૂધ પીનારા ઘોડાઓ પાણીમાં પડે છે, અને ગાયોનું દૂધ પીનારા જળથી દૂર જ ઊભા રહે છે, તેવી જ રીતે મનુષ્ય પણ બાલ્યાવસ્થામાં ભોજન કરેલા આહારને અનુસરતી પ્રકૃતિ-(સ્વભાવ)વાળો થાય છે. તે કારણથી ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય છે, તે જ ધર્મની વૃધ્ધિનું કારણ થાય છે. અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય આખરે રાજા, ચોર, અગ્નિ, જળ વિગેરેથી હરાઈ જનારું હોવાથી તે ઘણો કાળ સ્થિર રહેતું નથી, અને તે પોતાના શરીરના ઉપભોગ અને પુણ્ય કાર્યમાં વ્યય વિગેરેનું કારણભૂત થતું નથી. કહ્યું છે કે--

अन्यायोपार्जितं वित्तं, दशवर्षाणि तिष्ठति ॥
प्राप्ते त्वेकादशे वर्षे, समूलं च विनश्यति ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ-અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય દશ વર્ષ સુધી રહે છે અને અગ્યારમું વર્ષ પ્રાપ્ત થયે મૂળ સહિત (સર્વથા) તે નાશ પામે છે. ॥ ૧ ॥ જેને માટે વંચક શ્રેષ્ઠીનું દૃષ્ટાંત છે.

કોઈ ગામમાં હેલોક નામે શ્રેષ્ઠી હતો અને તેને હક્કી નામે ભાર્યા અને હાલાક નામે પુત્ર હતો. તે હેલોક શ્રેષ્ઠી મીઠા આલાપોથી, ખોટાં ત્રાજવાથી, ખોટા માપથી, નવી અને પુરાણી વસ્તુ મેળવી રસનો ભેદ કરવાથી અને ચોરના લાવેલા (પદાર્થ)-નું ગ્રહણ કરવા વિગેરે પાપના વ્યાપારથી ભોળા અને ગામડીયાઓને ઠગવાના ધંધાથી ધન ઉપાર્જન કરતો હતો. ખરી રીતે તો તે શેઠીઓ પરને ઠગવાથી પોતાના સ્વાર્થને ઠગનારો જ હતો. કહ્યું છે કે—

कौटिल्यपटवः पापा, मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वंचयमाना, वंचयन्ते स्वमेव हि ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—કપટ કરવામાં નિપુણ અને માયાએ કરી બગલાના જેવી વૃત્તિવાળા પાપી પુરુષો જગતને ઠગવા જતાં પોતાના આત્માને ઠગે છે. ॥ ૧ ॥

મળેલું દ્રવ્ય પણ અન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી વર્ષની અંતે ચોર, અગ્નિ, રાજા વિગેરેથી હરાઈ જાય છે અને ઘરમાં કાંઈ પણ એકઠું થતું નથી (રહેતું નથી).

અનુક્રમે યૌવન અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પુત્રને બીજા ગામમાં વસનારા ઉત્તમ શ્રાવક શેઠની પુત્રીની સાથે પરણાવ્યો. વહુ ઘરમાં આવી તે ધર્મની જાણકાર શ્રાવિકા હતી. શેઠની દુકાન ઘરની સમીપમાં હતી. ઉક્ત શેઠ ગ્રહણ કરવાના અને આપવા વિગેરેના અવસરે પૂર્વના સંકેત કરેલા પંચપોકર, ત્રિપોકર માપાના સંબંધથી પુત્રને

પણ પંચપોકર, ત્રિપોકરરૂપ બીજા નામથી આમંત્રણ કરે છે. અનુક્રમે તે વૃત્તાંત લોકોના જાણવામાં આવ્યાથી લોકોએ તે શેઠનું વંચકશ્રેષ્ઠી એવું બીજું નામ પાડયું. એક વખતે શેઠના પુત્રની વહુએ પોતાના સ્વામીને પૂછયું કે, 'શા કારણથી પિતા તમને બીજા નામથી બોલાવે છે ?' તે શેઠના પુત્રે પોતાની ભાર્યાને વ્યાપાર સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે ધર્મિષ્ટ વહુએ શેઠને વિનંતી કરી કહ્યું કે 'આવી રીતે પાપના વ્યાપાર વિગેરેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય ધર્મકાર્ય માટે અને ભોગ માટે થતું નથી અને ઘરમાં પણ રહેતું નથી, તે કારણથી ન્યાયથી અર્થને ઉપાર્જન કરવા કલ્યાણકારી છે.' શેઠે કહ્યું, 'ન્યાયથી વ્યાપાર કરતાં કેવી રીતે નિર્વાહ થાય અને કોઈ પણ લોક વિશ્વાસ ન રાખે.' પછી વહુએ કહ્યું કે 'વ્યવહારથી શુધ્ધ હોય તો થોડું પણ દ્રવ્ય ઘણું થાય છે અને ઘરમાં ટકી રહે છે, તથા સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલા બીજની પેઠે ઘણાં ફળવાળું થાય છે અને નિઃશંકપણાએ ભોગ વિગેરેની પ્રાપ્તિથી મનને સુખ અને સમાધિનો લાભ થાય છે. જો તમને વિશ્વાસ ન હોય તો છ મહિના સુધી તુચ્છ ધંધાનો ત્યાગ કરી ન્યાયવૃત્તિથી વ્યાપાર કરો.' પછી શ્રેષ્ઠીએ વહુના વચનથી તેવી રીતે કર્યું. છ મહીનામાં તેણે પાંચ શેર પ્રમાણ સુવર્ણ ઉપાર્જન કર્યું. તે શ્રેષ્ઠીના સત્યવાદીપણાથી અને સત્યકારીપણા વિગેરેથી સર્વે ઘરાકો તેની દુકાને આપ-લે કરવા લાગ્યા. લોકોમાં તેની કીર્ત્તિ પ્રસરી અને લોકોમાં વિશ્વાસ થયો. તે શેઠે સુવર્ણ લાવીને વહુને આપ્યું. વહુએ કહ્યું પરીક્ષા કરો. પછી તે સુવર્ણની પાંચ શેરી કરાવી, તેને ચામડાથી મઢી અને પોતાના નામથી અંકિત કરાવી ત્રણ દિવસ સુધી રાજમાર્ગમાં મૂકી પણ કોઈએ દેખી નહિ. પછી તેને લાવી કોઈ મ્હોટા જળાશયમાં નાખી. તેને કોઇ મચ્છ ગળી ગયો, તે મચ્છ કોઇએક માછીની જાળમાં પડ્યો. માછીએ તેને ફાડ્યો કે તરત જ તેના ઉદરમાંથી પાંચશેરી નીકળી. તે માછીએ નામથી તેને ઓળખી. ત્યાર પછી તે માછી તે પાંચશેરી શેઠની દુકાને લાવ્યો. શેઠે કાંઇક આપી ગ્રહણ કરી લીધી, અને શ્રેષ્ઠીને વહુના વચન ઉપર વિશ્વાસ થયો. પછી શુદ્ધ વ્યવહારમાં તત્પર તે શ્રેષ્ઠીએ ઘણું વિત્ત ઉપાર્જન કર્યું. અને સપ્ત ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રકારે વ્યય કરતાં મહત્તા પામ્યો. તે પછી સંપૂર્ણ લોકો આ શેઠનું ઉજવળ દ્રવ્ય છે એવો વિચાર કરી વ્યાપારાદિને અર્થે વ્યાજ આપવા વિગેરેથી ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. વહાણ ભરવામાં પણ વિઘ્નની નિવૃત્તિને અર્થે તેના જ દ્રવ્યને નાખવા લાગ્યા. કાળે કરી તેના નામથી સર્વત્ર વૃદ્ધિ થાય છે એવા વિચારે કરી વહાણ ચલાવવાની વખતે લોકો હજુ સુધી હેલઉ હેલઉ એમ બોલે છે. એવી રીતે શુધ્ધ વ્યવહાર આ લોકમાં પણ પ્રતિષ્ઠાનો હેતુ થાય છે તેથી ન્યાય છે તે જ પરમાર્થથી અર્થોપાર્જનના ઉપાયમાં રહસ્ય છે. કહ્યું છે કે—

सुधीरर्थार्जने यत्नं, कुर्यान्न्यायपरायणः ।
न्याय एवानपायोऽयमुपायः संपदां पदम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—ન્યાયમાં તત્પર થઇ સારી બુદ્ધિવાળો પુરુષે અર્થ ઉપાર્જન કરવામાં પ્રયત્ન કરવો. ન્યાય છે તે જ સંપત્તિનો વિઘ્ન રહિત ઉપાય અને સ્થાન છે. ॥ ૧ ॥

સજ્જનપણાને ભજવાવાળા પુરુષોને વૈભવથી રહિતપણું વધારે સારું છે, પરંતુ વધારે ખરાબ આચરણથી ઉપાર્જન કરેલી અને વૃદ્ધિ પામેલી સંપત્તિઓ સારી નથી. પરિણામે સુંદર એવું સ્વભાવથી કૃશપણું હોય તો તે શોભે છે; પરંતુ ફળમાં (પરિણામે) વિરસ અને સોજાથી થયેલું સ્થૂળપણું હોય તો તે શોભતું નથી.

તપસ્વી લોકોને વિહાર, આહાર (ખોરાક), વચન અને વ્યવહાર શુદ્ધ જોવાય છે, અને ગૃહસ્થોનો તો વ્યવહાર જ શુદ્ધ જોવાય છે, તેમજ અન્યાય, ઉપલક્ષણથી દેવદ્રવ્ય, જ્ઞાનદ્રવ્ય, પાખંડી અને પાસત્થા વિગેરેના દ્રવ્યથી વેપાર કરવો અને તે દ્રવ્યનું વ્યાજથી ગ્રહણ કરવું વિગેરે પણ મહાદોષ કરનાર છે. કહ્યું છે કે—

अन्यायदेवपाखंडि, तद्धनानां धनेन यः ।

वृद्धिमिच्छति मुग्धोऽसौ विषमत्ति जिजीविषुः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—જે પુરુષ અન્યાયના, દેવના, પાખંડીઓના અને આ ત્રણેના દ્રવ્યથી વેપાર કરનારની પાસેથી પૈસા લઈ તે દ્રવ્યવડે પોતાના દ્રવ્યની વૃદ્ધિ ઇચ્છે છે તે ભોળો પુરુષ ઝેરનું ભક્ષણ કરી જીવવાની ઇચ્છા કરે છે. લૌકિક શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

देवद्रव्येण या वृद्धि-र्गुरुद्रव्येण यद्धनम् ।

तद्धनं कुलनाशाय, मृतोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ १ ॥

प्रभास्वे मा मतिं कुर्यात्प्राणैः कंठगतैरपि ॥

अग्निदग्धाः प्ररोहंति, प्रभादग्धो न रोहति ॥ २ ॥

प्रभास्वं ब्रह्महत्या च, दरिद्रस्य च यद्धनम् ॥

गुरुपत्नी गुरुद्रव्यं, स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—દેવના દ્રવ્યથી જે વૃદ્ધિ થાય અને ગુરુના દ્રવ્યથી જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે દ્રવ્ય કુળના નાશ માટે થાય છે અને મૃત્યુ થયા પછી નરકે જાય છે ॥ ૧ ॥ પ્રાણો કંઠ સુધી આવ્યા હોય તો પણ દેવદ્રવ્યમાં બુદ્ધિ કરવી નહીં. અગ્નિથી દાઝેલા ઊગે છે પણ દેવદ્રવ્યથી દાઝેલો ઊગતો (ઉદય પામતો) નથી. ॥૨॥ દેવદ્રવ્ય, બ્રહ્મહત્યા, દરિદ્રીનું ધન, ગુરુની ભાર્યા અને ગુરુદ્રવ્ય એ સર્વે સ્વર્ગમાં રહેલાને પણ નીચે પાડે છે. ॥ ૩ ॥

૪

અહિં લૌકિક કથા કહે છે—પૂર્વે શ્રી રામના રાજ્યમાં એક વખતે રાજમાર્ગમાં કોઇ શ્વાન બેઠો હતો. તેને કોઇ બ્રાહ્મણના પુત્રે કાન ઉપર પથ્થર માર્યો. રુધિર નીકળતો શ્વાન ન્યાયના સ્થાનમાં જઇ બેઠો. રાજાએ (રામે) તેને બોલાવીને પૂછ્યું એટલે તે શ્વાન બોલ્યો કે "મને નિરપરાધીને તે બ્રહ્મપુત્રે શામાટે માર્યો?' પછી તેને મારનાર બ્રહ્મપુત્રને ન્યાયસ્થાનમાં બોલાવી રાજાએ તેને કહ્યું, 'તને મારનાર આ બ્રહ્મપુત્ર છે? બોલ, એને શું દંડ કરીએ?' કૂતરાએ કહ્યું કે 'આ નગરમાં શંકરના મઠના અધિપતિ તરીકે નિયોજન કરો,' રાજાએ પૂછયું, 'આ દંડ કેવો કહેવાય?' ત્યારે કૂતરાએ ફરીથી કહ્યું, 'હું આ ભવથી સાત ભવ પહેલાં નિરંતર શંકરની પૂજા કરી દેવદ્રવ્યના ભયથી મારા બન્ને હાથોને ધોઇ ભોજન કરતો હતો. એક વખતે શંકરના લિંગમાં ભરવા માટે લોકોનું ભેટ કરેલું કઠિન ઘી તેને વેચતાં તે કઠણ હોવાથી મારા નખની અંદર ભરાઇ ગયું, તે ઉષ્ણ ભોજનથી ગળી ગયું અને અજાણપણાએ મારાથી તેનું ભક્ષણ કરાયું. તે દુષ્ટ કર્મથી હું સાત વખત કૂતરો થયો છું. હે રાજન્! આ સાતમા ભવમાં મને જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન થયું છે, અને હમણાં તમારા પ્રભાવથી મને મનુષ્ય સંબંધી વાણી ઉત્પન્ન થઇ છે.' એવી રીતે અજ્ઞાનથી ભક્ષણ કરેલું દેવદ્રવ્ય દુઃખનું કારણ થાય છે. આ કારણથી વિવેકી પુરુષોએ તે દ્રવ્યનું પોતાની શકિત અનુસાર રક્ષણ કરવું. પંડિત પુરુષો ઝેરને ઝેર કહેતા નથી, પરંતુ દેવદ્રવ્યને ઝેર કહે છે. "વિષ ભક્ષણ કરનાર એકને જ હણે છે અને દેવદ્રવ્ય પુત્ર તથા પુત્રના પુત્રોને હણે છે." એમ સ્મૃતિકાર કહે છે.

અહિં કોઇ એમ શંકા કરે કે 'જો એવી રીતે વ્યવહારનો નિષેધ કરશો તો ગૃહસ્થને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ જ નહીં થાય. અને પછી આજીવિકાનો વ્યવચ્છેદ થતાં ધર્મના હેતુભૂત ચિત્તસમાધિનો લાભ કેવી રીતે થશે?' એવી આશંકા કરી કહે છે, "ન્યાય એ જ અર્થની પ્રાપ્તિમાં ઉત્કૃષ્ટ રહસ્ય છે, અને ન્યાય એ જ પરમાર્થથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાના ઉપાયનું તાત્પર્ય છે. જેમ દેડકાઓ જળાશયમાં આવે છે અને પક્ષીઓ સરોવરના પૂરમાં આવે છે તેમ શુભ કર્મને વશ થયેલી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓ સારા કર્મવાળા પુરુષોની પાસે આવે છે." તેવી જ રીતે કહ્યું છે કે—

नोदन्वानर्थितामेति, न चांभोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायांति संपदः ॥२॥

**શબ્દાર્થ—**જેમ સમુદ્ર યાચકપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી અને પાણીથી ભરાય છે તેમ આત્માને પાત્રપણાને પમાડવો તેથી પાત્રમાં સંપત્તિઓ પોતાની મેળે આવે છે. ૧

તે શુદ્ધ ઋજુ વ્યવહાર ચાર પ્રકારનો છે, તે કહે છે-યથાર્થ કહેવું ૧, અવંચન

ક્રિયા ૨. ભવિષ્યના અપાયને (અનર્થને) પ્રકાશ કરવો. ૩. અને મૈત્રી ભાવનો સદ્ભાવ ૪. ઋજુ એટલે સરળ, શુદ્ધ એટલે દોષ રહિત એવો વ્યવહાર નામનો ગુણ ચાર પ્રકારનો છે, તે બતાવે છે. યથાર્થ કહેવું એટલે ધર્મમાં, લેવડદેવડમાં અને સાક્ષી કે બીજા વ્યવહાર વિગેરેમાં વિરોધ રહિત વચનનું બોલવું. અહિં આ તાત્પર્ય છે,—નિરંતર ધર્મ અને અધર્મને જાણી ભાવ શ્રાવકો પરને ઠગવાની બુદ્ધિથી બોલતા નથી, અને તેઓ સાચું અને મધુર બોલે છે. ખરીદ કરવાના અને આપવાના સાટામાં પણ ઓછી વધારે કિંમત કહેતા નથી અને સાક્ષીમાં નિયુક્ત કર્યા હોય તો પણ અસત્ય વચન બોલતા નથી. રાજાની સભા વિગેરેમાં જઈ કોઈ પણ મનુષ્યને અસત્ય વચનથી દૂષિત કરતા નથી. અને ધર્મમાં આસક્ત એવા ભાવ શ્રાવકો ધર્મના ઉપહાસ્યજનક વચનનો કમળ શ્રેષ્ઠી વિગેરેની પેઠે ત્યાગ કરે છે. આ ઋજુ વ્યવહારનો પ્રથમ ભેદ થયો.

૨. અવંચન ક્રિયા એટલે પરના દુઃખમાં અકારણભૂત એવી મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા તેને અવંચન ક્રિયા કહે છે. સદશ વિધિથી અને ત્રાજવાં અને પાલા વિગેરેથી ઓછું આપી અને વધારે લઈ શુદ્ધ ધર્મનો અર્થી બીજાને ઠગે નહીં. અવંચન ક્રિયા ઉપલક્ષણથી અઢાર પ્રકારની પ્રસિધ્ધિના ત્યાગપૂર્વક, ચોરોનું લાવેલું અને તેના (ચોર સંબંધી) પ્રયોગ વિગેરેનો ત્યાગ કરવો તે આ પ્રમાણે છે,—ચોર, ચોરી કરાવનાર, ચોરનો સલાહકાર, ચોરના ભેદનો જાણ, ચોરીનો માલ ખરીદનાર, ચોરને ખોરાક આપનાર અને ચોરને સ્થાન આપનાર એ સાત પ્રકારના ચોર કહેવાય છે. તેમાં કાણકક્રયી એટલે ચોરનું લાવેલું ઘણી કિંમતનું પણ કાણક એટલે આ ખરાબ છે એમ કહી થોડી કિંમતથી ખરીદ કરી લે તેને કાણકક્રયી કહે છે. હવે અઢાર પ્રસિદ્ધિઓનું વર્ણન કરે છે.

ભલન ૧, કુશળ ૨, તર્જા ૩, રાજભોગ ૪, અવલોકન ૫, અમાર્ગદર્શન ૬, શય્યા ૭, પદભંગ ૮, વિશ્રામ ૯, પાદપતન ૧૦, આસન ૧૧, ગોપન ૧૨, ખંડનું ખાદન ૧૩, વળી મહારાજિક ૧૪, પદ્ય ૧૫, અગ્નિ ૧૬, ઉદક ૧૭, રજ્જુ ૧૮ વિગેરેનું જાણપૂર્વક આપવું. આ અઢાર પ્રસિધ્ધિઓ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ જાણવી. એ અઢાર પ્રસિદ્ધિઓનો અનુક્રમે સંક્ષેપમાં અર્થ બતાવે છે. તેમાં (તે કાર્યમાં) તમારે ડરવું નહીં તે વિષયમાં હું જ ખાત્રીદાર થાઉં છું, ઈત્યાદિક વાકયોથી ચોરી કરવાના વિષયમાં ઉત્સાહ વધારવો તેનું નામ ભલન કહે છે. ॥ ૧ ॥ ચોર જ્યારે મળે ત્યારે સુખ તથા દુઃખ વિગેરેની વાતો પૂછવી તેને કુશલ કહે છે ॥ ૨ ॥ ચોરને હસ્ત વિગેરેથી ચોરી કરવા માટે જવાની ઇશારત કરવી તેને તર્જા કહે છે ॥૩॥ જેમાં રાજનો ભાગ હોય તેવું રાજભોગ દ્રવ્ય ઓળવવું તેને રાજભોગ કહે છે. ॥૪॥ ચોરી કરતા ચોરોને (માલ લેવાની) ઈચ્છાપૂર્વક દેખવું તેને અવલોકન કહે છે. ॥ ૫ ॥ ચોરના માર્ગ પૂછનારને બીજો રસ્તો બતાવવાથી તે

ચોરોને છુપાવવા તેને અમાર્ગદર્શન કહે છે. ॥ ૬ ॥ ચોરને સુવાની વસ્તુ વિગેરેનું આપવું તેને શય્યા કહે છે ॥ ૭ ॥ (ચોરના આવ્યા ગયા) પછી ચાર પગવાળાં જનાવરોને તે રસ્તામાં ફેરવવાથી પગલાં ભાંગવાં તેને પદભંગ કહે છે. ॥૮॥ ચોરને પોતાના ઘરમાંજ રહેવા વિગેરેની આજ્ઞા આપવી તેને વિશ્રામ કહે છે. ॥૯॥ ચોરને નમસ્કાર વિગેરે બહુમાન કરવું તેને પાદપતન કહે છે ॥૧૦॥ ચોરને ગાદી તકીયો આપવો તેને આસન કહે છે ॥ ૧૧ ॥ ચોરને સંતાડવો તેને ગોપન કહે છે ॥૧૨॥ ચોરને ખાંડ, રોટલી વિગેરેનું ભોજન આપવું તે તેને ખંડખાદન કહે છે ॥ ૧૩ ॥ ચોરને ઉપયોગી લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવું ચૂર્ણ આપવું તેને મહારાજિક કહે છે॥૧૪॥ અને ચોરને પદ્ય, અગ્નિ, ઉદક, દોરડું વિગેરે આપવું, એટલે કે ચોરને પગ ધોવા અને શરીરને ચોળવા માટે દૂર માર્ગથી આવવાથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રમને દૂર કરવાના હેતુરૂપ ઉષ્ણ જળ અને તેલ વિગેરે પગને હિતકારી પદ્યનું આપવું તેને પદ્યપ્રદાન કહે છે ॥ ૧૫ ॥ રસોઇ કરવા માટે ચોરને અગ્નિ આપવો તેને અગ્નિપ્રદાન કહે છે. ॥ ૧૬ ॥ ચોરને પીવા વિગેરેના માટે શીતળ જળનું આપવું તેને ઉદકપ્રદાન કહે છે. ॥૧૭॥ અને ચોરી કરીને લાવેલાં ચતુષ્પદવાળાં જનાવરોને બાંધવા માટે દોરડું આપવું તેને રજ્જુપ્રદાન કહે છે ॥ ૧૮ ॥ ઉપર જણાવેલી વસ્તુઓ જાણીને આપવી એમ દરેક ઠેકાણે જોડવું, કેમકે અજાણતાં આપે તો તેનો અપરાધ નથી. આ પ્રમાણે અવંચનક્રિયાનું વર્ણન જાણવું.

'दुंताबाबणगासणत्ति'–એ પદનો અર્થ કરે છે. અશુદ્ધ વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થયેલા રાજદંડ અને નરકમાં પડવારૂપ જે ભાવી અપાયો (અનર્થ) તેનું પ્રકાશવું એટલે પ્રગટ કરવું તે આવી રીતે—હે ભદ્ર ! આ લોક અને પરલોકમાં અનર્થને કરવાવાળાં ચોરી વિગેરે પાપોને કરીશ નહીં; એમ બીજાઓને જણાવે. અહીંઆં તેજ પ્રતિપાદન કરે છે.—

अन्नाएण विढत्तं, दव्वमसुद्धं असुद्धदव्वेणं ।
आहारोवि असुद्धो, तेण असुद्धं सरीरंपि ॥ १ ॥

देहेण असुद्धेणं, जं जं किज्जइ कयावि सुहकिच्चं ।
तं तं न होइ सहलं, बीयंपिव ऊसरनिहित्तं ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય અશુદ્ધ ગણાય છે અને અશુદ્ધ દ્રવ્યથી (અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમરૂપ) આહાર પણ અશુદ્ધ થાય છે. અને તે આહારથી (ખોરાકથી) પોષાએલું શરીર પણ અશુદ્ધ થાય છે. ॥૧॥ તે અશુદ્ધ શરીરવડે જે જે શુભ કાર્ય કોઈ વખતે કરવામાં આવે તે તે કાર્ય ઉખરભૂમિમાં નાખેલા બીજની પેઠે નિષ્ફળ થાય છે. ॥૨॥ આ ઋજુ વ્યવહારનો ત્રીજો ભેદ થયો.

તેવીજ રીતે मित्तीभावो य सम्भावत्ति એ ઋજુવ્યવહારના ચોથા ભેદને વર્ણવે છે.

મિત્રને ભાવ અથવા તો મિત્રનું કર્મ તેને મૈત્રી કહે છે. નિષ્કપટપણે તે મૈત્રીભાવનું થવું, એટલે ઉત્તમ મિત્રની પેઠે કપટ રહિતપણે મૈત્રી કરે, પણ ગૌમુખ-વ્યાઘ્રવૃત્તિથી (મુખે ગાય જેવી અને વર્ત્તનમાં વાઘ જેવી વૃત્તિથી) વ્યાપાર કરતો સર્વ લોકમાં અવિશ્વાસનું પાત્ર અને પાપને ભાગી થાય તેવી રીતે કપટ મિત્રતા દેખાડી લોકોને ઠગે નહીં. એવું જાણી વિવેકી પુરુષ ચાર પ્રકારે ઋજુવ્ય-વહાર કરનાર થાય. આ ( આગળ કહેવાશે તે ) વ્યાપારને વ્યવહાર આ પ્રમાણે છે:—

જો વેપારીને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય તો કરીયાણાને વગર જોયે બ્હાનું આપે નહીં. અને જો બ્હાનું આપે તો ઘણાઓની સમક્ષ આપે. જ્યાં મિત્રપણાની ઇચ્છા ન હોય ત્યાં અર્થને સંબંધ કરે; પોતાની પ્રતિષ્ઠાના ભંગને ભય રાખનાર પોતાની મરજી પ્રમાણે ( મિત્ર જ્યાં વેપાર કરતો હોય ત્યાં ) ઊભો પણ ન રહે. લક્ષ્મીને ઇચ્છનાર ઉત્તમ વેપારીએ કદિ પણ બ્રાહ્મણ વેપારીઓ અને શસ્ત્રધારી લોકોની સાથે વપાર કરવો નહીં. દ્રવ્યની રક્ષા કરવામાં તત્પર એવા વેપારીએ નટ, વેશ્યા, જુગારી અને ધૂર્ત્ત પુરુષને ઉધારે આપવું નહીં. જે પોતાના ધર્મને બાધ કરનારું હોય, અને જે બદનામી કરનારું હોય તેવું કરીયાણું ઘણે લાભ આપનારું હોય તોપણ પુન્યના અર્થી પુરુષોએ ગ્રહણ કરવું નહીં. જે કાંઈ દ્રવ્ય ખોટાં માપ અને ત્રાજવાંથી ઉપાર્જન કરાય છે તે દ્રવ્ય પ્રથમ જોવામાં આવે છે, પણ ઉષ્ણ પાત્રમાં પડેલા જળબિંદુની પેઠે પાછળથી જોવામાં આવતું નથી. દાક્ષિણ્યતાથી કોઇના જામીન કે સાક્ષી થવું નહીં અને જ્યાં ત્યાં સોગન ( સમ ) વિગેરે ખાવા નહીં. જે પુરુષ જુગારથી અને કીમીયાદિકના પ્રયોગથી દ્રવ્યની ઇચ્છા રાખે છે, તે પુરુષ મેશના કૂચડાથી પોતાનું ઘર ધોળું કરવાની ઇચ્છા કરે છે. આ લોકમાં પ્રાયે કરી લોભની આકુળતાથી ઘણા આરંભોવાળો, અને શ્રાવકે ને અનુચિત એવો બે પગવાળાં અને ચાર પગવાળાં પ્રાણીઓનો તેમજ લોઢું, ગળી, તલ વિગેરે ખરાબ પદાર્થને વેપાર, તથા યંત્રકર્માદિક હલકો વેપાર કરવાથી અને ધર્મકાર્યના ખર્ચમાં સંક્ષેપ વિગેરે કરવાથી ધનની વૃદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ તો શુભ કર્મોથી પુષ્ટ થયેલા ધર્મને અનુસારે રહેલી છે. કહ્યું છે કે:—

यत्नानुसारिणी विद्या, लक्ष्मीः पुण्यानुसारिणी ।

दानानुसारिणी कीर्त्तिः, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—વિદ્યા ઉદ્યમને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે, લક્ષ્મી ( પૂર્વ ) પુન્યને

અનુસારે મળે છે, કીર્તિ દાનને અનુસારે પ્રસરે છે અને બુદ્ધિ કર્મોને અનુસારે થાય છે.૧

**ભાવાર્થ**—"**यत्नानुसारिणी विद्या**" વિદ્યા યત્નસાધ્ય છે છતાં કેટલાએક પુરુષો કર્મનો દોષ કાઢી અભ્યાસ કરવા પ્રમાદી થાય છે, પરંતુ પ્રમાદ નહીં કરતાં આત્મામાં તિરોભાવે રહેલા મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનનો રોધ કરનાર મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મને આત્મપ્રદેશથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો. જ્યારે પ્રયત્ન કર્યા સિવાય જ્ઞાન (વિદ્યા) પ્રગટ થવાનું નથી, ત્યારે તેનો નાશ કરવા માટે શો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કે જેથી વિદ્યા (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય? આ પ્રમાણે કોઇ આશંકા કરે તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવાનું કે—પુસ્તક સંરક્ષણ, જીર્ણ પુસ્તકોદ્ધાર, પુસ્તકના નવીન ભંડાર, જ્ઞાનપંચમ્યાદિનું આરાધન, તપસ્યા, જ્ઞાનાભ્યાસીને સહાય, લોકોપયોગી નવીન પુસ્તકોની રચના અને જ્ઞાન તથા જ્ઞાનીનો વિનય બહુમાન કરવારૂપ પ્રયત્નથી મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કે ક્ષયોપશમ થાય છે; માટે ઉપરોક્ત સર્વ કાર્ય અંતઃકરણીય ખરી લાગણીપૂર્વક કરવાથી અને સતત વિદ્યાભ્યાસ ચાલુ રાખવાથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થતાં વિલંબ થતો નથી; વિદ્યા તો શું પણ **मास तुष** મુનિ કે જેનાથી **मा रुष मा तुष** ને બદલે **मास् तुष्** બોલાતું હતું તો પણ તેમણે ગુરુમહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વિદ્યાભ્યાસનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો તો તે કેવળજ્ઞાન મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા, તેમજ અનેક રાજકાર્યનો વ્યવસાય છતાં મહારાજા કુમારપાલે એકાવન વર્ષની પુખ્ત ઉમરે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી વીતરાગસ્તવ, યોગશાસ્ત્ર અને શબ્દશાસ્ત્ર વિગેરે કંઠાગ્ર કર્યાં હતાં, એટલું જ નહીં પણ તેઓશ્રી સાહિત્યશાસ્ત્રમાં પણ નિપુણ હતા, તેની સાબિતી તેમના બનાવેલા સર્વજિન સાધારણસ્તોત્રના કાવ્યો ઉપરથી થાય છે. વળી સતત વિદ્યાભ્યાસ કરતાં કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યના સ્વાધ્યાયી શ્રીમદ્ રામચંદ્રસૂરિનું એક નેત્ર નાશ પામ્યું હતું, તો પણ પ્રયત્ન જારી રાખી સાહિત્ય અને ધર્મશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી તેમણે સો પ્રબંધ રચ્યા હતા. તેમજ શ્રીમદ્ યશોવિજયોપાધ્યાય તથા શ્રીમદ્ વિનયવિજયોપાધ્યાયે વિદ્યાભ્યાસ માટે કરેલો પ્રયાસ જગ જાહેર છે. અને તેઓશ્રી પોતાને અને જગતને ઉપકાર થાય તેવા સંખ્યાબંધ ગ્રંથો રચવાને શક્તિમાન થયા હતા. આ સિવાયનાં સેંકડો ઉદાહરણથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રયત્નથી જ્ઞાનવરણીય કર્મ ત્રુટે છે, અને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી 'હું અશક્ત છું, વૃદ્ધ છું, મને શાસ્ત્ર સમજાતાં નથી' ઇત્યાદિ બ્હાનાં કાઢી પ્રમાદનું સેવન ન કરતાં સતત વિદ્યાભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

"**लक्ष्मीः पुण्यानुसारिणी**"—લક્ષ્મી પૂર્વકૃત શુભ કર્મને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થળે પ્રયત્નની મુખ્યતા નથી, કારણ પ્રાતઃકાળથી સાયંકાળ પર્યંત

પ્રયત્ન કરનાર મજૂર વિગેરેને સ્વલ્પ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરનારને ઘણા દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થતી જગજાહેર છે, માટે કોઈ એમ સમજતો હોય કે હું પુષ્કળ પ્રયત્ન કરવાથી પ્રચુર દ્રવ્ય મેળવી શકીશ તો તે વિચાર ભૂલભરેલો છે. ત્યારે ગૃહસ્થોએ પોતાના નશીબ ઉપર આધાર રાખી શું બેસી રહેવું? એવો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે આ ગ્રંથમાં તેમજ બીજા ગ્રંથોમાં શ્રાવકોએ પોતાના આત્મહિતને ન બગાડતાં વ્યવસાયાદિક કેવી રીતે પ્રમાણિકપણે કરવા, તથા કયા કયા ધંધા શ્રાવકોને કરવા ઉચિત છે તે તથા પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યમાંથી ધર્મકાર્યમાં અને સાંસારિક કાર્યમાં કેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવું તેના નિયમો બતાવ્યા છે, અને તે પ્રમાણે વર્ત્તનાર શ્રાવકો ચોક્કસ સુખી હોય જ એવી વિદ્વદ્વર્ગની માન્યતા છે, તો શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ પ્રયત્ન કરતાં જે દ્રવ્ય મળે તેનાથી સંતોષ માનવો યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથમાં આગળ આપેલા ધનશ્રેષ્ઠીનાં દૃષ્ટાંતથી આ વાત સિદ્ધ થાય છે, તેથી लक्ष्मीः पुण्यानुसारिणी એ યથાર્થ જ છે.

"दानानुसारिणी कीर्तिः"—કીર્તિ દાનને અનુસારે થાય છે. આ સંબંધમાં જણાવવું જોઇએ કે કેટલાએક ગૃહસ્થો પોતાને ત્યાં કોઇના ધર્માદાના પૈસા જમે હોય, અથવા પોતે ધર્માદા નિમિત્તે કાઢ્યા હોય તે ન વાપરતાં પોતાને ત્યાં જે જમે રાખ્યા હોય તે પૈસાથી કોઈ દાનાદિ કાર્ય કરી પોતાની કીર્ત્તિ થાય તેવું ઇચ્છે છે તે યોગ્ય નથી. આવા દાનાદિક અવસરે પણ ન્યાયનું અવલંબન કરી યથાતથ્ય જણાવવું યોગ્ય છે, કારણ કે કપટથી દાન કરતાં જ્યારે કપટ ખુલ્લું થાય છે ત્યારે દાન કરનારની કીર્ત્તિને બદલે અપકીર્ત્તિ થાય છે. પોતાના પૈસાનું દાન કરવાને અવસરે કીર્તિની ઇચ્છા રાખ્યા વિના શુદ્ધ પાત્રમાં શુદ્ધ દ્રવ્ય અને શુદ્ધ ભાવથી દાન કરવું યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કરેલા દાનથી યોગ્ય કીર્તિ ફેલાયા વગર રહેશે નહીં.

"बुद्धिः कर्मानुसारिणी"—કર્મને અનુસારે કાર્ય કરવાની બુદ્ધિ થાય છે. જેમ કોઇ માણસને અમુક વસ્તુથી લાભ થવાનો હોય તો તેને તે વસ્તુનો વેપાર કરવાની ઇચ્છા થાય, અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં તે વસ્તુ તેને મળી આવી દ્રવ્યનો લાભ થાય. આ ઠેકાણે અમુક વસ્તુનો વેપાર કરવારૂપ જે બુદ્ધિ થઇ તે પૂર્વકૃત અનુસારે થઇ; તેમજ "तादृशी जायते बुद्धिर्यादृशी भवितव्यता" જેવું કાર્ય થવાનું હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવાની અભિલાષા થાય છે. આ સંબંધમાં વાલ્મિકી રામાયણમાં કહ્યું છે કેઃ—

न निर्मितः कैर्न च दृष्टपूर्वः, न श्रूयते हेममयः कुरङ्गः ।
तथापि जाता रघुनन्दनस्य, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ १ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે—" સુવર્ણમય હરણ કોઇએ બનાવેલ નથી, પૂર્વે કોઇએ દેખ્યું નથી અને કોઇના સાંભળવામાં પણ આવતું નથી; તો પણ વિનાશકાળે રામચંદ્રજીની બુદ્ધિ વિપરીત થઇ " તો આ પ્રમાણે બુદ્ધિ, ભાવી કાર્યને અનુસારે થાય છે. તે ઉપરથી ફલિતાર્થ એ નીકળે છે કે શુભાશુભ કાર્યમાં વિદ્વાનોએ સમ પરિણામ રાખવો અને દરેક પ્રયત્ને જેનાથી કર્મબંધ થાય એવાં તીવ્ર કષાયજનક કાર્યો કરતાં અટકવું, પુનઃ પુનઃ વિચાર કરવો અને મારી નિંદિત કાર્ય કરવાની મતિ કેમ થાય છે, એમ વિચારી દુર્મતિનો બનતે પ્રયત્ને ત્યાગ કરવો.

લક્ષ્મીના સંબંધમાં પૂર્વે સૂચવેલું ધનશ્રેષ્ઠીનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.

કાંચનપુરમાં સુંદરશ્રેષ્ઠીનો ધનશ્રેષ્ઠી નામે પુત્ર નવાણું લાખ દ્રવ્યનો સ્વામી હતો. પંચાવન લાખ પૂર્વજોના ક્રમથી આવેલા હતા અને ચુમાલીશ લાખ પોતાના પિતાએ ઉપાર્જન કરેલા હતા. જ્યારે પોતાના પિતા પરલોક ગયા ત્યારે તે ધનશ્રેષ્ઠીએ ક્રોડ દ્રવ્ય મેળવવાની ઇચ્છાથી ગૃહકાર્ય અને ધર્મકાર્ય વિગેરેના ખર્ચમાં એક લાખ દ્રવ્યનો ઘટાડો કર્યો; તો પણ વર્ષની અંતે હિસાબ ( સરવૈયું ) તપાસતાં કેટલાંએક કરીયાણાના ભાવ ઉતરી જવાથી તેટલું જ ( નવાણું લાખ ) દ્રવ્ય રહ્યું. ખર્ચ ઘટાડવાથી પણ અધિક દ્રવ્ય થયું નહીં. પછી બીજા દેશોમાં જઇ પંદર પ્રકારના કર્માદાનોથી વેપાર કરતાં તેણે એક ક્રોડથી અધિક દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. દેશાંતરથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં ભીલોએ તેનું સઘળું દ્રવ્ય લૂટી લીધું અને કાંઇક ગુપ્ત રાખેલાં આભૂષણ વિગેરે સારવસ્તુને લઈ તે ધનશ્રેષ્ઠી પોતાને ઘેર આવ્યો. અને બીજી વાર હિસાબ ( સરવૈયું ) તપાસતાં પણ પૂર્વે હતું તેટલું જ ( નવાણું લાખ ) દ્રવ્ય રહ્યું. પછી ઘણા લોભથી આકુળવ્યાકુળ મનવાળા તે ધનશ્રેષ્ઠીએ પલ્લી અને તેની આજુબાજુના ગામોમાં જઈ, ચોરોએ ચોરી કરીને આણેલી વસ્તુઓ સસ્તા ભાવથી લેવી, ચોરોને મદદ આપવી અને રાજકાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવું વિગેરે પ્રકારોથી તેણે સવાક્રોડ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. પછી કોઈ ગામમાં અગ્નિથી તે સઘળું બળી જવાથી પોતાના આત્માની નિંદામાં તત્પર થયેલો તે ધનશ્રેષ્ઠી ઘેર આવ્યો. તેને જિનદત્ત નામના તેના મિત્રે પ્રતિબોધ કર્યો કે "હે મિત્ર! ખરાબ વેપારથી દ્રવ્ય અને ધર્મની હાનિ તું ન કર, અને ઘર વિગેરેનો ખર્ચ પણ પૂર્વે જેટલો કરતો હતો તેટલો જ કર" પછી તે ધનશ્રેષ્ઠિ પૂર્વની પેઠે ખર્ચ વિગેરે કરી વેપાર કરવા લાગ્યો. એક વખતે તેણે લાખ દ્રવ્યના સ્વામીઓથી કરાતી કોટીધ્વજવાળા ગૃહસ્થોની અભ્યુત્થાનાદિ ભક્તિને જોઇ, ૧ સાધન ( મંત્રાદિ ), ૨ વાહન ( ઘોડા પ્રમુખ ) અને ૩ ખાણ એ ત્રણ પ્રકારથી ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન થાય છે, એમ શ્રવણ કરી પ્રથમ ઘોડાનો વેપાર કરવા માંડ્યો. પછી મિત્ર પ્રમુખે તે ધનશ્રેષ્ઠીને વાર્યો તો પણ તે વહાણે ચઢયો, ત્યાં તેણે ઘણા ક્રોડપ્રમાણ દ્રવ્ય મેળવ્યું. પછી એક ક્રોડની કિંમતનું રત્ન પોતાની જંઘામાં ઘાલી પાછા આવતાં તેનું વહાણ ભાંગી ગયું; અને

તેના હાથમાં એક પાટિયું આવ્યું. તે પાટિયાથી સમુદ્ર ઉતરી ઘેર આવ્યો; અને ફરી હિસાબ જોતાં પણ નવાણું લાખ જ રહ્યા, કારણ કે જંઘાની અંદર છુપાવેલા ક્રોડ મૂલ્યના રત્નને શરીરની ગરમી વિગેરે લાગવાથી રત્નનું તેજ મંદ થઈ ગયું, તેથી તેની એક લાખ દ્રવ્ય જેટલી કિંમત ઓછી થઇ ગઇ. પછી તે શ્રમિત થએલો ધનશ્રેષ્ઠી પુણ્ય ઉપર આધાર રાખી ઘર તથા ધર્મકાર્ય વિગેરેમાં અધિક ખર્ચ કરવાને તત્પર થયો. તેમ કરતાં ઘરમાં રહેલી વસ્તુઓના ભાવમાં વધારો થવાથી કેટલાએક દિવસે તેને કોટી દ્રવ્ય પણ પ્રાપ્ત થયું. તે પછી અનેક મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર અને નવીન જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા વિગેરે મ્હોટાં પુણ્યકાર્ય કરવામાં પ્રયત્નવાન થએલા તે ધનશ્રેષ્ઠીને એક કોટીથી અધિક દ્રવ્ય થવા લાગ્યું; પરંતુ તેમાંથી કાંઇ પણ ઓછું થયું નહીં કારણ કે "ઉત્તમ ધર્મ કરનારાઓની સર્વ ઠેકાણે વૃદ્ધિ થાય છે," એવી ઉક્તિ છે. અનુક્રમે ધનશ્રેષ્ઠી પોતાના સુપુત્રને વિષે ઘરનો ભાર આરોપણ કરી પોતે ચારિત્રી ( સાધુ ) થયો. પછી અતિ તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી ઘાતિ કર્મોનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાની થયો અને મોક્ષપદને પામ્યો. એવી જ રીતે અત્યંત કલેશ વિગેરેનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ વ્યવહારના આચરણ કરનારને જ પ્રાયે કરી દ્રવ્યવૃદ્ધિ અને વૈભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગૃહસ્થપણામાં 'ન્યાયસંપન્નવિભવ' ની મુખ્યતા છે, તેથી શરૂઆતમાં તે ગુણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ પ્રથમ ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશદ્વારા ધર્મ યોગ્ય પુરુષને ઓળખાવે છે.

" इत्थं न्यायोपगतविभवः पुण्यकार्याण्यनेका-
न्यातन्वानो विशदविधिना प्राप्तकीर्तिप्रतिष्ठः ।
लोके श्लाघापदमधिगतः शुद्धगार्हस्थधर्मे,
योग्यः प्रोक्तो मुनिभिरुदयत् सद्विवेकिप्रवेकः ॥१॥ "

**इति न्यायसंपन्नविभवनामा प्रथमो गुणः समाप्तः ॥ १ ॥**

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલ વિભવવાળો, નિર્મળ વિધિથી અનેક પુન્ય કાર્યો કરનાર, કીર્ત્તિ તથા પ્રતિષ્ઠા પામેલો, લોકમાં પ્રશંસાપાત્ર થયેલો અને સદ્વિવેકની શ્રેષ્ઠતાને પ્રગટ કરનાર પુરુષને મુનિઓએ શુદ્ધ ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય કહ્યો છે. ૧ ન્યાયસંપન્નવિભવ યુક્ત હોય તે ધર્મને યોગ્ય થાય, ઇત્યાદિ વિસ્તારપૂર્વક માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી પ્રથમ ગુણનું વર્ણન કર્યું.

ॐ

# द्वितीय गुण वर्णन

## शिष्ट पुरुषोना आचारनी प्रशंसा

હવે ક્રમ પ્રાપ્ત શિષ્ટ પુરુષના આચારની પ્રશંસા કરવારૂપ બીજા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

શિક્ષાને પ્રાપ્ત થયેલા અર્થાત્ વ્રતમાં રહેલા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ એવા સત્પુરુષોની સેવાથી પ્રાપ્ત કરી છે નિર્મળ શિક્ષા જેમણે તે શિષ્ટ પુરુષો કહેવાય છે, અને તેવા ઉત્તમ પુરુષોનો આચાર–શ્રેષ્ઠ આચરણરૂપ વર્ત્તન–તેની પ્રશંસા કરનાર અર્થાત્ તેમની ઉપબૃંહણા કરવી, ઉત્સાહ વધારવો, ઘણા લોકોની આગળ તેમના ગુણો ગાવા અને સહાય આપવા વિગેરે કાર્યોથી શ્લાઘા કરનાર હોય તેને શિષ્ટાચારપ્રશંસક કહે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી ખરેખર પુન્ય માર્ગની વૃદ્ધિ થાય છે, ગુણી પુરુષોમાં માન્યતા થાય છે, ગુણવાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, ઉત્તમ માર્ગને અનુસરાય છે અને નિરંતર સર્વ લોકોનો મહાન્ ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે ઈત્યાદિ. વળી આ સદાચાર કેવો છે તે કહે છે—

" लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्युद्धरणादरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—લોકના અપવાદથી ભય રાખવો, દીન પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરવામાં આદર કરવો, કરેલા ઉપકારને જાણવો અને દાક્ષિણ્યતા ( શરમ ) રાખવી; આ ચારને સદાચાર કહેલો છે. ૧.

**ભાવાર્થ**—लोकापवादभीरुत्वं—જે કાર્ય કરવાથી લોકોમાં નિંદા થાય તેવું કાર્ય કરતાં ભય રાખવો તે. અહીં તાત્પર્ય એવો છે કે–પ્રાયે ધનાદિકના લોભથી અથવા ઇંદ્રિયોના વિષયોને આધીન થઈ કોઈ અસત્ પ્રવૃત્તિ કરવાનું ઇચ્છે તેને

લોકોપવાદનો ભય છે, અને જે ધર્મિષ્ઠ હોય તે જ એવા ભયની દરકાર રાખે છે. તેથી તેમની અધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, માટે શ્રાવકપણામાં 'લોકાપવાદભીરુત્વ' ગુણની ખાસ આવશ્યકતા છે.

"दीनाभ्युद्धरणादरः"—દીનપુરુષોનો ઉદ્ધાર કરવામાં આદરવાળો એટલે કે પોતાના સ્વધર્મી-જાતિબંધુ કે દેશબંધુ કોઇ પણ પ્રાણી આપત્તિમાં આવી પડ્યો હોય તો તેની ઉપેક્ષા નહીં કરતાં યથાશક્તિ તેને સહાય આપવામાં અથવા તો તેનો બનતા પ્રયાસે ઉદ્ધાર કરવામાં આદરયુક્ત થવું જોઇએ.

"कृतज्ञता"—કરેલા ગુણને જાણવો તે. આ સામાન્ય ગુણ દરેક વ્યક્તિને લાગુ પડે છે; દુનિયામાં પણ કરેલા ગુણને ભૂલે જનાર અધમ ગણાય છે, તેથી દરેક પ્રકારે પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉપકારીના ઉપકારનો બદલો વાળવા ચૂકવું નહીં. હવે જો કોઈ એક પુરુષમાં ઉપકારીના ઉપકારનો બદલો વાળવાની કોઇ પણ રીતે શક્તિ ન હોય તો પણ તેણે તેનો બદલો વાળવા હમેશાં ઇચ્છા રાખવી જોઇએ કે જેથી કૃતઘ્નતા પ્રાપ્ત થાય નહીં. તેમજ ઉપકારીનો બદલો આપવાને શક્તિમાન પુરુષે એવો પણ વિચાર ન કરવો જોઇએ કે મારા ઉપર ઉપકાર કરનાર કાંઇ પણ આપત્તિમાં આવી પડે તો હું તેમને આપત્તિમાંથી મુક્ત કરી ઋણમુક્ત થાઉં. એવો વિચાર કરવો તે માથું કાપી પાઘડી બંધાવવા જેવું છે; તેથી વિચારશીલ પુરુષ આ પ્રમાણે વચાર કરે નહીં, પરંતુ ઉપકારીના ઉપકારનું નિરંતર સ્મરણ કર્યા કરે અને ચિંતવે કે, મારા ઉપર જેવી આપત્તિ આવી પડી હતી તેવી આપત્તિ મારા ઉપકારી પુરુષ પર ન આવી પડો.

"सुदाक्षिण्यं"—સુદાક્ષિણ્યતાવાળો એટલે કેટલાએક સારા માણસો, મહાજન, જ્ઞાતિજન તથા ગ્રામ કે દેશના માનનીય પુરુષો અમુક સુકૃત કાર્ય કરવા ભલામણ કરે, અને તે કરવામાં પોતાને મહેનત પડતી હોય, દ્રવ્યનો વ્યય થતો હોય અગર બીજું કંઈ કષ્ટ સહન કરવું પડતું હોય તો પણ તે કાર્ય શરમને લઇને કરી આપે. કદિ ઉપરોક્ત પુરુષો અકાર્ય કરવાની ભલામણ કરે તો તે કરવું કે નહીં ? એવી કોઈ આશંકા કરે તેને કહેવાનું કે-પ્રથમ તો ઉત્તમ પુરુષો તેવા અકાર્યની ભલામણ કરે જ નહીં. કદિ તેવા સંજોગોને લઈ અકાર્ય કરવાનું કહેવામાં આવે તો તેવા કાર્યમાં દાક્ષિણ્યતા રાખવી યોગ્ય નથી. આ ગુણવાળો પુરુષ દુનીયાને પ્રિય થાય છે તેથી આ ગુણની શ્રાવકપણામાં આવશ્યકતા છે. ઉપર

જણાવેલા ચાર ગુણોને સદાચાર કહેલો છે. વળી કહ્યું છે કેઃ—

" सर्वत्र निन्दा सन्त्यागो, वर्णवादस्तु साधुषु ।
आपद्यदैन्यमत्यन्तं, तद्वत्सम्पदि नम्रता ॥२॥ "

**શબ્દાર્થ**—સર્વ ઠેકાણે નિંદાનો સર્વથા ત્યાગ, સત્પુરુષોની પ્રશંસા, અત્યંત કષ્ટમાં અદીનપણું અને તેવી જ રીતે સંપત્તિમાં નમ્રતા રાખવી. ૨

**ભાવાર્થ**—"सर्वत्र निन्दा सन्त्यागो"—કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ વ્યક્તિની નિંદા કરવી નહીં, પરંતુ વિપરીત આચરણ કરનારને જોઇ તેના ઉપર કરુણા લાવી તેને પોતે બનતા ઉપાયે વિપરીત કાર્ય કરતાં અટકાવે, અને સન્માર્ગે ચલાવવા પ્રેરણા કરે, અને જો તેમ કરતાં અસત્ પ્રવૃત્તિનો તે ત્યાગ ન કરે તો તેના ઉપર ઉદાસીનતા ધારણ કરે; પણ તેના ઉપર દ્વેષ ધારણ કરી નિંદા ન કરે. નિંદા કરવાથી નિંદા કરનાર પુરુષના આત્માને કોઇપણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, પરંતુ જે પુરુષની નિંદા કરવામાં પ્રવર્ત્તમાન થયો હોય તેના અવગુણમાં ચિત્તની રમણતા થવાને લીધે આત્મામાં તે અવગુણોનું પ્રતિબિંબ પડવાથી આત્મા મલિનતાને પામે છે. જેમ જિનેશ્વર કે મહર્ષિઓના ગુણોત્કીર્ત્તન કરવાથી ગુણોત્કીર્ત્તન કરનારનો આત્મા નિર્મળતાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તે ન્યાય આ ઠેકાણે લાગુ કરી કોઇ પણ વ્યક્તિની નિંદા કરી આત્માને કલુષિત કરવો નહીં. તેમાં પણ રાજા, મંત્રી, દેવ, ગુરુ, સંઘ અને સત્પુરુષોની નિંદાનો ત્યાગ તો અવશ્ય કરવો જોઇએ. નહીં તો રોહિણીની પેઠે નરક અને તિર્યંચનાં અતિ તીવ્ર દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડશે, એમ જાણી નિંદાથી નિવર્ત્તવું એ જ ઉચિત છે.

"वर्णवादस्तु साधुषु"—સત્પુરુષોની પ્રશંસા કરવી–તેમના શાંતતા, ગંભીરતા, શૌર્યતા, નમ્રતા, સહનશીલતા, વિષયવિમુખતા, વચનમાધુર્યતા, નિરભિમાનતા, ગુણજ્ઞતા, નિપુણતા, સરળતા, સૌમ્યતા, દાક્ષિણ્યતા, અદીનતા, સર્વજનવલ્લભતા, પ્રમાણિકતા, નિઃસંગિતા, નિડરતા, નિર્લોભતા, પરોપકારિતા, દીર્ઘદર્શિતા, ધર્મચૂસ્તતા, સંસારવિમુખતા તથા ઔદાર્ય, ધૈર્ય, સૌજન્ય, ઔચિત્ય, વિનય, વિવેક, અનુભવ, સદાચાર અને પાપભીરુત્વ વિગેરે અનેક ગુણોનું નિરંતર સ્મરણ કરવું, અને તેમને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા શક્તિ અનુસાર યોગ્ય પ્રયાસ કરવો, કેમકે મહાત્માઓના આવા ઉત્તમ ગુણો ધાર્મિક

તેમજ નૈતિક અવનતિના પ્રસંગે ખરેખર એક પુષ્ટ આલંબનરૂપ થઇ પડે છે. વળી તેમની પ્રેમપૂર્વક કરેલી પ્રશંસા ઉત્તરોત્તર ગુણપ્રાપ્તિ, પુણ્ય-વૃદ્ધિ, નરેંદ્રપણું, સ્વર્ગ તથા યાવત્ અપવર્ગના ફળને પણ આપનારી થાય છે, માટે સંતપુરુષોના ગુણો દૃષ્ટિગોચર કરી તેમની પ્રશંસા કરવામાં ઉદાસીનતા ધારણ કરવી નહીં, કારણ કે આગળ કહેવામાં આવનાર સાધુપુરુષોના ગુણોની પ્રશંસા કરનાર તથા ઉદાસીનતા રાખનાર બે ચોરોના ઉદાહરણની પેઠે શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી વિશેષ ધર્માભિલાષી પુરુષોએ ઉદાસીનતાનો ત્યાગ કરી તેમના ગુણોની પ્રશંસા અવશ્ય કરવી જોઇએ.

" आपद्यदैन्यमत्यन्तम् "—ગમે તેવી આપત્તિ આવે તો પણ અતિશય દીનપણું ધારણ કરવું નહીં, પણ એવા વખતે આત્માની શકિતનો વિચાર કરી મનન કરવું કે–પૂર્વ ભવ સંબંધી કોઇ નિકાચિત કર્મ ઉદય આવ્યું છે; તો તેને સમભાવથી વેદવું—ભોગવવું એ જ આ આપત્તિના વિનાશનો પ્રતિકાર છે, માટે મ્હારે દીન થવાની કે યાચના કરવાની કોઈ પ્રકારે જરૂર નથી. આ કર્મ પોતાનું ફળ આપી નષ્ટ થતાં આત્મા પોતાની મેળે કર્મજનિત આપત્તિથી મુકિત થશે એટલે મ્હારે પોતાના આત્મામાં રહેલા અનંત સુખો પ્રગટ થવાથી સર્વ કલેશો નાશ થશે, એવો વિચાર કરી સમભાવમાં રહેવાની પ્રવૃત્તિ કરે. પરતુ સર્વથા દીનતા કરે નહીં, કારણ કે દીનતા કરવાથી પોતાની નિર્બળતા જાહેરમાં લાવવા શિવાય બીજી કાંઈ પણ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.

" तद्वत्सम्पदि नम्रता "—તેવી જ રીતે સંપત્તિમાં નમ્રતા રાખવી. કદિ પુન્યોદયથી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય તોપણ અહંકાર ન ધારણ કરતાં હમેશાં નમ્રતા રાખે. એવા ભાગ્યોદયના વખતે વિચાર કરે કે–મ્હારા પૂર્વ પુન્યનો ઉદય થવાથી આ સંપત્તિ, સ્વજન અને સંતતિ વિગેરે અનુકૂળ પદાર્થો મને પ્રાપ્ત થયાં છે; તો આવા અનુકૂળ અવસરે મ્હારે સમપરિણામે રહી અસ્થિર સંપત્તિથી મદાંધ ન થતાં નમ્રતા ધારણ કરવીજ યોગ્ય છે. તેમજ આ સંપત્તિને સ્થિર કરવાનો ખરેખરો પ્રતિકાર તો એ છે કે પોતાની લક્ષ્મીનો જૈનાગમ તથા જૈનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર, દીનોદ્ધાર, સત્પાત્ર અને જ્ઞાનદાન આદિમાં વિનિયોગ કરવો તે જ છે. કારણ કે પુન્યને અનુસારે પ્રાપ્ત થનારી લક્ષ્મીનો વ્યય સત્કાર્યમાં કરવાથી પુન્યની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પુન્યની

વૃદ્ધિ થવાથી લક્ષ્મી સ્થિર થાય છે; નહિ તો ચક્રવર્ત્તી અને ઇંદ્રાદિકની ઋદ્ધિ પણ સ્થિર રહી નથી તો આ મનુષ્ય સંબંધી અસ્થિર લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થવાથી રંક શ્રેષ્ઠીની પેઠે અહંકાર કરવો એ સર્વથા અનુચિત છે, કહ્યું છે કેઃ–नमन्ति सफला वृक्षाः જ્યારે વૃક્ષો ફળે છે ત્યારે તે નમ્રીભૂત થાય છે. તેવી રીતે જેમ જેમ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થતી જાય તેમ તેમ વિશેષ નમ્રતા રાખવામાં જ શોભા રહેલી છે. પરલોકમાં પણ ધનમદથી ધનનાશ, માનહાનિ, દરિદ્રતા વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ધનનો અહંકાર લોકમાં પણ હિતકારક નથી, તેથી નમ્રતા એ જ સંપત્તિનું ભૂષણ છે. એ ગુણ ઉત્તમ પુરુષે અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. વળી કહ્યું છે કે—

“ प्रस्तावे मितभाषित्वमविसंवादनं तथा ।
प्रतिपन्न क्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥ ३ ॥ ”

**શબ્દાર્થ**—પ્રસંગ આવે જરૂર પૂરતું બોલવું, તથા વિરોધ ન કરવો, ક્રિયા અંગીકાર કરવી અને પોતાના કુળધર્મનું પાલન કરવું ॥ ૩ ॥

**ભાવાર્થ**–“ प्रस्तावे मितभाषित्वम् ”–પ્રસંગ આવે જરૂર પૂરતું જ બોલવું જોઈએ, કેમકે અસંબંધવાળાં અથવા સંબંધવાળાં પણ વાકયો વિશેષ બોલવાથી ઘણી વખત શ્રોતાઓ કંટાળી જાય છે, તેથી ધારેલી અસર થતી નથી. કદિ કોઇ એમ કહે કે–ત્યારે શાસ્ત્ર સંબંધી ભાષણ પણ વિશેષ કરવાં સારાં કેમ ગણાશે ? તેને માટે કહેવું જોઇએ કે–જિનેશ્વરની વાણીમય અગાધ શાસ્ત્રોમાંથી જેટલું ન બોલાય તેટલું ઓછું છે માટે પ્રયોજન પૂરતું અને અસરકારક બોલવું જોઇએ. બોલતાં પહેલાં અંતરંગ વિચારો થવાથી મનમાં સંકલ્પવિકલ્પની જાળ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી આત્મા ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી મુખદ્વારા પ્રગટ કરે છે; એટલે અપ્રાસંગિક કે પ્રાસંગિક પણ વિશેષ બોલવામાં આટલી બધી ખટપટમાં આત્માને ઉતરવું પડે છે તેથી પ્રસંગે પણ મિતભાષીપણું રાખવું યોગ્ય છે.

“ अविसंवादनं तथा ”—કોઇ પણ સાથે વિરોધ કરવો નહિ કેમકે વિરોધ કરવાથી વેરપરંપરા વધે છે, અને આર્ત્ત તથા રૌદ્રધ્યાન થવાથી જન્મનું ફળ જે સ્વર્ગ કિંવા મોક્ષરૂપ થવું જોઇએ તેને બદલે તે વિસંવાદ ઉપરોક્ત દુર્ધ્યાન કરાવી આત્માને નરક કે તિર્યંચરૂપ દુર્ગતિમાં ખેંચી જવા સમર્થ થાય છે. તેથી વિચારશીલ પુરુષે વિરોધ કરતા પહેલાં વિચાર કરવો. તેમાં પણ વ્રતધારી શ્રાવકોએ અને વિશેષે કરી યતિ મહાશયોએ તો સર્વથા વિસંવાદ ત્યાગજ

કરવો જોઈએ, કારણ કે યતિવર્યો હમેશાં આવશ્યકમાં "मित्ती मे सव्वभूएसु" આ મહાવાક્યનું સ્મરણ કરે છે. તો તેમણે તો કોઈ પણ સાથે વિરોધ રાખવો એ વ્યાજબી ગણાશે નહીં. " प्रतिपन्नक्रिया चेति "—અંગીકાર કરેલું કાર્ય કરવામાં વિઘ્ન આવે તો પણ તેથી ડરી ન જતાં તે કાર્ય પૂરું કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. કાર્ય કરવાનું અંગીકાર કરતાં પહેલાં કાર્યના ગુણ દોષ, પોતાની શકિત, સહાયક અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તથા ભાવનો વિચાર કરી કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવો. બનતા સુધી પોતાની જાતમહેનતથી થઇ શકે તેવું કાર્ય હાથ ધરવું કે તે પરિપૂર્ણ થવામાં વાંધો આવે નહીં, પરંતુ બીજાઓના ઉપર આધાર રાખી કાર્ય હાથ ધરવું નહીં. આ ઉપરથી એમ નહીં સમજવું કે કોઇ પણ કાર્ય હાથ ધરવું એ એક આપત્તિ છે. કહ્યું છે કેઃ—

" प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः, प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
विघ्ने पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः, प्रारब्धमुत्तमजनाः न परित्यजन्ति ॥ "

શબ્દાર્થઃ—" વિઘ્ન આવશે એમ ધારી નીચ પુરુષો શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતા નથી, વિઘ્નથી હણાએલા મધ્યમ પુરુષો કાર્યનો પ્રારંભ કરી વિરમી જાય છે અને ઉત્તમ પુરુષો તો વારંવાર વિઘ્નથી હણાયા છતાં પણ પ્રારંભ કરેલા કાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી." આ ઉપરથી દરેક સત્પુરુષોએ સતકાર્ય કરવામાં વીર્ય ફોરવી તેને સંપૂર્ણ કરવા ચૂકવું નહીં.

" कुलधर्मानुपालनं "—કુળધર્મનું પાલન કરવું–શ્રાવકના કુળમાં જન્મ પ્રાપ્ત થયા છતાં કુસંગતિથી પોતાના શુદ્ધ આચારનો ત્યાગ કરી મ્લેચ્છાદિક લોકોના વેષ તથા દુરાચારોનું ગ્રહણ કરવામાં શ્રેષ્ઠતા માનવી તે શ્રાવકને કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. ભાગ્યોદયથી પ્રાપ્ત થએલા જૈનધર્મ અને તેના આચારો સુશ્રાવકે પ્રાણાંતે પણ છોડવા જોઇએ નહીં. આ ઠેકાણે અસત કુળાચારની ઉપેક્ષા શ્રાવકના કુળનો સંબંધ હોવાથી શ્રાવકના કુળાચારનું ગ્રહણ કરેલું છે. વળી કહ્યું છે કે—

" असद्व्ययपरित्यागः, स्थाने चैव क्रिया सदा ।
प्रधानकार्ये निर्बन्धः, प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ ४ ॥ "

શબ્દાર્થ–" ફળ વિનાના ખર્ચનો ત્યાગ કરવો, ઉચિત સ્થાનમાંજ હમેશાં ક્રિયા કરવી, શ્રેષ્ઠ કાર્યમાં આગ્રહ રાખવો અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો ॥ ૪ ॥ "

ભાવાર્થ-" असद्व्ययपरित्यागः"-નિષ્ફળ ખર્ચનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, કારણ કે તેમ થવાથી દ્રવ્યનો નાશ થઇ પાપની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી આ લોકમાં દરિદ્રતા તથા અપકીર્તિ અને પરલોકમાં દુર્ગતિ વિગેરેના અતિતીવ્ર દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. વળી અસત્ કાર્યમાં દ્રવ્યનો વ્યય થઈ જવાથી મનુષ્ય ભવને યોગ્ય ખરેખરૂં પુન્ય કાર્ય જે દ્રવ્યથી કરવાનું છે તે રહી જાય છે, જેથી પરિણામે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે, માટે અસત્ કાર્યમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરતાં પહેલાં ખાસ શુભાશુભ ફળનું મનન કરી ભવિષ્ય કાળમાં આપત્તિ વિગેરે કાંઈ ખમવું ન પડે તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરે. તેમજ માત્ર ખાલી નામના કરવાની ઇચ્છાથી લગ્નાદિ પ્રસંગોમાં પણ બીજા ધનાઢ્યોની સાથે સ્પર્ધામાં ઊતરવા પ્રયત્ન નહીં કરતાં સમયોચિત અને શક્તિ અનુસાર વ્યય કરવો યોગ્ય છે.

" स्थाने चैव क्रिया सदा "—દરેક ક્રિયા હમેશાં યોગ્ય સ્થાને જ કરવી જોઈએ, અનુચિત સ્થાનમાં ક્રિયા કરવાથી કાર્યની જેવી જોઈએ તેવી સફળતા થઇ શકતી નથી. જેમ સિદ્ધગિરિ આદિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં પ્રભુભકિત, બ્રહ્મચર્ય, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, તપ, જપ, ધ્યાન અને મુનિદાન વિગેરે જેવું સ્થિર ચિત્તથી થઇ શકે છે તેવું પોતાના ગામમાં કે ઘરમાં પ્રાયે થઇ શકતુ' નથી. વળી સાધુની સમીપમાં કે ઉપાશ્રયમાં જેવી ધર્મક્રિયા થઇ શકે છે; તેવી ગૃહાદિક અન્ય સ્થાનમાં થઇ શકતી નથી; માટે વિચારશીલ પુરુષે યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય ક્રિયા કરવી.

"प्रधानकार्ये निर्बन्धः" શ્રેષ્ઠ કાર્ય કરવામાં આગ્રહ રાખવો જોઇએ, કારણ કે આ ચરાચર જગતમાં પ્રાણી માત્રને અનેક કાર્ય કરવાનાં છે છતાં તેનો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચાર વિભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં પણ અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ જો કે ધર્મ કરવાથી થાય છે, તો પણ વિવેક વિના તેનું ( અર્થ અને કામનું ) સેવન કરનાર દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે, તેથી તેના સંબંધમાં આવેલાં સર્વ કાર્ય અવશ્ય કરણીય ન હોવાથી તે પ્રધાન કાર્ય નથી, માટે તેને ગ્રંથકર્તાએ તેને ગૌણ રાખી અનંત રત્નત્રય, અનંત વીર્ય, અક્ષય સ્થિતિ અને અનંત સુખ આપનાર મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થને પ્રધાન કાર્ય ગણેલ છે, તે ધર્મરૂપ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ધર્મ જ પ્રધાન કાર્ય છે. કહ્યું છે કે—

" त्रिवर्गसंसाधनमन्तरेण, पशोरिवायुर्विफलं नरस्य ।
तत्रापि धर्मं प्रवरं वदन्ति, न तं विना यद्भवतोऽर्थकामौ ॥ १ ॥ "

**તાત્પર્યાર્થ**:—ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગનું સાધન કર્યા શિવાય મનુષ્યનું આયુષ્ય પશુની પેઠે નિષ્ફળ છે, તેમાં પણ પંડિત પુરુષો ધર્મને પ્રધાન કહે છે; કારણ કે તેના વિના અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૧ માટે વિવેકી પુરુષે ધર્મરૂપ પ્રધાન કાર્યને બાધ ન:આવે તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી એ ઉચિત છે,

"**प्रमादस्य विवर्जनम्**"—પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. તે ત્યાગ કરવાનું કારણ એ છે કે પ્રાણી માત્રનો કટ્ટો શત્રુ પ્રમાદ જ છે, અને જે શત્રુ હોય તેનો ત્યાગ કરવો એ સૃષ્ટિનો એક સ્વાભાવિક નિયમ છે, તો પ્રમાદ શત્રુનો ત્યાગ કરવાને બદલે તેની સેવા કરવી એ નિયમથી કેટલું વિરુદ્ધ છે ? કદિ કોઇ રાજા હુકમ કરે કે મ્હારી તમામ રૈયતે હમેશાં એક કલાક મ્હારી સેવા ઉઠાવવી. રાજાના આ હુકમને લોક જુલ્મી હુકમ ગણશે અને તેને ( હુકમને ) રાજા પાસે પાછો ખેંચાવવા વિદ્વાન્, ધનવાન્ અને સમસ્ત પ્રજાવર્ગ બનતો પ્રયાસ કરવા ચૂકશે નહીં. તો જ્યારે પ્રમાદરૂપી રાજા તેઓને ભ્રમમાં નાંખી પ્રતિદિન ઘણા કલાકો સેવા કરાવે છે ત્યારે તેની સેવામાંથી મુકત થવા માટે બનતો પ્રયાસ કેમ ન કરવો જોઇએ ? જે પ્રમાદ રાજાની આજ્ઞા ત્રણ લોકના પ્રાણીઓ મસ્તકે ચડાવે છે તે પ્રમાદના મુખ્ય પાંચ ભેદ છે, અને ગૌણતાએ દરેક પ્રાણીઓના વિચિત્ર સ્વભાવોને લીધે અનેક ભેદો થાય છે. પરંતુ તે સર્વે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાદ કયે વખતે અને કેવા રૂપમાં આવશે તે મુકરર નથી, માટે સાધુ અગર શ્રાવકોએ પ્રમાદ શત્રુથી સાવધાન રહી, હમેશાં આત્મામાં જાગ્રતિ રાખી તેને લેશમાત્ર પણ સ્થાન આપવું નહીં, કારણ કે સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર અને પૂર્વધરોને પણ છેક નિગોદ સુધી પહોંચાડનાર તે જ છે. કહ્યું છે કેઃ—

"**मज्जं विसयकसाया, निद्दा विगहा य पंचमी भणिया ।**
**एए पंच पमाया, जीवं पाडंति संसारे ॥ १ ॥**"

**તાત્પર્યાર્થ**:—"આઠ મદ, પાંચ ઇંદ્રિયોના ત્રેવીશ વિષય, સોળ કષાય, પાંચ પ્રકારની નિદ્રા અને ચાર વિકથા એ પાંચ પ્રમાદ જીવને સંસારમાં પાડે છે. ॥૧॥" આ ગાથાનું મનન કરતાં એમ લાગે છે કે કોઈ ભવ્ય પ્રાણી સંસારી કાર્યમાંથી અવકાશ મેળવી ધર્મ કરવાને તત્પર થાય છે તેટલામાં ઉપરોક્ત પ્રમાદ આડા આવી તેને તેમ કરતાં અટકાવે છે; તો તેનાથી પાછા નહીં હટતાં

આત્મવીર્યને પ્રકાશમાં લાવી, પ્રમાદનો પરાજય કરી, ધર્મ કરવામાં તત્પર થવું; જે કાર્ય આજે કરવાનું હોય તેને આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવું નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

"कल करण सो आज कर, आज करण सो अब ।
अवसर बिता जात है, फिर करेगा कब ? ॥"

આ કવિતાનો વિચાર કરી જે શુભ કાર્ય કરવાનું હોય તે શીઘ્ર કરવું જોઇએ, કેમકેઃ-"**श्रेयांसि बहुविघ्नानि**" શુભ કાર્યમાં ઘણાં વિઘ્ન આવે છે, માટે શુભ કાર્ય કરવામાં વિલંબ કરવો નહીં. વળી કહ્યું છે કેઃ-"**धर्मस्य त्वरिता गतिः**" ધર્મની ગતિ શીઘ્ર હોય છે. તેથી ધર્મકરણી કરવામાં ક્ષણ માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહીં. ભગવાન દેવાધિદેવ મહાવીરસ્વામી મહારાજે પ્રથમ ગણધર શ્રીમદ્ ગૌતમસ્વામી કે જેઓ પ્રાયે અપ્રમત્તપણે વર્તતા હતા, તો પણ તેઓશ્રીને ઉદ્દેશી જૈનાગમમાં ફરમાવ્યું છે કે-"**समयं गोयम! मा पमायए**"-હે ગૌતમ ! સમયમાત્ર પણ તું પ્રમાદ કરીશ નહીં. આ મહાવાક્ય ઉપરથી પ્રમાદનું બળ કેવું પ્રબળ છે તે સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, માટે હું સુશ્રાવક છું અથવા સર્વોત્તમ સાધુ છું એવો નકામો અહંકાર નહીં કરતાં પ્રમાદ ત્યાગ કરવામાં સતત પ્રયાસ કરવો; નહીં તો કંડરીક અને મંગ્વાચાર્ય વિગેરેની પેઠે દુર્ગતિના દુઃખ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવશે. વળી કહ્યું છે કેઃ—

"लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौचित्यपालनम् ।
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति, प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ५ ॥"

**શબ્દાર્થઃ**—"લોકાચારનું અનુકરણ કરવું, સર્વ ઠેકાણે ઔચિત્યનું પાલન કરવું અને કંઠે પ્રાણ આવે તો પણ નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃતિ ન કરવી. ।।૫।। "

**ભાવાર્થ**—"**लोकाचारानुवृत्तिश्च**"-લોક એટલે મહાજન તેમનો જે આચાર તે લોકાચાર, તેને અનુસરી વર્ત્તન કરવું. કહ્યું છે કેઃ-"**महाजनो येन गतः स पंथाः**" મહાન્ પુરુષ જે માર્ગે ગયા હોય તે માર્ગ કહેવાય છે, અને તે માર્ગ અન્ય પુરુષોને અનુકરણીય છે, માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર કરી લોકાચારનું પાલન કરવા પ્રયન કરવો. આ સ્થળે કહેવું જોઇએ કે-કેટલાએક લોક દેશાચાર તથા કુલાચારને લોકાચાર ગણી તે આચાર લોકવિરુદ્ધ કે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ

હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવાને આનાકાની કરે છે, તે યોગ્ય નથી. જેનાથી ઉભય લોકના હિતની હાનિ થતી હોય અને જિનાજ્ઞાનો ભંગ થતો હોય તેવો આચાર લોકાચાર થઈ શકે નહીં. તેથી એવા મનકલ્પિત લોકાચારનું અનુકરણ કરવું સર્વથા અનુચિત છે. શુદ્ધ લોકાચારનું પાલન પ્રાણીમાત્રને ધર્મપ્રાપ્તિ અને આત્મહિતનું કારણભૂત થઈ પડે છે, માટે બનતા યાસે વિવેકી પુરુષે શુદ્ધ લોકાચારનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી.

"सर्वत्रौचित्यपालनम्"–સર્વ ઠેકાણે ઔચિત્યનું પાલન કરવું, કેમકે કદિ સાંસારિક કાર્યમાં સમયાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો લોકમાં માન, હાનિ, મદાંધતા અને વિવેકશૂન્યતા પ્રગટ થાય, અને ધર્મની પણ અપભ્રાજના થવાનો પ્રસંગ આવે, તેથી વિવેકપુરસ્સર પ્રવૃત્તિ કરવી. કહ્યું છે કે:–" **विवेको दशमो निधिः**" એ વાક્યાનુસાર વૃદ્ધ, જ્ઞાની, અભ્યાગત, જ્યેષ્ટ તથા કનિષ્ટ બંધુ અને સત્પુરુષોનું ઔચિત્ય સાચવવા અને કોઈ પણ વ્યક્તિને અપ્રિય લાગે તેવી પ્રવૃત્તિ કદિ પણ નહીં કરવા વિવેકી પુરુષોએ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ.

"**प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति**"–કંઠે પ્રાણ આવે તો પણ નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં કેમકે જે કરવાથી આત્મગુણહાનિ, જિનાજ્ઞાભંગ, લોકાપવાદ અને રાજવિરુદ્ધતા થાય તેવાં દુર્વ્યસનનું સેવન અને પ્રમાદ તથા કષાયાદિક નિંદિત કાર્યોનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો, કારણકે નિંદિત કાર્ય સત્યકી વિદ્યાધરની પેઠે આ લોક તથા પરલોકના અહિતને માટે થાય છે.

ઉપરોક્ત સર્વ પ્રકારનો સદાચાર આચરણ કરવા લાયક છે, માટે વિશેષ ધર્માભિલાષી પુરુષે સદાચાર ગ્રહણ કરવા ચૂકવું નહીં. કહ્યું છે કે:—

"विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां,
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असंतो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधारा व्रतमिदम् ॥६॥"

**શબ્દાર્થ**:—આપત્તિ વખતે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં રહેવું, મહાન્ પુરુષોના પગલે ચાલવું, ન્યાયવૃત્તિને પ્રિય કરવી, પ્રાણનો નાશ થતાં પણ મલિન કાર્ય કરવું, દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી અને પોતે નિર્ધન થયા છતાં પણ મિત્રની પાસે

યાચના કરવી નહીં. એવું અતિ વિષમ અને ખડ્ગની ધારા જેવું આ વ્રત સત્પુરુષોને કોણે બતાવ્યું હશે ? ૬

આ 'શિષ્ટાચારપ્રશંસા' ધર્મરૂપી બીજનો આધાર અને પરલોકમાં ધર્મ-પ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી મોક્ષરૂપ કાર્યનું કારણ થાય છે. તે ચોરના દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે—

કોશંબીપુરીમાં અદ્‌ભુત ગુણોના ઉત્તમ ભંડારરૂપ અને જૈનધર્મના આ-સ્વાદથી ઉલ્લાસ પામેલો જિતારિ નામે પ્રખ્યાત રાજા હતો, અને તે જ નગરીમાં મોટી ઋદ્ધિવાળા ધન અને યક્ષ નામના બે શેઠીયા રહેતા હતા. તેમાં ધન શ્રેષ્ઠીને પોતાના કુળને આનંદ આપનાર ધર્મપાલ નામે પુત્ર હતો. અને યક્ષ શ્રેષ્ઠીને દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનાર વસુપાલ નામે પુત્ર હતો. અનુક્રમે તે બન્ને મનોહર એવી યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયા અને પૂર્વજન્મના સંસ્કાર લીધે બાલ્યાવસ્થાથી જ તે બન્નેને ક્ષીર–નીર પેઠે અત્યંત આશ્ચર્યકારક મિત્રતા થઇ. તે બે મિત્રોમાંથી એકને જે રૂચે તે બીજાને પણ રૂચતું હતું તેથી લોકમાં આ બન્ને એકચિત્ત-વાળા છે એવી પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. તે પછી પોતાના કુળને ઉચિત કાર્ય કરતાં તે બન્નેના દિવસો નિર્ગમન થતા હતા. તેવામાં એક વખતે તે નગરીના ઉદ્યાનમાં જગતવત્સલ શ્રીમાન્ મહાવીરસ્વામીનું આગમન થયું, અને દેવોએ સમવસરણની રચના કરી. આ વાતની ખબર પડતાં નગરના લોકોની સાથે કોશંબીનો રાજા જિતારિ વીરપ્રભુને વંદન કરવા ગયો. કુતુહળમાં તત્પર તે બે શેઠીઆના પુત્રો પણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદન કરવા ગયા. તે વખતે જિનેશ્વરે ધર્મદેશનાનો પ્રારંભ કર્યો. પછી તે બે વણિકના પુત્રોમાંથી એકને જિનેશ્વરની વાણી શ્રદ્ધા-રૂપ થાય છે, તેના મનને રૂચે છે, તેથી વિશાળ નેત્રવાળો, મસ્તક ધુણાવતો અને રોમાંચિત શરીરવાળો તે વણિક પુત્ર કર્ણરૂપ પત્રના પાત્રમાં અર્પણ કરા-એલા જિનેશ્વરના વાકયનું અમૃતની પેઠે પાન કરે છે. બીજાને તો તે જિનવચન રેતીના કોળીઆ સદૃશ વિરુદ્ધ લાગતું હતું. આથી તે બન્ને મિત્રો સમોસરણ-માંથી ઊઠી પોતાને ઘેર ગયા. ત્યાં એમાંથી એક એવી રીતે બોલ્યો કે "હે ભાઇ ! તું જિનવાણીથી ખરેખર ભાવિત થયો છે અને હે મિત્ર ! હું ભાવિત ન થયો તેનું શું કારણ હશે ? વળી લોકમાં આટલા કાળ સુધી આપણે બે એક ચિત્ત-વાળા પ્રસિદ્ધ થયા છીએ પણ હમણાં આ બાબતમાં આપણા બન્નેનું ચિત્ત જુદા વિચારવાળું થયું છે. તેનું શું કારણ હશે ?" આ વાત સાંભળી ચકિત થયેલા

બીજા મિત્રે કહ્યું કે “ હે ભાઇ !, ત્હારું કહેવું સત્ય છે. મને પણ આ બાબતમાં સંકલ્પવિકલ્પ થયા કરે છે, પરંતુ આ વિષયમાં આપણાં બન્નેનો નિર્ણય ફક્ત પ્રશ્ન કરવાથી તે જ કેવળજ્ઞાની કરશે તે હેતુથી ‘આવતી કાલે તેમની પાસે જઈશું ’ એવી રીતે નિશ્ચય કરી તે બન્ને મિત્રો પ્રભાત થતાં મહાવીરસ્વામી પાસે ગયા. ત્યાં વિનયપૂર્વક તેમનું આરાધન કરી તેમણે પોતાનો સંદેહ પૂછયો, તેથી ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો કે “ વેં તમારા બેમાંથી એક જણે મુનિની પ્રશંસા કરી હતી. તે વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઇ ગામમાં તમે બન્ને કોઈ ગરીબ મનુષ્યના પુત્ર હતા. અનુક્રમે સુંદરતાના સ્થાનરૂપ યૌવન વય પ્રાપ્ત થવાથી તમો તે વયના વિકારને પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ સંપત્તિના અભાવથી લેશ માત્ર તમારા મનોરથ કોઇ રીતે પૂર્ણ થતા નહોતા, તેથી તમે ચોરીરૂપ અનાર્ય કર્મ કરવાનો આરંભ કર્યો. પછી કોઈ વખતે રાત્રિમાં બીજા ગામની અંદર જઇ અતિ શીઘ્રતાથી તમે ગાયોનું હરણ કર્યું તેથી તમને ફાંસી દેવાનું કામ કરનાર પુરુષોએ ત્રાસ પમાડયો, એટલે તમે નાસવાની તૈયારી કરી. પછી ત્યાંથી નાસતાં પર્વતની ગુફામાં રહેલા અને ધ્યાન તથા મૌન ક્રિયામાં તત્પર એવા એક મુનિ તમારા જોવામાં આવ્યા. તે અવસરે ધર્મપાલના જીવે:આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે, ‘અહો ! શ્રેષ્ઠ આચારના મંદિરરૂપ આ મુનિનો જન્મ સુલબ્ધ છે, જે આવી રીતે નિર્ભય, શાંત અને સંગ રહિત આ ગુફામાં રહે છે. વળી અમે તો અધન્યમાં પણ અધન્ય છીએ કારણ કે દ્રવ્યની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરનારા અમે પરાભવને પ્રાપ્ત થયા છીએ. અરે ! ધિક્કારથી આત્માનો નાશ કરનારા અમે મૃત્યુ પામ્યા પછી કઇ ગતિમાં જવાના ? અને દુ:ખી હાલતને લીધે અમે ઉભય લોકવિરુદ્ધ કર્મ કરનારા થયા છીએ. જેવી રીતે આ મુનિનું આચરણ પાપરહિત અને નિર્મળ છે તેવી જ રીતે અમારું આચરણ આ મહાત્માથી વિપરીત છે; તો આવા વિરુદ્ધ આચરણથી અમારું કલ્યાણ શી રીતે થશે ? ’ આ પ્રમાણે ધર્મપાળે સાધુની પ્રશંસા કરી અને બીજો વસુપાલ તો તે મુનિ તરફ ઉદાસીન વૃત્તિવાળો થયો. તે બેમાંથી એક ગુણના રાગથી બોધિબીજ પામ્યો અને બીજાને તે પ્રાપ્ત થયું નહીં. પછી કષાયની મંદતાને લીધે દાન દેવામાં તત્પર થએલા તમે બન્ને મિત્રોએ મનુષ્ય ભવને યોગ્ય પ્રશસ્ય કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. અનુક્રમે ત્યાંથી કાળ કરી શ્રેષ્ઠ આચારવાળા અને વણિક ધર્મમાં પરાયણ તમે બન્ને આ કોશંબી નગરીમાં વણિકના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા છો. ઉપરોક્ત કારણથી આ ભવમાં એકલા આ ધર્મપાલને શ્રેષ્ઠ બોધરૂપ બોધિબીજનું

ફળ પ્રાપ્ત થયું છે, અને બીજાને બોધિબીજના અભાવથી બોધરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થયું નથી.” એવી રીતે પૂર્વભવનું વૃતાંત શ્રવણ કરવાથી ધર્મપાલ જાતિસ્મરણ પામ્યો અને દૃઢ નિશ્ચય થવાથી ભાવપૂર્વક જિનેશ્વરના કથન કરેલા ધર્મમાં તત્પર થયેલો ધર્મપાળ મોક્ષમાં જશે. બીજો વસુપાલ તો બોધિબીજના હેતુભૂત શિષ્ટાચારમાં ઉદાસીનતાને લીધે સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરશે.

ઉપરોક્ત ફળાફળનો સારી રીતે વિચાર કરી સુશ્રાવકે શિષ્ટાચાર અને તેમના ગુણાદિકની પ્રશંસા કરનાર થવું જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

“ अकुर्वन्नपि सत्पुण्यं, शिष्टाचारप्रशंसया ।
दम्भसंरम्भमुक्तात्मा, प्राणी प्राप्नोति तत्फलं ॥ ७ ॥ ”

**શબ્દાર્થ**—પુન્યકાર્યને નહીં કરનાર પણ કપટ અને કોપથી મુક્ત થએલો પ્રાણી શિષ્ટાચાર પ્રશંસાથી બોધિબીજના ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. ૭

**ભાવાર્થ**—કોઈ પુરુષ અંતરાય કર્મના ઉદયથી પુન્ય કાર્ય ન કરી શકતો હોય તોપણ તેને શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી યોગ્ય છે, કારણ કે તે પ્રશંસાના બળથી શિષ્ટાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા પ્રગટે છે, અને તેથી બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થાય છે. બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થતાં અનુક્રમે અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી તત્ત્વ બોધરૂપ શુદ્ધ સમ્યકત્વ આત્મામાં પ્રગટ થાય છે, અનુક્રમે અવશેષ રહેલા કષાયની મંદતા થતી જાય છે, તેથી જિનકથિત ધર્મનું વિશેષ આરાધન અને ઉત્તરોત્તર આત્મશુદ્ધિ થવાથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખને મેળવી શકાય છે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારે શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવા ચૂકવું નહીં. કહ્યું છે કે:—

“ बिभ्राणोऽपि गुणश्रेणी—रन्येषु गुणमत्सरी ।
निमज्जत्येव संसारे, मुग्धो दुःखाकुलाशयः ॥ ८ ॥ ”

**શબ્દાર્થ**—“ ગુણની શ્રેણિને ધારણ કરતો હોય તો પણ બીજાના ગુણની અંદર અદેખાઈ રાખનાર દુઃખથી આકુળ હૃદયવાળો તે મુગ્ધ પુરુષ સંસારમાં જ નિમગ્ન થાય છે. ”

**ભાવાર્થ**—“ ગુણની શ્રેણિને ધારણ કરનાર હોય તોપણ ઈર્ષાને લીધે

બીજા ગુણી પુરુષના ગુણનો ઉત્કર્ષ સહન ન થઈ શકવાથી ગુણની અંદર મત્સર ધારણ કરી તે મુગ્ધ જન સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, કારણ કે પોતામાં રહેલા ગુણનો ગર્વ અને બીજાના ગુણમાં ઈર્ષા થવાથી આત્મગુણની વૃદ્ધિને બદલે હાનિ થતાં આત્મા મલિનતાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ભવભ્રમણ કરવું પડે છે. તે આ બે મુનિના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે. એક ઉપાશ્રયમાં નીચે ઉપર ઉતરેલા બે મુનિઓમાંથી એક તપસ્વી અને બીજા હમેશાં ભોજન કરનાર હતા. એક વખતે તપસ્વી મુનિ કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષાર્થે ગયા, ત્યાં ભિક્ષા આપનાર બાઈ પાસે નિત્ય ભોજન કરનાર મુનિની નિંદા અને પોતાના ગુણની શ્લાઘા કરી ચાલ્યા ગયા. પછી બીજા મુનિ તે જ ગૃહસ્થને ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવ્યા. તેમને તે બાઈએ પૂછ્યું કે ' ઉપાશ્રયમાં બીજા મુનિ આવ્યા છે? ' તેમણે કહ્યુ કે, ' હા, એક મહાન્ તપસ્વી અને ગુણવાન મુનિ પધાર્યા છે. તેમના ગુણ આગળ મારામાં તો લેશ માત્ર પણ ગુણ નથી. ' ઇત્યાદિ તેમના ગુણની પ્રશંસા અને આત્મનિંદા કરી તેથી તે બાઈ શંકાશીલ થઈ. કોઇ વખતે કેવળજ્ઞાનીનો જોગ મળતાં તે બાઈએ પ્રશ્ન કર્યો કે, 'તે બે મુનિમાંથી કયા મુનિનો આત્મા ઉચ્ચ દશામાં વર્તે છે? ' કેવળજ્ઞાનીએ ઉત્તર આપ્યો કે, ' નિત્ય ભોજન કરનાર મુનિનો આત્મા ઉચ્ચ દશાને પ્રાપ્ત થએલો છે, તેથી અલ્પ સમયમાં મોક્ષસુખ મેળવશે. ' આ ઉદાહરણનો વિવેકી પુરુષે વિચાર કરી ગુણ કે ગુણી ઉપર મત્સર ધારણ કરી આત્માને મલિન કરવો નહીં.

ગ્રંથકર્ત્તા આ બીજા ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવાનો ઉપદેશદ્વારા આગ્રહ કરે છે.

अतो विवेकज्ञजनेन शिष्टा-चारप्रशंसाप्रवणेन भाव्यम् ।
विशुद्धधर्मोज्वलकीर्तिलाभाऽ-भिलाषिणाऽत्रोचित्तवृत्तियुक्त्या ॥९॥

**શબ્દાર્થ**:-ઉપરોક્ત હેતુથી શુદ્ધ ધર્મ અને નિર્મળ કીર્ત્તિની અભિલાષા રાખનાર વિવેકી પુરુષે ઉચિત વર્ત્તનાપૂર્વક શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવામાં આસક્ત થવું. આ પ્રમાણે શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી બીજા ગુણનું વર્ણન કર્યું.

# तृतीय गुण वर्णन

હવે સમાન કુળ તથા શીલવાળા પણ અન્ય ગોત્રી સાથે વિવાહ કરવારૂપ ત્રીજા ગુણનું વિવરણ કરે છે.

'कुलशीलसमैः सार्द्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः'—પિતા અને પિતામહ (દાદા) વિગેરે પૂર્વપુરુષના વંશને કુળ કહે છે. અને મદિરા, માંસ, રાત્રિભોજન અને અનંતકાયાદિકના ઉપયોગનો ત્યાગ કરવારૂપ આચાર, અથવા તો સમાન દેવ, ગુરુ અને ક્રિયાકલાપ (ધર્માનુષ્ઠાન)ના આસેવનરૂપ આચારને શીલ કહે છે. તેવું કુળ તથા શીલ જેમનું એક સરખું હોય તેઓ સમાન કુળ શીળવાળા કહેવાય છે. કુળ અને શીળના કહેવાવડે ઉપલક્ષણથી સંપત્તિ, વેષ અને ભાષાદિકનું પણ ગ્રહણ કરવું. તે જ અહીં દર્શાવે છે. જો સંપતિ વિગેરેમાં વિષમતા હોય તો કન્યા પોતાના પિતાના મહાન્ વૈભવથી અલ્પ વૈભવવાળા પોતાના સ્વામીની અવગણના કરે છે, અને પોતાના પિતાના પ્રચુર વૈભવને આધીન થઈ અહંકારને પ્રાપ્ત થએલો વર પણ કન્યાના પિતાની નિર્ધનતાને લીધે પિતૃપક્ષના દુર્બળ ટેકાવાળી કન્યાની અવગણના કરે છે. અમુક પુરુષથી ચાલી આવેલી વંશપરંપરા તે ગોત્ર, અને તેમાં ઉત્પન્ન થએલા તે ગોત્રી કહેવાય છે. તેમનાથી જે અન્ય ગોત્રવાળા હોય તેમની સાથે વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. અહીં નીતિ આ પ્રમાણે છે:—

બાર વર્ષની કન્યા અને સોળ વર્ષનો પુરુષ તે બન્ને વિવાહ યોગ્ય ગણાય છે. તેવા વિવાહપૂર્વક કરેલો સંતતિ ઉત્પન્ન કરવા અને પાલન કરવારૂપ વ્યવહાર ચાર પ્રકારના વર્ણોને કુલીન બનાવે છે. અગ્નિ અને દેવાદિકની સાક્ષીપૂર્વક પાણિગ્રહણ કરવું તે વિવાહ કહેવાય છે, અને તે વિવાહ લોકને વિષે આઠ પ્રકારનો કહેલો છે. તેમાં ૧ કન્યાને શણગારીને આપવી તેને બ્રહ્મ વિવાહ, ૨ વૈભવ આપીને કન્યા આપવી તેને પ્રાજાપત્ય વિવાહ, ૩ બે ગાયોના દાનપૂર્વક કન્યા આપવી તેને આર્ષ વિવાહ અને ૪ જયાં યજ્ઞને અર્થે ઋત્વિજને કન્યાદાનનીજ

દક્ષિણા આપવી તેને દૈવ વિવાહ કહે છે. એ ચારે વિવાહ ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે. અને ૫ માતાપિતા અથવા બંધુવર્ગને પ્રમાણ નહીં હોવાથી પરસ્પરના અત્યંત રાગથી એક બીજાની સાથે જોડાઇ જવું તેને ગાંધર્વ વિવાહ, ૬ મૂલ્ય લઈને કન્યા આપવી તેને આસુર વિવાહ ૭ બળાત્કારથી કન્યાનું ગ્રહણ કરવું તેને રાક્ષસ વિવાહ, અને ૮ સૂતેલી અથવા પ્રમાદવશ થએલી કન્યાનું ગ્રહણ કરવું તેને પૈશાચ વિવાહ કહે છે. આ ચારે અધર્મ વિવાહ કહેવાય છે. જો વર અને કન્યાને પરસ્પર પ્રેમ હોય તો તે અધર્મ વિવાહ પણ ધર્મ વિવાહ થાય છે. પવિત્ર પત્ની વિગેરેની પ્રાપ્તિના ફળવાળો વિવાહ કહેવાય છે. જે કારણથી કહ્યું છે કે:-

" कन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाऽधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तथोग्रश्च यथाऽधिगम्य ॥१॥ "

**શબ્દાર્થ**:—કૃષ્ણમહારાજે સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મીને અને શંકરે હિમાલયની પુત્રી પાર્વતીને પ્રાપ્ત કરી જેમ અધિક પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી, તેમ સતી અને ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યાને મેળવી કયો પુરુષ અધિક પ્રતિષ્ઠા નથી પામતો ?

જેની જિહ્વા રસવાળી છે, ભાર્યા સતી અને રૂપાળી છે, અને લક્ષ્મી ત્યાગવાળી છે, તે પુરુષનું જીવિતવ્ય સફળ છે. આ લોકમાં હમેશાં કલેશાદિકના કારણને લીધે અપયશ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ અને દુષ્ટ વિચારોથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મનો બંધ પ્રાપ્ત થવાથી પરલોકમાં દુર્ગતિનું કારણ થાય છે. તેથી અપવિત્ર પત્નીનો સંયોગ છે તે જ નરક છે. જે કારણથી કહ્યું છે કે:—

" कुग्रामवासः कुनरेंद्रसेवा, कुभोजनं क्रोधमुखी च भार्या ।
कन्याबहुत्वं च दरिद्रता च, षड् जीवलोके नरका भवन्ति ॥२॥ "

**શબ્દાર્થ**:—કુગ્રામમાં વાસ, કુનરેંદ્રની સેવા, કુભોજન, ક્રોધયુક્ત મુખવાળી ભાર્યા, ઘણી કન્યાઓ અને દરિદ્રતા એ છ મૃત્યુલોકમાં નરક કહેવાય છે.

વર કે કન્યાની પવિત્રતાનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન તો વર અને કન્યાના ગુણ તથા લક્ષણાદિકને જોવાથી થાય છે. તેમાં પ્રથમ કુળ, આચાર, સનાથપણું, વિદ્યા, દ્રવ્ય, શરીર અને ઉમર એ સાત ગુણો વરની અંદર જોવા યોગ્ય છે. તે ઉપરાંત કન્યા ભાગ્યવતી હોવી જોઇએ. વરનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે;—

છાતી, મુખ અને કપાળ એ ત્રણ વિશાળ હોય, અને નાભી, સત્વ અને સ્વર એ ત્રણ ગંભીર હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. કંઠ, પીઠ, પુરુષચિહ્ન અને જંઘાયુગલ એ ચાર જે પુરુષના લઘુ હોય તે નિરંતર પૂજનિક થાય છે. અંગુલી સહિત અંગુલી પર્વ, કેશ, નખ, દાંત અને ત્વચા એ પાંચ જેનાં સૂક્ષ્મ હોય તે મનુષ્ય સુખ ભોગવે છે. બે સ્તન અને બે નેત્રનો મધ્યભાગ, બે ભુજાઓ, નાસિકા અને જડબુ એ પાંચ જેનાં દીર્ઘ હોય તે પુરુષ શ્લાઘ્ય અને પુરુષોત્તમ ગણાય છે. નાસિકા, કંઠ, નખ, કક્ષા, હૃદય અને મુખ એ છ જેનાં ઊંચા હોય તે હમેશાં ઉદય પામે છે. નેત્રના ખૂણા, જિહ્વા, તાળવું, નખ, ઓષ્ઠ અને હાથ તથા પગનાં તળીઆં એ સાત જેના રક્ત હોય તો તે સિદ્ધિને માટે થાય છે. ગતિથી વર્ણ, વર્ણથી સ્નેહ, સ્નેહથી સ્વર, સ્વરથી કાંતિ અને કાંતિથી સત્વ એમ ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી શ્રેષ્ઠ છે. ઉપરોક્ત બત્રીશ લક્ષણમાંથી સત્વ સર્વોત્તમ છે. સત્વગુણી પુરુષ પુન્યશાળી અને દાની હોય છે, રજોગુણી પુરુષ વિષયાસક્ત અને ભ્રાંતિ યુક્ત હોય છે, અને તમોગુણી પુરુષ પાપી અને લોભી હોય છે. આ ત્રણમાંથી સત્વગુણી ઉત્તમ છે. મૂર્ખ, નિર્ધન દૂર રહેનાર, શૂરવીર, મોક્ષકામી, અનાથ અને શીલહીન પુરુષને કન્યા આપવી નહીં. અતિ આશ્ચર્યજનક ધનવાળા, આળસુ કે શીતાદિક દોષવાળા, અપંગ અને રોગી પુરુષોને પણ કન્યા આપવી નહીં. બધિર, નપુંસક, મુગા, લંગડા અંધ, શૂન્ય હૃદયવાળા અને એકદમ પ્રહાર કરનાર પુરુષને પણ કન્યા આપવી નહીં. અધમ કુળ અને અધમ જાતિવાળા, માતાપિતાના વિયોગવાળા અને પત્ની તથા પુત્ર યુક્ત પુરુષને પણ કન્યા આપવી નહીં. ઘણા વેર અને અપવાદવાળા, હમેશાં પેદા કરે તેટલું ખાઇ જનાર અને પ્રમાદથી હણાએલા મનવાળા પુરુષને પણ કન્યા આપવી નહીં. એક ગોત્રવાળા, જુગાર અને ચોરી વિગેરેના વ્યસનથી આત્માનો નાશ કરનાર અને પરદેશીને પણ પંડિત પુરુષે કન્યા આપવી નહીં. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વરના ગુણ દોષ જાણવા. હવે કન્યાનાં ગુણદોષનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે.—

"पीनोरुः पीनगण्डा लघुसमदशना पद्मनेत्रान्तरक्ता,
बिम्बोष्ठी तुङ्गनासा गजपतिगमना दक्षिणावर्तनाभिः ।
स्निग्धाङ्गी वृत्तवक्त्रा पृथुमृदुजघना सुस्वरा चारुकेशी,
भर्ता तस्या क्षितीशो भवति च सुभगा पुत्रमाता च नारी ॥३॥"

**શબ્દાર્થ** :–પુષ્ટજંઘા, ભરાવાદાર ગાલ, લઘુ અને સરખા દાંત, લાલ-

ખૂણાવાળા કમલ સમાન નેત્ર, બિંબફળ સમાન ઓષ્ઠ, ઉન્નત નાસિકા, ગજેંદ્રની પેઠે ગતિ, દક્ષિણાવર્ત નાભિ, સ્નિગ્ધ શરીર, વૃત્તાકાર મુખ, વિશાળ અને કોમળ જઘન ( કેડની નીચેનો ભાગ ), મધુર સ્વર અને સુંદર કેશવાળી કન્યાનો સ્વામી રાજા થાય છે, અને સાભાગ્યતી એવી તે સ્ત્રી પુત્રવતી થાય છે. ૩. આ પ્રમાણે કન્યાના લક્ષણ જાણવાં. હવે કુલક્ષણોનું વર્ણન કરે છે.—

" शुष्काङ्गी कूपगण्डा प्रविरलदशना श्यामताल्वोष्ठजिह्वा,
पिङ्गाक्षी वक्रनासा खरपुरुषरवा वामना चातिदीर्घा ।
श्यामाङ्गी सन्नतभ्रूः कुचयुगविषमा रोमजङ्घातिकेशी,
सा नारी वर्ज्जनीया धनसुतरहिता षोडशाऽलक्षणाढ्या ।। ४ ।' "

**શબ્દાર્થ**:—જે સ્ત્રીનું અંગ શુષ્ક હોય, કૂપની માફક ઊંડા ગાલ હોય, છૂટા છૂટા દાંત હોય, તાળવું, ઓષ્ઠ અને જિહ્વા શ્યામ હોય, નેત્ર પીળાં હોય, વાંકી નાસિકાવાળી તેમજ કર્કશ અવાજવાળી હોય, ઠીંગની હોય, જે અતિ ઉંચી હોય, શરીર કાળું હોય, ભ્રકુટી નમેલી હોય, સ્તનનું યુગલ વિષમ હોય, રોમયુક્ત જંઘા હોય અને ઘણા કેશ હોય, તેવી સોળ કુલક્ષણવાળી સ્ત્રી ધન અને પુત્ર રહિત હોય છે, તેથી તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ૪. આ સ્ત્રીઓનાં સોળ કુલક્ષણ સમજવાં.

જે કન્યા બંધુ( સ્વજન, ) સારાં લક્ષણ, લાવણ્ય, ઉત્તમ કુળ અને જાતિ વિગેરેથી ભૂષિત, રૂપવતી અને શરીરના સંપૂર્ણ અવયવવાળી હોય તેવી કન્યાની સાથે લગ્ન કરવું જોઈએ. આઠમા વર્ષથી લઇને જ્યાં સુધી અગિયારમું વર્ષ સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી લોકમાં કુમારિકા ગણાય છે. ત્યારબાદ તે ન્યાયપૂર્વક વિવાહને યોગ્ય થાય છે. ઇત્યાદિ પરીક્ષાપૂર્વક સમાન આચાર અને કુળથી શોભિત એવા વર કન્યાનો યોગ થયે છતે ધર્મ, શોભા, કીર્તિ અને આ લોક સંબંધી સુખ વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે; નહિ તો પરસ્પરની અસમાનતાને લઇને સુભદ્રાની પેઠે કલહ કલંકાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું જ દૃષ્ટાંત ગ્રંથકાર પ્રતિપાદન કરે છે.—

વસંતપુરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. અને તે જ નગરમાં સમ્યક્ પ્રકારે જીવાજીવાદિક નવતત્ત્વનો જાણ અને શંકા, આકાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદૃષ્ટિની પ્રશંસા તથા મિથ્યાદૃષ્ટિનો પરિચય કરવારૂપ પાંચ અતિચાર રહિત એવા સમ્યકત્વરૂપ ભૂષણથી ભૂષિત થએલો જિનદત્ત નામે શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તે શ્રાવક હતો. તેને અનુક્રમે સુભદ્રા નામે પુત્રી ઉત્પન્ન થઇ. તે રૂપ લાવણ્ય અને

સૌભાગ્યરૂપી અમૃતનો જાણે સમુદ્ર જ હોય નહીં તેવી ઉત્તમ સુશ્રાવિકા હતી. તેને વરવા માટે અનેક વરોનું આગમન થતું હતું પરંતુ જિનદત્તશ્રેષ્ઠી શ્રાવક સિવાય બીજાને તે કન્યા આપવા ઇચ્છતો ન હતો. કહ્યું છે કેઃ—

" विवेकीना धर्मयशोऽभिवृद्धयै, समं कुलाचारमिहावलोक्या ।
वराय शुद्धाय सुता प्रदेया, नेया तथाऽन्यापि सुखोदयाय ॥ ५ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—વિવેકી પુરુષે ધર્મ અને કીર્તિના ફેલાવા માટે આ લોકમાં સમાન કુળ અને આચારનું અવલોકન કરી પવિત્ર વરને પોતાની પુત્રી આપવી જોઇએ; અને તેવી જ રીતે સુખની વૃદ્ધિ માટે [ પુત્રાર્થે ] બીજી કન્યા લાવવી જોઇએ.

એક વખતે ચંપા નગરીથી બૌદ્ધ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળો બુદ્ધદાસ નામે વણિક વેપાર અર્થે વસંતપુરમાં આવ્યો. ત્યાં સુભદ્રાને જોઇ તેના રૂપથી મોહિત થએલો કપટવૃત્તિ શ્રાવક થઇ હમેશાં એવી રીતે ધર્મનું શ્રવણ કરવા લાગ્યો કે જેથી અનુક્રમે તત્ત્વોનો જાણ થઇ તે ભાવશ્રાવક થયો. તેના અધ્યવસાયને સમજી જિનદત્ત શ્રેષ્ઠીએ પોતાની પુત્રી તેને આપી, અને પાણિગ્રહણ મહોત્સવ કર્યો. કેટલોએક કાળ વ્યતીત થયા પછી તે બુદ્ધદાસ વ્યવહારી સુભદ્રાને લઇ ચંપા નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં પણ સુભદ્રા જૈનધર્મ પાળવા લાગી. સુભદ્રાની સાસુ અને નણંદ બૌદ્ધની ભકત હતી, તેથી હમેશાં સુભદ્રાની નિંદા કરતી. આથી બુદ્ધદાસે પૃથક્ ઘર કર્યું. ત્યાં સાધુ સાધ્વીઓ ભિક્ષાર્થે આવતા હતા તે જોઇ તેની સાસુ વિગેરેને તેના પર દ્વેષ થઇ આવ્યો, તેથી તે કહેવા લાગી કે–આ સુભદ્રા સાધુમાં આસકત છે. પરંતુ આ વાત તેના સ્વામીને વિશ્વાસ કરવા લાયક લાગી નહીં. એક વખતે બલ, રૂપ અને ગુણયુકત અને જાણે મૂર્તિમાન ચારિત્ર જ હોય નહીં એવા કોઇ જિનકલ્પી સાધુ તેને ઘેર આહાર લેવાને અર્થે આવ્યા. તે વખતે પવનથી પ્રેરાએલું તરણું કોઇ પ્રકારે તે સાધુના નેત્રમાં પ્રવેશ કરી ગયું. તે મુનિશ્રી પોતાના શરીરનો ઉપચાર કરવામાં વિમુખ હોવાથી તેમણે તે તરણાને નેત્રમાંથી દૂર કર્યું નહીં. પણ આહાર આપતી વખતે સુભદ્રાએ આ મુનિશ્રીનું નેત્ર વિનાશ ન પામે એમ ધારી તેને ચાતુર્યથી તે મુનિ-મહાશયના નેત્રમાંથી જિહ્વાએ કરી તે તરણું ઊપાડી લીધું. તે અવસરે સુભદ્રાના લલાટનું તિલક મુનિશ્રીના લલાટમાં સંક્રમણ થયું, તે સુભદ્રાની જાણમાં આવ્યું નહીં. જ્યારે મુનિશ્રી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ત્યારે તેની સાસુ પ્રમુખે તેના પતિને બતાવ્યું કે–જો ! ત્હારી સ્ત્રીનું તિલક મુનિના લલાટમાં

સંક્રમણ થયું છે. તે જોઈ બુદ્ધદાસ વિચાર કરવા લાગ્યો કે–આ પરમ શ્રાવિકાની આવી વિપરીત વાત કેમ સંભવે? અથવા વિષયો બલવાન્ છે, એમ વિચારી તે સુભદ્રા તરફ મંદ સ્નેહવાળો થયો. સુભદ્રાએ આ વૃત્તાંત કોઇ પણ પ્રકારે જાણી લીધો. પછી સુભદ્રા તે અસત્ય અપવાદ દૂર કરવાને રાત્રિમાં શાસનદેવીના સાનિધ્ય માટે કાયોત્સર્ગ કરી ઊભી રહી. તેના શીલની જાણકાર શાસનદેવી પણ સુભદ્રા પાસે આવી, અને કહ્યું કે, 'હે ભદ્રે! હું હારું શું પ્રિય કરું?' આ વચન સાંભળી સુભદ્રા બોલી કે–'હે દેવિ! મારા અપવાદને દૂર કરી તમે જૈન શાસનની પ્રભાવના કરો.' દેવીએ જવાબ આપ્યો કે–'હું પ્રભાતે ચંપાનગરીના દરવાજાઓ બંધ કરી નગરીના લોકો જ્યારે આકુળવ્યાકુળ થશે ત્યારે આકાશમાં રહીને આ પ્રમાણે બોલીશ કે, 'જે સ્ત્રી મન, વચન અને કાયાથી નિર્મળ શીળવાળી હોય તે ચાળણીમાં જળ સ્થાપી, તે જળથી દરવાજાનાં કમાડને ત્રણ વાર છાંટો એટલે કમાડો ઉઘડી જશે. અને જ્યારે નગરની બીજી સ્ત્રીઓથી ચાલણીમાં જળ ન રહે ત્યારે તેમની સમક્ષ તું તેમ કરી બતાવજે, એટલે તારો અપવાદ દૂર થશે અને કીર્તિ ફેલાશે." પછી સુભદ્રાએ દેવીના આદેશ પ્રમાણે નગરીના ત્રણ દ્વાર ઉઘાડી ચોથું દ્વાર કોઈપણ અન્ય સતી હશે તે ઉઘાડશે, એમ ધારી ત્યાંથી પાછી ફરી. આમ થવાથી ચંપાનગરીમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થઇ અને સુભદ્રાનો શ્વસુરવર્ગ, રાજા અને સંપૂર્ણ નગર પ્રતિબોધ પામ્યું.

આવા પ્રકારની કેટલીએક ઉત્તમ સ્ત્રીઓ હોય છે, તેથી પરીક્ષાપૂર્વક તેવી ઉત્તમ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. તેમ કરવાથી વધુના રક્ષણનો ઉપાય કરનાર પુરુષને સુજાત અને અતિજાત જેવી સુતસંતતિરૂપ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે સંતતિથી ગૃહસ્થો પિતાના ઋણથી મુક્ત થાય છે; તેમને સર્વ કાર્યમાં સહાય મળે છે, હંમેશાં મનને સ્વસ્થતા અને વિશ્રાંતિ મળે છે, સંપૂર્ણ આર્થિક વેપારમાં વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, વખત આવે ઘરભારનું આરોપણ કરવાથી ઇચ્છા મુજબ પોતાની પુન્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને ચિત્તને વિષે ચિંતવેલા મનોરથો પૂર્ણ કરવા વિગેરેથી મહિમા અને ઉન્નતિ થાય છે. શ્રી ઉદયનમંત્રીને વાગ્ભટ્ટ અને આમ્રદેવ વિગેરેથી જેમ આ લોકનું ફળ થયું હતું, તેમ સંતતિ પરલોકના ઉદય માટે પણ થાય છે.

મધુમતી (મહુવા)ના મહીશ ભાવડ શ્રેષ્ઠીના પુત્ર જાવડ શ્રેષ્ઠીએ કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરી હતી. તેવા પ્રકારના પોતાના ઉત્તમ પિતાના કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરવાથી પરલોકમાં પણ ઉદય થાય છે. કહ્યું છે કે—ભાવડશેઠ કોઇ પર્વને વિષે

સિદ્ધાચલ ઉપર ગયો હતો. ત્યાં સ્નાત્ર કરવા યોગ્ય જિનપ્રતિમાના અભાવને લીધે સ્નાત્રાદિક થયું નહીં તેથી તે અશ્રુયુક્ત થયો. તેને અશ્રુયુક્ત જોઇ એક વખત તેના પુત્ર જાવડે તેનું કારણ પૂછયું એટલે ભાવડશેઠે અશ્રુપાત થવાનું સાચું કારણ કહ્યું. તે સાંભળી જાવડશેઠે પ્રતિજ્ઞા કરી કે "મારે આ પર્વત ઉપર પાષાણમય એક જિનપ્રતિમા સ્થાપન કરવી." પછી જાવડશેઠે કાશ્મીરદેશના નવફુલ્લ પત્તનમાં જઈ નવ લાખ સોનામહોરથી શ્રી ઋષભદેવ, પુંડરીક અને ચક્રેશ્વરી એ ત્રણ મૂર્ત્તિઓ લાવી, દશ લાખ સોનામહોરનો ખરચ કરી વિક્રમ સંવત્ ૧૦૮ માં શત્રુંજય ઉપર પાષાણમય ત્રણ બિંબોનું સ્થાપન કર્યું. નીચ અને કુલાંગાર( કુળને વિષે અંગારા સમાન )રૂપ સંતતિથી કોણિકાદિક પુત્રોથી શ્રેણિક વિગેરેને જેમ બનેલું છે. તેમ આ લોકમાં દુઃખ અને પરલોકમાં દુર્ગતિ વિગેરેની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે—

" श्रियाम्भोधिं विधिं वाचा, देव्या व्यालोक्य विश्रुतम् ।
दुष्पुत्रदुःखान्नार्केन्दू तापमङ्कं च मुञ्चतः ॥ ६ ॥ अथवा—
कामं श्यामवपुस्तथा मलिनयत्यावासवस्त्रादिकम्,
लोकं रोदयते भनक्ति जनतागोष्ठीं क्षणेनाऽपि यः ।
मार्गेऽप्यङ्गुलिलग्न एव जनकस्याभ्येति न श्रेयसे,
हा ! स्वाहाप्रिय ! धूममङ्गजममुं भूत्वा न किं व्रीडितः ॥७॥ "

**શબ્દાર્થ**–લક્ષ્મી દેવીથી સમુદ્રને અને સરસ્વતીથી બ્રહ્માને પ્રસિદ્ધ થયેલા જોઇ, સૂર્ય અને ચંદ્ર પોતાના દુષ્ટ પુત્રોના દુઃખથી અનુક્રમે તાપ અને કલંકને છોડતા નથી. અથવા હે અગ્નિ ! ધૂમરૂપી પુત્ર કે જે કાળા શરીરનો છે, આવાસ અને વસ્ત્ર વિગેરેને મલિન કરે છે, લોકોને રૂદન કરાવે છે, ક્ષણવારમાં જનસમૂહ-ની ગોષ્ઠીનો નાશ કરે છે, અને માર્ગમાં પણ (પિતાની) આંગળીએ વળગેલો છતાં પિતાના કલ્યાણને માટે થતો નથી, તેવા પુત્રને પામી તને કેમ લજ્જા આવતી નથી ? ૭. લોકમાં પુત્રને વૃક્ષોની ઉપમા આપેલી છે. કહ્યું છે કેઃ—

" सहकारं हि सुजातं, कुष्माण्डं बीजपुरमतिजातम् ।
वटतरुफलं कुजातं, भवति कुलाङ्गारमिक्षुफल ॥८॥ "

**શબ્દાર્થ**:—સુજાત–મનોજ્ઞ પુત્ર આમ્રવૃક્ષ સમાન છે, અતિજાત–ઉત્તમ પુત્ર કોળા તથા બીજોરા સમાન છે, કુજાત પુત્ર વડના ફળ સમાન છે અને કુળ-

માં અંગારારૂપ પુત્ર શેલડીના ફળ સમાન છે. શ્રીમદ્ જિનાગમ પણ એ જ પ્રમાણે કહે છે.

પુત્રો ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે છે. અતિજાત—પિતાથી ચઢીયાતા, સમાનજાત—પિતાના સરખા, નીચ—પિતાથી ઉતરતા અને કુળાંગાર પોતાના કુળને નાશ કરનાર.

**ભાવાર્થ**—"સુજાતઃ"—આ ઠેકાણે શાસ્ત્રકારે ચાર પ્રકારના પુત્રોની ખુલ્લી રીતે સમજ પડે તેને માટે ચાર જાતનાં વૃક્ષોની સાથે સરખામણી કરી છે. તેમાં પ્રથમ સુજાત—મનોજ્ઞ પુત્રને આમ્રવૃક્ષ સાથે સરખાવ્યા છે. જેમ આંબાની ગોટલી વાવવાથી જે જાતની તે ગોટલી હોય તે જ જાતનું આમ્રફળ થાય છે, પણ વિશેષ સારું કે તેનાથી ઉતરતું થતું નથી; તેવી રીતે મનોજ્ઞ અથવા તે પિતા તુલ્ય પુત્ર પિતાને પગલે ચાલે, પિતાની કરેલી મર્યાદાને ટકાવી રાખે એટલે કે પિતાના ધાર્મિક કે સાંસારિક કાર્ય ન્યૂનાધિક કરે નહીં તેવા પુત્રને સુજાત અથવા તો સમજાત પુત્ર કહેવામાં આવે છે.

"**अतिजातः**"—પિતાથી ચઢીયાતા પુત્રને કોળા અને બીજોરાના ફળ સાથે સરખાવ્યા છે. જેમ કોળાની વેલડી અને બીજોરાનું વૃક્ષ પ્રમાણમાં નાનું હોય છે છતાં તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલું કોળું તથા બીજોરારૂપ ફળ મોટું હોય છે. તેમજ પિતાની સામાન્ય સ્થિતિ હોવા છતાં જે પુત્ર વેપારમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવી, અનેક સત્કૃત્યો કરી પિતાથી અધિક થઇ આખા કુટુંબને સામાન્ય સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવે છે તે પુત્ર અતિજાત ગણાય છે.

"**कुजातः**"—નીચ અથવા તો પિતાથી ઉતરતા પુત્રને વડના વૃક્ષના ફળ સાથે સરખાવ્યો છે. જેમ વડનું ઝાડ ઘણું મ્હોટું, છાયાયુકત અને તાપાદિક કષ્ટને સહન કરી શ્રમિત થયેલા પાંથજનોને આનંદ આપનારું થાય છે, પણ તેનું ફળ અતિશય લઘુ, અસ્વાદિષ્ટ તુચ્છ અને ઉપકાર રહિત હોય છે તેમ જે પુત્ર સત્કૃત્ય અને પરોપકારાદિવડે મેળવેલી પિતાની વિશાળ કીર્ત્તિને અયોગ્ય વર્તણુંક ચલાવી દ્રવ્યનો દુરુપયોગ કરી, સત્કૃત્ય અને પરોપકારાદિ શુભ કાર્યોથી વિમુખ થઇ પોતે મલિન કરે છે તે કુજાતપુત્ર કહેવાય છે.

"**कुलाङ्गारः**" આથી પણ અધમ કુલાંગાર પુત્રને શેલડીના ફળની ઉપમા આપી છે. જ્યાં સુધી શેલડીને ફળ આવ્યું હોતું નથી ત્યાં સુધી તે આબાદ રહે છે અને સર્વ રીતે ઉપયોગી થઇ પડે છે; પણ જ્યારે તેને

ફળ આવે છે ત્યારે તે તદ્દન નાશ પામે છે. તેની પેઠે કુળમાં કલંક લગાડે તેવા કાર્યો કરનાર કુપુત્ર ઉત્પન્ન થવાથી આખા કુળનો નાશ થાય છે. લોકો પોતાના કુળની વૃદ્ધિને માટે પુત્રની ઈચ્છા કરે છે, તેમજ તેને માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે અને જ્યારે કમનસીબે આ ચોથા પ્રકારનો (કુળનો નાશ કરનાર) પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ખરેખર પોતાની પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા અને પ્રયત્નાદિની નિંદા કરી પોતે કરેલી મૂર્ખાઈનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે, અને ચિંતવે છે કે 'આના કરતા જો મેં ધર્માદિ શુભ કાર્યની ઈચ્છા કરી હોત તો આવા અધમાધમ પુત્રથી મ્હારા કુળનો ક્ષય થઇ હું આ સ્થિતિએ પહોંચત નહીં' આ ઉપરથી 'પુત્રથી જ કલ્યાણ છે' એમ માનવું અને તેને માટે પ્રયાસ કરવો એ ધર્માભિલાષીઓને કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી.

ગ્રંથકાર પ્રસંગોપાત સંતતિનું વર્ણન કરી હવે સ્ત્રીના પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવે છે.

જેની મનોવૃત્તિ લેશમાત્ર પણ ખંડિત થઇ નથી તેવી સ્ત્રી સર્વમાં પ્રધાન એવું ઉચિતપણું, વિનય અને વિવેકને આગળ કરી સંપૂર્ણ વ્યવહારને કરવા-કરાવવાથી, પતિને અનુકૂળ આચરણ કરવાથી અને પતિની આજ્ઞાનુસાર સમગ્ર કાર્યોની અંદર પોતે પ્રવૃત્તિ કરવાથી શ્રેણિક રાજાને ચેલ્લણા અને ઉદાયન રાજાને પ્રભાવતી રાણીની પેઠે નિરંતર હર્ષ તથા સુખનો ઉલ્લાસ કરનારી થાય છે. વળી ઘર સંબંધી સઘળા પ્રસંગોમાં નાના પ્રકારનાં ઘરનાં કાર્યો કરવા વિગેરેની સ્ત્રીને આવડત હોય. કહ્યું છે કે—

" गृहचिन्ताभरहरणं, मतिवितरणमखिलपात्रसत्करणम् ।
किं किं न फलति गृहिणां, गृहिणी गृहकल्पवल्लीव ॥९॥"

**શબ્દાર્થઃ**– ઘરની ચિંતાના સમૂહને દૂર કરનારી, સારી બુદ્ધિ આપનારી અને સમગ્ર પાત્રોને સત્કાર કરનારી સ્ત્રી જાણે ઘરની કલ્પલતા જ હોય નહિ તેમ તે ગૃહસ્થોને શું શું ફળ નથી આપતી? [ અર્થાત્ સર્વ ફળ આપે છે. ] ૯

**ભાવાર્થઃ**—આ જગત્‌માં પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની ચિંતા હોય છે અને તે ચિંતા ચિતાની પેઠે પ્રાણી માત્રને હંમેશાં બાળ્યા કરે છે. તેમાં ગૃહસ્થોને પ્રાયે કરી ઘર સંબંધી અને વ્યાપાર સંબંધી એમ બે પ્રકારની ચિંતા હોય છે. આપણા દેશમાં પુરુષોનું કામ વ્યવસાય અથવા નોકરી આદિકથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી તે દ્રવ્યથી પોતાના કુટુંબ અને શરીરનું પોષણ કરવાનું હોય છે. જેમને

સ્ત્રી નથી હોતી અથવા સ્ત્રી વિવેકશૂન્ય હોય છે તેમને આ બન્ને કાર્યો જાતેજ કરવાં પડે છે, તેથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવા ઉપરાંત પુરુષને બે ચિંતાઓ હોવાને લીધે સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને પુરુષ ચિંતાગ્રસ્ત હોવાને લીધે નવીન શોધ, અપૂર્વ શાસ્ત્રાભ્યાસ અને અપૂર્વ કળા–કૌશલ્ય વિગેરેથી પોતાનો જોઇએ તેવો ઉત્કર્ષ કરી શકતો નથી. પરંતુ જો સ્ત્રી કેળવાએલી અને વિવેકવાળી હોય તો 'ઘરસંબંધી વ્યવસ્થા કરવી એ મારી જ ફરજ છે' એમ ધારી તે બોજો પોતે ઉપાડી લઈ પતિને તે ચિંતામાંથી દૂર કરે છે. જેમ પાશ્ચિમાત્ય પ્રજામાં સ્ત્રીઓ વિવેકશીલ અને કેળવાએલી હોવાને લીધે તેમના પતિઓ ઘરસંબંધી ચિંતામાંથી મુક્ત થયેલા છે તેથી તે લોકોએ નવી નવી શોધો, શાસ્ત્રાભ્યાસ અને કળાકૌશલ્યમાં આગળ વધી પોતાનો ઉત્કર્ષ કર્યો છે અને હમેશા કરે જાય છે. તેવી જ રીતે શાસ્ત્રકારના "गृहचिन्ताभारहरणम्" આ વાક્યને અનુસારે પ્રથમ આ દેશમાં પણ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં આવતી હતી એમ સિદ્ધ થાય છે. ગૃહસ્થોનો ઉત્કર્ષ તો કેળવાએલી અને સુશીલ સ્ત્રીઓને આશ્રયીને રહેલો છે, માટે દરેક પ્રકારે સ્ત્રીઓને અમુક ધાર્મિક અને વ્યવહારિક શિક્ષણ તો ફરજીઆત તરીકે આપવું જ જોઇએ અને તો જ તે યથોચિત સાંસારિક અને ધાર્મિક કાર્યમાં પ્રવર્ત્તી પોતાના અને પતિના સંસારને સુખમય બનાવી પોતાનું 'ગૃહિણી' એવું નામ સાર્થક કરે છે.

સ્ત્રી પતિને ઉત્તમ મતિ આપનારી હોવી જોઇએ, અર્થાત્ પોતાનો સ્વામી વ્યાપારમાં અથવા રાજકાર્ય સંબંધી ગુંચવણમાં આવી પડયો હોય તો તેને **શીલવતી** અને **અનુપમાદેવી** પેઠે સારી મતિ આપી મદદ કરવી જોઈએ. કદાચિત્ પોતાનો સ્વામી કુળ–મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી અવળે રસ્તે ચાલતો હોય તો પણ તેના વિનયાદિકનું ઉલ્લંઘન કર્યા સિવાય સારી શિખામણ આપી આ લોક અને પરલોકના અતિ તીવ્ર દુઃખવિપાકોને સંભળાવી **મદનરેખા** તથા **લીલાવતી**ની પેઠે દરેક પ્રકારે તેની મતિ સુધારી ઐહિક અને પારલૌકિક સુખનો ભાગી બને તેમ પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ. ગૃહસ્થોને આવા પ્રકારની સ્ત્રીનો જ સંગ્રહ કરવો ઉચિત છે.

પુરુષ હમેશાં વ્યવસાયાદિ કાર્યમાં વ્યગ્ર હોવાને લીધે પોતાના જાતિબંધુ, ધર્મબંધુ અથવા મુનિ મહાશય પોતાને ઘેર પધાર્યા હોય તોપણ તેમનું આતિથ્ય યથોચિત કરી શકતો નથી. પણ જો સ્ત્રી, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની જાણ હોય તો પોતાના આંગણે કલ્પવૃક્ષ સમાન સત્પાત્રો પ્રાપ્ત થતાં યોગ્ય આગતાસ્વાગતા

કરી આ લોકમાં પોતાના પતિના કુળમાં યશ અને કીર્ત્તિનો વધારો કરે છે અને પરલોકમાં પોતે અખંડિત પુણ્યની ભાગીદાર થઇ પતિને પણ પુણ્યનો ભાગી બનાવે છે. આ કાર્ય ખાસ કરીને સ્રીનું છે, અને તે વિદુષી સ્રી સારી રીતે કરતી હોવાથી પતિને આવી ચિંતામાંથી દૂર રાખે છે.

આવી રીતે ગૃહસ્થોને કલ્પલતાની પેઠે સ્રી શું શું સંપાદન નથી કરતી ? અર્થાત્ જેમ કલ્પલતા મનોવાંછિત આપી સુખી કરે છે તેમ ગુણવતી સ્રી પણ પોતાના સ્વામીને અનુકૂળ વર્ત્તન કરી આ લોકમાં જ સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખને આપનારી થાય છે. વળી કહ્યું છે કે—

"दक्षा तुष्टा प्रियालापा, पतिचित्ताऽनुवर्तिनी ।
कुलौचित्याद्व्ययकरी, लक्ष्मीरिव सा चापरा ॥ १० ॥"

**શબ્દાર્થ**—શાણી, સંતોષ પામેલી, પ્રિય બોલનારી, પતિના ચિત્તને અનુસરનારી અને [ પોતાના ] કુળને ઉચિત ખરચ કરનારી સ્રી જાણે બીજી લક્ષ્મી હોય નહીં ? [ તેમ ઘરને શોભાવે છે. ] ॥ ૧૦ ॥

**ભાવાર્થ**—"સ્રી વિદુષી જ હોવી જોઇએ અને તેવી હોય તોજ દરેક કાર્યમાં વિવેક પુરસ્સર વર્ત્તન કરનારી સ્રી પતિના વૈભવમાં સંતોષ માનનારી હોઇ શકે છે. ગમે તેટલી ઐશ્વર્યતા, દિવ્ય સંપત્તિ અને માનપ્રતિષ્ઠા હોય તોપણ જ્યાંસુધી સંતોષ પ્રાપ્ત થયો નથી ત્યાંસુધી ઐશ્વર્યતા વિગેરે દુઃખદાયી થાય છે, કારણકે ઐશ્વર્યાદિની પ્રાપ્તિ તો પૂર્વ પુણ્યને અનુસરીને રહેલી છે માટે પુણ્યાનુસાર પ્રાપ્ત થએલા ઐશ્વર્યાદિકથી અસંતોષ માની વધારે ઇચ્છા કરવી ઉચિત નથી; કેમકે તેમ કરવાથી કંઇ પ્રાપ્ત થતું નથી, અને ઊલટું અસંતોષને લઇને એવી ઇચ્છા રાખનાર હમેશાં દુઃખી જ રહે છે. કેટલીએક સ્રીઓ પોતાના સ્વામી તરફથી મળેલાં વસ્રાભૂષણથી સંતોષ નહીં માનતાં બીજા ધનાઢયની સ્ત્રીઓનાં અતિ ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ જોઇ તેવાં મેળવવા પોતાના પતિને હેરાન કર્યા કરે છે. આથી સંતોષ સિવાયની સ્રી સાથે નો ગૃહસંસાર સુખમય થતો નથી; પણ જેની સ્રી સંતોષી હોય તેને આ દુનિયા જ સ્વર્ગરૂપ થાય છે.

જે સ્રી સાક્ષર હોય છે તે ગમે તેવા પ્રસંગે પણ કઠોર મર્મભેદક અને બિભત્સ શબ્દ વિગેરેનો ઉચ્ચાર કદિ પણ કરતી નથી અને અવસરે પણ મદનસુંદરીની પેઠે મધુર, પરિમિત અને સમયોચિત બોલનારી હોય છે. મધુર આલાપ પણ એક જાતનું વશીકરણ છે અને તે જેની પાસે હોય તેને આ જગત લીલા

માત્રથી વશ થાય છે. પ્રિયભાષીપણાથી આ લોકમાં આદર, યશોવાદ, ધર્મ-યોગ્યતા અને પરલોકમાં સુખસંપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે મહાન્ ભાગ્યોદય પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવને સાર્થક કરવા દરેક સ્ત્રીએ પ્રિયભાષીપણું મેળવવા સતત પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

પતિના ચિત્તને અનુસરીને વર્ત્તનારી સ્ત્રી મણિ, મંત્ર, ઔષધિ અને કામણ-ટુમણ વિના પણ પોતાના પતિને વશ કરી લે છે; માટે જે સ્ત્રીને પોતાના પતિને વશ કરવાની ઈચ્છા હોય તેણે **રૂખમણી** અને **દ્રૌપદી**ની પેઠે તેના અભિપ્રાયને અનુસરીને વર્ત્તન કરવું કે જેથી પતિ સહેજે વશ થશે. આ ગુણ પણ દરેક સ્ત્રીઓને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે જે સ્ત્રીમાં આ ગુણ હોય છે તે સ્ત્રી પતિને માનનીય હોવાથી હંમેશાં સુખી થાય છે.

પોતાના કુળને ઉચિત હોય તેટલો જ ખરચ કરનારી સ્ત્રી હોય તો તે કુટુંબમાં પ્રિય થઇ પડે છે, અને વિશ્વાસપાત્ર થાય છે. જો પતિ પાસે જોઈએ તેટલા પૈસાની જોગવાઈ ન હોય, અને સ્ત્રી વિશેષ ખરચાલુ હોય તો તે ઘર જલદી દુર્દશાને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની સંપત્તિને અનુસાર ખરચ કરવો, કે જેથી દિવસો આનંદથી નિર્ગમન થાય. આવી સ્ત્રી કુટુંબનું ઘણું માન મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે. ઉપરોક્ત સર્વ ગુણોપેત જે સ્ત્રી હોય તેને લક્ષ્મી તુલ્ય ગણવામાં આવે છે, અને તેવી જ સ્ત્રીઓ ઉભય કુળને પ્રકાશમાં લાવે છે, માટે ગૃહસ્થોએ ઉપરના બે શ્લોકમાં જણાવેલા ગુણયુક્ત જે સ્ત્રી હોય તેવી સ્ત્રીનો સંગ્રહ કરવો ઉચિત છે.

સસરાના કહેવાથી દીપકને કરનારી વહુની પેઠે ઘરકાર્ય કરવામાં ઉદાસીનતા ધારણ કરનારી સ્ત્રી ન હોવી જોઇએ, પરંતુ જેમ તેજપાલ મંત્રીની ભાર્યા **અનુપમાદેવી** ઘરકાર્યમાં કુશળ હતી તેવી સ્ત્રી હોવી જોઇએ. અને કલહ કરનારી ભાર્યાથી તો ખરેખર ઘરનો નાશ જ થાય છે. તે વિષે દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ ગામમાં **શિવ** નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને કજીયાખોર અને સર્વ ધર્મથી બહાર કરેલી **સાવત્રી** નામે ભાર્યા હતી. તેના ઘર આગળ એક વડનું ઝાડ હતું તેમાં એક વ્યંતર રહેતો હતો. સાવત્રી વડના મૂળમાં કચરો, પેશાબ વિગેરે નાંખતી હતી તેથી ઉદ્વેગ પામેલો તે વ્યંતર પલાયન કરી કોઈએક ગામના ઉપવન-માં જઇ રહ્યો. સાવત્રી અને શિવને પરસ્પર આ પ્રમાણે કલહ થતો હતો.

" आः किं सुन्दरि ! सुन्दरं न कुरुषे किं नो करोषि स्वयम्,
धिग् त्वां क्रोधमुखीमलीकमुखरस्त्वत्तोऽपि कः कोपनः ।
आः पापे प्रतिजल्पसि प्रतिपदं पापस्त्वदीयः पिता,
दम्पत्योरिति नित्यदन्तकलहक्लेशार्त्तयोः किं सुखम् ? ॥ ११ ॥ "

શબ્દાર્થ—શિવ ' અરે સુંદરિ ! તું સુંદર કેમ કરતી નથી ? ' સાવત્રી—' તું પોતે જ કેમ સુંદર કરતો નથી ? ' શિવ—' ક્રોધમુખી તને ધિક્કાર છે. ' સાવત્રી ' અસત્ય બોલવામાં વાચાલ ત્હારાથી બીજો કોણ ક્રોધી છે ? ' શિવ—'અરે પાપણી ! તું દરેક વાક્યમાં સામું બોલે છે ? ' સાવત્રી—'ત્હારો બાપ પાપી' આ પ્રમાણે નિરંતર દંતકલહ અને કલેશથી દુઃખી થયેલાં દંપતિને સુખ ક્યાંથી હોય ? ? "

પછી તે શિવ બ્રાહ્મણ ઘરનો ત્યાગ કરી નાઠો અને જે ઉપવનમાં તે વ્યંતર રહ્યો છે તે ઉપવનમાં ગયો. વ્યંતરે તેને બોલાવ્યો કે 'હે શિવ ! તું મને ઓળખે છે ? ' શિવે કહ્યું ' ના. ' વ્યંતરે કહ્યું ' હું ત્હારી સ્ત્રીના ભયથી આ ઉપવનમાં આવ્યો છું. ત્હારો નિર્વાહ અહિં કેવી રીતે થશે ? ' શિવે કહ્યું ' તમારી કૃપાથી મ્હારો નિર્વાહ થઇ જશે.' પછી વ્યંતર શિવને જણાવી કોઈ શેઠના પુત્રને વળગ્યો. શેઠે મંત્ર જાણનારને બોલાવ્યા પણ તેઓ કાંઇ પણ ગુણ કરી શકયા નહીં. પછી શિવ ભૂતને કાઢે છે એમ જાણી શિવને બોલાવ્યો. શિવના મંત્રેલા જળથી ફાયદો થવાથી શેઠે તેને પાંચસો સોના મહોર આપી. આથી તેની લોકમાં પ્રસિદ્ધિ થઈ. જ્યાં જ્યાં વ્યંતર વળગે છે ત્યાં ત્યાં જઈ શિવ તે વ્યંતરને નસાડે છે. પછી એક વખત વ્યંતરે શિવને કહ્યું કે ' હવે પછી ત્હારે મને કાઢવાનો ઉપાય કરવો નહીં. જો તું તેમ કરીશ તો પણ હું ત્યાંથી નીકળીશ નહીં, તેથી ત્હારો અપયશ થશે.' પરંતુ ધનમાં આસકત થયેલ તે બ્રાહ્મણ ઉપચાર કરતો વિરમ્યો નહીં. એક વખતે તે વ્યંતર કોઇ ધનવાન પુરુષના પુત્રને વળગ્યો. શિવ ત્યાં જઇ મંત્રજાપ કરવા લાગ્યો. વ્યંતરે મુષ્ટિ ઉગામી કહ્યું કે ' હું તને મારી નાખીશ ' ત્યારે ભયભીત થયેલ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે ' હે વ્યંતર ! હું તને કંઇક જણાવવા માટે અહિં આવ્યો છું.' વ્યંતરે કહ્યું કે ' તે શું છે ? ' શિવે કહ્યું કે–' મ્હારી સ્ત્રી સાવત્રી અહિં આવી છે.' એ વાર્ત્તા શ્રવણ કરીને જ વ્યંતર પલાયન કરી ગયો અને તે બ્રાહ્મણને દ્રવ્ય તથા યશની પ્રાપ્તિ થઇ. કહ્યું છે—

" कलहिन्या गेहिन्याऽत्र, के के नोद्वेजिता जनाः ।
साऽत्रागतेति श्रुत्वैव, त्यक्त्वा पात्रं गतोऽमरः ॥ १२ ॥"

**શબ્દાર્થ**:—કજીયાખોર સ્ત્રીથી આ લોકમાં કયા કયા પુરુષો ઉદ્વેગને નથી પામ્યા ? (અર્થાત્ સર્વે પામ્યા છે) 'તે અહિં આવી છે' એટલું સાંભળીને વ્યંતર દેવતા પાત્રનો ત્યાગ કરી નાશી ગયો. ॥ ૧૨ ॥

વળી કુલીનતા, આચારની વિશુદ્ધિ, ઉત્તમ કુળાચાર અને દેવ, અતિથિ તથા બાંધવનો સત્કાર કરવામાં નિર્દોષપણું વિગેરે ઉત્તમ કુળવધૂના ગુણો છે, માટે તેવી સારી ભાર્યા મેળવવાને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

**વધૂ રક્ષણના ઉપાયો આ પ્રમાણે છે.**

પથારી ઉપાડવી, ઘરમાંથી કચરો કાઢી સાફ રાખવું, જળને ગાળી પવિત્ર રાખવું, રસોડાનું કાર્ય કરવું, વાસણો ધોઇ સાફ રાખવાં, ધાન્યોને દળવાં, ગાય દોહવી, દહીંનું મથન કરવું, રસોઇ કરવી, યોગ્ય રીતે ભોજન પીરસવું, પાત્ર વિગેરેને સાફ કરવાં અને સાસુ, સ્વામી, નણંદ તથા દેવરનો વિનય કરવા વિગેરેથી વધૂ કષ્ટપૂર્વક જીવે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીને ઘરકાર્યમાં જોડવી, તેને પરિમિત (થોડું) દ્રવ્ય આપી મૂકવું, સ્વતંત્ર થવા દેવી નહીં અને શ્રેષ્ઠ આચારરૂપ માતાના સરખી સ્ત્રીને રોકી રાખવી. અર્થાત્ જેમ સારા આચારરૂપી માતાને સત્પુરુષો પોતા પાસેથી જ્યાં ત્યાં જવા દેતા નથી તેમ સ્ત્રીને પણ જવા દેવી નહીં. વળી કહેલું છે કે—

ઉત્તમ કુળની સ્ત્રીઓને નિરંતર ઘરના દ્વારમાં બેસવું, નાટક વિગેરેનું જોવું અને ગવાક્ષમાં (ગોખમાં) બેસવું નિષેધ કરેલું છે. શરીરના અવયવોને પ્રગટ કરવા, ક્રીડા કરવી, કુતુહલ કરવું, પરપુરુષની સાથે બોલવું, કામણ કરવું અને ઉતાવળું ચાલવું એ કુલીન સ્ત્રીઓને યોગ્ય નથી. પરિવ્રાજિકા, વેશ્યા, દાસી, વ્યભિચારણી અને કારીગરની સ્ત્રીની સાથે કુલીન સ્ત્રીઓએ કદિ પણ સંસર્ગ રાખવો યોગ્ય નથી. (એકાકી)જવું, જાગરણ કરવું, દૂરથી જળ લાવવું, માતાને ઘેર રહેવું, વસ્ત્ર માટે ધોબી પાસે જવું, દૂતિની સાથે મેળ રાખવો, પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થવું, સખીના વિવાહ(લગ્ન)માં ગમન કરવું અને પતિનું દેશાંતર ગમન વિગેરે વ્યાપારો ખરેખર સતીઓના પણ શીળરૂપ જીવિતને પ્રાયે હરનારા થાય છે. તાંબૂલ, શ્રૃંગાર, મર્મકારી વચન, ક્રીડા, સુગંધની ઇચ્છા, ઉદ્‌ભટ વેષ, હાસ્ય, ગીત, કૌતુક, કામક્રીડા, શય્યા, કુસંબી વસ્ત્ર, રસ સહિત અન્ન, પુષ્પ અને કેશર તથા રાત્રિમાં ઘરથી બહાર જવું. આ સર્વનો કુલીન અને સુશીલ એવી વિધવા સ્ત્રીઓએ

નિરંતર ત્યાગ કરવો જોઇએ. હે સુંદર ભ્રકુટીવાળી સ્ત્રી ! તું તારા પતિ તરફ નિષ્કપટી, નણંદો તરફ નમ્ર, સાસુ તરફ ભક્તિવાળી, સ્વજનો પ્રત્યે સ્નેહવાળી, પરિવાર તરફ હેતવાળી, શોકયો સાથે હસમુખી, પતિના મિત્રો સાથે (નિર્દોષ) હાસ્ય વચન બોલવાવાળી અને તેના દુશ્મનો પ્રત્યે ખેદ ધરનારી થજે. આ સર્વ સ્ત્રીઓને પતિ વશ કરવાને મંત્રૌષધિરૂપ છે. હવે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ દર્શાવે છે.

" एवं गृहस्थः सुकलत्रयोगाज्जनेषु शोभां लभते सुखी च।
देवातिथिप्रीणनपुण्यकर्मा, जनैः परत्रापि गतिं विशुद्धाम् ॥ १३ ॥"

**શબ્દાર્થ**— એવી રીતે ગૃહસ્થ સારી સ્ત્રીના યોગથી લોકોમાં શોભા પામે છે અને સુખી થાય છે. તેમજ દેવ તથા અતિથિને તૃપ્ત કરવારૂપ પુણ્ય કર્મોને ઉપાર્જન કરી પરલોકમાં પણ સુગતિનું ભાજન થાય છે. ૧૩.

માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણનું પૈકી ત્રીજા ગુણનું વર્ણન સમાપ્ત થયું.

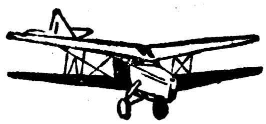

## चतुर्थ गुण वर्णन.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ ‘ પાપભીરૂ ’ નામના ચતુર્થ ગુણને વર્ણવે છે.

‘पापभीरुरिति’—દીઠેલા અને નહીં દીઠેલા અનર્થોના કારણભૂત કર્મ તે પાપ અને ભય રાખનારને પાપભીરુ કહે છે. તેમાં ચોરી, પરસ્ત્રીગમન અને જુગાર રમવા વિગેરે દેખેલા અનર્થોના કારણો છે તે આ લોકમાં પણ સર્વ મનુષ્યોમાં વિડંબનાનાં સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે—

“ द्यूताद्राज्यविनाशनं नलनृपः प्राप्तोऽथवा पाण्डवाः
मद्यात्कृष्णनृपश्च राघवपिता पापर्द्धितो दूषितः ।
मांसाच्छ्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्याद्विनष्टा न के
वेश्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीमृतो रावणः ॥ १ ॥ ”

શબ્દાર્થ—નળરાજા અને પાંડવોએ જુગારના વ્યસનથી પોતાના રાજ્યનો નાશ કર્યો, કૃષ્ણ મહારાજ મદિરાથી નાશ પામ્યા, રામચંદ્રજીના પિતા દશરથ શિકાર કરવાના વ્યસનથી દોષિત થયા, શ્રેણિક રાજા માંસના વ્યસનથી નરકે ગયા, ચોરીના વ્યસનથી કોણ નાશ નથી પામ્યા? કૃતપુણ્ય શ્રેષ્ઠી વેશ્યાના વ્યસનથી નિર્ધન થઇ ગયો અને રાવણ પરસ્ત્રીગમનના વ્યસનથી મૃત્યુ પામ્યો ॥૧॥ આ દીઠેલા અનર્થનાં કારણો છે.

શાસ્ત્રમાં કહેલા નરકાદિ દુઃખનું ફળ આપનાર મદિરા અને માંસનું આસેવન કરવા વિગેરે કાર્ય તે નહીં દીઠેલા અનર્થનાં કારણ છે. જે કારણથી જૈનાગમમાં કહેલું છે કે, “મ્હોટા આરંભથી, મ્હોટા પરિગ્રહથી, માંસાહારથી અને પંચેંદ્રિયનો વધ કરવાથી જીવો આ ચાર પ્રકારે નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે.” વળી બીજે ઠેકાણે કહેલું છે કે “પંચેંદ્રિનો વધ કરવામાં આસક્ત, માંસાહાર કરવામાં

આદરવાળા અને મ્હોટા આરંભ તથા પરિગ્રહવાળા જીવો નરકમે વિષે ઉત્પન્ન થાય છે.” જો બીજી કોઇ રીતે નિર્વાહ થઇ શકતો હોય તો પાપથી ભય રાખનાર પુરુષે માંસાદિના ઉપલક્ષણથી બાવીશ અભક્ષ્ય અને બત્રીશ અનંતકાયનું ભક્ષણ, તેનો વેપાર અને પંદર કર્માદાનનો પણ વિમળશ્રેષ્ઠીની પેઠે ત્યાગ કરવો જોઇએ, તેમજ ગૃહસ્થોએ હંમેશાં પાપથી ભય રાખનાર થવું જોઇએ, કારણ કે પાપભીરુ પુરુષને **વિમળ**ની પેઠે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે—

કુશસ્થળ નામે નગરમાં **વિમળ** અને **સહદેવ** નામે કોઈ એક શેઠના પુત્રો રહેતા હતા. તેમાં વિમળ પાપભીરૂ હતો અને સહદેવ તેનાથી વિપરીત સ્વભાવવાળો હતો. તે બન્ને ભાઈઓએ ગુરુ પાસે સમ્યકત્વ મૂળ બાર વ્રત ગ્રહણ કર્યાં હતાં. એક વખત બન્ને ભાઈઓ વેપાર માટે દેશાંતર ચાલ્યા. માર્ગમાં મુસાફરોએ વિમળને રસ્તો પૂછયો. વિમળે કહ્યું કે ‘હું જાણતો નથી’ અનુક્રમે બીજા વેપારીઓ શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઘણો લાભ સાંભળી તે તરફ ગયા, પણ વિમળશ્રેષ્ઠી માર્ગમાં ઘણી સૂક્ષ્મ દેડકીઓ જોવાથી શ્રાવસ્તી તરફ ન જતાં કનકપુર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં જતાં એક ગામમાં ગળી, મીણ, મધ, લૂણ અને જૂના તલ વિગેરે પાપકારી વસ્તુઓ સસ્તી મળતી હતી પરંતુ પાપથી ભય પામેલા વિમળે ગ્રહણ કરી નહીં. કેટલાએક ગામડીઆ માખણ તાવી ઘી આપતા હતા પણ વિમળે કર્યું નહી પરંતુ તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળો સહદેવ બ્હાનું આપતો હતો પણ વિમળે તેમ થવા દીધું નહીં. વળી આગળ ચાલતાં એક ગામમાં માછી લોકોએ જાળ બનાવવા માટે સુતર માગ્યું. સહદેવ તે આપવાને ઉત્સાહવાળો થયો પણ વિમળે આપવા દીધું નહીં. અનુક્રમે બન્ને ભાઈઓ કનકપુર પહોંચ્યા. ત્યાં રસોઇ વખતે કોઈ વેપારીએ અગ્નિ માગ્યો પણ વિમળે તે આપ્યો નહીં. તે જોઈ કોઇ દેવે વેપારીનું રૂપ કરી પરીક્ષા કરવા માટે અગ્નિ માગ્યો પણ તેણે અગ્નિ નહી આપવાથી કોપયુક્ત થયેલો તે દેવ રાક્ષસરૂપ ધારણ કરી ભય પમાડવા લાગ્યો પણ વિમળ ભય પામ્યો નહીં. પછી રાક્ષસે કહ્યું કે–‘અરે ! જો તું મને અગ્નિ આપે તો હું તને છોડી દઉં.’ વિમળે કહ્યું કે ‘રાક્ષસ ! અગ્નિ ચારે તરફના મુખવાળું શસ્ત્ર છે તેથી શ્રાવકો તેને આપતા નથી’ જે કારણથી કહેલું છે કે, ‘પાપથી ભય રાખનારા શ્રાવકોએ કદી પણ મધ, માંસ, ઔષધ, મૂળીયાં, શસ્ત્ર, અગ્નિ, મુશળ, યંત્ર, તૃણ, કાષ્ઠ, મંત્ર, મૂળ અને ઔષધિ શ્રાવક આપે અને અપાવે પણ નહીં. કહ્યું છે કે—

“ न ग्राह्याणि न देयानि पंच वस्तूनि पंडितैः ।
अग्निर्विषं तथा शस्त्रं, मद्यं मांसं च पञ्चमं ॥ २ ॥ ”

**શબ્દાર્થ**—અગ્નિ, ઝેર, શસ્ત્ર, મદિરા અને પાંચમું માંસ એ પાંચ વસ્તુઓ પંડિત પુરુષોએ કોઇને આપવી નહીં અને ગ્રહણ પણ કરવી નહીં. ॥૨॥

તે કારણથી હું પ્રાણાંતે પણ અગ્નિ નહીં જ આપું. વિમળના આવા વચનો શ્રવણ કરી રાક્ષસનું રૂપ ધારણ કરનાર દેવ તેના પરાક્રમથી સંતુષ્ટ થઇ પોતાના સ્વાભાવિક રૂપને પ્રગટ કરી બોલ્યો કે, "હે વિમળ! ત્હારી પ્રશંસા સ્વર્ગમાં ઇંદ્ર મહારાજે કરી હતી કે, 'વિમળ જેવો કોઇ બીજો પાપભીરુ પુરુષ છે જ નહીં' તે કારણથી તમને ક્ષોભ પમાડવા મેં દેડકી વિગેરે કર્યું હતું પણ તમે ક્ષોભ પામ્યા નહીં માટે તમે વરદાન માગો." વિમળે વરદાન માગ્યું નહીં તો પણ તે દેવ વિષ હરનાર મણી આપી સ્વર્ગમાં ચાલ્યો ગયો. પછી વિમળ અને સહદેવ કનકપુરમાં ગયા. આ અરસામાં નગરને વિષે પડહો વાગતો હતો કે, 'સર્પથી ડંશેલા રાજપુત્રને જે કોઇ જીવાડશે તેને રાજા અરધું રાજ્ય આપશે.' એવું સાંભળી વિમળે નિષેધ કર્યો તોપણ સહદેવે પડહને ગ્રહણ (સ્પર્શ) કરી મણિના પ્રભાવથી રાજકુમારનું વિષ ઉતારી દીધું. એટલે રાજાએ તેને અરધું રાજ્ય આપવા માંડયું ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે, 'મ્હારો મોટો ભાઇ વિમળ છે તેને આપો.' રાજાએ તેમ કર્યું પણ વિમળે અધિકરણના ભયથી રાજ્ય ગ્રહણ કર્યું નહીં તેથી રાજાએ સહદેવને અર્ધ રાજ્ય અને શ્રેષ્ઠીપદ આપ્યું. પછી અધિકારને પ્રાપ્ત કરી સર્વ ઠેકાણે ન્યાયપૂર્વક વર્ત્તન કરતો અને પરોપકારમાં તત્પર એવો વિમળ ધર્મ કરવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—

" आज्ञा कीर्त्तिः पालनं धार्म्मिकाणां, दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च ।
एषामेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः, कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ३ ॥"

**શબ્દાર્થ**—આજ્ઞા, કીર્ત્તિ, ધર્મીપુરુષોનું પાલન, દાન, ભોગ અને મિત્રનું રક્ષણ આ છ ગુણો જેના પ્રવર્ત્તમાન થયા નથી તેમને રાજાના આશ્રયથી શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ જેને રાજાનો આશ્રય હોય તેણે આ છ કાર્યો અવશ્ય કરવાં જોઇએ.

સહદેવ તો રાજ્ય મેળવી લોકોને અત્યંત દુઃખ આપવા વિગેરે પાપોને નિઃશંકપણે કરવા કરવા લાગ્યો. વિમળ તેમ કરતાં અટકાવ કરતો હતો, પણ સહદેવ તેમ કરતાં વિરમ્યો નહીં કારણ કે, "ઉપદેશથી કોઇનો સ્વભાવ ફેરવી શકાતો નથી. છ મહિના સુધી વાંસની ભુંગળીમાં રાખેલું કૂતરાનું પુછડું બહાર

નીકળ્યું કે પાછું વાંકું ને વાંકું જ રહે છે." પછી સહદેવને કોઈ શત્રુએ મારી નાખ્યો. ત્યાંથી મરણ પામી નરકે ગયો અને વિમળ તો ધર્મ કરી સ્વર્ગમાં ગયો. ત્યાંથી ચ્યવી એક ભવ કરી સાધુ થઇ મોક્ષમાં જશે.

ગ્રંથકાર ચતુર્થ ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશદ્વારા તેનું ફળ દર્શાવે છે.

" विमलवदिति यः स्यात्पापभीरुप्रवृत्तिः,
सततसदयचित्तो धर्मकर्मैकचित्तः ।
स सुरनरसुखानि प्राप्य जाग्रद्विवेकः,
कलयति शिवलक्ष्मीनायकत्वं सुखेन ॥ ४ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિમળની પેઠે જે પુરુષ પાપ રહિત પ્રવૃત્તિ કરવાવાળો, નિરંતર દયાળુ હૃદયવાળો, ધર્મરૂપ કાર્યમાંજ એક ચિત્તવાળો અને સ્ફુરાયમાન વિવેકવાળો હોય તે પુરૂષ દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી સુખોને પ્રાપ્ત કરી મોક્ષરૂપ લક્ષ્મીના નાયકપણાને કષ્ટ વિના મેળવે છે.

ચતુર્થ ગુણનું વર્ણન સમાપ્ત થયું.

# પંચમ ગુણ વર્ણન.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ ' પ્રસિદ્ધ દેશાચાર 'ને આચરણ કરવારૂપ પંચમ ગુણનું વર્ણન કરે છે.

" प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन् "—તથાપ્રકારના અન્ય શિષ્ટ પુરુષોને તે આચાર માન્ય હોવાથી લોકરૂઢીમાં આવેલો હોય તેને પ્રસિદ્ધ કહે છે. અને મહાન્ પુરુષને યોગ્ય ભોજન, વસ્ત્ર અને ગૃહકાર્ય વિગેરે નાના પ્રકારની ક્રિયારૂપ આખા દેશનો વ્યવહાર તેને દેશાચાર કહે છે. તેવા પ્રસિદ્ધ દેશાચારને સારી રીતે આચરનાર ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત રીતિથી વર્ત્તન કરનાર પુરુષવિશેષ ધર્મ મેળવવા અધિકારી થાય છે. દેશ—ઉપલક્ષણથી પોતાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધિને પામેલા લોકાચાર અને ધર્માચારનું સારી રીતે આચરણ કરનાર હોય, તેનું આચરણ તો તેનાથી વિરુદ્ધ આચારનો ત્યાગ કરવાથી થાય છે. કહ્યું છે કે—

" लोकः खल्वाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माल्लोकविरुद्धं, धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ १ ॥ "

શબ્દાર્થ—જે કારણથી ખરેખર સમગ્ર ધાર્મિક લોકોનો આધાર લોક છે, તે માટે લોકવિરુદ્ધ અને ધર્મવિરુદ્ધ [આચાર]નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧

દેશ અને લોકાદિક વિરુદ્ધ તો આ પ્રમાણે છે.—

" દ્રવ્યના પ્રમાણ કરતાં અધિક વેશ રાખનાર, અધિક દ્રવ્ય છતાં હીન વેશ રાખનાર અને પોતે શક્તિ રહિત છતાં શક્તિવાળાની સાથે વેર કરનાર પુરુષનું મહાન્ પુરુષો ઉપહાસ્ય કરે છે. ચોરી વિગેરેથી દ્રવ્યની આશા બાંધનાર, સારા ઉપાયોમાં શંસય રાખનાર અને પોતાની શક્તિ છતાં ઉદ્યોગ રહિત થનાર પુરુષને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતી નથી. રોગી છતાં અપથ્યનું સેવન કરનાર, હિતશિક્ષા આપનાર

ઉપર દ્વેષ રાખનાર અને નિરોગી છતાં ઔષધ ખાનાર પુરુષ ખરેખર મરવાને ઇચ્છે છે એમાં સંદેહ નથી. જકાત આપી ઊલટે રસ્તે ચાલનાર, ભોજન વખતે ક્રોધ કરનાર અને પોતાના કુળના અહંકારથી સેવા નહીં કરનાર આ ત્રણને મંદબુદ્ધિ સમજવા. બુદ્ધિહીન છતાં કાર્યની સિદ્ધિ ઇચ્છનાર, દુઃખી છતાં સુખના મનોરથ કરનાર અને કરજ કરી સ્થાવર મીલ્કતને ખરીદનાર આ ત્રણેને મૂર્ખ પુરુષોના સરદાર જાણવા. મનોહર સ્ત્રી છતાં પરસ્ત્રીની ઇચ્છા કરનાર, ભોજન તૈયાર છતાં ગમન કરનાર અને નિર્ધન છતાં ગોષ્ઠી કરવામાં અત્યંત આસક્ત હોય, તેવો પુરુષ મૂર્ખોનો શિરોમણી ગણાય છે. કીમીયામાં દ્રવ્ય જોનાર, રસાયનમાં રસિક થનાર અને પરીક્ષા માટે વિષ ભક્ષણ કરનાર આ ત્રણ અનર્થને પ્રાપ્ત કરે છે. જેના દોષ જાણીતા હોવા છતાં તેની શ્લાઘા કરનાર, ગુણીના ગુણની નિંદા કરનાર અને રાજા વિગેરેનો અવર્ણવાદ બોલનાર પુરુષ તત્કાળ અનર્થનું ભાજન થાય છે. કદિ શ્રમ થયો હોય તો પણ આત્માનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર પુરુષે મહિષ, ખર અને ગાયોની ઉપર આરોહણ કરવું નહીં. કેદખાનામાં તથા વધસ્થાનમાં, જુગાર રમવાના સ્થાનમાં, પરાભવના સ્થાનમાં, ભાંડાગારમાં અને નગરના અંતેઉરમાં જવું નહીં. ઇત્યાદિ ઉત્તમ લોકાચારનું સેવન કર્યું હોય તો તેનાથી પ્રાયે કરી આ લોકમાં ખરેખર યશ, મ્હોટાઇ અને શોભા વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે. તેમજ લોકોને તે માન્ય હોવાથી કરવા ધારેલાં ધર્મકાર્યોની સિદ્ધિ પણ સુખેથી થાય છે; અને જો તે લોકાચારનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે તો તે દેશના રહેવાસી લોકોની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ હોવાથી ધર્મકાર્યમાં વિઘ્ન આવી પડે છે. કહ્યું છે કે—

" व्यलीकमस्तु मा वास्तु, लोकोक्तिस्तु सुदुस्सहा ।
भज्यतां भाजनं मा वा, टणत्कारस्तु मारयेत् ॥ २ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—અસત્ય હોય અથવા તો સત્ય હોય પરંતુ લોકોક્તિ તો અતિ દુઃસહ્ય હોય છે. પાત્ર ( વાસણ ) ભાંગો કે ન ભાંગો પણ લોકો તો ટકોરો મારે છે જ

જનોક્તિને લોક કહે છે અને તે પ્રવાહથી શાશ્વત છે, તેના આચારથી વિરુદ્ધ હોય તેને લોકવિરુદ્ધ જાણવું. લોકાચારથી વિરુદ્ધ કરનાર મનુષ્ય એકદમ લઘુતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને લઘુતાને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય પણ તરણાની પેઠે નકામો થાય છે. પોતાના સ્થાનમાં સંતુષ્ટ થયેલા ત્રણસો ને ત્રેસઠ પાખંડીઓ હમેશાં જે લોકાચારનું પાલન કરે છે, તે લોકાચાર કેવી રીતે લઘુ થાય? જ્યારે સર્વ પ્રકારના

સંગનો ત્યાગ કરનાર મુનિઓ પણ શરીર અને સંયમનું રક્ષણ કરવા માટે લોકાચારને અનુસરે છે ત્યારે બીજાની તો ગણત્રી જ શી ? ઘણા લોક સાથે વિરોધ રાખનારનો સંસર્ગ કરવો, દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરવું, શક્તિ ઉપરાંત ભોગ કરવો, દાનાદિકનો નિષેધ કરવો, સંત પુરુષોને કષ્ટ આવે ખુશી થવું અને શક્તિ છતાં તેમના કષ્ટને દૂર કરવા ઉપાય ન કરવો, ઇત્યાદિ બીજાં પણ કેટલાંએક વિરુદ્ધ કાર્યો જાણી લેવાં. હવે ગ્રંથકાર પંચમ ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ દર્શાવે છે.

" समाचरन् शिष्टमतस्वदेशाचारं यथौचित्यवशेन लोके ।
सर्वाभिगम्यो लभते यशांसि, स्वकार्यसिद्धिं च गृहाश्रमस्थः ॥३॥ "

**શબ્દાર્થ**-ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો પુરુષ શિષ્ટ પુરુષને માન્ય એવા પોતાના દેશાચારને યોગ્ય રીતે આચરણ કરતો લોકમાં સર્વને માનનીય થાય છે અને યશ તથા પોતાના કાર્યની સિદ્ધિને પણ મેળવે છે. "

# षष्ठ गुण वर्णन.

**અ**નુક્રમથી આવેલા ' કોઇનો પણ અવર્ણવાદ નહીં બોલવા ' રૂપ છઠ્ઠા ગુણને વર્ણવે છે.

**' अवर्णवादी न क्वाऽपि '**–અવર્ણ એટલે નિંદા, તેને બોલવાના સ્વભાવવાળો પુરુષ અવર્ણવાદી કહેવાય છે. તેવા અવર્ણવાદને કોઇ પણ ઠેકાણે બોલનાર ન હોય અર્થાત્ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્તમ ભેદવાળા પ્રાણીઓનો પણ અપવાદ બોલનાર ન હોય, કેમકે બીજાનો અવર્ણવાદ બોલવામાં ઘણા દોષ રહેલા છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

" परपरिभवपरिवादादात्मोकर्षाच्च बध्यते कर्म्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥१॥ "

**શબ્દાર્થ**–બીજાનો પરાભવ તથા અપવાદ અને પોતાનો ઉત્કર્ષ કરવાથી પ્રત્યેક ભવમાં અનેક ભવકોટિથી પણ છૂટી ન શકે તેવું નીચ ગોત્રકર્મ બંધાય છે.

પોતાની પ્રશંસા, બીજાની નિંદા, મહાન્ પુરુષોના ગુણને વિષે મત્સર અને સંબંધ વગર બોલવું એ સર્વે આત્માને નીચે પાડે છે. બીજાનો અવર્ણવાદ કરવાથી ખર, નિંદા કરનાર શ્વાન, પરનું ખાનાર કૃમિ અને બીજાના ઉપર દ્વેષ રાખનાર કીડીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. પરના અછતા અથવા તો છતા પણ દોષો કહેવાથી અને સાંભળવાથી કંઈ પણ ગુણ થતો નથી, પણ કહેનાર ઉપર વેર વધે છે અને સાંભળનારની અત્યંત કુબુદ્ધિ થાય છે. ઉત્તમ પુરુષની મતિ દૂષણને પ્રાપ્ત થતી નથી, અર્થાત્ દૂષણ તરફ લક્ષ આપતી નથી. મધ્યમ પુરુષની મતિ દૂષણનો સ્પર્શ કરે છે, પરંતુ દૂષણને પ્રગટ કરતી નથી. અધમ પુરુષ દૂષણ જોઈ બીજા પાસે પ્રગટ કરે છે અને અધમાધમ પુરુષ તો દૂષણ જોઈ એકદમ બૂમ પાડી ઊઠે છે. પોતાનો ગુણ અને બીજાનો દોષ કહેવા માટે, પરની યાચના કરવા માટે અને યાચકને

નિરાશ કરવા માટે સત્પુરુષોની જિહ્વા જડ બની જાય છે, અર્થાત્ આવા પ્રસંગે સત્પુરુષો મૌન જ ધારણ કરે છે, કારણ કે પરની નિંદા કરવી એ એક મહાન્ પાપ છે. વળી વધારે આશ્ચર્ય તો એ છે કે પોતે નહીં કરેલાં પણ બીજાના પાપો. નિંદા કરનારી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણીની પેઠે, નિંદા કરનારને લાગુ થાય છે. તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણીનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ સારા ગામમાં દાનેશ્વરી અને લોકપ્રિય સુંદર નામે શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. કહ્યું છે કે—" પ્રજાને દાતા જ પ્રિય હોય છે, પણ ધનવાન પ્રિય હોતો નથી. લોકો આવતા વર્ષાદને ઇચ્છે છે; પણ સમુદ્રને કોઇ ઇચ્છતું નથી." અર્થાત્ જેમ વર્ષાદ જળ આપીને, અને દાતા દાન આપીને, પ્રાણીઓના પ્રાણનું રક્ષણ કરે છે, તેથી લોકો તે બન્નેને ઇચ્છે છે; તેમ સમુદ્ર પાસે પુષ્કળ જળ અને ધનવાન પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છતાં કોઇના ઉપયોગમાં આવતું નથી, તેથી લોકો આ બન્નેને ઇચ્છતા નથી.

તે સુંદર શેઠની એક પાડોશણ બ્રાહ્મણી શેઠની આ પ્રમાણે નિંદા કરવા લાગી કે " આ શેઠને ઘેર પરદેશી લોકો આવે છે, અને તે આ શેઠને ધર્મી જાણી પોતાનું દ્રવ્ય થાપણ મૂકી જાય છે, અને કેટલાએક આ શેઠને વ્યાજે આપી જાય છે. જ્યારે તે પરદેશમાં મરણ પામે છે ત્યારે આ શેઠને ઘેર ઉત્સવ થાય છે, માટે એ ધર્મી છે તે જાણજો." એક વખત રાત્રિના સમયમાં ક્ષુધાથી પીડાયેલો કોઈ કાર્પટિક ( યાત્રાળુ ) સુંદર શેઠને ઘેર આવ્યો, પણ તે વખતે આ શેઠના ઘરમાં ભોજન કે પાન કરવા જેવું કાંઇ હતું નહિં, તથી તે દાન વ્રતને ધારણ કરનાર દાતાએ ભરવાડણને ઘેરથી છાશ લાવી તેને પાઇ. આથી તે અચાનક મરણ પામ્યો; કારણ કે ભરવાડણના મસ્તક ઉપર રહેલા છાશના ભાજનમાં સમડીએ નીચે પકડી રાખેલા મોટા સર્પના મુખમાંથી પડેલા ઝેરથી તે છાશ મિશ્રિત થયેલી હતી. સવારમાં તે કાર્પટિકને મરણ પામેલો જોઇ તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણી ખુશી થઇ કહેવા લાગી કે, ' દ્રવ્યના લોભથી વિષ આપનાર આ દાતાનું ચરિત્ર જોયું કે ? ' આ અરસામાં તે યાત્રાળુની હત્યા ભમે છે અને વિચાર કરે છે કે હું કોને વળગું ? ' દાતાનો આત્મા નિર્મળ છે, સર્પ અજાણ અને પરવશ છે, સમડી પણ સર્પને ભક્ષણ કરનારી છે અને ભરવાડણ અજાણ છે તો મ્હારે કોને વળગવું ? ' એવી રીતે વિચાર કરતી હત્યા તે નિંદા કરનારી બ્રાહ્મણીને વળગી પડી, એટલે તે તત્કાળ શ્યામ, કુબડી અને કુષ્ટ રોગથી દુષિત થઇ ગઇ. પછી આકાશમાં રહેલી હત્યાએ લોકોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—

" कुम्भभिन्नयुगलेन किल्बिषं, बालकस्य जननी व्यपोहति ।
कण्ठतालुरसनाभिरुज्झता, दुर्जनेन जननी व्यपाकृता ॥ २ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—માતા બાળકની વિષ્ટાને ફુટેલા ઘડાના ઠીંકરાથી દૂર કરે છે, પણ કંઠ, તાળુ અને જિહ્વાથી અવર્ણવાદરૂપ વિષ્ટાને બહાર ફેંકનાર દુર્જને તો માતાને પણ હરાવી છે. ૨

તે કારણથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સમગ્ર લોકનો પણ અવર્ણવાદ કલ્યાણકારી નથી, તો " **राजादिषु विशेषतः** " એ વચનથી ઘણા લોકોને માન્ય એવા રાજા, મંત્રી, દેવ, ગુરુ અને સંઘ વિગેરેનો અવર્ણવાદ કેવી રીતે કલ્યાણકારી થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. રાજાદિકનો અવર્ણવાદ બોલવાથી આ લોકમાં દ્રવ્યાદિકનો વિનાશ અને ભવાંતરમાં નીચ ગોત્ર તથા કલંક વિગેરે દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેને માટે જૈનાગમમાં આ પ્રમાણે છે—

" પોતાનું હિત ઈચ્છનાર પુરુષે અસત્ય, અભ્યાખ્યાન ( કલંક ), ચુગલી અને મર્મભેદક વિગેરે દુઃખનાં કારણભૂત વચન બોલવાં જ ન જોઈએ. પંડિત પુરુષોએ બીજાનો છતો દોષ પણ ન કહેવો જોઈએ, તો લોકોને વિષે પ્રગટ અથવા તો છાનો એવો અવિદ્યમાન દોષ તો બોલાય જ કેમ ? જે દુર્બુદ્ધિ બીજા પુરુષને કલંક આપે છે, તે પુરુષ આ લોકમાં નિંદનીક થાય છે અને ભવાંતરમાં તીવ્ર દુઃખોને મેળવે છે. જે દુષ્ટમતિ માત્સર્યના દોષથી પાંચ સમિતિ યુક્ત, શુદ્ધ ભાવયુક્ત અને બ્રહ્મચર્ય યુક્ત યતિને (સાધુને) કલંક આપે છે, તે અતિ તીવ્ર પાપને ઉપાર્જન કરી, પૂર્વ ભવમાં મુનિને કલંક આપનારી સીતાની પેઠે અનંત દુઃખને પામે છે. " તે વિષે સીતાનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

આ ભરતક્ષેત્રમાં મિણાલકુંડ નામે નગરમાં **શ્રીભૂતિ** નામે પુરોહિત રહેતો હતો. તેને **સરસ્વતી** નામે સ્ત્રી હતી, અને તે બન્નેને **વેગવતી** નામે એક પુત્રી હતી. એક વખત તે નગરના ઉદ્યાનમાં એક મુનિશ્રી પધાર્યા. પ્રતિમારૂપ કાઉસ્સગ ધ્યાનમાં રહેલા તે મુનિશ્રીને લોક ભક્તિપૂર્વક વંદન કરવા લાગ્યા. તે જોઈ ખોટા મત્સરથી વેગવતી લોકોને કહેવા લાગી કે ' બ્રાહ્મણોને છોડી આ મુંડ પાખંડીને કેમ પૂજો છો ? મેં આ સાધુને સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતાં જોયો છે ' એ પ્રમાણે મુનિ ઉપર વેગવતીએ અસત્ય કલંકનો આરોપ મૂકયો. તેથી ભોળા લોકો મુનિશ્રીની પૂજા કરતા અટકયા. મુનિશ્રીએ પણ પોતાના ઉપર લોકોનો અભાવ જોઈ તે અસત્ય કલંકના આરોપને જાણી લીધો. પછી તેમણે 'મારા નિમિત્તે જિનશાસનની

હાનિ ન થાઓ ' એ વિચાર મનમાં રાખી ' જ્યાં સુધી આ કલંક ઉતરે નહીં ત્યાં સુધી મ્હારે ભોજન કરવું નહીં ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કાઉસ્સગ ધ્યાને રહ્યા. પછી શાસનદેવની સહાયથી વેગવતીના શરીરમાં અતિતીવ્ર વેદના ઉત્પન્ન થઇ, અરતિ પ્રગટ થઈ અને તત્કાળ તેનું મુખ શૂન્ય થઈ ગયું. પછી તેને પશ્ચાત્તાપ થવાથી સાધુ પાસે જઇ સર્વ લોકની આગળ પોતાના આત્માની નિંદા કરતી બોલી કે, ' મેં દ્વેષભાવથી સાધુને ખોટું કલંક ચડાવ્યું છે. ' એ પ્રમાણે કહી મુનિને ખમાવી તેમને પગે લાગી. પછી શાસનદેવે સજ્જ કરેલી વેગવતી ધર્મ સાંભળી દીક્ષા અંગીકાર કરી તેને ચિરકાળ પાળી સૌધર્મ દેવલોકે દેવી થઇ. ત્યાંથી ચ્યવી જનકરાજાની પુત્રી સીતા નામે થઇ. પૂર્વભવમાં ખોટું આળ આપ્યું હતું તેથી સીતા અહિં કલંકને પાત્ર થઈ. પછી કલંકથી મુક્ત થયેલા સાધુની પણ લોકોએ પૂજા કરી અને જિનશાસનની પ્રભાવના થઇ. વળી જે બીજાના અવર્ણવાદ સાંભળે છે તે પણ પાપી ગણાય છે. કહ્યું છે. કે—

" निवार्यतामालि ! किमप्ययं बटुः, पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
न केवलं यो महतां विभाषते, शृणोति यस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ३ ॥"

**શબ્દાર્થ**—હે સખી ! ઉપરના સ્ફુરાયમાન હોઠવાળા અને કાંઈ પણ બીજી વખત કહેવાની ઇચ્છાવાળા આ બટુકને નિવારણ કર, કારણ કે જે મહાન્ પુરૂષોની નિંદા કરે છે તે એકલો જ પાપી ગણાય છે એમ નહીં પરંતુ જે નિંદા સાંભળે છે તે પણ પાપનો ભાગી ગણાય છે. ૩

આ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ગ્રંથકાર મહાશય ઉપદેશદ્વારા આ ગુણને મેળવનાર ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થાય છે એમ દર્શાવે છે.

" इत्थं सदा निन्द्यमवर्णवादं, त्यजन्परेषां श्रवणं च तस्य ।
जगज्जनश्लाघ्यतया गृहस्थः, सद्धर्म्मयोग्यो भवतीह सम्यक् ॥ ४ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નિરંતર નિંદવા યોગ્ય એવો બીજાનો અવર્ણવાદ અને તેનું શ્રવણ બન્નેને ત્યાગ કરતો ગૃહસ્થ જગતના લોકોને પ્રશંસનીય થવાથી આ લોકમાં સારી રીતે સદ્ધર્મને યોગ્ય થાય. ૪

# सप्तम गुण वर्णन

હવે ક્રમપ્રાપ્ત સપ્તમ ગુણનું વર્ણન કરે છે.

" अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः "—ગૃહસ્થ અનેક પેસવા નિકળવાના દ્વારોથી રહિત મકાનવાળો હોય, કારણ કે જો ઘરમાં પેસવા નિકળવાનાં ઘણાં દ્વાર હોય તો જેઓના આગમન અને પ્રવેશની ખબર પડતી નથી તેવા દુષ્ટ લોકોના આવવાથી સ્ત્રી વિગેરેનો પરાભવરૂપ ઉપદ્રવ થાય છે. આ ઠેકાણે ઘરનાં અનેક દ્વારોનો નિષેધ થવાથી ગૃહસ્થ નિયમિત દ્વારથી સારી રીતે રક્ષણ કરાએલા ઘર-વાળો હોવો જોઈએ એવો અહિં તાત્પર્ય છે. તેવા પ્રકારના ઘરને પણ અનુચિત સ્થાનમાં નહિં બાંધતાં ઉચિત સ્થાનમાં જ બાંધવું યુક્ત છે. તે સ્થાન આ પ્રમાણે છે. શલ્ય ( અસ્થિ ), રાખ, ખાતર વિગેરે દોષ અને નિષેધ કરેલ આયથી રહિત હોય તથા ઘણી દૂર્વા, અંકુરા, દર્ભનો ગુચ્છો, સુંદર વર્ણ તથા ગંધવાળી માટી હોય, સારા સ્વાદયુક્ત પાણીનો ઉદ્‌ગમ હોય અને નિધાનવાળું હોય તેને યોગ્ય સ્થાન કહે છે. કહ્યું છે કે—

" शीतस्पर्शोष्णकाले याऽत्युष्णस्पर्शा हिमागमे ।
वर्षासु चोभयस्पर्शा, सा शुभा सर्वदेहिनाम् ॥ १ ॥ "

શબ્દાર્થ—ઉષ્ણ કાળમાં શીત સ્પર્શવાળી, શીત કાળમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળી અને વર્ષા ઋતુમાં ઉષ્ણ તથા શીત એ બન્ને સ્પર્શવાળી હોય તે ભૂમિ સર્વ પ્રાણીઓને કલ્યાણકારી થાય છે. ૧

પ્રથમ ભૂમિને એક હસ્તપ્રમાણ ખોદી પછી તે ખાડાને તે રેતીથી પૂરી દેતાં જો રેતી વધી પડે તો શ્રેષ્ઠ, ઓછી રહે તો હીન અને બરોબર થાય તો સાધારણ ( મધ્યમ ) ભૂમિ સમજવી. જે જમીનમાં વાવેલી ડાંગર વગેરે ત્રણ દિવસમાં, પાંચ

દિવસમાં અને સાત દિવસમાં ઉગે તે ભૂમિ અનુક્રમે ઉત્તમ, મધ્યમ અને હીન એમ ત્રણ પ્રકારની છે; અથવા જે જમીન દિગ્મૂઢ કરનારી ન હોય, અર્થાત્ જે જમીનમાં ઊભા રહેવાથી દિશાઓની ચોક્કસ ખબર પડતી હોય, ચારે બાજુ સરખી હોય, સુંદર આકૃતિ હોય, ત્રીજે દિવસે બીજને ઉગાડવાવાળી હોય અને પૂર્વ, ઈશાન તથા ઉત્તર દિશા તરફ જળાશય યુક્ત હોય તે જમીન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે; ઈત્યાદિ સ્થાન માટે અન્ય શાસ્ત્રથી જાણી લેવું. સ્થાનના ગુણદોષોનું જ્ઞાન તો શકુન, સ્વપ્ન, દેવપ્રશ્ન અને નિમિત્ત વિગેરેના બળથી થાય છે. સ્થાન સંબંધી નિષેધ તો આ પ્રમાણે છે.

" જે સ્થાનમાં વૃક્ષ અને ધ્વજા વિગેરેની પહેલા તથા છેલ્લા પહોર સિવાયની બીજા અને ત્રીજા પહોરની છાયા પડતી હોય તો તે છાયા નિરંતર દુઃખ આપનારી થાય છે. ખજુરી, દાડમ, કેળ, બોરડી અને બીજોરાનું વૃક્ષ જે ઘરમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ઘરનો મૂળથી નાશ થાય છે. ઘરમાં દૂધવાળું વૃક્ષ હોય તો તે લક્ષ્મીનો નાશ કરનાર, કાંટાવાળું વૃક્ષ હોય તો શત્રુથી ભય આપનાર અને ફળ આપનાર વૃક્ષ હોય તો સંતાનનો નાશ કરનાર થાય છે. તેથી આ વૃક્ષોના કાષ્ઠનો પણ ત્યાગ કરવો. કોઈ કહે છે કે ઘરની પૂર્વ દિશાએ વડ, દક્ષિણ તરફ ઉમરડો, પશ્ચિમ દિશાએ પીંપળો અને ઉત્તર તરફ પીંપર હોય તો તે પ્રશંસનીય છે. ગૃહસ્થ તીર્થંકરની પીઠ, શંકર તથા સૂર્યની દૃષ્ટિ, વાસુદેવની ડાબી બાજુ અને બ્રહ્માની દક્ષિણ બાજુનો ત્યાગ કરી મકાન બંધાવે." બીજે સ્થળે પણ કહેલું છે કે, " જિનેશ્વરની પીઠ, સૂર્ય તથા શંકરની દૃષ્ટિ અને વિષ્ણુની વામ બાજુનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ચંડી સર્વ દિશાએ અશુભ છે, અને બ્રહ્મા સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. અરિહંતની દૃષ્ટિ તથા દક્ષિણ બાજુ અને શંકરની પીઠ તથા વામ બાજુ હોય તો કલ્યાણ કરનાર, અને તેથી વિપરીત દિશાએ હોય તો ઘણું દુઃખ આપનાર થાય છે. પરંતુ જો વચમાં માર્ગ હોય તો કાંઈ પણ દોષ લાગુ થતો નથી. સ્થાન સારું હોય તો પણ ઘર નિર્દોષ કરવું જોઈએ." કહ્યું છે કે—

" पुरिसव्व गिहस्संगं, हीणं अहिअं न पावए सोहं ।
तम्हा सुद्धं कीरइ, जेण गिहं हवइ रिद्धिकरं ॥ २ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—ન્યૂનાધિક શરીરવાળા પુરુષની પેઠે ઘરનું શરીર ન્યૂનાધિક હોય તો શોભા પામતું નથી, તેથી જો ઘર નિર્દોષ કર્યું હોય તો તે ઋદ્ધિ કરનાર થાય છે.

વળી " હળ, યાન, ગંત્રી, અરઘટ, યંત્ર, કાંટાળું વૃક્ષ, પાંચ જાતનાં ઉંબર વૃક્ષ અને દૂધવાળાં વૃક્ષ એ સર્વનાં કાષ્ઠ ઘર બંધાવનાર ગૃહસ્થે ત્યાગ કરવાં જોઈએ.

બીજોરી, કેળ, દાડિમ, જંબીર, દોહલિદ્ર, આંબલી, બાવળ, બોરડી અને ધંતૂરાના કાષ્ઠનો પણ ત્યાગ કરે. ઉપર જણાવેલા વૃક્ષોનાં મૂળીયાં પડોશને લીધે જેના ઘરમાં ગયાં હોય, અને તેમની છાયા જેના ઘર ઉપર પડતી હોય તેના કુળનો નાશ થાય છે. પાષાણમય સ્તંભ, પાટડા, છત, બારસાખ અને ઉત્તરંગ એ સર્વે ગૃહસ્થોને હાનિકારક છે, પણ ધર્મસ્થાનમાં તે સુખ આપનાર છે. પાષાણમય પ્રાસાદ કે ઘરમાં કાષ્ઠના સ્તંભાદિકનો અને કાષ્ઠમય પ્રાસાદ કે ઘરમાં પાષાણના સ્તંભાદિકનો ગૃહસ્થોએ પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો જોઇએ. દેવમંદિર, કૂપ, વાપિકા, સ્મશાન, મઠ અને રાજમંદિરના પાષાણ, ઇંટો અને કાષ્ઠ ગૃહસ્થે બાંધકામમાં સરસવમાત્ર પણ લેવાં યોગ્ય નથી. ગોળાકાર, ખૂણારહિત, સાંકડું, એક બે કે ત્રણ ખૂણાવાળું અને દક્ષિણ તથા વામ બાજુ દીર્ઘ હોય એવા ઘરમાં વાસ કરવો યોગ્ય નથી. જે ઘરનાં દ્વાર આપોઆપ બંધ થાય છે અને ઉઘડે છે તે અશુભ ગણાય છે; અને ઘરનાં મૂળ દ્વારમાં ચિત્ર તથા કળશ આદિની વિશેષ શોભા કરવી તે શુભ ગણાય છે. જોગણીનાં નાટક, ભારત, રામાયણ, રાજાનાં યુદ્ધ, ઋષિચરિત્ર અને દેવચરિત્રનાં ચિત્રો ઘર ઉપર ચિતરવાં યોગ્ય નથી. ફળયુક્ત વૃક્ષ, પુષ્પ, વેલડી સરસ્વતી, નવનિધાન યુક્ત લક્ષ્મી, કળશ, વધામણાં અને સ્વપ્નોની શ્રેણિ એ મકાન ઉપર ચિતર્યાં હોય તો તે શુભ ગણાય છે. મકાન પૂર્વ તરફ ઉન્નત હોય તો દ્રવ્યની હાનિ કરનાર, દક્ષિણ તરફ ઉન્નત હોય તો દ્રવ્યની સમૃદ્ધિ કરનાર, પશ્ચિમ તરફ ઉન્નત હોય તો વૃદ્ધિ કરનાર અને ઉત્તર તરફ ઉન્નત હોય તો વસ્તીનો નાશ કરનાર થાય છે. નગર કે ગામના ઇશાનાદિક કોણમાં ઘર બાંધવું નહીં, કારણ કે તે સત્પુરુષોને માટે અશુભ ગણાય છે પણ અંત્યજ જાતિને માટે તો ઋદ્ધિ કરનાર થાય છે. ”

વળી ઘરમાં લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે—

“ જે ઘરમાં વેધાદિક દોષ ન હોય, સઘળો કાટમાલ નવો હોય, ઘણાં દ્વાર ન હોય, ધાન્યનો સંગ્રહ હોય, જ્યાં દેવતા પૂજાતા હોય, આદરપૂર્વક ઉત્સવ થતો હોય, રક્ત વર્ણની યવનિકા હોય, સારી રીતે ઘરનો કચરો દૂર થતો હોય, મોટા નાના વિગેરેની સારી વ્યવસ્થા હોય, સૂર્યનાં કિરણો પ્રવેશ ન કરતા હોય, દીપક બળતો હોય, રોગીનું પાલન થતું હોય અને શ્રમ પામેલાની ચાકરી થતી હોય તેવા ઘરમાં લક્ષ્મી વાસ કરે છે. ”

ઘરની વ્યવસ્થા નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે હોવી જોઇએ. તેને માટે વિવેકવિલાસમાં કહ્યું છે કે:—

"पूर्वस्यां श्रीगृहं कार्य-माग्नेय्यां च महानसम् ।
शयनं दक्षिणस्यां तु, नैऋत्यामायुधादिकम् ॥ ३ ॥
भुजिक्रिया पश्चिमायां, वायव्यां धान्यसङ्ग्रहः ॥
उत्तरस्यां जलस्थान-मीशान्यां देवतागृहम् ॥ ४ ॥"

**શબ્દાર્થ**—લક્ષ્મીનું સ્થાન પૂર્વ દિશામાં, રસોડું અગ્નિ કોણમાં, શયન દક્ષિણ દિશામાં, શસ્ત્રાદિક નૈઋત્ય કોણમાં, ભોજન ક્રિયા પશ્ચિમ દિશામાં, ધાન્ય સંગ્રહ વાયવ્યકોણમાં, જળનું સ્થાન ઉત્તર દિશામાં અને દેવમંદિર ઈશાનકોણમાં કરવું. ૩–૪

વળી સ્થાન કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ, તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે.

અતિ પ્રગટ અને અતિ ગુપ્ત સ્થાનનો નિષેધ હોવાને લીધે સ્થાન અતિ પ્રગટ અને અતિ ગુપ્ત ન હોવું જોઈએ. તેમાં અતિ પ્રગટ હોય તો નિશ્ચે સમીપમાં બીજાં ઘર ન હોવાને લીધે અને ચારે તરફ ખુલ્લું હોવાને લીધે ચોરાદિકથી પરાભવ થાય અને અતિ ગુપ્ત હોય તો ચારે તરફના બીજાં મકાનોથી ઘેરાયેલું હોવાને લીધે શોભાને પામતું નથી, અને અગ્નિ વિગેરેના ઉપદ્રવ વખતે મકાનમાં મુશ્કેલીથી પેસી કે નિકળી શકાય છે.

વળી મકાન કેવા સ્થાનમાં હોવું જોઈએ તે અતાવે છે.

"**सुप्रातिवेश्मके**"–જયાં સુંદર શીલ વિગેરેથી અલંકૃત પાડોશી વસતા હોય તેવા સ્થાનમાં મકાન હોવું જોઈએ. જો ખરાબ શીલ[આચાર]વાળા પાડોશી હોય તો ખરેખર તેમના આલાપ સાંભળવાથી અને ચેષ્ટા વિગેરે જોવાથી સદ્‌ગુણી પુરુષના પણ ગુણની હાનિ આપોઆપ થઈ જાય છે. ઉત્તમ સાધુના ઉપાશ્રયની પાસે રહેલા હાથીને સાધુના દર્શનથી દયાના પરિણામ થયા હતા, અને પાછળથી સૂકરીના રહેઠાણ પાસે કરેલી હસ્તીશાળામાં રહેવાથી તે જ હાથી દયા રહિત થયો હતો. વળી ગાયો ચરાવનાર સંગમને સારા પાડોશીનો યોગ મળવાથી તે પરલોકમાં શાલિભદ્રપણે ઉત્પન્ન થયો હતો.

આગમમાં નિષેધ કરેલા દુષ્ટ પાડોશીઓ તો આ પ્રમાણે છે—

"खरिया तिरिक्खजोणी, तालायरसमणमाहणसुसाणा ।
वग्गुरियवाहगुम्मिय, हरिएसु पुलिन्दमच्छिन्धा ॥ ५ ॥

जूयारवेसं नड नट्ट भट्ट तह कुकम्मकारीणं ।
संवासं वजिज्जा, घरहट्टाणं च मित्ती य ॥ ६ ॥ ”

**શબ્દાર્થ**:–દાસી, તિર્યંચોથી પોષણ કરનાર, તાલાચર [તાબોટા પાડીને ફરવાવાળા મશ્કરા], સાધુ, બ્રાહ્મણ, સ્મશાન, મૃગલાં વિગેરે ફાંસામાં નાંખનાર (પારધી), વ્યાધ, શિકારીવિશેષ (જનાવરોની મદદથી શિકાર કરનાર), હરિકેશ ચંડાલ વિશેષ, ભિલ્લલોક, માછી, જુગારી, વેશ્યા, નટજાતિ વિશેષ, ભાટ અને કુકર્મ કરવાવાળા પુરુષોના ઘર તથા દુકાનનો પાડોશ અને મૈત્રીનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ. ૫–૬

વળી ઘર દેવળની પાસે હોય તો દુઃખ, ચતુષ્પથ[ચોક]માં હોય તો હાનિ, ધૂર્ત્તના મકાન પાસે હોય તો પુત્રનાશ અને મંત્રીના મકાન પાસે હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય છે. મૂર્ખ, અધર્મી, પાખંડી, મર્યાદારહિત, ચોર, રોગી, ક્રોધી, અંત્યજ, અહંકારી, ગુરુની શય્યા સેવનાર, શત્રુ, સ્વામિવંચક, શિકારી અને સાધુ, સ્ત્રી તથા બાળકનો ઘાત કરનાર અધમ પુરુષોનો પાડોશ આત્માનું હિત ઇચ્છનારા બુદ્ધિમાન પુરુષે ત્યાગ કરવો જોઇએ. ખરાબ પાડોશીને વિષે અંબિકાનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્રી ગિરનાર પર્વતની નજીક કુબેરપુરમાં દેવભટ્ટ અને દેવીલાનો પુત્ર સોમભટ્ટ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને સ્વભાવથી જ દાનપ્રિય અંબિકા નામે ભાર્યા હતી. તે બન્નેને સિદ્ધ તથા બુદ્ધ નામે બે પુત્રો હતા. એક વખતે શ્રાદ્ધના દિવસે અંબિકાએ એક માસના ઉપવાસી સાધુને ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને આનંદથી દાન આપ્યું. અંબિકાના તે દાનને જોઇ જાણે સાક્ષાત્ રાક્ષસી જ હોય નહીં અને જાણે કલહની મૂર્ત્તિ જ હોય નહીં, એવી તેની કોઈક પાડોશણ ઊંચો હાથ કરી એકદમ ઘરમાંથી નિકળી મ્હોટા શબ્દોથી જેમતેમ બોલવા લાગી. તે અરસામાં કોઈ ઠેકાણે ગયેલી તેની સાસુ આવી પહોંચી. તે પાડોશણના વચનો સાંભળી ક્રોધયુક્ત થયેલી તેની સાસુએ સોમભટ્ટને જણાવી દીધું. સોમભટ્ટ બોલ્યો કે “અરે પાપિણી! હજુ સુધી કુળદેવતાની પૂજા થઇ નથી, પિતૃપિંડ ભર્યા નથી અને બ્રાહ્મણોને પણ જમાડ્યા નથી અને તેં આ શું કર્યું?” ઇત્યાદિ આક્રોશ વચનોથી તિરસ્કાર કરી ઘરમાંથી કાઢી મૂકી અંબિકા પણ પોતાના બે પુત્રોને લઈ એકદમ ત્યાંથી નિકળી ગઇ. ગામમાં કોઈપણ ઠેકાણે સ્થાન નહીં મળવાને લીધે નગરની બહાર જતાં ચાલવાથી થાકી ગયેલી અંબિકા પાસે તેના બન્ને પુત્રોએ જળ માગ્યું. આગળ એક શુષ્ક સરોવર

જોવામાં આવ્યું, તે તેના શીળના પ્રભાવને લીધે જળથી ભરાઇ ગયું, અને એક શુષ્ક આમ્ર વૃક્ષ હતું તે પણ ફળ યુક્ત થઈ ગયું. હવે જળ તથા ફળ વિગેરેથી: સુખી થયેલી અંબિકા આમ્ર વૃક્ષની છાયામાં વિશ્રામ લે છે તેટલામાં ઘરમાં ગયેલી તેની સાસુ શીળના મહિમાથી તથા મુનિદાનથી પ્રસન્ન થયેલ શાસનદેવના પ્રભાવથી મુનિને દાન આપવાની જગામાં રહેલાં આસનો સુવર્ણમય થયેલાં તથા સિકથો મૌક્તિકરૂપ થયેલાં અને રસોઇનાં ભાજનો જેવાં ને તેવાં ભરેલાં જોઈ ખુશી થઇને પુત્રને કહેવા લાગી કે, " હે પુત્ર ! પતિવ્રતા અને ગુણવતી વહુને એકદમ તેની પાછળ જઇ પાછી તેડી લાવ. " સોમભટ્ટ પણ તેનું માહાત્મ્ય જોઈ પશ્ચાત્તાપ કરતો તેની પાછળ ગયો. ભર્ત્તારને આવતો જોઇ ભય પામેલી અંબિકા પોતાના પુત્રો સાથે નજીકના કૂવામાં પડી. જૈન મુનિને આપેલા દાનના ધ્યાનમાં તત્પર થયેલી તે શુભ ધ્યાનથી કોહંડ નામના વિમાનમાં મ્હોટી ઋદ્ધિવાળી અંબિકા નામની દેવી થઇ. લોકોના અપવાદથી ભય પામેલા સોમભટ્ટે પણ તે જ કૂવામાં ઝંપ પાત કર્યો. તે પણ મરીને તે જ વિમાનમાં આભિયોગિક કર્મના ઉદયથી સિંહરૂપ ધારી દેવ થયો અને તે અંબિકાના વાહન તરીકે થયો.

હવે આ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ગ્રંથકાર ઉપદેશદ્વારા સારો પાડોશ રાખવા આગ્રહ કરે છે.

" इत्यम्बिकावदिहकन्दलमत्सरादीन्, कुप्रातिवेश्मिकतया प्रतिभाव्य दोषान् ।
श्राद्धः सदा स्वपरसौख्यसमाधिहेतोः, सुप्रातिवेश्मिकगृहे विदधीत वासम् ॥७॥"

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ લોકમાં અંબિકાની પેઠે ખરાબ પાડોશથી અપવાદ અને અદેખાઈ વિગેરે દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ વિચારી શ્રાવક નિરંતર પોતાની અને પરની સુખસમાધિ માટે સારા પાડોશવાળા મકાનમાં વાસ કરે.

## अष्टम गुण वर्णन.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ " સારા આચારવાળાનો સંગ કરવા " રૂપ અષ્ટમ ગુણનું વર્ણન કરે છે.

"कृतसङ्गः सदाचारैः"—સુંદર આચાર અર્થાત્ આ લોક તથા પરલોકના હિતવાળી પ્રવૃત્તિ તેને સદાચાર કહે છે. તેવા સારા આચારવાળા પુરુષોની સાથે સંગ કરનાર હોય, પરંતુ જુગારી, ધૂર્ત, બદમાસ, ભાટ, ભાંડ અને નટ વિગેરેનો સંગ કરે નહીં કારણ કે તેમનો સંગ કરવાથી સદાચાર હોય તે પણ નાશ પામે છે. કહ્યું છે કે :—

" यदि सत्सङ्गनिरतो, भविष्यसि भविष्यसि ।
अथाऽसज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥ "

શબ્દાર્થ—જો તું સત્પુરુષની સંગતિમાં આસક્ત થઈશ તો સુખી થઈશ અને જો તું દુર્જનની સંગતિમાં પડીશ તો દુઃખમાં પડીશ. ૧

( નિશ્ચય નયથી ) સંગતિ સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જો તે સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકાય તો સત્પુરુષોની સાથે સંગ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે સંત પુરુષો સંગતિનું ઔષધ છે. વળી કહ્યું છે કે " તું સત્સંગનું મહાત્મ્ય તો જો ! પાર્શ્વમણીના સંગથી લોઢું સુવર્ણ થાય છે, અને કાચ સુવર્ણની સંગતિથી મણિની ગણત્રીમાં આવે છે. જેમ જળમાં ઉત્પન્ન થયેલો શંખ અગ્નિના સંબંધથી દાહ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ પણ કુસંગતિથી વિકારને પામે છે. મનુષ્યાદિક સચેતનનો સંગ તો દૂર રહો, પરંતુ વૃક્ષમાં પણ સજ્જન દુર્જનપણું રહેલું છે. કારણ કે અશોકવૃક્ષ શોકનો નાશ કરે છે, અને કલિ (બેહેડાનું) વૃક્ષ કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ અશ્વ પાતળો હોય છે તો પણ શોભાને પામે છે, અને રાસભ પુષ્ટ હોય તો પણ શોભાને પામતો નથી; તેમ સજ્જન નિર્ધન હોય તો પણ તે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, પણ અધમ પુરુષ ધનવાન હોય તો પણ તે શ્રેષ્ઠ

ગણાતો નથી. ઉપાધિજન્ય દોષ તો દૂર રહો, પરંતુ જેમ જ્ઞાનની સંગતિ થવાથી પ્રાણીનાં કર્મ નાશ પામે છે, તેમ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો પણ દોષ સારી સંગતિથી ચાલ્યો જાય છે.”

એ પોપટના માતાપિતા એક જ હોવા છતાં ભિલ્લોના સંગથી એકને અવગુણ થયો હતો, અને મુનિયોના સંગથી બીજાને ગુણ થયો હતો, એમ સંભળાય છે. “હે રાજન્ ! મ્હારા અને તે પક્ષીના માતાપિતા એક જ છે. મને મુનિઓ લાવ્યા છે અને તેને ભિલ્લ લોકો લઇ ગયા છે. હે રાજન્ ! તે પક્ષી ભિલ્લોની વાણી શ્રવણ કરે છે, અને હું મુનિપુંગવોની વાણી શ્રવણ કરું છું. સંસર્ગથી દોષ અને ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, એ તમે પણ પ્રત્યક્ષ જોયું.” વળી કહ્યું છે કેઃ—

“ धर्मं ध्वस्तदयो यशश्च्युतनयो वित्तं प्रमत्तः पुमान्,
काव्यं निष्प्रतिमस्तपः शमदयाशून्योऽल्पमेधाः श्रुतम् ।
वस्त्वालोकमलोचनश्चलमना ध्यानं च वाञ्छत्यसौ,
यः सङ्गं गुणिनां विमुच्य विमतिः कल्याणमाकाङ्क्षति ॥२॥ ”

**શબ્દાર્થ**—જેમ નિર્દય પુરુષ ધર્મને, અન્યાયી યશને, પ્રમાદી પુરુષ દ્રવ્યને, બુદ્ધિહીન કાવ્યને, સમતા અને દયારહિત પુરુષ તપસ્યાને, અલ્પ બુદ્ધિ શ્રુતને, નેત્રહીન પદાર્થ જોવાને, અને ચલચિત્તવાળો ધ્યાનને ઈચ્છે છે તેમ દુર્મતિ ગુણીના સંગનો ત્યાગ કરી કલ્યાણની ઇચ્છા રાખે છે. ૨

સારી સંગતિનો ઉપદેશ જેવી તેવી રીતે પ્રાપ્ત થતો નથી. આ સંબંધમાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી પ્રભાકરની કથા આ પ્રમાણે છે.—

વીરપુર નગરમાં ષટ્કર્મમાં તત્પર દિવાકર નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને પ્રભાકર નામે એક પુત્ર હતો. તે કીમીયાગર, જુગારી, કજીયાખોર અને સર્વ ઠેકાણે નિરંકુશ હાથીની પેઠે ઇચ્છા પ્રમાણે ભ્રમણ કરનાર હતો. તેના પિતાએ તેને આ પ્રમાણે શિખામણ આપી કે, “વત્સ ! તું વ્યસનનો ત્યાગ કર. કહ્યું છે કેઃ—

“वैरवैश्वानरव्याधि—वादव्यसनलक्षणाः
महानर्थाय जायन्ते, वकाराः पंच वर्द्धिताः ॥३॥ ”

**શબ્દાર્થ**—વૈર, વૈશ્વાનર (અગ્નિ), વ્યાધિ, વાદ અને વ્યસનરૂપ આ પાંચ વિકારો વૃદ્ધિ પમાડવાથી મહાન્ અનર્થ થાય છે. ૩.

હે વત્સ ! તું શાસ્ત્રોનું અવગાહન કર, કાવ્યરસરૂપ અમૃતનું પાન કર, કળાઓનો અભ્યાસ કર, ધર્મ કર અને પોતાના કુળનો ઉદ્ધાર કર." એવી રીતે તેના પિતાએ શિખામણ આપી તો પણ તેને સામો ઉત્તર આપ્યો કે—

" न शास्त्रेण क्षुधा याति, न च काव्यरसेन तृट् ।
एकमेवार्जनीयं तु, द्रविणं निष्कलाः कलाः ॥ ४ ॥ "

શબ્દાર્થ—શાસ્ત્રાભ્યાસથી કંઈ ક્ષુધા મટતી નથી, કાવ્યરસથી કંઇ તૃષા બુઝાતી નથી, માટે એકલા દ્રવ્યને જ ઉપાર્જન કરવું જોઇએ, બીજી કળાઓ તો ફળ વિનાની છે. ૪

આ પ્રમાણેની તેની ઉદ્ધતાઈભરેલી યુક્તિઓથી દુઃખી થએલો દિવાકર મૌન રહ્યો. પછી દિવાકરે પોતાના મૃત્યુસમયે બીજી વખત સ્નેહથી પુત્રને બોલાવી આ પ્રમાણે કહ્યું, "હે પુત્ર ! યદ્યપિ મ્હારા વચન ઉપર તને શ્રદ્ધા નથી તે પણ મ્હોરૂં સમાધિથી મૃત્યુ થાય તે માટે આ એક શ્લોક તું ગ્રહણ કર.

" कृतज्ञस्वामिसंसर्ग—मुत्तमस्त्रीपरिग्रहम् ।
कुर्वन्मित्रमलोभं च, नरो नैवावसीदति ॥ ५ ॥ "

શબ્દાર્થ—કૃતજ્ઞ સ્વામીનો સંસર્ગ, ઉત્તમ સ્ત્રીનો સંગ્રહ અને નિર્લોભી પુરુષની મૈત્રી કરનાર પુરુષ કદિ પણ દુઃખી થતો નથી. ૫ ઉપરના શ્લોકના તાત્પર્યને મળતા આ બીજા શ્લોકનો અર્થ આ પ્રમાણે છે "ઉત્તમ પુરુષોની સાથે સંગતિ કરનાર, પંડિતોની સાથે ગોષ્ઠી કરનાર, અને ઉદાર પુરુષોની સાથે મૈત્રી કરનાર પુરુષ કદિ પણ દુઃખી થતો નથી.

આ શ્લોક પ્રભાકરે પિતાના આગ્રહથી ગ્રહણ કર્યો. કેટલેક વખતે તેનો પિતા મૃત્યુ પામ્યો. પછી પ્રભાકર તે શ્લોકની પરીક્ષા કરવાના ઇરાદાથી દેશાંતર જતાં કોઈ એક ગામમાં કૃતઘ્ન અને તુચ્છ પ્રકૃતિવાળા સિંહ નામના ઠાકોરની સેવા કરવા લાગ્યો. પ્રભાકરે તેજ ઠાકોરની સૌથી અધમ દાસીનો ભાર્યા તરીકે સ્વીકાર કર્યો, અને તે જ ગામના રહેવાસી, નિર્દાક્ષિણ્ય શિરોમણિ તથા કેવળ દ્રવ્યમાં જ લુબ્ધ થએલા લોભનંદી નામે વણિકને પોતાનો મિત્ર કર્યો. એક વખતે ઉપરી રાજાએ સિંહને બોલાવવાથી તે પ્રભાકરની સાથે રાજા પાસે ગયો. પ્રભાકર રાજાને પંડિતપ્રિય સમજી આ પ્રમાણે બોલ્યો કે—મૂર્ખો મૂર્ખોની સાથે, વૃષભ વૃષભની સાથે, હરિણો હરિણોની સાથે અને સદ્બુદ્ધિવાળા સદ્બુદ્ધિવાળાની સાથે સંગતિ-

માં આવે છે, માટે મિત્રતા સમાન શીળવાળાની સાથે જ હોવી જોઇએ." પ્રભાકરની આ યુક્તિથી સંતુષ્ટ થયેલા રાજાએ ઘણા ગામો સહિત એક નગર આપવા માંડયું, પણ તે નહીં લેતાં પ્રભાકરે સિંહને અપાવ્યું.

એવી રીતે પ્રભાકરે સિંહને અનેક પ્રકારે ઉપકારો કર્યાં, દાસીને સુવર્ણનાં આભરણ વિગેરે આપ્યાં, લોભનંદીને પણ મહર્દ્ધિક બનાવ્યો. હવે સિંહ પાસે પોતાના જીવથી પણ અધિક વહાલો એક મયૂર હતો. તેનું માંસ ખાવાનો દોહદ પ્રભાકરની દાસી ભાર્યાને ગર્ભના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયો. પ્રભાકરે પિતાના આપેલા શ્લોકની પરીક્ષા માટે મયૂરને કોઇ ઠેકાણે સંતાડી બીજા મયૂરના માંસથી દોહદ પૂર્ણ કર્યો. હવે સિંહે ભોજન વખતે મયૂરની ચારે તરફ તપાસ કરતાં કોઈ પણ ઠેકાણેથી મળી આવ્યો નહીં, ત્યારે તેણે ગામમાં પડહો વગડાવ્યો કે, "જે પુરુષ મયૂરની ખબર આપશે તેને રાજા એકસો આઠ સોનામ્હોર આપશે,' એવી રીતનો પડહો સાંભલી 'મને બીજો સ્વામી મળી આવશે' એમ ધારી દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થયેલી દાસીએ રાજાને કહ્યું કે, "હે રાજન્! મેં અટકાવ્યા છતાં પણ અત્યંત વિષયાસક્તિમાં ભ્રષ્ટ થયેલા આ પ્રભાકરે મ્હારો દોહદ પૂર્ણ કરવા માટે બીજો મયૂર નહીં મળવાથી તમારા મયૂરને મારી નાંખ્યો છે." એવું દાસીનું કહેવું સાંભળી સિંહની પેઠે ક્રૂર અને ક્રોધયુક્ત થયેલા સિંહે પ્રભાકરને પકડવા સુભટો મોકલ્યાં. તે વૃત્તાંત જાણી ભયભીત થયેલો પ્રભાકર મિત્રને ઘેર ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે મિત્ર! મ્હારી રક્ષા કર! રક્ષા કર!' એમ બોલતાં પ્રભાકરને લોભનંદીએ કહ્યું કે, 'તેં રાજાનું શું નુકશાન કર્યું છે?' પ્રભાકરે કહ્યું–' મેં મ્હારી સ્ત્રી માટે રાજાનો મયૂર મારી નાંખ્યો છે.' મિત્રાધમ લોભનંદી–'સ્વામીનો દ્રોહ કરનાર તારે માટે સ્થાન કયાં છે? બળતા પુળાને પોતાના ઘરમાં કોણ નાખે?' ઇત્યાદિ બોલનાર મિત્રના ઘરમાં યાવત્ પ્રવેશ કરે છે તેટલામાં લોભનંદીએ બુમારવ કર્યો એટલે રાજાના સુભટો આવી તેને પકડી રાજા આગળ લઇ ગયા. તેને જોઇ ભ્રકુટી ચઢાવી સિંહ તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો કે, 'હે વિપ્રાધમ! મ્હારા મયૂરને આપી દે અથવા ઇષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કરી લે.' તે વખતે પ્રભાકર દયામણો થઇ બોલ્યો કે, 'હે રાજન્! તમે મ્હારા પિતા, સ્વામી અને શરણરૂપ છો તેથી તમારા આ સેવકનો એક અપરાધ ક્ષમા કરો.' એ પ્રમાણે વિનંતી કરી તો પણ અધમ પ્રકૃતિને લીધે તેને મારી નાંખવાને સુભટોને સોંપી દીધો. તેઓએ તેનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરવાની તૈયારી કરી તેટલામાં પ્રભાકરે યથાર્થ સ્વરૂપ નિવેદન કરી મયૂર સોંપી દીધો. તે પછી પ્રભાકર બોલ્યો કે, 'પિતાનું વચન દેવ સમાન કહેલું

છે, જેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી મને તત્કાળ આવું ફળ પ્રાપ્ત થયું.' આ પ્રમાણે કહી સિંહની રજા લઇ પ્રભાકર આગળ ચાલ્યો. રસ્તામાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે

" वरं विहर्त्तुं सह पन्नगैर्भवेच्छठात्मभिर्वा रिपुभिः सहोषितम् ।
अधर्मयुक्तैश्चपलैरपण्डितैर्न पापमित्रैः सह वर्त्तितुं क्षमम् ॥६॥
इहैव हन्युर्भुजगा हि रोषिता, धृताऽसयश्छिद्रमपेक्ष्य वाऽरयः ।
असत्प्रवृत्तेन जनेन सङ्गतः, परत्र चैवेह च हन्यते जनः ॥७॥
नृणां मृत्युरपि श्रेयान्, पण्डितेन सह ध्रुवम् ।
न राज्यमपि मूर्खेण, लोकद्वयविनाशिना ॥८॥ "

**શબ્દાર્થ**:—સર્પોની સાથે વિચરવું અને શઠ પુરુષો તથા શત્રુઓની સાથે વાસ કરવો સારો છે, પણ ધર્મહીન, ચપળ, મૂર્ખ અને પાપી મિત્રોની સાથે વર્ત્તન કરવું યોગ્ય નથી. ૬. ગુસ્સે થયેલા સર્પો અને ખડ્ગને ધારણ કરનાર શત્રુઓ તો છિદ્રને જોઇ આ લોકમાં જ હણનારા થાય છે; પણ અસત્પ્રવૃત્તિવાળા પુરુષની સાથે સંગતિ કરનાર પુરુષ ઉભય લોકમાં હણાય છે. ૭. પંડિતની સાથે રહેતાં મનુષ્યોનું મરણ થાય તે પણ ખરેખર કલ્યાણકારી છે; પરંતુ ઉભય લોકનો નાશ કરનાર મૂર્ખની સાથે રહેતા રાજ્ય હોય તે પણ સારું નથી. ૮

અનુક્રમે પ્રભાકર **સુંદરપુર**માં ગયો. ત્યાં **હેમરથ** નામે રાજા હતો. તેને કુવ્યસનો ત્યાગ કરનાર, કૃતજ્ઞ, વિદ્વાન્પ્રિય અને લોકોનો પ્રેમ સંપાદન કરવામાં કુશળ એવો **ગુણસુંદર** નામે પુત્ર હતો. શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવામાં તત્પર થયેલા તેને પ્રભાકરે નગરની બહાર જોયો. તેની પાસે જઇ પ્રભાકરે વિનયપૂર્વક પ્રણામ કર્યો. તે જોઈ કુમારે પણ પ્રસન્ન દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવારૂપ પૂજાથી પ્રભાકરની પૂજા કરી. કહ્યું છે કે:—

" प्रसन्ना दृग् मनः शु , ललिता वाग् नतं शिरः ।
सहजार्थिष्वियं पूजा, विनापि विभवं सताम् ॥९॥ "

**શબ્દાર્થ**:—પ્રસન્ન દૃષ્ટિ, નિર્મળ અંતઃકરણ, સુંદર વાણી અને નમ્રીભૂત મસ્તક એ સત્પુરુષોની અર્થિપુરુષોને વિષે સંપત્તિ વગરની સ્વાભાવિક પૂજા ગણાય છે. ૯

કુમારના સ્નેહ યુક્ત આલાપ વિગેરે જોઇ પ્રભાકર વિચાર કરવા લાગ્યો કે—'અહો! આ કુમારની નિર્મળ મૂર્તિ, મિત અને મધુર વચન, નવીન ઔચિત્ય,

ચાતુર્યતા અને આત્માની નિર્મળતા કેવી આશ્ચર્યજનક છે! કેટલાએક પુરુષો બાલ્યાવસ્થાથી જ દ્રાક્ષની પેઠે મધુર હોય છે, કેટલાએક આમ્રવૃક્ષની પેઠે કાલાંતરે મધુરતાને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કેટલાએક તો ઇંદ્રવારણાના ફળની પેઠે વિપાકથી (પાકવાથી) કદિ પણ મધુર થતા નથી, અને જ્યાં આકૃતિ હોય ત્યાં ગુણો વાસ કરી રહે છે.' એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પ્રભાકર તેની સેવા કરવા લાગ્યો, તેથી કુમારે તેને રહેવા નગરની અંદર એક મકાન અપાવ્યું. પછી પ્રભાકરે ઉત્તમ સ્વભાવવાળી, સ્થિરતાવાળી અને વિનયાદિક ગુણવાળી એક બ્રાહ્મણીને પોતાની ભાર્યા કરી, તથા મહાન ધનાઢ્ય, પરોપકારરૂપ વ્રતને ધારણ કરનાર અને પુરજનોમાં મુખ્ય એવા વસંત નામના વણિકને મિત્ર કર્યો. અનુક્રમે પિતા મરણ પામતાં ગુણસુંદર રાજા થયો અને સર્વ કાર્ય કરવામાં સમર્થ પ્રભાકર મંત્રી થયો. એક વખત અશ્વના વેપારીઓએ બે જાતિવંત ઘોડાઓ રાજાને ભેટ કર્યા. તે ઉત્તમ લક્ષણવાળા હતા, પરંતુ વિપરીત શિક્ષાને પામેલા હતા. તે બીના જાણ બહાર હોવાને લીધે રાજા અને મંત્રી બન્ને ઘોડા ઉપર આરૂઢ થઈ નગરની બહાર જઈ અશ્વો ખેલાવવાના સ્થાનમાં અશ્વોને ખેલાવી વેગ જાણવાની ઈચ્છાથી તે બન્નેએ અશ્વોને ચાબુકનો પ્રહાર કર્યો તેથી તે બન્ને એટલા તો વેગથી ચાલી નિકળ્યા કે કોઈ પણ તેઓની ગતિને પહોંચી શકે નહીં. અનુક્રમે વનમાં આમળાંના વૃક્ષ નીચેથી પસાર થતા નિશાનબાજ મંત્રીએ ત્રણ આમળાં ગ્રહણ કરી લીધાં. પછી તેમણે લગામો મૂકી દીધી એટલે એકદમ બન્ને અશ્વો ઊભા રહ્યા. આ વખતે રાજાને તૃષા લાગી હતી તેથી મંત્રીએ એક આમળું આપ્યું. ક્ષણવારમાં અતિ તૃષાતુર થયેલા રાજાને બીજું અને ત્રીજું આમળું આપ્યું. એવી રીતે ત્રણ આમળાથી કાળક્ષેપ કરતાં સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. પછી સ્વસ્થ થઈ નગરને વિષે આવી પહોંચ્યા.

હવે ગુણસુંદર રાજાને એક પાંચ વર્ષનો પુત્ર હતો તે બાળ હરિણને સાથે લઇ હમેશાં મંત્રીના મકાનમાં ક્રીડા કરવા આવતો હતો. એક વખતે મંત્રીએ રાજાની પરીક્ષા કરવા માટે કુમારને સંતાડી દીધો. રાજાએ ભોજન વખતે કુમારની સર્વ ઠેકાણે તપાસ કરાવી પરંતુ કોઈ પણ ઠેકાણેથી તે મળી આવ્યો નહીં, તેથી ભ્રમિત થયેલાની પેઠે રાજા સ્થિર થઈ ગયો, અને રાજાનો સઘળો પરિવાર પણ શ્યામમુખ બની ગયો. આ અરસામાં કોઇએ શંકા કરી કહ્યું કે "કુમાર મંત્રીને ઘેર ગયો હતો." તેથી સર્વ લોકોના ચિત્તમાં મંત્રી ઉપર શંકા થઇ આવી. મંત્રી પણ રાજસભામાં ગયો ન હતો તેથી તેની ભાર્યા બોલી કે "હે સ્વામિન્! આજે રાજસભામાં કેમ ગયા નથી?" મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે "હે પ્રિયે! હું રાજાને

મુખ દેખાડવાને સમર્થ નથી; કારણ કે આજે મેં રાજકુમારને મારી નાંખ્યો છે.” ભાર્યાએ કહ્યું કે “ હે નાથ! એ શું ? ” મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે “ ગઈ કાલે તેં કહ્યું હતું કે ‘ ગર્ભના પ્રભાવથી આ રાજાનો પુત્ર શત્રુની પેઠે મ્હારા નેત્રોને દાહ ઉત્પન્ન કરે છે,’ તેથી મેં તારી ચિત્તની સમાધિ માટે તેને મારી નાખ્યો છે.” તે પછી ચિત્તમાં બળાપો કરતી મંત્રીપત્ની એકદમ વસંત મિત્રને ઘેર જઈ તેને સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. મિત્ર અત્યંત કૃતજ્ઞ હોવાથી ‘ આ વાતમાં કાંઈ નથી, હું પોતે જ રાજાને ભેગો થઈશ.” એવી રીતે મંત્રી પત્નીને આશ્વાસન આપી પોતે રાજા પાસે ગયો, અને રાજાને વિનતિ કરી કે “ હે દેવ! આ બાબતમાં મંત્રીનો બીલકુલ અપરાધ નથી. કિંતુ આ વિષયમાં મારો પોતાનો જ અપરાધ છે” એવી રીતે યુક્તિથી કાંઈક બોલે છે તેટલામાં મંત્રીની પત્ની પણ આવી પહોંચી અને તેણે જણાવ્યું કે ‘ મારો દોહદ પૂર્ણ કરવા માટે આ બીના બનેલી છે.” તે પછી મંત્રી પણ આવી પહોંચ્યો અને કંપાયમાન શરીરવાળા તેણે વિનંતિ કરી કે “ હે રાજન્! મ્હારા દુઃખથી દુઃખી થયેલો વસંત અને મ્હારી પત્ની પોતાનો અપરાધ જાહેર કરે છે, પરંતુ સઘળો અપરાધ મ્હારો જ છે, તેથી મ્હારા પ્રાણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.” તે પછી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘ આ મંત્રી બધી રીતે મ્હારૂં હિત કરનાર અને આમળાં આપી મને જીવિત-દાન આપનાર છે.’ એમ વિચારી રાજાએ લોક સમક્ષ મંત્રીને કહ્યું કે “ હે મિત્ર! તે વખતે જો ત્હેં મને આમળાનાં ફળ ન આપ્યાં હોત તો હું કયાંથી? આ રાજ્ય કયાંથી? પુત્ર કયાંથી અને પરિવાર કયાંથી હોત?’ મંત્રીએ કહ્યું કે, “ હે સ્વામિન્! આમ કહેવાથી તમારી કૃતજ્ઞતા પ્રગટ થાય છે, પણ તમારા પુત્રરૂપી રત્નનો નાશ કરનાર મને તો દંડ આપવો જોઈએ.” ત્યારે રાજાએ કહ્યું, “ જો એમ છે તો ત્રણ આમળામાંથી એક આમળું બળી ગયું.’ એટલે મંત્રી બોલ્યો કે, “ હે દેવ! હે સર્વ ગુણાધાર! જો એ પ્રમાણે છે તો ત્રણ આમળાં રહેવા દો અને તમે કુમારની સાથે ચિરકાળ સુધી રાજ્ય કરો.” એમ બોલી કુમારને લાવી રાજાને અર્પણ કર્યો. તે અવસરે કુમારને જોઈ સર્વને આનંદ થયો. ‘ હે મંત્રિન્! આ શું?’ એમ રાજાએ પૂછયું એટલે મંત્રીએ પિતાના આદેશથી લઈને પોતાનું સંપૂર્ણ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તેના આ સ્વરૂપને જાણી લજ્જા પામેલા રાજાએ મંત્રીને અર્દ્ધાસન ઉપર બેસાડી કહ્યું કે ‘ હે મંત્રિન્! મેં જે અમૂલ્ય આમળાંની પુત્ર સમાન તુલના કરી તે સહન કરવું.” ઈત્યાદિ પ્રીતિયુક્ત વાક્યોથી પ્રભાકરને ખુશી કર્યો. પછી ઉત્તમ સ્વામી વિગેરેની પરીક્ષા જેણે કરી છે એવા પ્રભાકર

મંત્રીએ રાજા સાથે રહી ચિરકાળ રાજ્યનું પાલન કર્યું. હવે ગ્રંથકાર આ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશ દ્વારા સજ્જનનો સંગ કરવા આગ્રહ કરે છે.

" प्रभाकरस्यैत्र समीक्ष्य साक्षात्फलानि सङ्गास्सदसज्जनानाम् ।
विवेकिना सौख्यगुणाद्यवाप्त्यै, कार्यः सदा सज्जनसङ्गरङ्गः ॥१०॥ "

શબ્દાર્થ—વિવેકી મનુષ્યે સજ્જન તથા દુર્જનના સંગથી જે ફળો પ્રાપ્ત થાય છે તેને પ્રભાકરની પેઠે સાક્ષાત્ જોઇ સુખ અને ગુણ વિગેરેને મેળવવા માટે હમેશાં સજ્જનનો સંગ કરવો ઉચિત છે. ૧૦

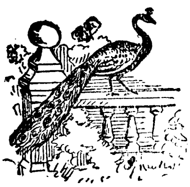

## नवम गुण वर्णन.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ "માતાપિતાની પૂજા કરવા"રૂપ નવમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

**"मातापित्रोश्च पूजकः"**-ગૃહસ્થોએ માતાપિતાની પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સાયંકાળે પ્રણામાદિકવડેકરી પૂજા કરનાર થવું જોઈએ. કહ્યું છે કેઃ—

> "मातृपित्रादिवृद्धानां, नमस्कारं करोति यः ।
> तीर्थयात्राफलं तस्य, तत्कार्योऽसौ दिने दिने ॥ १ ॥"

**શબ્દાર્થ**—જે પુરુષ માતાપિતા તથા વડીલ વર્ગને નમસ્કાર કરે છે, તેને તીર્થયાત્રા જેટલું ફળ થાય છે, તે હેતુથી તેમને નિરંતર નમસ્કાર કરવો જોઈએ. ૧

**ભાવાર્થ**—પૂજ્ય વર્ગમાં અગ્રેસર માતા પિતા છે. જેમ દેવપૂજા ત્રણ વાર કરવાની શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા છે, તેમ માતાપિતા, વડીલ બંધુ વર્ગ અને વૃદ્ધ કુટુંબ વર્ગ વિગેરેને પણ દિવસમાં ત્રણ વાર નમસ્કાર કરવાની આજ્ઞા છે, માટે તેમને હંમેશાં નમસ્કાર કરવો જોઈએ. જે પુરુષો પોતાના પરોપકારી પૂજ્ય વર્ગની અવગણના કરે છે તે કદિ પણ ધર્મ અંગીકાર કરવાને લાયક થતો નથી. જે માતાપિતાએ આપણા ઉપર અગાધ ઉપકાર કરેલો છે તેનો બદલો કોઈપણ રીતે વાળી શકાતો નથી. તેને માટે જૈનાગમમાં જણાવેલી બીના આજ ગુણમાં આગળ જણાવેલી છે, તેથી અહીંયાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે-માતાપિતાનું પૂજન કરનાર ઘેર બેઠાં તીર્થયાત્રાનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે; માટે હમેશાં ત્રણ વાર ન બની શકે તો પ્રાતઃકાળમાં તો માતાપિતા વિગેરે પૂજ્ય વર્ગને ધર્મ જિજ્ઞાસુ પુરુષોએ અવશ્ય નમસ્કાર કરવા ચૂકવું નહીં. સાંપ્રત કાળમાં ગુજરાત દેશમાં માતાપિતાને નમસ્કાર કરવારૂપ પ્રચાર બહુધા લુપ્ત થઈ ગયો છે, પરંતુ આ પ્રચાર દક્ષિણ, મારવાડ અને પંજાબ વિગેરે દેશોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે પણ જેવી રીતે શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે તેવી રીતે શ્રદ્ધા અને વિનયપૂર્વક જોવામાં આવતો નથી. તો

જેને શ્રાવક ધર્મને યોગ્ય થવું હોય તેણે શાસ્ત્રકારના ફરમાન મુજબ માતાપિતાદિક પૂજ્ય વર્ગનું નમસ્કારરૂપ પૂજન અવશ્ય કરવું જોઇએ. 'માતાપિતાને નિરંતર નમસ્કાર કરનાર,' એ વિશેષણથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેઓની આજ્ઞાનો ભંગ તો કરી શકાય જ નહીં, કારણ કે વૃદ્ધોની આજ્ઞાનુસાર વર્ત્તન કરવું તેને જ આગળ ઉપર શાસ્ત્રકારે પૂજન કહેલું છે.

કેટલાએક કુપુત્રો સહેજ વાતમાં માતાપિતાની સામે થઈ તેમનાં હિતકારી અને અમૂલ્ય વચનોની આવજ્ઞા કરે છે. તેમનું નમસ્કાર અને આજ્ઞાપાલનરૂપ પૂજન તો દૂર રહ્યું, પણ અવસર આવે તેમના શરીર ઉપર પ્રહાર કરતાં પણ અચકાતા નથી. આવા જીવો પ્રાયે કરી ધર્મને અયોગ્ય હોય છે, અને તે પરલોકમાં જરૂર દુર્ગતિને આધીન થાય છે, તો વિવેકી પુરુષોએ માતાપિતાની અવજ્ઞા કરનાર અધમ પુરુષનો સંસર્ગ પણ કરવો વ્યાજબી નથી. કોઈ કારણસર અથવા અજ્ઞાનતાને લીધે માતાપિતાની પ્રકૃતિ દુઃસહ્ય હોય તો પણ ઉત્તમ પુત્રોએ તો તેમની નમસ્કારાદિ પૂજા કરી:જેવી રીતે તેમના ચિત્તને સમાધિ રહે તેવી રીને વર્ત્તન કરવું એ ઉચિત છે. 'આ માતાપિતાનો ભક્ત છે' એમ લોકોને બતાવવા ખાતર નહીં, પણ અંતઃકરણની ખરી ભક્તિથી પૂજ્યવર્ગની પૂજામાં જોડાવું જોઇએ; કારણ કે પ્રાણી માત્રને સંસારમાંથી તારનાર સ્થાવર અને જંગમ એમ બે તીર્થો કહ્યાં છે; તેમાં સ્થાવર તીર્થોની સાથે માતાપિતાની સામ્યતા બતાવી છે. જો કે ગ્રંથકર્ત્તાએ સ્મૃતિ, પુરાણાદિકનાં વચનો ટાંકી માતાપિતાને સ્થાવર તીર્થોથી પણ અધિક શ્રેષ્ઠ બતાવ્યા છે, તો પણ ઉપરનો શ્લોક જોતાં માતાપિતાની શત્રુંજયાદિ તીર્થોની સાથે સામ્યતા બતાવી છે તેની તો કોઇ પણ ના કહી શકે તેમ નથી. આ ઠેકાણે તાત્પર્ય એવો છે કે, જે પુરુષ હમેશાં માતાપિતાની નમસ્કારરૂપ પૂજા કરનાર હોય છે તે જ પુરુષ વિધિપૂર્વક તીર્થયાત્રા અને તીર્થોનું બહુમાન વિગેરે કરી શકે છે, માટે માતાપિતાના પૂજક થઇ હમેશાં તીર્થયાત્રા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થવું જોઇએ.

વળી તેમને પરલોકમાં હિતકારી અનુષ્ઠાનને વિષે જોડવાથી, આ લોક તથા પરલોકના સંપૂર્ણ વ્યાપારોની અંદર તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી, ઉત્તમ વર્ણ અને ગંધયુક્ત પુષ્પ તથા ફળ વિગેરે વસ્તુની ભેટ મૂકવાથી અને નવીન અન્ન તથા વસ્ત્રાદિ તેમના ઉપભોગમાં આવ્યા પછી ઉપયોગમાં લેવાથી માતાપિતાની પૂજા થાય છે. આથી વિપરીત કરવું તે અનુચિત છે. "माताપितरौ"

એ વાક્યમાં द्वंद्व समास થયેલો છે. તેથી मातृ શબ્દમાં आ ઉમેરાય છે, અને પિતાથી માતા વિશેષ પૂજનિક હોવાથી माता શબ્દનો પૂર્વમાં નિપાત કર્યો છે. જે કારણથી મનુ કહે છે કેઃ—

उपाध्यायाद्दशाचार्य, आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितुर्माता, गौरवेणाऽतिरिच्यते ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—દશ ઉપાધ્યાય કરતાં એક આચાર્ય, સો આચાર્ય કરતાં એક પિતા અને હજાર પિતા કરતાં એક માતા ગૌરવતામાં અધિક છે. ૨

વળી અડસઠ તીર્થો, તેત્રીશ ક્રોડ દેવતા અને અઠ્યાશી હજાર ઋષિઓ માતાના ચરણમાં વસે છે. વડીલો પતિત થયા હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે પરંતુ માતા ગર્ભ ધારણ અને પોષણ કરવાથી વિશેષ ઉપકારી છે, માટે માતાનો કદિ પણ ત્યાગ કરવો નહિ. હે ભારત ! સ્મૃતિઓમાં જે અડસઠ તીર્થો કહ્યાં છે તેનાથી ગંગા શ્રેષ્ઠ છે, અને માતા તેનાથી પણ અધિક શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. શ્રાદ્ધના અધિકારમાં પ્રથમ માતાનું, તે પછી પિતાનું અને તે પછી માતામહ વિગેરેનું શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વૃદ્ધના શ્રાદ્ધ કરવામાં ક્રમ બતાવ્યો છે. વળી કહ્યું છે કેઃ—

" आस्तन्यपानाज्जननी पशूना—मादारमावधि चाधमानाम् ।
आगेहकर्मावधि मध्यमाना–माजीवितात्तीर्थमिवोत्तमानाम ॥ ३ ॥"

**શબ્દાર્થ**—પશુઓને જ્યાં સુધી સ્તન્યપાન કરાવે ત્યાંસુધી, અધમ પુરુષોને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી, મધ્યમ પુરુષોને ઘરનું કામ કરે ત્યાંસુધી અને ઉત્તમ પુરુષોને જ્યાં સુધી જીવે ત્યાંસુધી માતા તીર્થરૂપ છે. ૩ વળી આગમમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

"तिण्हं दुप्पडिआरं समणाउ सो तं जहा अम्मापिउणो भट्टिदायगस्स धम्मारियस्स " ઇત્યાદિ હે શ્રમણ ! હે આયુષ્યમાન્ ! માતાપિતા, સ્વામી અને ધર્માચાર્ય એ ત્રણ જણનો બદલો દુઃખે કરી વાળી શકાય છે. તેમાં કોઇ કુલીન પુરુષ હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં માતા–પિતાના શરીરને શતપાક તથા સહસ્રપાક તેલથી મર્દન કરી, સુગંધીવાળા ચૂર્ણથી ઉદ્વર્ત્તન કરી, ગંધોદક, ઉષ્ણોદક અને શીતોદક એ ત્રણ પ્રકારના જળથી સ્નાન કરાવી, સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત કરી, અઢાર પ્રકારના વ્યંજન ( શાક, દાળ ) વિગેરે યુક્ત અને મનોજ્ઞ તથા તપેલી વિગેરેમાં

રાંધવાથી બરોબર પરિપકવ થયેલું ભોજન જમાડી જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી માતાપિતાને પોતાની પીઠ ઉપર ઉપાડીને ફરે તો પણ માતાપિતાનો પ્રત્યુપકાર થતો નથી, અર્થાત્ માતાપિતાના ઉપકારનો બદલો વળતો નથી. વળી જો તે કુલીન પુરુષ માતાપિતાને ધર્મ સંભળાવી ધર્મનો બોધ કરી અને ધર્મના ભેદો સમજાવી કેવળજ્ઞાનીના કથન કરેલા ધર્મમાં સ્થાપન કરે તો માતાપિતાના ઉપકારનો બદલો વળે. ( સ્વામીસેવાના સંબંધમાં પણ ઉપરની માફક યથાયોગ્ય જાણી લેવું. )

વળી કોઇ સુગુણ પુરુષ ઉત્તમ ગુણવાળા સાધુ અથવા શ્રાવક પાસેથી શાસ્ત્રાનુસાર ધર્મ સંબંધી ઉત્તમ વાકય શ્રવણ કરી તથા મનથી ધારણ કરી તથા આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં મરણ પામી કોઇ પણ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે તે દેવ પોતાના ધર્માચાર્યને દુર્ભિક્ષ દેશથી સુભિક્ષ દેશમાં લાવીને મૂકે, છાયા તથા જળ રહિત અરણ્યમાંથી સુપ્રદેશમાં લાવી મૂકે અને લાંબા કાળના વ્યાધિથી આકુળવ્યાકુળ થયેલાને રોગ રહિત કરે તોપણ તેમનો પ્રત્યુપકાર થતો નથી, પરંતુ જો તે સુગુણ પુરુષ પોતાના ધર્માચાર્યને કેવળજ્ઞાનીના કથન કરેલા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા જોઇ વારંવાર ધર્મ સંભળાવી, ધર્મનો બોધ કરાવી અને ધર્મના બીજા ભેદો સમજાવી કેવળજ્ઞાનીના પ્રરૂપેલા ધર્મમાં સ્થાપન કરે તો ધર્માચાર્યના ઉપકારનો બદલો સારી રીતે વળે છે. તે જ કારણથી ત્રિભુવનગુરુ અને કેવળજ્ઞાનદિવાકર શ્રીમાન્ વીર વિભુ પોતાના બ્રાહ્મણ માતાપિતાને પ્રતિબોધ કરવા માટે બ્રાહ્મણકુંડ ગામના ઉપવનમાં પધાર્યા હતા. તે સાંભળી તેમને વંદન કરવા માટે દેવનંદા અને ઋષભદત્તનું ત્યાં આગમન થયું હતું. તે અવસરે શ્રીમન્મહાવીરસ્વામીનું દર્શન થતાં જ દેવાનંદાના સ્તનમાંથી દૂધની ધારા છૂટી તે જોઇ ઇંદ્રાદિક દેવોની સભાની અંદર શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, "હે ભગવન્! આમ થવાનું શું કારણ હશે?" તેમણે જણાવ્યું કે "હે ગૌતમ! આ દેવાનંદા પ્રથમની મારી માતા છે." શ્રી ગૌતમસ્વામીએ બીજી વાર પૂછયું કે "હે ભગવન્! આ દેવાનંદા કેવી રીતે આપની માતા છે?" ભગવાને પોતાનું દેવાનંદાના ગર્ભમાં આગમન અને ઇંદ્રના આદેશથી હરિણગમેષિ દેવે કરેલું ગર્ભનું હરણ વિગેરે પૂર્વનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી તેમના માતાપિતાને પ્રતિબોધ થવાથી તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અનુક્રમે અગીયાર અંગનું પઠન કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા. એ જ વિષયમાં કહ્યું છે કે:—

" वीरजिणपुव्वपियरो, देवानंदा उसभदत्तो अ ।
इक्कारसंग विउणो, होऊण सिवसुहं पत्ता ॥ ४ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—" મહાવીરસ્વામીના પ્રથમનાં માતાપિતા દેવાનંદા અને ઋષભદત્ત અગીયાર અંગના જાણુ થઈ મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત થયા. ૪ "

એવી જ રીતે ભીષ્મપિતામહે માતાપિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા, તેમના મનને સમાધિ કરવા અને તેમને ખુશી રાખવા માટે પાણિગ્રહણ નહીં કરવું વિગેરે બાબતની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પ્રથમ રાજાના પુરોહિત શ્રી આર્યરક્ષિત ચૌદ વિદ્યાનું અધ્યયન કરી દશપુર નગરમાં આવ્યા, તે વખતે રાજા પ્રમુખ લોકોએ તેમનો મહોત્સવપૂર્વક નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, તે જોઇ સર્વ લોકોને આનંદ થયો, પરંતુ માતાનો હર્ષ જોવામાં ન આવતાં તેમને માતાના મનની સમાધિ માટે તેનું કારણ પૂછી, માતાની રજા લઈ, તોસલીપુત્રાચાર્યની પાસે દૃષ્ટિવાદનો અભ્યાસ કરવા માટે ગયા. ત્યાં તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અનુક્રમે પોતાના માતાપિતા ભાઈ વિગેરેને પ્રતિબોધ કર્યો. માતાપિતાના ઉપલક્ષણથી કલાચાર્ય, શ્રેષ્ઠી અને ધર્મગુરુ વિગેરેનું ગ્રહણ કરવું. કહ્યું છે કેઃ—

" माता पिता कलाचार्य, एतेषां ज्ञातयस्तथा ॥
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः सतां मतः ॥ ५ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—માતા, પિતા, કલાચાર્ય, તથા તેમના ગોત્રીય, વૃદ્ધ અને ધર્મોપદેશ આપનાર એટલાને સત્પુરુષોએ ગુરુવર્ગ માનેલો છે. કહ્યું છે કે—

"राज्ञः पत्नी गुरोः पत्नी, मित्रपत्नी तथैव च ।
श्वश्रूर्माता च माता च, पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥६॥
जनेता चोपनेता च, यश्च विद्यां प्रयच्छति ।
अन्नदाता भयत्राता, पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥७॥ "

**શબ્દાર્થ**—વળી રાજપત્ની, ગુરુપત્ની, મિત્રપત્ની, સાસુ અને પોતાની માતા એ પાંચ માતા કહેવાય છે. ૬ જન્મ આપનાર, સંસ્કાર કરનાર, વિદ્યા આપનાર, અન્ન આપનાર અને ભયથી રક્ષણ કરનાર એ પાંચ પિતા કહેવાય છે. ૭

" सहोदरः सहाध्यायी, मित्रं वा रोगपालकः ।
मार्गे वाक्यसखा यस्तु, पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ॥८॥ "

**શબ્દાર્થ**—" સહોદર, સાથે અભ્યાસ કરનાર, મિત્ર, વ્યાધિમાં રક્ષણ કરનાર અને માર્ગમાં વાતચિત કરનાર એ પાંચ ભાઈઓ કહેવાય છે. ૮ એ આદિ બીજા પણ નમસ્કારરૂપ પૂજાને યોગ્ય જાણી લેવા.

હવે ગ્રંથકર્ત્તા આ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા માતાપિતાની પૂજા કરવાનો આગ્રહ કરે છે—

**"कृतज्ञतामात्मनि संविधातुं, मनस्विना धर्ममहत्त्वहेतोः ।**
**पूजाविधौ यत्नपरेण माता-पित्रोः सदा भाव्यमिहोत्तमेन ॥९॥ "**

**શબ્દાર્થ**—આ લોકમાં પ્રશસ્ત મનવાળા ઉત્તમ પુરુષે પોતામાં કૃતજ્ઞતાનું આરોપણ કરવાના અને ધર્મની શ્રેષ્ઠતા વધારવાના હેતુથી, હમેશાં માતા-પિતાની પૂજા કરવામાં પ્રયત્ન કરવા ઉદ્યુક્ત થવું જોઇએ. ૯

# दशम गुण वर्णन

શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી નવમા ગુણનું વિવરણ પૂર્ણ કરી "ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવા "રૂપ દશમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

त्यजन्नुपप्लुतं स्थानम्—વળી ધર્મની યોગ્યતા મેળવનાર ગૃહસ્થ સ્વચક્ર, પરચક્રના વૈરથી, દુષ્કાળ, મરકી, સાત ઈતિઓ અને પ્રજાના પરસ્પર કલેશથી ઉપદ્રવવાળા ગામ કે નગરાદિક સ્થાનનો ત્યાગ કરનાર હોય. જો તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો પ્રથમ ઉપાર્જન કરેલા ધર્મ, અર્થ અને કામ વિગેરેનો નાશ હોવાથી અને નવીન ધર્મ, અર્થ, કામનું ઉપાર્જન નહીં થવાથી તેના ઉભય લોકનો નાશ થાય છે. જેમ દ્વારિકાના ઉપદ્રવ વખતે દ્વારિકાના અને વલ્લભીના ભંગ વખતે વલ્લભીના લોકોના ઉભય લોકનો નાશ થયો હતો. અથવા ધર્મ, અર્થ અને કામ વિગેરેને અડચણ કરનાર ભિલ્લપલ્લી, મ્લેચ્છગામ અને દેવગુરુની સામગ્રીથી રહિત નગરાદિકને ઉપપ્લુત કહે છે. તેવા સ્થાનમાં ધર્મ, અર્થ અને કામની ઈચ્છા રાખનાર પુરુષે વાસ કરવો નહીં, કારણ કે તેવા સ્થાનમાં રહેવાથી ચોર, સ્ત્રીલંપટ અને દુષ્ટ રાજા વિગેરેના સંસર્ગથી ધર્મ અને અર્થની હાનિ જ થાય છે. તેમજ દેવદર્શન, ગુરુનું આગમન અને સાધર્મિકના સંસર્ગ વિગેરેનો અભાવ હોવાથી નવીન ધર્માદિકનું ઉપાર્જન પણ થઈ શકતું નથી. કહ્યું છે કે—

" सद्धर्मदुर्गसुस्वामिव्यवसायजलेन्धने ।
स्वज्ञातिलोकरम्ये च देशे प्रायः सदा वसेत् ॥१॥
गुणिनः सुकृतं शौचं, प्रतिष्ठा गुणगौरवं ।
अपूर्वज्ञानलाभश्च, यत्र तत्र वसेत्सुधीः । २ ॥
यत्र देशे न सन्मानं, न बुद्धिर्न च बान्धवाः ।
न च विद्यागमः कश्चिन्न तत्र निवसेद्बुधः ॥ ३ ॥

अनायके न वास्तव्यं, न वास्यं बहुनायके ।
स्त्रीनायके न वास्तव्यं, न वास्यं बहुनायके ॥ ४ ॥

बालराज्यं भवेद्यत्र, द्वैराज्यं यत्र वा भवेत् ।
स्त्रीराज्यं मूर्खराज्यं वा, यत्र स्यात्तत्र नो वसेत् ॥ ५ ॥"

**શબ્દાર્થ**–શ્રેષ્ઠ ધર્મ, કિલ્લો, સારો સ્વામી, વેપાર, જળ, ઈંધન અને પોતાની જાતિના લોકથી મનોહર હોય એવા દેશમાં પ્રાયે કરી ધર્માર્થી પુરુષ હમેશાં વાસ કરે ॥૧॥ જે દેશમાં ગુણીજનો રહેતા હોય, પુણ્યકાર્ય થતાં હોય, પવિત્રતા હોય, માન જળવાતું હોય, ગુણોનું ગૌરવ થતું હોય અને અપૂર્વ જ્ઞાનનો લાભ થતો હોય તેવા દેશમાં બુદ્ધિમાન પુરુષ વાસ કરે. ॥૨॥ જે દેશમાં સન્માન, બુદ્ધિ, બાંધવો અને કોઈ પ્રકારની વિદ્યાની પ્રાપ્તિ ન હોય તેવા દેશમાં પંડિત પુરુષ વાસ કરે નહીં. ॥૩॥ જે દેશમાં નાયક ન હોય, બાળ નાયક હોય, સ્ત્રી નાયક હોય અને ઘણા નાયક હોય તેવા દેશમાં વાસ કરે નહીં. ॥૪॥ જે દેશમાં બાળકનું રાજ્ય હોય, જ્યાં બે રાજાઓનું ભેગું રાજ્ય હોય અને જ્યાં મૂર્ખનું રાજ્ય હોય તેવા દેશમાં વાસ કરે નહીં. ॥૫॥

આ બીનાને શાસ્ત્રકાર ઉદાહરણ આપી સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે, તે આ પ્રમાણે છે—

પદ્મપુર નગરમાં નિર્વિચાર નામે રાજા અને તેને પાષાણભેદી નામે મંત્રી હતો. એક વખતે માળવાધિપતિ શ્રી વિક્રમરાજા સ્ત્રીના રાજ્ય તરફ જતાં પદ્મપુરમાં આવી ચડ્યો અને ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યો હતો. તે એક વખતે રાજસભામાં ગયો હતો તે વખતે નિર્વિચાર રાજાની પાસે એક ચોરની માતા આ પ્રમાણે બોલી રહી હતી 'હે રાજન્! મ્હારો પુત્ર પાંચ પ્રકારના ચોરના આચારથી ચોરી કરતો હતો. તેને ધન્યશ્રેષ્ઠીના ઘરમાં ખાતર પાડતાં તૂટી પડતી ભીંતે મારી નાખ્યો છે, તેથી હું તમારી આગળ ન્યાય માગું છું.' આ વાત સાંભળી રાજાએ શ્રેષ્ઠીને બોલાવ્યો અને ચોર માર્યો વિગેરેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું કે 'તેમાં મારો શો દોષ? તે તો ભીંત ચણનારા મીસ્રીઓ જાણે' રાજાએ તેમને પણ બોલાવ્યા. તેઓએ જવાબ આપ્યો કે 'ઘર ચણતી વખતે એક વેશ્યા અમારા જોવામાં આવી અને તેના રૂપથી અમારા ચિત્તો વિહ્વળ થવાને લીધે ભીંત બરોબર જાણી શક્યા નહીં તેમાં અમારો શો દોષ?' રાજાએ વેશ્યાને બોલાવી પૂછ્યું. વેશ્યાએ જવાબ આપ્યો કે 'રસ્તામાં

જતાં મારા સામે કોઇક દિગંબર (નિર્વસ્ત્ર પુરુષ) આવ્યો તેની મને લજ્જા આવવાથી તે માર્ગ છોડી જ્યાં ભીંત ચણાતી હતી તે માર્ગથી હું ગઇ હતી.' આ વાત સાંભળી વેશ્યાને રાજાએ છોડી દીધી. પછી રાજાએ દિગંબરને બોલાવ્યો અને તેને પૂછયું પણ તે કાંઈ બોલ્યો નહીં, એટલે રૂષ્ટ થયેલા નિર્વિચાર રાજાએ તેને શૂળીએ ચઢાવવાની આજ્ઞા કરી. તે પછી કોઇએ રાજા પાસે આવી કહ્યું કે તે શૂળીમાં માતો નથી. રાજાએ આદેશ કર્યો કે શૂળી ઉપર જે માય તેને શૂળી ઉપર ચઢાવો. આ પ્રમાણે આદેશ થતાં રાજાના સાળાને શૂળી ઉપર ચઢાવી દીધો. કહ્યું છે કે—

विचारति कस्तत्त्वं, निर्विचारे नृपे सति ।
राजोक्त्या राजसालोऽपि, शूलायामधिरोपितः ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**–જ્યાં રાજા નિર્વિચાર હોય ત્યાં તત્ત્વનો વિચાર કોણ કરે? જુઓ રાજાની ઉક્તિથી રાજાના સાળાને પણ શૂળી ઉપર ચઢાવી દીધો ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે જોઇ આ નગરની પ્રજા કેવી રીતે સુખી થતી હશે.? એમ વિચાર કરતો શ્રી વિક્રમરાજા પોતાના કાર્ય માટે ચાલ્યો ગયો, આવા નગરમાં વાસ કરવો તે લાભકારક નથી. કહ્યું છે કે—

यदि वांच्छति मूर्खत्वं, वसेद्ग्रामे दिनत्रयम् ।
अपूर्वस्यागमो नास्ति, पूर्वाधीतं विनश्यति ॥ ७ ॥

तथा—

जत्थ पुरे जिणभवणं, समयविउ साहुसावया जत्थ ।
तत्थ सया वसियव्वं, पउरजलं इंधणं जत्थ ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**–જો મૂર્ખતા મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો જે ગામમાં અપૂર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી અને પૂર્વનું ભણેલું નાશ પામે છે તેવા ગામમાં ત્રણ દિવસ વાસ કરવો. ૭. વળી જ્યાં જિનેશ્વરનું મંદિર હોય, જ્યાં સિદ્ધાંતના જાણ સાધુ અને શ્રાવકો વસતા હોય અને જ્યાં પ્રચુર જળ તથા ઇંધણ મળતા હોય ત્યાં હમેશાં રહેવું જોઇએ.

કદી સાધુજનોના વિરહવાળો દેશ ઘણા ગુણવાળો હોય તો પણ ધર્માર્થી પુરુષે તેવા દેશમાં રહેવું જોઇએ નહીં. અથવા દુષ્કાળ, પરચક્રનો ઉપદ્રવ, મરકી વિગેરેને સૂચવનારા અનેક ઉત્પાતોથી પરાભવ પામેલા સ્થાનને ઉપપ્લુત કહે છે, તે આ પ્રમાણે

છે—જ્યાં દેવની મૂર્ત્તિઓ અને પર્વતો કંપતા હોય, જ્યાં દેવની મૂર્ત્તિઓ પરસેવાવાળી થતી હોય અને હાસ્ય કરતી હોય, જ્યાં નદી કોઇક વખતે રુધિર જેવા જળને વહન કરતી હોય તથા નિમિત્ત સિવાય વૃક્ષો ઉપરથી રુધિર અને ફેન વિગેરેની વૃષ્ટિ થતી હોય, જ્યાં સ્ત્રીઓને મસ્તક રહિત ધડ ઉત્પન્ન થયું હોય ત્યાં ઘોર દુષ્કાળ અને પરચક્રના ઉપદ્રવ સાથે ચતુષ્પદનો નાશ થાય. જ્યાં બે માથાં, ચાર કાન અને ચાર નેત્રવાળો બાળક ઉત્પન્ન થયો હોય તેવા દેશમાં પરચક્રનું આગમન થાય અને દુર્ભિક્ષ પડે એમ સૂચવે છે. ઇત્યાદિ સવિસ્તર જણાવી દશમા ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર ટૂંકમાં સારાંશ બતાવે છે.—

" उपद्रुतं वैरविरोधमारि—स्वचक्रमुख्यैर्नगरादि यत्स्यात् ।
न यत्र चैत्यं च सुसाधुयोगो, न तत्र धीमान् विदधीत वासम् ॥९॥ "

**શબ્દાર્થ**—જે નગરાદિક શત્રુ, વિરોધ રાખનાર, મરકી અને સ્વચક્ર વિગેરેથી ઉપદ્રવ યુક્ત હોય; અને જ્યાં જિનમંદિર તથા સારા સાધુનો યોગ ન હોય તેવા નગરાદિકમાં બુદ્ધિમાન્ પુરુષ વાસ કરે નહિ. ॥ ૯ ॥

# एकादश गुण वर्णन

**હવે** ગૃહસ્થોને 'નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ નહીં કરવારૂપ' અગિયારમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

**'अप्रवृत्तश्च गर्हिते'**—વળી દેશ, જાતિ, કુલ અને કાળ વિગેરેની અપેક્ષાએ જે નિંદિત કાર્ય હોય તેને ગર્હિત કહે છે. તેવા કાર્યમાં (ધર્મી પુરુષ) પ્રવૃત્તિ કરનાર ન હોય, તેમાં દેશગર્હિત કર્મ આ પ્રમાણે છે. સૌવીરદેશમાં કૃષિ કર્મ અને લાટ દેશમાં મદિરા ઉત્પાદન કરવાની ક્રિયા કરવી તેને દેશગર્હિત કહે છે. બ્રાહ્મણને મદિરાપાન કરવું તથા તલ, લૂણ, લાખ અને લોઢા વિગેરેનો વેપાર કરવો એ જાતિની અપેક્ષાએ નિંદિત કર્મ ગણાય છે. તથા કુળની અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણોને નિંદિત કર્મ આ પ્રમાણે છે.—

" अग्निहोत्रं गवालम्भं, संन्यासं पलपैतृकम् ।
देवराश्च सुतोत्पत्तिं, कलौ पञ्च विवर्जयेत् ॥ १ ॥ "

**શબ્દાર્થ:**—હોમ, ગાયનો વધ, સંન્યાસ, પૂર્વજોને માંસના પિંડ અને દીયરથી પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી એ પાંચ કલિયુગમાં (બ્રાહ્મણો) ત્યાગ કરે.

વળી જ્ઞાનપૂર્વક જૈનધર્મ અંગીકાર કરનાર શ્રાવકોએ પંદર કર્માદાનથી વેપાર કરવો, કાળ વખતે કે રાત્રિએ ભોજન અને અભક્ષ્ય વસ્તુનું ભક્ષણ કરવું વિગેરે શ્રાવકોને ગર્હિત કર્મ કહેવાય છે. તેવાં ગર્હિત કર્મ કરનાર શ્રાવકોનાં બીજાં પણ ધર્મકાર્યો ઉપહાસ્યને માટે થાય છે. કહ્યું છે કે—

" अनुचितकर्मारम्भः, प्रकृतिविरोधो बलीयसा स्पर्द्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो, मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ २ ॥ "

**શબ્દાર્થ:**—અયોગ્ય કર્મનો આરંભ, પ્રજાની સાથે વિરોધ, બળવાનની સાથે સ્પર્ધા અને સ્ત્રીજાતિનો વિશ્વાસ આ ચારે મૃત્યુનાં દ્વાર છે.

**ભાવાર્થ**—" अनुचितकर्मारम्भः જે કાર્ય પોતાને ઉચિત ન હોય તે કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવો તે મૃત્યુના દ્વાર સમાન છે. જેમકે મુનિપણું ગ્રહણ કરીને પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ વિગેરેમાં નિમગ્ન થવું, રેલ વગેરે વાહન દ્વારા પ્રયાણ કરવું, મંત્ર, જંત્ર, તંત્ર, ઔષધિ, કામણ, ટુમણ, વશીકરણાદિકનું કરવું, કરાવવું, ઈર્ષા, અહંકારને વશ થઈ આત્મિક કર્ત્તવ્યને ભૂલી જઈ ધર્મકાર્યને જલાંજલી આપી ગૃહસ્થોને કરવા યોગ્ય કાર્યમાં ગૃહસ્થોની સાથે ખટપટમાં ઉતરવું, એકના પક્ષમાં ઊભા રહી બીજાનો પરાજય કરવા પ્રયાસ કરવો, પોતાનો કક્કો ખરો કરવા લોકોની ખુશામત કરી પોતે ધારેલા કાર્યને પાર પાડવા નિરંતર મચ્યા રહેવું, ઉત્તમ પુરુષો ઉપર અસત્ય આક્ષેપો મૂકી તેમને જાહેરમાં હલકા પાડવા પ્રયાસ કરવો, ગુણીના ગુણો ઉપર દ્વેષ ધારણ કરી તેની નિંદા કરવામાં મચ્યા રહેવું, વીર રસની પુષ્ટિ શ્રોતાઓને પાણી ચઢાવવું, વ્યાખ્યાનમાં શૃંગારાદિક રસનું પોષણ કરી શ્રોતાઓને તદ્દમય બનાવવા, સ્રી વિગેરેની વિકથા કરી પોતાના અમૂલ્ય સમયને ગુમાવી દેવો, સ્રીઓના સંસર્ગમાં આવવું, જ્ઞાતિના ઝગડાઓમાં ભાગ લઈ તેના ફેંસલા આપવા, રાજવિરુદ્ધ કાર્યને ઉત્તેજન આપવું અને પોતાના કે પરના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનું જે મુખ્ય કાર્ય છે તેને ભૂલી જવું વિગેરે વિગેરે કાર્યો મુનિઓને અનુચિત ગણાય તેમજ ગૃહસ્થોએ પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર કરી પોતાની શકિત જોઇ જેમાં ખરેખરો આત્મલાભ સમાએલો હોય તેવા ઉચિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. અમુક વખતે અમુક કાર્ય અનુચિત ગણાય છે અને તે જ કાર્ય અમુક સંયોગોમાં બીજી વખતે ઉચિત થાય છે, તેથી અમુક કાર્યો કરતાં પહેલાં આજુબાજુના સંયોગોનો વિચાર કરી કાર્યનો આરંભ કરવો. ધર્મવિરુદ્ધ, રાજવિરુદ્ધ, દેશવિરુદ્ધ અને લોક આરંભ કરતાં પહેલાં મન સાથે વિચાર કરવામાં આવે તો કોઇ વખત પણ અનુચિત કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ આવે જ નહીં. આ સિવાયનાં ગૃહસ્થોને બીજા કયા કાર્યો અનુચિત છે તે ગ્રંથકારે જુદા જુદા ગુણોમાં પ્રસંગોપાત્ત જણાવ્યા છે તેથી અત્રે લખ્યાં નથી, પણ અનુચિત કાર્યનો આરંભ કરનાર મૃત્યુના દ્વારને પ્રાપ્ત થાય છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી પોતાના અને બીજાના આત્માનું કલ્યાણ જેમાં સમાયેલું હોય અને આ ભવ સંબંધી તથા ભવાંતર સંબંધી નાના પ્રકારની વિડંબના સહન ન કરવી પડે તેવા ઉચિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને અનુચિત કાર્યથી તો દૂર જ રહેવું જોઇએ.

**प्रकृतिविरोधः**—પ્રજાવર્ગની સાથે વિરોધ કરવો તે પણ ધર્મી પુરુષોને ઉચિત

નથી, કારણ કે ગમે તેટલી સાવચેતી છતાં પણ માણુસ જાતની ભૂલ થયા સિવાય રહેતી નથી, કારણ કે પ્રાણી માત્રને કર્મોની સાથે અનાદિનો સંબંધ છે અને તેને લઇને હમેશાં ભૂલ થવા સંભવ છે. બીજા કરતા મનુષ્ય જાત વિશેષ સમજુ છે, તોપણ અનાદિકાલના અભ્યાસને લઇને ભૂલ થતાં વાર લાગતી નથી. શ્રુતધરો જેવા મહાજ્ઞાની પુરુષો જેઓ સંસારની સંપૂર્ણ અસારતાને સારી રીતે સમજે છે, અને તેવા અસાર સંસારથી મુક્ત થવા અતિ તીવ્ર ઉપયોગથી ધર્મ-કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, છતાં પ્રમાદને વશ થઇ તેઓથી પણ ભૂલ થઇ જાય છે તો અલ્પજ્ઞોની ભૂલ થાય તેમાં નવાઇ જેવું નથી; તેથી આવી વખતે પ્રજાવર્ગ વિરોધી હોવાથી તેઓ આવી ભૂલનો લાભ લઈ ધન, આબરુ અને શરીરાદિકને અડચણ કરવા ચૂકતા નથી; તેથી પણ વધીને રાજા અને અમલદાર વર્ગના કાન ભરી ભૂલ કરનારને ખરાબ કરવા માટે બનતી કોશીશ કરી ખરાબ કરે છે, માટે પ્રજાવર્ગ કે અમુક સમુદાય સાથે વિરોધ કરવો યોગ્ય નથી. તેવો વિરોધ કરનાર-ને મૃત્યુનું દ્વાર સમીપમાં છે એમ સારી રીતે સમજવું. પ્રજાવર્ગ કે સમુદાયની સાથેનો વિરોધ તો દૂર રહો પણ એક વ્યક્તિની સાથે પણ વૈરવિરોધ રાખવો ઉચિત નથી. શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં સમરાદિત્ય જેવા મહાત્માને એક પક્ષના વિરોધને લઇને કેટલું સહન કરવું પડયું છે. આ પ્રસિદ્ધ બીના પ્રાયે કોઇથી અજાણુ નથી, માટે વિરોધ કરતાં પહેલાં આવા મહાત્મા પુરુષોનાં ચરિત્રો ધ્યાન માં લાવી સર્વથા વિરોધ કરતાં અટકવું જોઇએ, અને તેમ કરવાથી સાંસારિક ધાર્મિક કાર્યમાં પ્રજાવર્ગ અડચણકર્તા થતો નથી.

**बलीयसा स्पर्द्धा**—બળવાન સાથે હરિફાઇ કરવી તે પણ યોગ્ય નથી. કદાચ કોઇ કારણુને લઇને હરીફાઈ થઇ જાય તો નિર્બળને પોતાનો બચાવ કરતાં ઘણી અડચણુ પડે છે, તેથી જાણી જોઇને બળવાનની સાથે હરીફાઈ કરવાથી દૂર રહેવું ઘણું સારું છે. અને જો તેમ કરવામાં ન આવે તો પોતે નિર્બળ છતાં બળવાન સાથે હરીફાઇ કરનારને મૃત્યુનું દ્વાર કાંઇ દૂર નથી. જો કે મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, જ્ઞાનબળ, ધનબળ, કુટુંબબળ અને રાજબળ વિગેરે બળ ગણાય છે, તો આ બધામાં જે બળની સાથે સ્પર્દ્ધા કરીએ તેમાં સામો માણુસ વિશેષ બળ-વાન હોય તો પાછું હઠવું પડે છે અને તેની સાથે વિરોધ થાય છે. કદી કોઈ માણુસમાં શરીરબળ વધારે હોય અને ધનબળ ન હોય તો એકાદ વખતે તે શરીરબળથી ધનવાનનો પરાજય કરી શકે છે, પણ પાછળથી તે પરાભવનો બદલો લેવા ધનવાન પોતાના ધનબળથી શરીરબળવાળાને ભાડે રાખી અથવા

તો બીજી યુક્તિ કરી તેનો પરાભવ કરતાં ચૂકતો નથી, માટે પ્રથમ તો કોઇની સાથે પણ સ્પર્ધા કરવી યોગ્ય નથી, તેમાં પણ વિશેષ હોય તેની સાથે તો હરીફાઇમાં ઉતરવાથી ઘણું ખમવું પડે છે.

प्रमदाजनविश्वासः—પ્રાયે સ્ત્રીવર્ગનો કદી પણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે સ્ત્રી ગમે તેવી બુદ્ધિશાળી હોય તો પણ તેનું મન પુરુષના જેટલું ગંભીર, વિચારશીલ અને સહનશીલતાવાળું હોવાનો સંભવ થોડો છે, તેથી ધૂર્ત્ત પુરુષો તેમને અનુકૂળ લાલચ આપી હરેક રીતે ફોસલાવી-પટાવી તેના હૃદયમાં રહેલી ગુપ્ત બીનાને સહેલાઇથી મેળવી શકે છે, તેમજ તેના ઉપર થોડું પણ શારીરિક કષ્ટ આવી પડતાં પોતાના મન ઉપરનો કાબૂ ગુમાવી દે છે અને પોતાના પતિને કે સ્વજનને ગમે તેટલી હાનિકારક વાત હોય તો પણ તેવી વાતને પ્રગટ કરવામાં બીલકુલ વિચાર કરતી નથી, માટે અતિ ગુહ્ય વાત જે પ્રગટ થવાથી પોતાને, ગામને કે દેશને હાનિ થાય તેવી અથવા તો જેનાથી પોતાની આજીવિકા ચાલતી હોય તેવા વેપાર-ઉદ્યોગની ગુપ્ત વાત સ્ત્રી પાસે કદી પણ કરવી યોગ્ય નથી. ઉપર જણાવેલી બીના ઘણે ભાગે ઘણી સ્ત્રીઓનો એવો સ્વભાવ હોવાથી અત્રે લખવાની જરૂર પડી છે. નહીં તો ઐતિહાસિક નજરે જોતાં શીળવતી અને અનુપમાદેવી જેવી અનેક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને રાજકાર્યમાં સલાહ આપનારીઓ અને ગંભીર, સહનશીલ અને વિચારશીલ વિગેરે ઉત્તમ ગુણવાળીઓ જોવામાં આવે છે. ઉપરોકત બાબત માટેના ઉદાહરણો શાસ્ત્રકારોએ ઘણે ઠેકાણે આપેલાં છે તેથી તેવાં ઉદાહરણો અત્રે લખ્યાં નથી.

ઉપરોકત ગર્હિત કર્મો પ્રાયે કરી વિવેકી અને ધર્મની યોગ્યતાવાળા પુરુષો માટે છે પણ અધર્મી માટે નથી. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

" पौरोहत्यं रजनिचरितं ग्रामणीत्वं नियोगो,
माठापत्यं वितथवचनं साक्षिवादः परान्नम् ।
धर्मिद्वेषः खलजनरतिः प्राणिनां निर्दयत्वं,
माभूदेवं मम पशुपते जन्मजन्मान्तरेऽपि ॥ ३ ॥ "

શબ્દાર્થઃ—પુરોહિતપણું, રાત્રિએ (સ્વેચ્છાએ) ભ્રમણ, ગામનું નાયકપણું, અધિકારીપણું, મઠનું અધ્યક્ષપણું, અસત્ય વચન, સાક્ષિ આપવી, બીજાનું અન્ન ખાવું, ધર્મી ઉપર દ્વેષ રાખવો, દુર્જન ઉપર

પ્રેમ રાખવો અને પ્રાણીઓ ઉપર નિર્દયતા રાખવી એ સર્વે હે મહાદેવ (શિવ) ! મને દરેક જન્મમાં પ્રાપ્ત ન થાઓ. ॥ ૩ ॥

વળી ખરાબ વેપાર કરનારને આશ્રયી કોઈ સ્થળે કહ્યું છે કે:—

हस्तौ दानविवर्जितौ श्रुतिपुटौ सारस्वतद्रोहिणौ,
लंचालुञ्चितवित्तपूर्णमुदरं गर्वेण तुंगं शिरः ।
चक्षुः साधुविलोकनेन रहितं पादौ न तीर्थाध्वगौ,
भ्रातः कुक्कर मुञ्च मुञ्च सहसा निन्द्यस्य निन्द्यं वपुः ॥४॥
अधिकारात्त्रिभिर्मासैर्माठापत्यात्त्रिभिर्दिनैः ।
शीघ्रं नरकवाञ्छा चेत् दिनमेकं पुरोहितः ॥ ५ ॥
दश शूनासमश्चक्री, दश चक्रिसमो द्विजः ।
दश द्विजसमा वेश्या, दश वेश्यासमः नृपः ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**:—દાનથી રહિત બે હાથ, શાસ્ત્રદ્રોહી બે કાન, રૂશ્વતથી લૂંટેલા દ્રવ્યે ભરેલું પેટ, અહંકારથી ઊંચું થયેલું મસ્તક, સાધુના દર્શનથી પરાંમુખ નેત્રો, અને તીર્થ તરફ ગમન નહીં કરનાર પગ એવા આ તારા નિંદનીકમાં પણ નિંદનીક શરીરનો એકદમ ત્યાગ કર ॥ ૪ ॥ ત્રણ મહીનાનો અધિકાર ભોગવવાથી અને ત્રણ દિવસ મઠનું અધ્યક્ષપણું કરવાથી દુર્ગતિ થાય છે. જો આથી પણ શીઘ્ર નરકમાં જવું હોય તો એક દિવસ પુરોહિત થા. ॥ ૫ ॥ દશ કસાઈ સમાન એક કુંભાર, દશ કુંભાર સમાન એક કલાલ, દશ કલાલ સમાન એક વેશ્યા અને દશ વેશ્યા સમાન એક રાજા ગણાય છે. ॥ ૬ ॥ કહ્યું છે કે—

अकर्त्तव्यं न कर्त्तव्यं, प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
कर्त्तव्यमेव कर्त्तव्यं, प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**—કંઠ સુધી પ્રાણ આવે તો પણ જે કરવા યોગ્ય નથી તે કરવું નહીં અને કંઠ સુધી પ્રાણ આવે તો પણ જે કરવા યોગ્ય છે, તે કરવું જ.

**ભાવાર્થ**—પ્રાણીએ હમેશાં પોતાના કર્ત્તવ્યનો વિચાર કરવા યોગ્ય છે. જે અવ્યવસ્થિત ચિત્તે સ્થાનનિર્ણય કર્યા શિવાય ગતિ કરનાર કરતાં, સ્થાનનો નિર્ણય કરી તે તરફ ગતિ કરનાર માણસ પોતાના ઇચ્છિત સ્થાનને જલ્દી મેળવી શકે છે. તેવી જ રીતે હું કોણ? મારે શું કર્ત્તવ્ય છે? દેશ કાલ કયો

છે? સાનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ કોણ છે? તથા મહારું કર્ત્તવ્ય શું છે? મારું કૂળ અને જાતિ કેવી છે? કયું કર્મ કરવાથી મ્હારા આત્માને લાભ થશે ઇત્યાદિ બાબતોનો વિચાર કરી પોતાનું કર્ત્તવ્ય નક્કી કરે છે. અને જે પોતાના આરંભેલા ઉત્તમ કાર્યનો પ્રાણાંતે પણ ત્યાગ કરતા નથી તેમજ અકર્ત્તવ્યને પણ કોઇ પ્રકારે અંગીકાર કરતા નથી તે પોતાની ધારેલી નેમ શીઘ્ર પાર પાડી શકે છે. હાલ તો કર્ત્તવ્યનો વિચાર કર્યા શિવાય અજ્ઞાનથી ગતાનુગતિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં પોતાનું કર્ત્તવ્ય માને છે તેથી કર્તવ્યને બદલે અકર્ત્તવ્યને સમજી તેનો આરંભ કરવામાં આવે છે, માટે પોતાની ધારેલી નેમ પાર પડી શકતા નથી; માટે પોતે આરંભેલા ગમે તેવા કાર્યને વચ્ચમાં જ મૂકી દેવું પડે છે અને તેથી અતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ થાય છે, માટે કાર્ય કરતાં પહેલાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે વિચાર કરવો અને પછી આરંભેલા સારા કાર્યને પ્રાણાંત થતાં પણ તે કાર્યનો ત્યાગ કરવો નહીં. તેવી જ રીતે પોતાને, સ્વજનને, દેશને, જાતિને અને રાજને જે અહિતકારી કર્ત્તવ્ય હોય તેને કદી પણ અંગીકાર કરવા પ્રયાસ કરવો નહીં. આ સંબંધમાં આરોગ્યદ્વિજનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.—

ઉજ્જયિણિ નગરીમાં બાલ અવસ્થાથી જ ઘણો રોગી હોવાથી રોગ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થએલો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે સમ્યકત્વપૂર્વક અણુવ્રત વિગેરે શ્રાવકના શુદ્ધ આચારોને પાલન કરવામાં તત્પર હોવાને લઇને એક ઉત્તમ શ્રાવક હતો. તેણે રોગના પ્રતિકારની સામગ્રી પ્રાપ્ત થતી હતી તો પણ તેણે રોગને સહન કરવાનો જ આશ્રય લીધો અને વિચાર કર્યો કે—

"पुनरपि सहनीयो दुःखपाकस्त्वयायं,
न खलु भवति नाशः कर्मणां संचितानाम् ।
इति सह गणयित्वा यद्यदायाति सम्यक्,
सदसदिति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्ते ॥ ८ ॥
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ॥ ९ ॥"

**શબ્દાર્થ**—હે આત્મન્! ત્હારે આ દુઃખના ફળનું પરિણામ બીજી વખત પણ સહન કરવાનું છે. કારણ સંચિત કરેલાં કર્મનો ખરેખર ભોગવ્યા શિવાય નાશ થતો નથી. તેથી કર્મો સાથે છે એમ ગણીને જે જે

આપત્તિ આવી પડે તેને સારી રીતે સહન કર. બીજે ઠેકાણે બીજી વાર હે આત્મન્! તને સદસદ્વિવેક ક્યાં મળવાનો છે? ॥ ૮ ॥ કરેલું શુભ અથવા તો અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે, કારણ તે કર્મ ભોગવ્યા શિવાય કલ્પની સેંકડો કોટિઓ થઇ જાય તોપણ નાશ થતું નથી. ॥ ૯ ॥

એવી રીતે સહન કરનાર તે રોગ દ્વિજની ઇંદ્રે આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરી 'અહો! આ રોગ દ્વિજ મહાસત્ત્વવાળો છે. જેની પાસે રોગના અનેક પ્રત્યુપકારો પ્રાપ્ત થયેલા છે તો પણ તેની ઉપેક્ષા કરી રોગની પીડાને સહન કરે છે.' પછી આ વાતની શ્રદ્ધા ન થવાથી બે દેવતાઓ વૈદ્ય થઇ પૃથ્વી ઉપર આવી બોલ્યા કે 'હે રોગ બ્રાહ્મણ! અમે તને રોગમાંથી મુક્ત કરીએ પરંતુ રાત્રિમાં મધ, મદિરા, માંસ અને માખણનો ઉપભોગ કરવો પડશે.' એવું વૈદ્યનું કહેવું સાંભળી, સુરેંદ્રથી પણ અધિક પ્રતિષ્ઠાવાળો રોગ બ્રાહ્મણ વિચાર કરવા લાગ્યો 'કેવળ સામાન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તો પણ પુરુષને લોક અને લોકોત્તરમાં નિંદિત કર્મનો ત્યાગ કરવો તે જ પ્રતિષ્ઠાનો હેતુ છે.' કહ્યું છે કે—

" न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
अन्त्येष्वपि प्रजातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १० ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—સારા આચરણથી રહિત એવા મનુષ્યનું કુલ ઉત્તમ હોય તો પણ તેવું કુળ કાંઈ પ્રમાણભૂત થતું નથી એમ મારું માનવું છે, કેમકે ચંડાલાદિક જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલાનું કુળ અધમ છે, તો પણ તેનું આચરણ સારું હોય તો શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ॥ ૧૦ ॥

'વળી બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલાની મારી વાત જ શી? તેમાં પણ વિશેષે કરી હમણાં જૈનધર્મને અંગીકાર કરનાર મારાથી આ નિંદિત કર્મ કરવું કેમ ઉચિત ગણાય?' વળી કહ્યું છે કે—

" निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु,
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा,
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—નીતિમાં નિપુણ એવા પુરુષો નિંદા કરો અથવા તો સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મી ઈચ્છા પ્રમાણે ઘરમાં પ્રવેશ કરો અથવા જાઓ અને આજે જ

અથવા તો યુગાંતરમાં મરણ થાઓ; પરંતુ ધીર પુરુષો ન્યાય માર્ગથી એક પગલું પણ ચલાયમાન થતા નથી ॥ ૧૧ ॥ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી રોગ બ્રાહ્મણ બોલ્યો ' હે વૈદ્યો ! હું બીજાં પણ પવિત્ર ઔષધોથી રોગનો ઉપાય ઇચ્છતો નથી તો વળી સર્વ લોક અને શાસ્ત્રોથી નિંદિત અને ધર્મી પુરુષોને અયોગ્ય એવાં આ ઔષધોથી મારે શું પ્રયોજન છે ? ' વળી કહ્યું છે કે—

" मद्ये मांसे मधूनि च, नवनीते तक्रतो बहिर्नीते ।
उत्पद्यन्ते विपद्यन्ते, ससूक्ष्मा जन्तुराशयः ॥ १२ ॥

सप्तग्रामेषु यत्पापमग्निना भस्मसात्कृते ।
तदेतज्जायते पापं, मधुबिन्दुप्रभक्षणात् ॥ १३ ॥

यो ददाति मधु श्राद्धे, मोहितो धर्मलिप्सया ।
स याति नरकं घोरं, खादकैः सह लम्पटैः ॥ १४ ॥ "

શબ્દાર્થઃ—મદિરા, માંસ, મધ અને છાશથી જુદા કરેલા માખણમાં સૂક્ષ્મ એવા જંતુનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ પામે છે ॥ ૧૨ ॥ અગ્નિથી સાત ગામ બળતાં જે પાપ થાય તેટલું પાપ મધના એક બિંદુના ભક્ષણથી થાય છે. ॥ ૧૩ ॥ જે પુરુષ ધર્મની ઇચ્છાએ મોહિત થઈને શ્રાદ્ધમાં મધ આપે છે તે પુરુષ લોલુપ એવા ખાનારાઓની સાથે ઘોર નરકમાં પડે છે. ॥ ૧૪ ॥ ઈત્યાદિ રોગબ્રાહ્મણ વૈદ્યોને કહે છે, તે તે બંને વૈદ્યોએ રોગબ્રાહ્મણના સ્વજનોને તે બીના જણાવી દીધી અને તેઓએ રાજાને જણાવી. તેથી સ્વજન અને રાજાદિક સમુદાય ભેગો થયો અને તે રોગદ્વિજને શાસ્ત્રસંબંધી વાર્તાલાપવડે રોગનો ઉપાય કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા લાગ્યો. તે આ પ્રમાણે છે :—

" शरीरं धर्मसंयुक्तं रक्षणीयं प्रयत्नतः ।
शरीराच्छ्रवते धर्मः पर्वतात्सलिलं यथा ॥ १५ ॥ "

શબ્દાર્થઃ—ધર્મ સહિત શરીરનું પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવું જોઈએ, કારણ કે જો શરીરનું રક્ષણ કરવામાં ન આવે તો જેમ પર્વત ઉપરથી જળ ખરી જાય છે તેમ શરીરમાંથી ધર્મ ખરી જશે. ॥ ૧૫ ॥ ખરેખર શરીર ધર્મસાધનનું એક મુખ્ય કારણ ગણાય છે. વળી કહ્યું છે કે—

"यस्मिन् सर्वजनीनपीनमहिमा धर्मः प्रतिष्ठाङ्कतो—
यस्मिंश्चिन्तितवस्तुसिद्धिसुखतः सोऽर्थः समर्थः स्थितः ।
यस्मिन्काममहोदयौ शमरसनगराभिरामोदयौ
सोऽयं सर्वगुणालयो विजयते पिण्डः करण्डो धियाम् ॥१६॥"

**શબ્દાર્થ**:—જે શરીરમાં સર્વ જનોને હિતકારી અને પુષ્ટ મહિમાવાળો ધર્મ પ્રતિષ્ઠાને પામ્યો છે, જે શરીરમાં મનવાંચ્છિત વસ્તુની સિદ્ધિના સુખને આપનાર અર્થ સમર્થપણે રહેલો છે, અને જે શરીરમાં શમરસ અને આકૃતિથી સૌંદર્યતાના ઉદયવાળા કામ અને મોક્ષ રહેલા છે તેવા સર્વ ગુણોનું સ્થાન રૂપ અને બુદ્ધિઓના કરંડીઆરૂપ શરીર વિજય પામે છે. ॥ ૧૬ ॥

એવી રીતે રાજા વિગેરેથી રોગબ્રાહ્મણને કહેવામાં આવ્યું તો પણ તે ધર્મમાં દૃઢ હોવાથી શરીર વિગેરેની અભિલાષાનો ત્યાગ કરી, મોક્ષના સુખનો જ અભિલાષી થયો. કહ્યું છે કેઃ—

"जं अज्जसुहं भविणो, संभरणीयं तवं भवेकल्लं ।
मग्गंति निरुवसग्गं, अवयग्गसुहं बुहा तेण ॥ १७ ॥"

**શબ્દાર્થ**:—ભવ્ય જીવોને જે સુખ આજ છે, તે સુખ આવતી કાલે યાદ કરવા લાયક થાય છે. તે કારણથી પંડિત પુરુષો ઉપદ્રવ રહિત મોક્ષસુખની ગવેષણા કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

**ભાવાર્થ**:—'जं अज्जसुहं भविणो'—જે સુખ ભવ્ય પ્રાણીને આજ હોય છે તે સુખ આવતી કાલે માત્ર સંભારવારૂપ જ થાય છે. એટલે કે સુખનો અનુભવ કિંચિત્ માત્ર આત્માને જે ક્ષણે થાય છે તેની બીજી ક્ષણે તે અનુભવ નષ્ટ થાય છે. પછીથી માત્ર સ્મૃતિનો વિષય રહે છે. જગતમાં સુખ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુને લઈને નથી પણ મનની માન્યતાને લઈને છે. જો વસ્તુને લઇને સુખ હોત તો તે ચિરસ્થાયી ગણાત, કારણ કે વસ્તુની અમુક સ્થિતિ હોય છે, તેટલી સ્થિતિ સુધી સુખ કાયમ રહેવું જોઇએ, પરંતુ તેમ દેખાતું નથી. જ્યારે દેશાંતરથી ઘણે કાળે પુત્રાદિકનું આગમન થાય છે ત્યારે જે આનંદ થાય છે તે આનંદ ત્યારપછીના સમયમાં રહેતો નથી. જુઓ, પુત્રરૂપ હર્ષનું કારણ વિદ્યમાન છતાં આનંદમાં ફેર પડી જાય છે. એટલે કે આવી માન્યતાવાળા સુખોમાં મોહ પામવા જેવું નથી, કારણ કે માન્યતાવાળા સુખમાં સાંસારિક ઉપાધીને લઇને તે સુખ દુઃખરૂપ થઈ

જાય છે, માટે તત્ત્વાદિકના જાણ એવા પંડિત પુરુષો હમેશાં અવ્યાબાધ અક્ષય એવા મોક્ષસુખની ઈચ્છા રાખે છે. મોક્ષનું સુખ અવર્ણનીય છે, વચનાતીત છે, આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ છે, એમ અનુભવ થાય છે જ્યારે વિભાવને મૂકીને એક ક્ષણવાર પણ આત્મામાં રમણતા થાય છે, ત્યારે તે જીવન દશાનું સુખ અહીંયાં પણ અનુભવાય છે, માટે વિભાવ એટલે પુદ્ગલ (વિષય) જન્ય સુખ તેવા સુખની કોઈ પણ પ્રકારે ઈચ્છા દૂર કરી કર્મથી આચ્છાદિત થએલા આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરવા માટે શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ હમેશાં લક્ષ આપવું.

તે પછી રોગ બ્રાહ્મણે શરીર અને અર્થની પીડાનું વૃત્તાંત કહ્યું કે—

आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि ।
आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—આપત્તિને માટે ધનનું, ધનથી સ્ત્રીઓનું અને ધન તથા સ્ત્રીઓથી આત્માનું નિરંતર રક્ષણ કરવું. ॥ ૧૮ ॥

**ભાવાર્થ**—'**आपदर्थे धनं रक्षेत्**' ધર્મની સહાયથી જ્યારે ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે માણસ ધર્મ અને પોતાના કર્ત્તવ્યને ભૂલી જાય છે. અને વિચાર કરે છે કે આવી જ રીતે ધનની પ્રાપ્તિ હમેશાં થયાં કરશે એમ કલ્પના કરી પ્રાપ્ત થયેલા ધનનો આંખ મીચીને વ્યય કરે છે. વખતે લોભને લઇને પ્રાપ્ત થએલું સઘળું ધન વ્યાપારમાં રોકી દે છે, તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, પોતાનું મેળવેલું પણ ધન જતું રહે છે, અને પોતે આપત્તિમાં આવી પડે છે; તેથી આપત્તિમાં બચાવ માટે ધન કેવી રીતે વધારવું તથા તેની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરવી વિગેરે આ શાસ્ત્રકારે પોતે જ આગળ જણાવ્યું છે. અત્રે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે-ભવિષ્યકાલની આપત્તિનો વિચાર કરી તેને માટે આવકમાંથી અમુક હિસ્સો અવશ્ય બચાવી રાખવો જોઇએ.

'**दारान् रक्षेद्धनैरपि**' જો સ્ત્રી ઉપર આપત્તિ આવે તો તે વખતે ધનનો વ્યય કરી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. આ સંબંધમાં હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે ગેરસમજને લઇને ઊલટો પ્રચાર ચાલે છે. એટલે કે જેઓને સરલતાથી કન્યા મળી શકે છે તેઓ પોતાની સ્ત્રી રોગાદિકથી પીડાતી હોય, તો પણ જેવી જોઈએ તેવી સારવાર કરવામાં શિથિલ બની ધનવ્યય કરવામાં કંજુસાઈ કરે છે, અને તેથી પોતાના પતિ તરફની બેદરકારી જોઈ રોગગ્રસ્ત સ્ત્રી હંમેશાં ચિંતાતુર બની જાય છે, અને તેની સમાધિ નાશ પામે છે; તેથી તેનો આ ભવ શ્વસુર પક્ષનો અનાદર જોઈ ખેદરૂપ

થાય છે, તેથી તેનું સમાધિથી મરણ થતું નથી. પરભવ પણ પ્રાયે બગડે છે, તો હરેક રીતે સ્ત્રી ઉપર આવી પડતી આપત્તિનું નિવારણ કરવા ધનવ્યય ઉપર લક્ષ નહીં આપતા બુદ્ધિમાન્ પુરુષોએ તેના આત્માને શાન્તિ મળે તેવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ.

**'आत्मानं सततं रक्षेत्'** આત્માનું અહિત ન થાય તેની હમેશાં કાળજી રાખવી એટલે કે સ્ત્રીનો તથા ધનનો પ્રતિબંધ નહીં રાખતાં એકાંતે આત્માનું હિત થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવા ઉદ્યુક્ત થવું. આત્માનું રક્ષણ થવાથી ધન અને સ્ત્રીનું તો રક્ષણ પોતાની મેળે જ થશે, કારણ કે ધન અને સ્ત્રી મળવી એ પુણ્યાધીન છે, અને પુણ્ય કરવું તે આત્માને આધીન છે, તો જે આત્માથી સ્વર્ગ અને મોક્ષ બન્ને સાધી શકાય છે, તે આત્માનું અહિત ધન અને સ્ત્રી માટે થવા દેવું યોગ્ય નથી. સ્ત્રીના વિયોગથી અથવા ધનનો એકદમ નાશ થવાથી જાણે પોતે તે રૂપ જ હોય નહીં! એમ ધારી સ્ત્રી અને ધનની પાછળ આત્મહત્યા કરવા ચૂકતા નથી, આ અજ્ઞાનનું કારણ છે. આત્મા પોતે જ સ્ત્રી અને ધનાદિક મેળવી શકે છે, તો તેનું અહિત આવા કારણે થવા દેવું એ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોનું કામ નથી, માટે ધન અને સ્ત્રીના ત્યાગપૂર્વક પણ સંયમાદિ ગ્રહણ કરી આત્માની ઉન્નતિ કરવી યોગ્ય છે. તેમ સર્વથા ન બને તો દેશવિરતિપણાને લઇને પણ અમુક અંશે સ્ત્રી ધનાદિકના ઉપરનો મોહ ઓછો કરી આત્માનું રક્ષણ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે.

વળી ધર્મી પુરુષોને શરીર ધન તુલ્ય છે, અને આત્મા શરીર તુલ્ય છે, એવી રીતે થએ છતે શરીરની પીડાની ઉપેક્ષા કરી આત્માની રક્ષા કરવી જોઇએ. ઇત્યાદિ આ પ્રમાણે તે રોગ બ્રાહ્મણનું પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં નિશ્ચળપણું જાણવામાં આવવાથી તે બન્ને દેવોને મહાન હર્ષ થયો. અહો! આ બ્રાહ્મણ સાત્વિક પુરુષોમાં શિરોમણી છે, અને શક્રેંદ્રે તેની સાચી પ્રશંસા કરી છે, એવો વિચાર કરી તે પછી તે બન્ને દેવોએ પોતાનું સ્વાભાવિક રૂપ પ્રગટ કર્યું અને શક્રેંદ્રે કરેલી પ્રશંસા વિગેરે વૃત્તાંત લોકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો, તથા દેવોએ તેના સર્વ રોગનું હરણ કર્યું અને રત્નોથી તેનું ઘર ભરી દીધું. પછી સર્વ ઠેકાણે તે બ્રાહ્મણનું આરોગ્યદ્વિજ એવું નામ પ્રચારમાં આવ્યું, અને તે સંપૂર્ણ પુરુષાર્થ (ધર્મ, અર્થ અને કામ)ને સાધવાવાળો થયો, અને દેવોએ પોતાના સ્થાન તરફ ગમન કર્યું. એવી રીતે નિંદિત કર્મનો ત્યાગ કરતાં બીજા મનુષ્યોને ધર્મમાં સ્થિરતા થાય છે, અને પોતાના આત્માનું સંસારથી તારવું કીર્ત્તિ, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે તથા નિંદિત કર્મના ત્યાગથી આનંદિત કર્મ પણ તેટલું જ કરવું જોઇએ કે જેથી અંતે સુખી થવાય. કહ્યું છે કે—

" मासैरष्टभिरह्ना च, पूर्वेण वयसायुषा ।
तन्नरेण विधातव्यं, यस्यान्ते सुखमेधते ॥ १९ ॥

दिवसेनैव तत्कार्यं, येन रात्रौ सुखीभवेत् ।
तत्कार्यमष्टभिर्मासैर्वर्षासु स्यात् सुखी यः ॥ २० ॥

पूर्वे वयसि तत्कार्यं, येन वृद्धः सुखीभवेत् ।
सर्ववयसा च तत्कार्यं येन प्रेत्य सुखीभवेत् ॥ २१ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—આઠ મહિનાએ, એક દિવસ, પ્રથમની અવસ્થાએ અને આયુષ્યવડે મનુષ્યે તેવું કાર્ય કરવું જોઇએ કે આઠ મહીનાને, એક દિવસને, પ્રથમ વયને અને આયુષ્યને અંતે સુખને પામે ॥ ૧૯ ॥ દિવસે તેવું કાર્ય કરવું કે જેથી રાત્રિએ સુખી થવાય. આઠ મહીનામાં એવું કાર્ય કરવું કે વર્ષાઋતુમાં સુખી થવાય ॥ ૨૦ ॥ પ્રથમ વયમાં એવું કાર્ય કરવું કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખી થવાય. સંપૂર્ણ વયથી એવું કાર્ય કરવું કે જેથી પરલોકમાં સુખી થવાય ॥ ૨૧ ॥

**ભાવાર્થ**—કાર્ય કરતાં પહેલાં મનુષ્ય માત્રે વિચાર કરવો જોઇએ કે આ કાર્યનું ફળ ભવિષ્યમાં કેવું મળશે. આમ વિચાર કર્યાથી પ્રાયે અકૃત્ય થતાં નથી, વૈરવિરોધ થતો નથી અને જીવને ભવિષ્યમાં શાંતિ મળે છે. વગર વિચાર્યે કાર્ય કરવાથી લાભદાયી કાર્યથી પણ દુઃખ થાય છે, કેમકે એનું પરિણામ ક્યારે અને કેવું આવશે તે અનિશ્ચિત હોય છે, માટે કાર્ય કરતાં પહેલાં વિચાર કરવાનો કે આ કાર્ય પ્રાયે આટલી મુદતમાં પૂરું થશે. હું તે કરવા સમર્થ છું, દેશકાળાદિ અનુકૂળ છે. આ કાર્યથી મને કાંઈ પણ ઉપાધી થશે નહીં, એમ સમજી કાર્ય કરે તો દિવસના કરેલા કાર્યથી રાત્રિએ ચિંતારહિત હોવાથી નિદ્રા આવવામાં અડચણ નડશે નહીં, તેમજ આઠ માસમાં કરેલા કાર્યથી ચતુર્માસમાં ધર્મસાધન વિગેરે ક્રિયામાં વિઘ્ન આવી પડશે નહીં. એજ પ્રમાણે પ્રથમની અવસ્થામાં એવું કાર્ય કરવું કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ સાધન કરી શકાય, અને આખી જિંદગી એવી રીતે વ્યતીત કરવી જોઇએ કે જેથી આગામી ભવમાં સુખપૂર્વક ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. આ હેતુથી જેનું પરિણામ થોડા કાળમાં સમજાય તેવું ન હોય એવાં તથા બીજાની સાથે વિરોધ થાય તેવાં કાર્યો કદિ પણ કરવા નહીં. હમેશાં ચિન્તા છે તે ચિતા સમાન છે, એવું આજ ગ્રંથમાં કહી આવ્યા છીએ માટે જે કાર્ય કરવાથી ચિન્તા ઊભી થાય અને હમેશાં ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન રહે તેવાં કાર્ય ધર્મી પુરુષોએ કદિ કરવાં નહીં. જેમાં વસ્તુની આપ લે છે જ નહીં, પણ કેવળ ભાવ ખંડી ધનની આપ-

લે કરવામાં આવે છે, એવા સટ્ટા, સરત, જુગાર વિગેરેથી મન ઉપર ખરેખરી અસર થાય છે, અને મન હમેશાં ચિન્તાતુર રહે છે, તો આવા વેપારથી જરૂર વિરામ પામવો. વળી ખરેખરો વસ્તુની આપલેનો વેપાર પણ પોતાની શક્તિ ઉપરાંત કરવાથી ચિત્તને અસમાધી રહે છે, અને વખતે નફાને બદલે નુકસાન થઇ જાય છે, તો ગજા ઉપરના વેપાર કરવાથી પણ મનુષ્ય સુખી થતો નથી માટે જે કાર્ય દિવસે કરવાથી રાત્રિ સારી રીતે સુખથી વ્યતીત કરી શકાય તથા આઠ માસમાં કરેલા કાર્યથી ચાતુર્માસ સારી રીતે નિર્વિઘ્નપૂર્વક થઇ શકે, અને વૃદ્ધાવસ્થા તથા આગામી ભવ સુધારે એવાં કાર્ય કરવાં જોઇએ.

અગીયારમા ગુણને સમાપ્ત કરતાં ગ્રંથકાર ધર્માધિકારી બતાવે છે.

" देशजातिकुलगर्हितकर्माण्यादरात्परिहरन् गृहमेधी ।
आचरंश्च तदगर्हितमार्यैर्धर्मकर्मणि भवेदधिकारी ॥ १ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—ગૃહસ્થ દેશ, જાતિ અને કુળથી નિંદિત કર્મોનો આદરપૂર્વક ત્યાગ કરતો અને આર્ય લોકોથી અનિંદિત કર્મને આચરણ કરતો ધર્મકાર્યમાં અધિકારી થાય છે

ॐ

## द्वादश गुण वर्णन

**હવે** આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખવારૂપ બારમા ગુણનું વિવરણ કરે છે.

તથા પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવામાં, પોતાના ખાવા પીવા વિગેરેના ભોગમાં અને દેવ તથા અતિથિના પૂજન વિગેરેના પ્રયોજનથી દ્રવ્યનો ખર્ચ કરવો **તેને** **વ્યય** કહે છે. તથા ખેતી, પશુને પાલણ કરવાની વૃત્તિ, વેપાર અને રાજાની સેવાથી ઉત્પન્ન થએલો દ્રવ્યનો લાભ તેને **આય** કહે છે. તે આવકનો રીતસર ખર્ચ કરતો ગૃહસ્થ ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થાય છે, અર્થાત્ જે પુરુષ આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખે છે તે પુરુષ ગૃહસ્થ ધર્મની સન્મુખ થાય છે. કહ્યું છે કે—

" लाभोचिय दाणे, लाभोचिय भोगे, लाभोचिय निहि करेसिया "

ગૃહસ્થ નિરંતર આવકને અનુસાર દાનમાં તથા ભોગમાં ખર્ચ કરે અને આવકને અનુસાર નિધાનમાં સ્થાપન કરે, અર્થાત્ આવકના ત્રણ ભાગ સરખા કરી દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરે. અને કેટલાએક આવકને ઉચિત ખર્ચના ચાર વિભાગ કરી વ્યવસ્થા કરવાનું કહે છે. તેમાં નિર્ધન પુરુષોના ખર્ચનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે.

" पादमायान्निधिं कुर्यात्, पादं वित्ताय शोधयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भर्त्तव्यपोषणे ॥ १ ॥

आयादर्द्धं नियुंजीत, धर्मे यद्वाधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ २ ॥

चत्वारो धनदायादा, धर्मचौर्याग्निभूभृतः ।
ज्येष्ठेऽपमानिते पुंसां, हरन्त्यन्ये बलाद्धनम् ॥ ३ ॥"

શબ્દાર્થ—નિર્ધન પુરુષ આવકમાંથી ચોથો ભાગ નિધાનમાં સ્થાપન કરે અને ચોથો ભાગ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવા માટે વેપારમાં રોકે, તેમજ ચોથો ભાગ

ધર્મ તથા પોતાના ઉપભોગમાં ખર્ચે અને ચોથો ભાગ પોષ્ય વર્ગના પોષણમાં ખર્ચે ॥ ૧ ॥ ધનવાન પુરુષોને તો ખર્ચ કરવાનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે. ધનવાન પુરુષ આવકમાંથી અડધો અડધ અથવા તો આવકથી અધિક ધર્મમાં વિનિયોગ કરે ( ખરચે ), પછી શેષ રહેલા દ્રવ્યથી આ લોક સંબંધી બાકીનાં તુચ્છ કાર્યો યતનાથી કરે ॥ ૨ ॥ વળી કહ્યું છે કે ધર્મ, ચોર, અગ્નિ અને રાજા એ ચાર દ્રવ્યના ભાગીદારો છે. તેઓમાંથી મોટા ભાગીદાર ધર્મનું અપમાન થએ છતે પુરુષોના ધનને ચોર, અગ્નિ અને રાજા આ ત્રણ ભાગીદારો બળાત્કારે હરણ કરી લે છે. ॥ ૩ ॥

**ભાવાર્થ—" पादमायान्निधिं कुर्यात् "** દરેક ધર્મીષ્ઠ અથવા સુખી થવાની ઇચ્છાવાળા સામાન્ય પુરુષે પોતાની આવકના ચાર ભાગ કરવા જોઇએ. અને તેમાંથી ચતુર્થાંશ ધર્મના ઉપભોગમાં વાપરવું, કારણ કે ધનપ્રાપ્તિ હમેશાં ધર્મથી થાય છે, માટે જે ધર્મથી ધનની પ્રાપ્તિ થઇ છે તેવા ધર્મને સર્વથી મુખ્ય ગણી સામાન્ય પક્ષવાળા પુરુષે પણ આયતમાંથી ઓછામાં ઓછો ચતુર્થાંશ ધર્મ-કાર્યમાં વ્યય કરવા ચૂકવું નહીં.

આવકનો ચોથો ભાગ વેપારમાં રોકવો તથા ચોથો ભાગ સાચવી રાખવો. અને ચોથા ભાગથી સ્વજન વર્ગનું પોષણ કરવું. આવી રીતે જો વર્ત્તન કરવામાં આવે તો ચિત્તની સમાધીનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ કોઇ પણ વખતે ઘણું કરીને આવતો નથી અને વ્યવહાર સારી રીતે ચલાવી શકાય છે. કેટલીએક વખત આવકનો વિચાર કર્યા સિવાય ખરચ કરવામાં આવે છે, અને તેથી થએલી દ્રવ્યની હાનિવડે સારાં કુટુંબો પણ છિન્નભિન્ન થએલાં જોઇએ છીએ. સામાન્ય લોકો આવકના પ્રમાણથી અધિક ખરચ કરે, અને તેથી તેમની અવસ્થા શોચનીય થાય તેમાં કાંઇ નવાઈ નથી. રાજાઓ પણ પોતાના રાજ્યની આવક ઉપર ધ્યાન આપ્યા શિવાય પોતાની કીર્તિ જાહેરમાં લાવવા પોતાના ગજા ઉપરાંત દાનાદિકમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરી પોતાનાં રાજ્યને ગુમાવી દે છે, એમ ઘણાં ઉદાહરણો શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી તથા ઐતિહાસિક નજરે જોતાં માલૂમ પડે છે, માટે આવકને અનુસારે ખરચ કરવામાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી.

ઉપર જણાવેલી બીના તો સામાન્ય ધનવાલા માટે બતાવી છે પણ જેની પાસે વિશેષ સમૃદ્ધિ હોય અને આવકનું સારું સાધન હોય તેને તો આવકમાંથી અડધો અડધ ધન ધર્મમાં વ્યય કરવું જોઇએ, કારણકે ભવિષ્યની આપત્તિના બચાવ માટે

જેની પાસે જોઈએ તેટલું ધન છે, અને આવક પણ સારી છે તેથી ભવિષ્યની આપત્તિનો સંભવ ઘણે ભાગે થોડો રહે છે. તેવા પુરુષે આ ભવની પેઠે આવતો ભવ પણ સુખરૂપ થાય તેને માટે આવકમાં અડધોઅડધ ધન દર વર્ષે હિસાબ કરી ધર્મકાર્યમાં ખરચવું જોઈએ. તેથી પણ કોઈ અવસરે અધિક ખરચ કરે તો પણ તેને અડચણ આવી પડતી નથી. બાકી આ લોકનાં કાર્યો છે તેને અવશેષ રહેલા ધનથી યત્નપૂર્વક કરવાં. વળી કહ્યું છે કે—દુનીયામાં વગર કરે ધનના ચાર ભાગીદાર થઈ જાય છે. અને તેમાં જો મુખ્ય ભાગીદાર જે ધર્મ છે, તેના ઉપર દુર્લક્ષ કરવામાં આવે તો બાકી રહેલા જે ત્રણ ભાગીદારો રાજા, ચોર અને અગ્નિ એ પ્રાયે ધનવાનની ઇચ્છા વિના પણ તે ધનનો બલાત્કારથી પણ નાશ કરે છે, માટે ધનવાન પુરુષોએ ધર્મ ઉપર વધારે લક્ષ આપી તેમાં ધન ખરચવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

જો આવકના પ્રમાણમાં ખરચ કરવામાં ન આવે તો તેને કૃપણતારૂપ પદવીની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને કૃપણો તો હંમેશ પોષણ કરવા લાયક પોતાના આત્માને ઠગી દ્રવ્યને જ ભેગું કરે છે; પરંતુ તે દ્રવ્યથી ધર્મને ઉપાર્જન કરતો નથી. તે જ કારણથી કહ્યું છે કે—

" नेह लोके नान्यलोके, न धर्मे नार्थकामयोः।
नोपकारे नापकारे, कदर्य उपतिष्ठते ॥ ४ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—કૃપણ પુરુષ આ લોકના, પરલોકના, ધર્મના, અર્થ તથા કામના, ઉપકારના કાર્યમાં ઉભો રહેતો નથી. ॥ ૪ ॥

**ભાવાર્થ**—આ સંબંધમાં સોપારાનિવાસી એક કોડાકોડી સુવર્ણ માલિક એક કૃપણ શ્રેષ્ઠીનું ઉદાહરણ છે, તે આ પ્રમાણે છે—

ઉજ્જયિની નગરીમાં વિક્રમ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વખતે રાજસભામાં નટોએ અપૂર્વ નાટક કર્યું, તે વખતે રાજસભામાં બેઠેલા એક ગોવાળીઆએ નટોને એક બીજોરું ભેટ આપ્યું. તે અવસરે નટોએ કહ્યું કે— "એક ગણું દાન અને સહસ્રગણું પુણ્ય." આ વાકય શ્રવણ કરી રાજાએ પૂછ્યું કે–આ કેમ સંભવે ? ત્યારે નટોએ કહ્યું કે–સોપારક નગરમાં કૃપણના ઘરે જઈને જુવો. પછી કૌતુક જોવાની ઇચ્છાવાળો રાજા સોપારામાં ગયો ત્યારે લોકો પાસે કૃપણના ઘરની પૃચ્છા કરી. લોકોએ કહ્યું કે, તેના ઘરને વેગળું નાંખ,

તેનું નામ પણ લઇશ નહીં. આજ તને ભોજન મળશે કે નહીં? તેનો સંશય છે. એમ કહી લોકોએ તેને ત્યાં જતા અટકાવ્યો તો પણ રાજા તેને ઘેર ગયો. ત્યાં કૃપણને દોરડાં વણવા વિગેરે ખરાબ કામ કરતો જોયો અને તેની નજીક રહીને રાજાએ તેનું ભોજન તથા આચ્છાદાન (કપડાં) પ્રમુખ જોઈ લીધું. પછી સાયંકાળે ઉતારો કરવાની ઇચ્છાવાળો અને માર્ગથી શ્રમિત થયેલો રાજા કદર્ય (કૃપણ)ના ઘરની નજીકમાં દાન દેવાની શ્રદ્ધાવાળો ખલ્વાટ (તાળીઓ) એવું બીજું નામ છે જેનું એવા ગોવીંદ નામના બ્રાહ્મણની ઝુંપડીમાં ગયો. ત્યાં અભ્યાગતની ઇચ્છા રાખનાર ગોવીંદ બ્રાહ્મણે રાજાને ઉચિત સ્થાનમાં બેસાડયો અને ગોવીંદ રાજાના થાકને દૂર કરવાને અર્થે તેલની યાચના કરવા માટે કદર્યની પાસે ગયો અને તેલ માગ્યું. પણ તે આપતો નથી. ઘણું કહ્યું ત્યારે તેલના પુણ્યનો ચોથો ભાગ માગી લઇ એક કર્ષનો ચોથો ભાગ (સોળ માસા) ઘણી મુશ્કેલીથી આપ્યું. તે તેલથી રાજાના શરીરે મર્દન કર્યું અને ઉષ્ણ જળથી રાજાને સ્નાન કરાવ્યું. તે પછી આપસઆપસમાં આવવા વિગેરે કારણ પૂછતાં રાજાએ ગોવીંદને સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. ગોવીંદે પોતાના ઘર આગળ રહેલા વડ વૃક્ષની ઉપર પ્રથમની પરિચયવાળી દેવીને પૂછયું, એટલે દેવીએ ખરી વાત કહી બતાવી. પછી ગોવિંદે રાજાની આગળ આ પ્રમાણે કહ્યું. તને ગોવાળીયાના "એક ગણું દાન અને સહસ્રગણું પુણ્ય" વચનનો નિશ્ચય નવ મહિનાને અંતે કાંતિ નગરીમાં થશે. વળી આ રાત્રીના પાછલા પહોરે મારું સર્પના દંશથી મૃત્યુ થશે અને અતિસારના વ્યાધિથી કદર્યનું પણ મૃત્યુ થશે. આ વાતનો નિર્ણય કરી તમારે કાંતિ નગરીમાં આવવું. તે જ પ્રભાતે તે જ પ્રમાણે બનાવ બન્યો તેથી ગોવીંદની કહેલી વાત ઉપર પ્રતીતિવાળો રાજા કોઇ એક વનની અંદર જતા તેના રૂપથી પરાધીન થયેલી કોઈ વ્યંતરીથી સેવા કરાએલા રાજાએ નવ મહીના પૂર્ણ કર્યા. પછી કાંતિ નગરી તરફ જવાની ઇચ્છાવાળા તે રાજાને દેવીએ ઉપાડીને કાંતિ નગરી પાસે મૂકી દીધો. ત્યાં કાંતિ નગરીના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં કોઈ દરિદ્ર સ્ત્રી પોતાની બાલિકાનો ત્યાગ કરતી જોવામાં આવી. રાજાએ પૂછયું આ શું? તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે–પ્રથમ પણ મારે દુર્ભગા એવી સાત કન્યાઓ છે અને આ આઠમી કન્યા થઇ તેનો ત્યાગ કરું છું. આ વાત સાંભળી દયાળુ વિક્રમ રાજાએ સવા લાખ રૂપિયાની કિંમતની પોતાની મુદ્રિકા (વીંટી) આપી તે બાલિકાની રક્ષા કરી. પછી રાજા નગરીની અંદર ગયો ત્યાં રાજમાર્ગમાં પડહો વગડાવવામાં આવતો

હતો "રાજાને પુત્ર થયો છે તે સ્તનપાન કરતો નથી અને બોલે છે કે તમે મને મિત્ર કરાવો." એ પ્રમાણે પડહને સાંભળી વિક્રમ રાજા પડહાને વગડતો અટકાવી રાજાના મહેલમાં રાજપુત્ર પાસે આવ્યો. તે વખતે વિક્રમ રાજાને જોઇને બાળક બોલ્યો–હે મિત્ર વિક્રમ ! પધારો. તમારો સંદેહ ટળી ગયો ? ચિત્તમાં ચમત્કાર ( આશ્ચર્ય ) પામેલો રાજા પણ બોલ્યો–હે મિત્રબાળક ! જે કહેવાનું હોય તે તમો કહો. બાળકે કહ્યું કે–હું ગોવીંદ બ્રાહ્મણ છું. અભ્યાગત થયેલા તમોને તેલમર્દન કરવાના પુણ્યથી હું કાંતિ નગરીના રાજાનો પુત્ર થયો છું અને તે કદર્ય દરિદ્ર સ્રીની પુત્રીપણે થએલો છે. તેણે તેલના ચોથા ભાગનું પુણ્ય માંગી લેવાથી અને તમારૂં તેને દર્શન થવાથી તમે તેને સવા લાખ રૂપીયાની કિંમતની મુદ્રિકા અર્પણ કરી તેથી તેણીને જીવિત પ્રાપ્ત થયું. આ કારણથી "એક ગણું દાન અને સહસ્રગણું પુણ્ય" એ વાક્યનો નિશ્ચય થયો. પછી તે બાળકને આલિંગન કરી હર્ષિત થએલો રાજા પોતાના નગર તરફ ચાલી નિકળ્યો.

એવી રીતે આવકને અનુસરી ખરચ નહીં કરનાર મનુષ્યને લોકમાં શોભા, કીર્ત્તિ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને આગામિક કાળમાં પણ કદર્યની પેઠે સારું પરિણામ આવતું નથી, કહ્યું છે કે—

" त्यागो गुणो वित्तवतां, वित्तं त्यागवतां गुणः ।
परस्परवियुक्तौ तु, वित्तत्यागौ विडम्बना ॥ ५ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—દ્રવ્યવાન પુરૂષોને ત્યાગ (દાન) હોય તો તે ગુણ છે. અને દાન કરવાવાળા પુરૂષોને દ્રવ્ય હોય તો તે ગુણ છે. દ્રવ્ય અને ત્યાગ આ બન્ને આપસ આપસમાં જુદા હોય તો એ બન્નેની વિડંબના થાય છે. ॥ ૫ ॥ ( અર્થાત્ ધનાઢ્ય દાતા ન હોય અને દાતા ધનાઢ્ય ન હોય તો વિડંબના સિવાય બીજું શું છે ? )

દાતાને દૂરથી જ દેખતાંની સાથે વર્ષાઋતુના મેઘની પેઠે જનસમૂહ ઉજ્જીવિત ( આનંદિત ) થાય છે. વખતો વખત દાનરૂપ વૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ કરનાર દાતા જેમ મોટા હાથીની પેઠે નીચ પુરુષોથી પરાભવ પામતો નથી, તેમજ ઉદાર મનુષ્ય દાનરૂપ અંકુશથી ક્ષણવારમાં હાથીની માફક રાજાઓને વશ કરે છે, જેમ સૂર્યને અંધકારનાં પુદ્ગલો પરાભવ કરી શકતાં નથી, તેમ દાતાને દુર્જન મનુષ્યોનાં વચનો પરાભવ કરી શકતાં નથી. તથા દાતા દેશ અને કાળથી નષ્ટ થયો હોય તો

પણ તે વિક્રમાદિત્ય વિગેરેની પેઠે અવિનાશી યશરૂપ શરીરથી જાણે આગળ સ્ફુરાયમાન ન હોય તેમ પ્રકાશે છે. વધારે કહેવાથી શું ? કહ્યું છે કે—

" संपदि विपदि विवादे, धर्मे चाथ परार्थसङ्घटने ।
देवगुरुकृत्यजाते स्फुरत्युदारः परं लोके ॥ ६ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—આ લોકમાં ઉદાર માણસ સંપત્તિમાં, વિપત્તિમાં વિવાદમાં, ધર્મમાં અને અર્થમાં બીજાના અર્થને સાધવામાં તથા દેવ અને ગુરુ સંબંધી કાર્ય પ્રાપ્ત થતાં સ્ફુરાયમાન થાય છે. ॥ ૬ ॥

આથી આવકને અનુસાર ખરચ કરનાર થવું જોઇએ. જો આવકથી અનુચિત ખરચ હોય તો તે ખરચ જેમ રોગ શરીરને કૃશ કરી સંપૂર્ણ કાર્યમાં અશક્ત બનાવી દે છે, તેમ મનુષ્યના વૈભવરૂપ સારને કૃશ કરી પુરુષને સંપૂર્ણ વ્યવસાયમાં અસમર્થ બનાવી દે છે. કહ્યું છે કેઃ—

" आयव्ययमनालोच्य, यस्तु वैश्रमणायते ।
अचिरेणैव कालेन, सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ ७ ॥ "

**શબ્દાર્થઃ**—જે પુરુષ આવક અને ખરચનો વિચાર કર્યા સિવાય કુબેર-ભંડારીના જેવી આચરણા કરે છે, તે પુરુષ થોડા જ વખતમાં ખરેખર આ લોકમાં સાધુ જેવો બની જાય છે. ॥ ૭ ॥

**ભાવાર્થ**—આવક અને ખરચનો જે પુરૂષો બરોબર વિચાર કરતા નથી, તેમને બહુ સહન કરવું પડે છે. કેટલાએક પોતાની આવકના પ્રમાણથી, બીજાની દેખાદેખીથી અને સ્વાર્થીઓની મોટી પ્રશંસાથી ફુલાઇ જઈ ગજા ઉપરાંત દાન દે છે અથવા ભોગાદિકમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરે છે અને તેથી જ્યારે તેની પાસેથી ધન ઘટી જાય છે, ત્યારે તે પોતે દાન લેવા યોગ્ય થઈ જાય છે માટે દાનભોગાદિક લક્ષ્મીનો વ્યય કરવો તે આવકનો વિચાર કરી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના ફરમાન મુજબ દ્રવ્યના વિભાગ કરી પછી વ્યય કરવો ઉચિત છે. માત્ર ધન ખરચી કીર્ત્તિ સંપાદન કરવાથી કિંવા ભોગ ભોગવવાથી આ મનુષ્યજન્મનું સાર્થક થતું નથી. ધન પુણ્ય પ્રમાણે મળે છે, તો બીજાની ઇર્ષ્યા સ્પર્ધા ન કરતાં પોતાની શકિત અનુસાર દ્રવ્યનો વ્યય કરવો. શકિત અનુસાર વ્યય કરનારને પ્રાયઃ ચિત્તની સમાધી રહેવાથી ધર્મધ્યાનાદિક કરવામાં વિઘ્ન આવતું નથી. આત્માની ઉચ્ચતા એકાંત ગજા ઉપરાંત દ્રવ્ય ખરચ્યા કરતાં સમભાવમાં રહેવાથી વિશેષ

થાય છે. તેમજ કર્મક્ષય પણ ધ્યાનાદિક કરવાથી શીઘ્ર થઇ શકે છે. તેથી એકાંત દ્રવ્ય ખરચવાથી જ ધર્મ થાય છે, એમ માનવું અયોગ્ય ગણાશે. જેમકે ત્રિજગત્પૂજ્ય શ્રી તીર્થંકર ભગવાન એક વર્ષ સુધી હંમેશાં એક ક્રોડ અને આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન કરતા હતા, છતાં પણ તે દાન તેઓશ્રીને સકલ કર્મ ક્ષય કરવામાં તથા સંપૂર્ણ સમાધિ મેળવવા સાધનભૂત થયું નહીં, પણ કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરવા માટે તથા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવા માટે બાર વર્ષ સુધી ઘોર તપસ્યા અને ધ્યાન કરવાં પડયાં. કોઇ જીવ ધર્મકાર્યમાં ધન ખરચવાથી ધન મળશે, એવી આશા રાખી પોતાના ગજા ઉપરાંત અગર આવકના સાધન ઉપરાંત ધન ખરચે છે; તે દુઃખી થાય છે. તેણે ભાવપૂર્વક ધર્મકાર્યમાં ખરચેલા ધનનું ફળ કાંઇ જતું નથી, પણ તે ફળ અંતરાય કર્મના ઉદયથી તત્કાળ નહી મળવાથી અને પોતાની પાસેના દ્રવ્યનો વ્યય થઇ જવાથી પ્રાપ્ત થએલા દારિદ્રને લઇને વખતે ધર્મ ઉપરથી પણ આસ્થા ઉઠાવી નાખે છે, માટે શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ જે રીતે દ્રવ્યનો વ્યય કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી છે તેનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં, અને શાસ્ત્રકારની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર વખતે વૈશ્રમણ (કુબેર) જેવો હોય તોપણ પોતાના ગજા ઉપરાંત ખરચ કરનાર **वै श्रमणायते** એટલે ખરેખર તે સાધુ જેવો થઇ જાય છે.

વળી લક્ષ્મી પુણ્યને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે, એવો નિશ્ચય કરી કદી આવક થોડી હોય તો પણ ઘરના ખરચમાં સંકોચ કરી પુણ્ય કર્મમાં ખરચ કરવો જ જોઇએ. કારણ થોડો પણ પુણ્ય કર્મમાં ખરચ કરવામાં આવ્યો હોય તો તે કાળે કરી એક ક્રોડ દ્રવ્ય જેટલો થાય. જેમ શ્રી તેજપાલ મંત્રીના ઘર દેરાસરમાં ત્રણ વર્ષના પુણ્ય કાર્યનો ખરચ છત્રીશ હજાર રૂપીયા પ્રમાણ થયો, તે દ્રવ્યથી મંત્રીએ બાઉલૂ ગામમાં જિનમંદિર કરાવ્યું હતું.

હવે ગ્રંથકાર બારમા ગુણની સમાપ્તિ કરતાં દ્રવ્યના પ્રમાણમાં વ્યય કરનાર ગૃહસ્થને શું ફળ થાય છે તે બતાવે છે—

एवं गृहस्थो विभावानुरूपं, व्ययं वितन्वन् लभते प्रतिष्ठाम् ।
यशांसि पुण्यं, सुखसंपदश्च, धर्मार्थकामाभिमतोरु सिद्धम् ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વભવને અનુસાર ખરચ કરનાર ગૃહસ્થ પ્રતિષ્ઠા, યશ, પુણ્ય, સુખ અને સંપત્તિને મેળવે છે. તથા ધર્મ, અર્થ અને કામને અભિમત મોટી સિદ્ધિને પણ મેળવે છે. ॥ ૮ ॥

# त्रयोदश गुण वर्णन

**હવે** ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ વૈભવને અનુસારે વેષ રાખવારૂપ તેરમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

તથા વેષ એટલે વસ્ત્ર, અલંકાર વિગેરે ભોગ્ય પદાર્થો. વિત્ત એટલે વૈભવ. ઉપલક્ષણથી વય, અવસ્થા, દેશ, કાળ, જાતિ, પુરુષ અને સ્ત્રી વિગેરેનો સંગ્રહ. તદનુસાર એટલે વૈભવના સરખો વેષ ધારણ કરતો ગૃહસ્થ ધર્મનો અધિકારી થાય છે. જો વૈભવ વિગેરેથી અનુચિત વેષ ધારણ કરવામાં આવે તો લોકોમાં ઉપહાસ્યપણાને, તુચ્છપણાને અને આ અન્યાયી છે એવી શંકા વિગેરેના દોષોનું પાત્ર થાય છે. કહ્યું છે કે—

" आत्मवित्तानुमानेन, कालौचित्येन सर्वदा ।
कार्यो वस्त्रादिशृङ्गारो वयसश्चानुसारतः ॥ १ ॥
अर्थादधिकनेपथ्यो, वेषहीनोऽधिकं धनी ।
अशक्तौ वैरकृत् शक्तैर्महद्भिरुपहस्यते ॥ २ ॥
न धार्यमुत्तमैर्जीर्णं, वस्त्रं च न मलीमसम् ।
विना रक्तोत्पलं रक्तं, पुष्पं च न कदाचन ॥ ३ ॥
आकाङ्क्षन्नात्मनो लक्ष्मीं, वस्त्राणि कुसुमानि च ।
पादत्राणानि चान्येन, विधृतानि न धारयेत् ॥ ४ ॥ "

**શબ્દાર્થ**—ગૃહસ્થોએ નિરંતર દ્રવ્ય, કાળ અને અવસ્થાને અનુસારે વસ્ત્ર વિગેરેનો શ્રૃંગાર કરવો જોઇએ ।। ૧ ।। દ્રવ્યના પ્રમાણથી વધારે સારો વેષ રાખનાર, વિશેષ ધનવાન છતાં ખરાબ વેષ રાખનાર અને નિર્બળ છતાં બળવાનની સાથે વૈર કરનાર એવા પુરૂષોનો મોટા પુરૂષો ઉપહાસ્ય કરે છે ।। ૨ ।। તથા ઉત્તમ પુરૂષોએ કદી પણ જીર્ણ અને મલીન વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહી. તેમજ લાલ કમળ શિવાય બીજું લાલ પુષ્પ ધારણ કરવું નહી ।। ૩ ।। જે પુરુષ પોતાને માટે લક્ષ્મીની ઇચ્છા રાખતો હોય, તે પુરૂષ બીજાએ ધારણ કરેલા વસ્ત્રો, પુષ્પો અને ઉપાનહ (પગરખાં) ધારણ કરે નહીં ।। ૪ ।।

અથવા આવકને અનુસાર ખરચ કરનાર અને વૈભવને અનુસાર વેષ ધારણ કરનાર ધર્મનો અધિકારી થાય છે. એમ બીજો પણ અર્થ થાય છે. જે માણસ આવક છતાં કૃપણતાથી ખરચ કરતો નથી અને દ્રવ્ય હોવા છતાં ખરાબ વસ્ત્ર વિગેરેને ધારણ કરનાર થાય છે. તેથી લોકોમાં નિંદિત થયેલો તે પુરૂષ ધર્મમાં પણ અધિકારી થતો નથી અને મમ્મણ શેઠની પેઠે કલેશનો ભાગી થાય છે. તથા વૈભવને અનુસાર વેષ કરે છતે પણ વિશેષે કરી દેવની પૂજાના વખતે અને જિન-મંદિર તથા ધર્મસ્થાનમાં જવાના વખતે નિરંતર પહેરાતા વેષથી અધિક ઉત્તમોત્તમ વેષ અને અલંકારનો ઉપભોગ કરવો. કહ્યું છે કે—નિર્મળ અને ઉત્તમ વેષ ધારણ કરનાર પુરૂષ મંગળ મૂર્ત્તિ થાય છે, તેથી તેવા પ્રકારના પુરૂષને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. તે આ બે શ્લોકોથી બતાવે છે—

> श्रीर्मङ्गलात् प्रभवति, प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते।
> दाक्ष्या·त्तु कुरुते मूलं, सँय्यमात्प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥
> शिरः सपुष्पं चरणौ सुपूजितौ, निजाङ्गनासेवनमल्पभोजनम् ।
> अनसशायित्वमपर्वमैथुनं, चिरप्रनष्टां श्रियमानयन्त्यमी ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**—લક્ષ્મી મંગલ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, બુદ્ધિથી વૃદ્ધિ પામે છે, નિપુણતાથી મૂલ કરે છે અને ઇંદ્રિયોના નિગ્રહ વિગેરે નિયમોથી સ્થિર થાય છે ।। ૫ ।। પુષ્પ સહિત મસ્તક, સારા પૂજેલા ચરણ, સ્વસ્ત્રીસંતોષ, થોડું ભોજન, વસ્ત્ર સહિત શયન અને પર્વ દિવસમાં મૈથુનનો ત્યાગ આ સર્વ ઘણા કાળથી નષ્ટ થયેલી લક્ષ્મીને પાછી લાવે છે. ।। ૬ ।।

આ સંબંધમાં કર્ણદેવનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે.—

કર્ણદેવ રાજાને દેવપૂજા વખતે અગ્નિથી ધોયેલા ધોતીયા, ચંદ્રાદિત્ય નામે કુંડળો, પાપ ક્ષયંકર નામે હાર અને શ્રી તિલક નામે બાજુબંધ વિગેરે અલંકાર ધારણ કર્યા સિવાય દેવપૂજાનો વિધિ કરવામાં આવતો નહીં.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ઉપદેશ દ્વારા ધર્મને યોગ્ય કોણ હોય તે બતાવી તેરમા ગુણની સમાપ્તિ કરે છે.—

एवं वितन्वन् विभवानुसारिवेषोपचारं रुचिरं विवेकी ।
स्वधर्मशोभोन्नतिकृद् गृहस्थो, विशेषधर्मार्हतया विभाति ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે વિવેકી ગૃહસ્થ મનોહર એવા વૈભવને અનુસાર વેષ વ્યવહાર કરે છે તે પુરુષ પોતાના ધર્મની શોભારૂપ ઉન્નતિ કરનાર થાય છે અને પોતે વિશેષ ધર્મની યોગ્યતાને મેળવી શોભાને પામે છે. ॥ ૭ ॥

# चतुर्दश गुण वर्णन

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ 'બુદ્ધિના આઠ ગુણો મેળવવારૂપ' ચૌદમા ગુણનું વિવરણ આરંભે છે.

બુદ્ધિના આઠ ગુણો છે. તે જે પુરુષમાં હોય તે પુરુષ ધર્મ મેળવવાને અધિકારી થાય છે. તે આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે.

शुश्रुषा १ श्रवणं २ चैव, ग्रहणं ३ धारणं ४ तथा ।
ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं ७, तत्त्वज्ञानं ८ धीगुणाः ॥ १ ॥

શુશ્રુષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા, ઉહા, અપોહા, અર્થજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન એ બુદ્ધિના આઠ ગુણો જાણવા. ૧ સાંભળવાની ઈચ્છા તેને શુશ્રુષા કહેવાય છે. સુશ્રુષાની ઇચ્છા સિવાય શ્રવણાદિક ગુણોની પ્રાપ્તિ નથી. ૧. શ્રવણ એટલે સિદ્ધાંતાદિકનું સાંભળવું. આ સાંભળવું મોટા ગુણના સંયોગને માટે થાય છે.૨. તેને માટે કહ્યું છે કે—

क्षाराम्भस्त्यागतो यद्वत्, मधुरोदकयोगतः ।
बीजं प्ररोहमादत्ते, तद्वत्तत्त्वश्रुतेर्नरः ॥ २ ॥
क्षाराम्भस्तुल्य इह च, भवयोगोऽखिलो मतः ।
मधुरोदकयोगेन, समा तत्त्वश्रुतिः स्मृता ॥ ३ ॥

ખારા જળનો ત્યાગ થવાથી અને મીઠા જળનો સંયોગ મળવાથી જેમ બીજ અંકુરને ધારણ કરે છે તેવી રીતે તત્વનું શ્રવણ કરવાથી પુરુષ દોષનો ત્યાગ કરી

ગુણને ગ્રહણ કરે છે. ૨ અહિં સંસારનો સંપૂર્ણ સંયોગ ખારા જળના સમાન માન્યો છે અને તત્વનું સાંભળવું તેને મીઠા જળના સમાન કહ્યું છે. ૩. સાંભળવાપૂર્વક શાસ્ત્રોનું ઉપાદાન કરવું તે ગ્રહણ કહેવાય છે. ૩ ગ્રહણ કરેલાં શાસ્ત્રોને સ્મૃતિમાં રાખવાં તેને ધારણા કહે છે. ૪. જાણેલા પદાર્થનું અવલંબન કરી તેવા પ્રકારના બીજા પદાર્થોમાં વ્યાપ્તિ વિગેરેનો વિતર્ક કરવો તેને ઉહા કહે છે. ૫.અનુમાન અને ઉક્તિ( કથન )વડે વિરુદ્ધ એવા હિંસાદિક પદાર્થથી પાપ લાગે છે. એમ જાણવાથી પાછા હઠવું તેને અપોહ કહે છે. ૬ અથવા સામાન્ય જ્ઞાનને ઉહ કહે છે અને વિશેષ જ્ઞાનને અપોહ કહે છે. ઉહાપોહના યોગથી અજ્ઞાન, સંશય અને વિપરીતતાનો ત્યાગ કરવાથી જે જ્ઞાન થાય તેને અર્થવિજ્ઞાન કહે છે ૭ ઉહાપોહા અને અર્થવિજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ ( નિર્મળ ) એટલે આ પ્રમાણે જ છે, એવો નિશ્ચય તેને તત્વજ્ઞાન કહે છે. ૮ આ બુદ્ધિના આઠ ગુણો યથાસંભવ જાણવા. આ શુશ્રુષા વિગેરેથી બુદ્ધિના ઉત્કર્ષવાળો પુરુષ નિરંતર વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય તો કદિપણ અકલ્યાણને પ્રાપ્ત થતો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણ ધર્મ અને વ્યવહારના પરમાર્થના વિચાર કરવામાં તત્પર થાય છે. કહ્યું છે કે—

बुद्धिजुओ आलोयइ, धम्मठाणं उवाहि परिसुद्धं ।
जोगत्तमप्पणोच्चिय, अणुबंधं चेव जत्तेणं ॥ ४ ॥

બુદ્ધિમાન પુરુષ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ ઉપાધિથી નિર્મળ એવા ધર્મસ્થાનનો તથા પોતાના યોગ્યપણાનો અને ઉત્તરોત્તર ફળરૂપ અનુબંધનો પણ મોટા પ્રયત્નથી વિચાર કરે છે. ૪ ઉપરની ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.

બુદ્ધિના ઉપલક્ષણથી બુદ્ધિના ગુણવાળો પુરુષ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એવાં વિશેષણોરૂપ ઉપાધિથી દોષરહિત એવા ધર્મસ્થાનની તેમજ પોતાના આત્માની યોગ્યતાનો પણ વિચાર કરે. એકલા ધર્મસ્થાનની આલોચના કરે છે એમ નહી. એ अपि શબ્દનો અર્થ છે. જેમ કે કયા ધર્મસ્થાનને હું યોગ્ય છું તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

कः कालः कानि मित्राणि, को देशः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्ति–रिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥

કયો કાળ વર્ત્તે છે ? કોણ મિત્રો છે ? કયો દેશ છે ? ખર્ચ અને આવક કયા છે ? હું કોણ છું ? અને મ્હારી શક્તિ કેવી છે ? એવી રીતે વારંવાર ચિંતવવું. ૫

તેવીજ રીતે ઉત્તરોત્તર ફળરૂપ સંબંધ ( ફળમાન )નો મ્હોટા પ્રયત્નથી વિચાર કરે છે. અહિં ક્રિયાપદનો છેલ્લા પદની સાથે સંબંધ કર્યો છે. વળી કહ્યું છે કે—

बुष्भइय जहाविसयं सव्वं धम्मंति एत्थुदाहरणं ।
वेदज्जयणपरिच्छा, बट्टुकदुगं छागघायंमि ॥ ६ ॥

બોધ કરવાને ઇચ્છેલ એવા સર્વ ધર્માદિક વસ્તુનો બોધ થાય છે. તે બોધ જાણવાને અહીંયા વેદાભ્યાસની પરીક્ષામાં બે છાત્રોનું બકરાને મારવા વિષે ઉદાહરણ છે. ઉપલી ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.— બોધ કરવાને ઇચ્છેલ એવા સર્વ ધર્માદિક વસ્તુનો, વિપરીત વિગેરે દોષના ત્યાગપૂર્વક બોધ થાય છે. સમ્યક્ અને તેનાથી વિપરીત અસમ્યક્ બોધને વિષે વેદાભ્યાસની પરીક્ષામાંના નારદ અને પર્વત નામના બે છાત્રોનું ઉદાહરણ છે. તે આ પ્રમાણેઃ—

શુક્તિમતી નામે નગરીમાં ક્ષીરકદંબક નામના ઉપાધ્યાય પાસે વસુ, પર્વત અને નારદ આ ત્રણે છાત્રો વેદોનો અભ્યાસ કરતા હતા. એક વખત બે જૈન મુનિઓ ભિક્ષા લેવા માટે ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયના ઘરે આવ્યા. ત્યાં અભ્યાસ કરતાં છાત્રોને જોઈ તે બે મુનિઓમાંથી એક જ્ઞાની મુનિએ બીજા મુનિ પ્રત્યે કહ્યું કે—આ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓમાંથી વસુ છે તે રાજા થશે અને આ બે બ્રાહ્મણ છાત્રોમાંથી એક નરકમાં અને બીજો સ્વર્ગે જશે. મુનિની આ વાર્તાને કોઇ ઠેકાણે પટાંતર રહેલા ઉપાધ્યાયે સાંભળી લીધી. પછી ચિંતા યુક્ત એવા ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયે તે છાત્રોની પરીક્ષા કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. કોઈક વખતે લાખના રસથી ભરેલું બકરાનું ચામડું બકરાની આકૃતિ જેવું કરી કૃષ્ણપક્ષની આઠમની રાત્રીએ ઉપાધ્યાયે પર્વતને બોલાવીને આપ્યું અને કહ્યું કે—આ બકરાને ત્હારે તેવી જગામાં મારી નાંખવો કે જ્યાં કોઈપણ તેને જોઇ શકે નહિં. આમ કરવાથી વેદ સાંભળવાની યોગ્યતા થાય છે. પછી તે બકરાને ઉપાડીને ગુપ્ત પ્રદેશમાં ગયો અને વિચાર વગરના તે પર્વતે તેને મારી નાખ્યો. તે પછી બકરાના શરીરમાંથી નિકળેલા લાખના રસથી ભિંજાએલો પર્વત આ રૂધિર છે, એમ માની સરોવરમાં સ્નાન કરી ગુરુ પાસે આવ્યો અને ગુરૂને આ વૃત્તાંત નિવેદન કરી દીધો. પછી તેના પિતા ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયે તેને કહ્યું કે—ત્હેં એ બકરાને કેમ માર્યો ? કારણ કે સર્વ ઠેકાણે ફરનારા તિર્યગ્જૃંભક દેવતાઓ અને આકાશ-

માં તારાઓ જુવે છે અને તું પોતે પણ જોતો હતો, ત્યારે તું કેમ કહે છે કે કોઈ ન જુએ તેવી રીતે આ બકરાને મારી નાખ્યો છે. અહો ! ત્હારી કેવી મૂઢતા છે ! પછી કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીના દિવસે પૂર્વોકત વિધિએ નારદને બકરો મારવા વિગેરેનું કહેવામાં આવ્યું. એટલે નારદ પણ ગુરુના વાકયને બહુમાન કરતો વન અને ભુવન વિગેરે જે જે સ્થાનમાં જાય છે ત્યાં ત્યાં આ નારદ વનસ્પતિ અને દેવતાઓ જુવે છે; એમ જાણી તેણે વિચાર કર્યો કે કોઇ પણ એવું સ્થાન નથી કે કોઇ ને કોઈ ન દેખી શકે, તેથી ખરેખર આ બકરાને મારવાની ગુરુની આજ્ઞાજ નથી, એમ ધારી ગુરુ પાસે આવી તેને પોતાના આત્માની સર્વપરિણતિનું નિવેદન કરી દીધું. પછી ઉપાધ્યાય તેની સારી અને ઉચિત બુદ્ધિથી સંતોષને પ્રાપ્ત થયા અને કહ્યું કેઃ—

उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते, हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः ।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः, परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ७ ॥

પ્રેરણા કરાએલા અર્થને પશુ પણ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ સમજે છે. અને પ્રેરણા કરાએલા અશ્વો તથા હસ્તિઓ ચાલે છે, પરંતુ પંડિત પુરુષ તો કથન નહી કરાએલા અર્થને પણ વિતર્કથી ગ્રહણ કરે છે; કારણ કે બુદ્ધિ તો બીજાના અભિપ્રાયને જણાવનાર શરીરની ચેષ્ટારૂપ ઇંગિત જ્ઞાનના ફળવાળી હોય છે. ॥૭॥ પછી ઉપાધ્યાયે નારદને કહ્યું કે–આ બીના કોઈને જણાવવી નહીં. તે પછી પર્વતને વેદનું શ્રવણ કરતાં અટકાવ્યો અને નારદ ઉચિત બુદ્ધિવાળો છે, એમ જાણી તેને વેદ સાંભળવાની આજ્ઞા આપી. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા જે બુદ્ધિયુક્ત હોય તે ધર્મને યોગ્ય થાય છે, એમ બતાવે છે—

इच्छं पुमर्थेषु विशुद्धबुद्धि–गुणैः समेतः सुविचारसारम् ।
प्रवर्त्तमानो लभते निजार्थ–सिद्धिं जनो धर्मरसोचितत्वम् ॥ ८ ॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નિર્દોષ એવી બુદ્ધિના ગુણોથી યુકત તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનાર પુરુષ સારા વિચારના સારભૂત એવી પોતાના અર્થની સિદ્ધિને અને ધર્મરૂપી રસની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

# पंदरमा गुणनुं विवरण

શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી ચૌદમા ગુણનું વર્ણન પૂરું કરી ક્રમ પ્રાપ્ત **"નિરંતર ધર્મને શ્રવણ કરવારૂપ"** પંદરમા ગુણનું વિવરણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે.

હમેશાં ઉન્નતિ અને મોક્ષનાં કારણભૂત એવા ધર્મને શ્રવણ કરતો ગૃહસ્થ શ્રાવકધર્મને યોગ્ય થાય છે. તથા પ્રતિદિન ધર્મ સાંભળવામાં તત્પર રહેનારો પુરુષ મનના ખેદને દૂર કરવામાં સમર્થ થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

क्लान्तमिहो (अपो)ज्झति खेदं, तप्तं निर्वाति बुध्यते खेदं (मूढं)।
स्थिरतामेति व्याकुल–मुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

**ભાવાર્થ**—સારા કથનમાં ઉપયોગવાળું મન શ્રમિત થએલાના ખેદને દૂર કરે છે, પરિતાપ પામેલાને શાંત કરે છે, મૂઢ થએલાને બોધ કરે છે અને આકુલ થએલાને સ્થિર કરે છે. ૧ હંમેશા ધર્મનું શ્રવણ કરવું એ ઉત્તરોત્તર ગુણની પ્રાપ્તિનું સાધન હોવાથી પ્રધાન છે. એકલા આ શ્રવણ ગુણથી બુદ્ધિના ગુણમાંહેલો શ્રવણ ગુણ જુદો છે.

વળી નિરંતર ધર્મ સાંભળવાનો અભાવ થતાં પ્રાપ્ત થએલો પણ ધર્મ મણિકાર શ્રેષ્ઠીની પેઠે ચાલ્યો જાય છે. તે મણિકાર શ્રેષ્ઠીનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છેઃ-

એક વખતે રાજગૃહી નગરમાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન્ પધાર્યા હતા, તે વખતે ત્યાં સૌધર્મ દેવલોકનો રહેવાસી અને ચાર હજાર સામાનિક દેવતાઓ-

થી પરિવરેલો દુર્દુરાંક નામા દેવ સૂર્યાભદેવની પેઠે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીની આગળ બત્રીશ પ્રકારનાં નાટકો કરી પોતાના સ્થાનપ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. તે પછી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને પૂછયું કે–હે ભગવાન્ ! દુર્દુરાંક દેવે આટલી બધી ઋદ્ધિ કયા પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરી ? આવો પ્રશ્ન થતાં ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ જવાબ આપ્યો કે, આજ નગરમાં મ્હોટી રુદ્ધિવાળો મણિકાર નામે શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તેણે એક વખત મારા મુખથી ધર્મ શ્રવણ કરી, ધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો અને તે ધર્મને ઘણા કાળ સુધી પાળ્યો; પરંતુ તેવા પ્રકારના ધર્મોપદેશક સાધુ પાસે ધર્મનું શ્રવણ નહી કરવાથી તે મિથ્યા બુદ્ધિવાળો થયો. એક વખતે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તેણે અઠ્ઠમ કરી ત્રણ દિવસનો પૌષધ કર્યો હતો. ત્રીજા દિવસની રાત્રિમાં તૃષાથી પીડિત થએલો અને આર્ત્તધ્યાનને પ્રાપ્ત થએલો તે શેઠીયો વિચાર કરવા લાગ્યો કે–જે પુરુષો વાપી, કૂપ વિગેરેને કરાવે છે, તે પુરૂષોને જ ધન્ય છે. હું પણ પ્રાતઃકાળે એક વાવડીને કરાવીશ ઇત્યાદિ ચિંતવન કરી પ્રાતઃકાળે અઠ્ઠમનું પારણું કરી શ્રેણિક રાજાના આદેશથી વૈભારગિરિની સમીપમાં તેણે એક વાવડી કરાવી અને તેની ચારે દિશાઓમાં ભોજનશાળા, મઠ અને દેવાલય સહિત ઉદ્યાનો કરાવ્યાં. પછી ધર્મનો ત્યાગ કરનારા તે શેઠીયાને સોળ મ્હોટા રોગો ઉત્પન્ન થયા. તેની પીડાથી દુર્ધ્યાન કરી તે મૃત્યુ પામ્યો અને તે જ વાપિકામાં દેડકો થયો. વાપિકાને જોતાં જ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, તે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પોતે ધર્મની વિરાધના કરી હતી તેનું આ ફળ છે એમ તેના જાણવામાં આવતાં તેને વૈરાગ્ય થયો. હવેથી મ્હારે છઠ્ઠનો તપ કરવો અને તેના પારણામાં વાવડીને કિનારે રહેલું નિર્દોષ લોકોના સ્નાનનું જળ તથા મૃત્તિકાદિકનું ભક્ષણ કરવું, એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. આ અરસામાં વાપિકાની અંદર પ્રાપ્ત થએલા લોકો પરસ્પર વાર્ત્તાલાપ કરે છે કે આજે ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પધાર્યા છે. તેમને વંદન કરવા જઇશું એવી જનોક્તિને શ્રવણ કરી તે દેડકો મને વંદન કરવા માટે ત્યાંથી નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શ્રેણિકરાજાના ઘોડાના ખુરથી ચગદાઈ મરણ પામી, દેવ થયો છે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહમાં મનુષ્ય થઈ મોક્ષમાં જશે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હે ગૌતમ ! હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ નહી કરવાથી ઉત્પન્ન થએલા વિપાકને જાણી, નિરંતર ધર્મનું શ્રવણ કરવામાં તત્પર થવું જોઈએ. કહ્યું છે કે–

परमागम सुस्सूसा, अणुराओ धम्मसाहणे परमो ।
जिणगुरु वेयावच्चे, नियमो समत्तलिंगाइं ॥ २ ॥

પરમાગમ એટલે દ્વાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંત તેને સાંભળવાની ઇચ્છા, પરમાગમનું શ્રવણ કર્યા શિવાય સમકિત અને વિવેકાદિકના ગુણનો સમૂહ પ્રાપ્ત થતો નથી. ૨ તથા ધર્મસાધનને વિષે ઉત્કૃષ્ટો અનુરાગ અને જિનેશ્વર ભગવાન તેમજ ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ આ ત્રણ સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના લિંગો છે. તેને માટે હરિભદ્રાચાર્ય. મહારાજે કહ્યું છે કેઃ—

क्षाराम्भस्त्यागतो यद्वत्, मधुरोदकयोगतः ।
बीजं प्ररोहमादत्ते, तद्वत्तत्वश्रुतेर्नरः ॥ ३ ॥

क्षाराम्भस्तुल्य इह च, भवयोगोऽखिलो मतः ।
मधुरोदकयोगेन, समा तत्त्वश्रुतिः स्मृता ॥ ४ ॥

बोद्धाम्भः श्रोतसतश्चैष, सिरातुल्या सतां मता ।
अभावेऽस्याः श्रुतं व्यर्थ–मसिरावनि कूपवत् ॥ ५ ॥

ખારા જળનો ત્યાગ થવાથી અને મધુર જળનો સંયોગ મળવાથી જેમ બીજ અંકુરને ધારણ કરે છે, તેમ તત્ત્વનું શ્રવણ કરવાથી પુરુષ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સમ્યકત્વને ગ્રહણ કરે છે. ૩ અહિં સંસારમો સંપૂર્ણ સંયોગ ખારા જળની સમાન માન્યો છે અને તત્વનું શ્રવણ કરવું તેને મીઠા જળના સમાન કહ્યું છે. ૪ આ શ્રુતિ બોધરૂપ જળના પ્રવાહની શિરા સમાન છે. તે સત્પુરુષોને માન્ય છે. તત્ત્વશ્રુતિના અભાવે સિરા વિનાની પૃથ્વીમાં કૂપની પેઠે તે શ્રુતજ્ઞાન નકામું છે. ૫ ઇતિ શુશ્રુષાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છેઃ—

तरुणो सुही वियड्ढो, रागी पिय पण इणी जुओ सोउं ।
इच्छइ जह सुरगीयं, तओ हिया समयसुस्सूसा ॥ ६ ॥

યૌવન અવસ્થાવાળો, નિરંતર સુખી, નિપુણ, ષડ્જાદિ રાગોનો જાણ અને વહાલી પ્રાણપ્રિયાથી યુક્ત એવો કોઈ પણ પુરૂષ જેમ દેવતાના ગીતને શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેનાથી પણ અધિક જૈનાગમને શ્રવણ કરનારની ઇચ્છાવાળો હોય. ૬

સુંદર ધર્મરૂપ ગુણના સમૂહમાં અતિશય રમણ કરનારી ચિત્તની વૃત્તિવાળા સુદર્શન શ્રેષ્ઠી આ ઠેકાણે ઉદાહરણમાં મૂકવા. તે સુદર્શન શ્રેષ્ઠીનો વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છેઃ—

મગધદેશમાં રાજગૃહ નામે પ્રધાન નગર હતું. તે નગરમાં પ્રજાનું પાલન કરવામાં અતિશય ઇચ્છાવાળો શ્રેણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, જેના શુદ્ધ સમ્યકત્વને પાલન કરવાનું ત્રણ જગતને વિષે વિદ્વાનો બીજાને સમ્યકત્વની વૃદ્ધિને માટે દૃષ્ટાંત આપતા હતા. તે નગરમાં અર્જુન નામે એક માળી વસતો હતો. તેને રૂપની સંપત્તિવડે પ્રશંસા કરવા લાયક બંધુમતી નામે ભાર્યા હતી. તે અર્જુનમાળી નગરના ઉદ્યાનમાં રહેલા અને પ્રાતિહાર્યયુક્ત મુદ્‌ગરપાણિ નામે યક્ષનું હંમેશા પુષ્પના સમૂહથી પૂજન કરતો હતો. એક દિવસે તે નગરમાં આનંદના સાગરરૂપ અને ચિત્તના ઉત્સાહવાળા નગરના લોકો કોઇક સારા મહોત્સવનો પ્રારંભ કરે છે. તે પ્રાતઃકાળે મારા પુષ્પો ઘણાં મોંઘા થશે એવો વિચાર કરી તે અર્જુનમાળી પોતાની ભાર્યાની સાથે પુષ્પના બગીચામાં ગયો. ત્યાં પુષ્પના સમૂહથી કરંડીયાને ભરી સાયંકાળે વાસ કરવાની ઇચ્છાથી તે અર્જુનમાળી યક્ષના મંદિરમાં આવ્યો. આ વખતે કોઈ દુષ્ટ હૃદયવાળા છ ગોઠીલા પુરૂષોએ વિચાર કર્યો કે આપણે આ માળીને બાંધી તેની ભાર્યાને તેના દેખતાં ઇચ્છિા પ્રમાણે ભોગવીએ. એમ વિચાર કરી યક્ષના મંદિરમાં પ્રથમથી જ કોઈ ગુપ્ત પ્રદેશમાં તેઓ સંતાઇ રહ્યા હતા. અર્જુનમાળી યક્ષના મંદિરમાં પ્રવેશ કરી ક્ષણ વાર એક ચિત્તવાળો થઇ નિઃશંકપણે જેટલામાં યક્ષની પૂજા કરવામાં તત્પર થાય છે તેટલામાં તે છ ગોઠીલા પુરુષોએ બહાર નિકળી એકદમ તે માળીને દૃઢ બંધનથી બાંધી લીધો અને તેના દેખતાં તેની ભાર્યા સાથે સ્વેચ્છાથી તેઓ ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. તેવા પ્રકારના આ કાર્યને જોઇ રોષથી ભયંકર બનેલો અર્જુનમાળી મંત્રથી બંધાએલા સર્પની પેઠે પ્રહાર કરવાને અસમર્થ હતો. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

पितृमातादि दुःखानि, सहन्ते बलिनोऽपि हि ।
प्रिया-घर्षणजं दुःखं, रङ्कोऽपि न तितिक्षति ॥ ७ ॥

**ભાવાર્થ**—બલવાન્ પુરુષો પણ પિતા પ્રમુખના ઘાતના દુઃખને સહન કરે છે, પરંતુ પોતાની ભાર્યાના પરાભવથી થએલા દુઃખને રંક માણસ પણ સહન કરી શકતો નથી. ૭

પછી તે અર્જુનમાળી દુર્વચનોથી યક્ષને આ પ્રમાણે ઉપાલંભ દેવા લાગ્યો કે–હે યક્ષ ! ખરેખર તું પાષાણનો જ છે, પરંતુ ખરો દેવતા નથી. જો તું

ખરો દેવતા હોત તો ત્હારા દેખતાં આ પાપી અને અધમ ગોઠીઆઓ તારા મંદિરમાં જે મુખથી પણ ન કહી શકાય તેવું અપકૃત્ય કરે છે, તે કેમ કરી શકે? હે યક્ષ! જો ત્હારો કોઈ પણ જાગ્રત પ્રભાવ-અતિશય હોત તો આ પ્રમાણે તારા પૂજકની વિડંબના કેમ કરે? આ પ્રમાણે તેના વચન સાંભળી કોપના આટોપથી વિકાળ થએલો યક્ષ તે માળીના શરીરમાં પ્રવેશ કરી, એકદમ કાચા તંતુની પેઠે તેના બંધનને તોડી નાંખી, યક્ષે લોઢાના મુદ્‌ગરને ઉગામી સ્ત્રીની સાથે તે છ ગોઠિઆઓને ચૂર્ણની પેઠે ચૂર્ણ કરી નાંખ્યા. તે દિવસથી લઇને રોષાતુર થએલો તે યક્ષ નગરની બહાર બીજા છ પુરૂષો અને એક સ્ત્રી મળી એકંદર સાત મનુષ્યને નિરંતર મારી નાંખે છે. તેનો આ વૃત્તાંત પૃથ્વીપતિ શ્રેણિક રાજાના જાણવામાં આવ્યાથી નગરના લોકોને પટહોદ્‌ઘોષણાપૂર્વક આ પ્રમાણે નિવારણ કર્યું કે-જ્યાં સુધી અર્જુનમાળીએ સાત મનુષ્યોનો વિનાશ ન કર્યો હોય ત્યાં સુધી નગરથી બહાર કોઇએ નિકળવું નહી. જે દિવસે તે નગરના ઉદ્યાનમાં પ્રાણીઓને જીવાડવાના વૈભવવાળા શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામી પધાર્યા તે દિવસે જિનેશ્વરના આગમનને જાણતાં છતાં અર્જુનમાળીના ભયથી તે ઉદ્યાનમાં કોઈ પણ પુરૂષ ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા માટે જવાની ઇચ્છા કરતો નથી. આ તરફ તે નગરમાં અતિ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વવાન્ અને નિરભિમાની સુદર્શન નામે શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તે શ્રેષ્ઠી ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના વચનામૃતનું પાન કરવાની ઇચ્છાવાળો હતો, તેથી તે શ્રેષ્ઠીએ પોતાના માતાપિતાને ભગવંતને વંદન કરવા નિમિત્તે જવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી; અર્થાત્ ત્યાં જવાની આજ્ઞા માંગી. પછી તેના માતા પિતાએ કહ્યું કે-હે વત્સ! હાલ તે માર્ગમાં જતાં તને અર્જુનમાળીએ કરેલો મહાન્ ઉપસર્ગ થશે, તેથી હે વત્સ! આજે તું અહિં રહીને જ જિનનાયકને વંદન કર અને પૂર્વે શ્રવણ કરેલી ભગવાન્‌ની દેશનાની ભાવના ભાવ. પછી સુદર્શને પોતાના માતા પિતાને કહ્યું કે જગદ્‌ગુરુ મહાવીરસ્વામી અહિં આવે છતે તેમને વંદન કર્યા શિવાય ભોજન કરવું તે પણ યોગ્ય નથી. મને અર્જુનમાળીનો કરેલો ઉપસર્ગ પણ નહીં થાય, કારણ કે જિનેશ્વરનું ધ્યાન કરનારાઓને કદિ પણ વિઘ્નો પ્રાપ્ત થતાં નથી. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

उपसर्गाः क्षयं यान्ति, छिद्यन्ते विघ्नवल्लयः ।
मनः प्रसन्नतामेति, पूज्यमाने जिनेश्वरे ॥ ८ ॥

सव्वेताह पसत्था, सुमिणा सउणा गहाय नक्खत्ता ।
तिउयण मंगलनिलयं, हियएण जिणं वहंतस्स ॥ ९ ॥

જિનેશ્વરની પૂજા કરતાં ઉપસર્ગો નાશ પામે છે, વિઘ્નરૂપ વેલડીઓ છેદાઇ જાય છે અને મન પ્રસન્નતાને પામે છે. ૮ જે પુરુષ ત્રણ જગતનાં મંગળોના સ્થાનરૂપ એવા જિનેશ્વર ભગવાનને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે છે, તે પુરુષને સર્વ સ્વપ્નો, શકુનો, ગ્રહો અને નક્ષત્રો પ્રશસ્ત થઇ જાય છે. ૯

આ પ્રમાણે પોતાના માતાપિતાને જૈનાગમનાં વચનો સંભળાવી અને પોતે જૈનાગમને સાંભળવાની ઈચ્છામાં ઉત્સુક હૃદયવાળો તે સુદર્શન શ્રેષ્ઠી જગતનું વાત્સલ્ય કરનાર એવા ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા માટે ગયો. જેવામાં તે માર્ગમાં ચાલતો હતો તેવામાં અર્જુનમાળી પોતે મુદ્દ્ગરને ઉગામી યમરાજાની પેઠે તેના સન્મુખ આવ્યો. તેને તેવી રીતે આવતો જોઇ સુદર્શન શ્રેષ્ઠી જિનેશ્વરના ધ્યાનમાં તત્પર થઈ તે જ ઠેકાણે કાયોત્સર્ગ કરી ઊભો રહ્યો. તે વખતે તે પરમેષ્ઠી મહામંત્રના જાપથી અસહ્ય તેજવાળા અને વિસ્તારયુક્ત ધૈર્યવાળા તે સુદર્શન શ્રેષ્ઠીને પરાભવ કરવાને અસમર્થ થએલો, રોષ રહિત થએલો અને ભય પામેલો યક્ષ પોતાના મુદ્દ્ગરને ગ્રહણ કરી, એકદમ અર્જુનમાળીના શરીરનો ત્યાગ કરી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. તેનાથી મુક્ત થએલો તે માળી છેદાએલા વૃક્ષની પેઠે ભૂમિ ઉપર પડી ગયો. ક્ષણવારમાં ચૈતન્ય આવ્યું. એટલે પોતાની આગળ ઉભા રહેલા સુદર્શનને જોયો. તે અર્જુનમાળીએ સુદર્શનને પૂછ્યું કે તમે કોણ છો? અને કયાં જાઓ છો? ત્યારે સુદર્શન તેના કર્ણને અમૃત જેવી પ્રિય લાગે તેવી વાણી બોલ્યા. હું શ્રમણોપાસક છું અને ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા જાઉં છું. હે અર્જુન! જો તમારી પણ સર્વજ્ઞને નમસ્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમે પણ ચાલો. તે પછી ઉત્સુક થએલા તે બન્ને સમવસરણને વિષે આવ્યા. ત્યાં ભક્તિપૂર્વક જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરી ભગવાનની દેશનાને શ્રવણ કરે છે. તે દેશના આ પ્રમાણે છે.

मानुष्यमार्य विषयः सुकुलप्रसूतिः,
श्रद्धालुता गुरुवचः श्रवणं विवेकः ॥
मोहान्धिते जगति संप्रति सिद्धिसोध-
सोपानपद्धतिरियं सुकृतोपलभ्याः ॥ १० ॥

अथवा–तिकालं जिणवंदनं पइदिणं पूआ जहासत्तिओ ।
सज्झाओ गुरुवंदनं च विहिणा दाणं तहावस्सयं ।
सत्तीए वयपालणं तह तवो अपुव्वनाणऊणं ।
एसो सावयपुंगवाण भणिओ धम्मो जिणंदागमे ॥ ११ ॥

સાંપ્રતકાળમાં મોહથી અંધ બનેલા આ જગતને વિષે મનુષ્યજન્મ, આર્ય દેશ, સારા કુળમાં જન્મ, શ્રદ્ધાલુતા, ગુરુના વચનનું શ્રવણ અને વિવેક એ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થએલી મોક્ષરૂપી પ્રાસાદમાં જવાની પગથિયાંની શ્રેણી છે. ૧૦ ત્રિકાળ જિનવંદન, નિરંતર યથાશક્તિ જિનપૂજા, સ્વાધ્યાય, વિધિપૂર્વક ગુરુવંદન, દાન, પ્રતિક્રમણ, શક્તિ પ્રમાણે વ્રતનું પાલવું, તપસ્યા અને અપૂર્વ જ્ઞાનનું ઉપાર્જન આ ઉત્તમ શ્રાવકનો ધર્મ જિનેશ્વર ભગવાનના આગમને વિષે કહેલો છે. ૧૧

આ પ્રમાણે જિનેશ્વરની હર્ષપૂર્વક દેશના સાંભળી સુદર્શન શ્રેષ્ઠીએ ભાવપૂર્વક શક્તિ પ્રમાણે અભિગ્રહો ગ્રહણ કર્યા. તે પછી જિનેશ્વરને વંદન કરવાથી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતો ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાના ઉદ્યમથી રંગાએલો સુદર્શન પોતાને ઘરે આવ્યો. અર્જુને પણ અમૃત સમાન ઉજ્વળ એવી અરિહંતની દેશનાનું પાન કરી, વૈરાગ્યના રંગથી ભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. મારે જઘન્યથી નિરંતર છટ્ઠની તપસ્યા કરવી. આ પ્રમાણે અભિગ્રહને ગ્રહણ કરી પરીષહોને સહન કરતો અને સંલેખના કરવામાં તત્પર એવા અર્જુનમાળી મુનિએ આઠ મહિના સુધી વ્રત પાળ્યું. તે પછી કર્મનો ક્ષય થવાથી સુખના સ્થાનરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયો. સુદર્શનશ્રેષ્ઠી પણ નિર્દોષ અને ઉત્તમ શ્રાવક ધર્મને આરાધી દેવતાનું સુખ મેળવી કર્મનો ક્ષય થવાથી અનુક્રમે મોક્ષમાં જશે.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ પંદરમા ગુણનું વિવરણ પૂરું કરતાં ઉપદેશદ્વારા ભવ્ય પ્રાણીઓને નિરંતર ધર્મશ્રવણ કરવાની ભલામણ કરે છે—

इत्यागमश्रवणसादरमानसस्य,
वृत्तं निशम्य वणिजोऽस्य सुदर्शनस्य ।
संसारवारिनिधितारणनौनिभायां,
धर्मश्रुतौ कुरुत भव्यजनाः प्रयत्नम् ॥ १२ ॥

**શબ્દાર્થ:**—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જૈનાગમને શ્રવણ કરવામાં સાદર હૃદયવાળા આ સુદર્શન વણિકનું વૃત્તાંત શ્રવણ કરી સંસારરૂપ સમુદ્રને તરવામાં નાવ સમાન એવા ધર્મશ્રવણમાં હે ભવિ પ્રાણીઓ ! નિરંતર પ્રયત્ન કરો ॥ ૧૨ ॥

## षोडश गुण वर्णन

હવે શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી પંદરમા ગુણનું વિવરણ પૂરું કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ " અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ કરવારૂપ " સોળમા વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

તથા અજીર્ણ એટલે પ્રથમ કરેલા ભોજનનું પાચન ન થયું હોય ત્યાં સુધી અથવા પૂર્વભોજન પરિપાકને ન પામ્યું હોય ત્યાં સુધી નવા ભોજનનો ત્યાગ કરવાના સ્વભાવવાળો ગૃહસ્થ શ્રાદ્ધધર્મને યોગ્ય થાય છે. તથા અજીર્ણમાં ભોજન કરાવવામાં આવે તો સર્વ જાતના રોગોના મૂળરૂપ અજીર્ણની વૃદ્ધિ કરેલી જ કહેવાય છે. કહ્યું છે કેઃ—अजीर्णप्रभवा रोगा इति। સર્વ રોગો અજીર્ણથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અજીર્ણ શરીરના ચિહ્નોથી જાણી લેવું. તે ચિહ્નો આ પ્રમાણે છે.—

मलवातयोर्विगन्धो, विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः, षड् जीर्णे व्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—વિષ્ટા તથા વાયુમાં દુર્ગંધ છૂટે, વિષ્ટામાં ફેરફાર થાય, શરીર ભારે થાય, ભોજન ઉપર અરુચિ થાય અને ખરાબ ઓડકાર આવે એ છ અજીર્ણ થવાનાં સ્પષ્ટ ચિહ્ના છે. ॥ ૧ ॥

**ભાવાર્થ**—વળી ણુંમાં ગ્રહણ કરાએલો આહાર મનુષ્યના વાત,

પિત્ત, કફના દોષને એકદમ પ્રકોપ કરાવે છે. ખરેખર રોગની ઉત્પત્તિ અજીર્ણથી થાય છે અને તે અજીર્ણ રસશેષ, આમ, વિષ્ટાબ્ધ અને વિપકવ વિગેરેના ભેદથી ચાર પ્રકારે રહેલું છે. રસશેષ અજીર્ણમાં બગાસાં, આમ અજીર્ણમાં ઓડકાર, વિષ્ટાબ્ધ અજીર્ણમાં અંગભંગ અને વિપકવ અજીર્ણથી ધૂમાડાના જેવો ઓડકાર થાય. તથા અજીર્ણના ઉપલક્ષણથી રોગાદિકના ઉદયમાં, સ્વજન, દેવ અને ગુર્વાદિકના ઉપસર્ગમાં તથા દેવ ગુરુના વંદનના અભાવમાં વિવેકી પુરુષોને ભોજન કરવું યુક્ત નથી. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

देवसाधुपुरस्वामिस्वजनव्यसने सति ।
ग्रहणे च न मोक्तव्यं, सत्यां शक्तौ विवेकिना ॥ २ ॥

तथागमश्च—

अहव न जमिज्ज रोगे, मोहुदये सयणमाइ उस्सग्गे ।
पाणिदयातवहेउं, अंते तणुमायणच्छं च ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—દેવ, સાધુ, નગરનાયક અને સ્વજનોને કષ્ટ પ્રાપ્ત થયે છતે તથા ચંદ્ર સૂર્યાદિકના ગ્રહણમાં વિવેકી પુરુષે શક્તિ છતાં ભોજન કરવું નહીં.

ભાવાર્થ—તેવીજ રીતે આગમમાં પણ કહેલું છે કે–અથવા રોગમાં, મોહોદયમાં સ્વજનાદિકને કષ્ટ થતાં પ્રાણીઓની દયાથી, તપસ્યાના કારણથી અને અંત વખતે શરીરનો ત્યાગ કરવા માટે ભોજન કરવું નહીં ॥ ૩ ॥ તથા વિશેષ પર્વોમાં શ્રી સંપ્રતિ રાજા અને કુમારપાળ રાજાની પેઠે ભોજનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હવે ગ્રંથકાર ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ધર્મને યોગ્ય બતાવે છે.

विशेषकारणैरेवमभोजनपरायणः ।
सदारोग्यगुणोल्लासी, धर्मयोग्यो गृही भवेत् ॥ ४ ॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિશેષ કારણોથી ભોજનનો ત્યાગ કરવામાં તત્પર અને નિરંતર આરોગ્યતાના ગુણથી ઉલ્લાસ પામેલો પુરુષ ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થાય છે. ॥ ૪ ॥

# सप्तदश गुण वर्णन

હવે શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી સોળમા ગુણનું વિવરણ પૂર્ણ કરી ક્રમથી આવેલા "કાળે ભોજન કરવારૂપ" સત્તરમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે—

તથા અન્નાદિકથી ઉપજીવન કરનાર ગૃહસ્થ જ્યારે ખાવાની ઈચ્છા થાય તે કાળે લોલુપતા વિગેરેનો ત્યાગ કરી જઠરાગ્નિના બળ પ્રમાણે હિતકારી અને પ્રમાણોપેત ભોજન કરે. કહ્યું છે કેઃ—

कण्ठनाडीमतिक्रान्तं, सर्वं तदशनं समम् ।
क्षणमात्रसुखस्यार्थे, लौल्यं कुर्वन्ति नो बुधाः ॥ १ ॥
जिह्वे प्रमाणं जानीहि, भोजने वचने तथा ।
अतिभुक्तमतिचोक्तं, प्राणिनां मरणप्रदम् ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—કંઠનાડીનું ઉલ્લંઘન કરી ગયા પછી તે તમામ ખાવાનું સરખું છે, તેથી પંડિત પુરુષો ક્ષણમાત્રના સુખને અર્થે લોલુપતા કરતા નથી. ॥ ૧ ॥ હે જિહ્વે ! ભોજન કરવામાં તથા વચનો બોલવામાં તું પ્રમાણ રાખજે, કારણ અતિ ભોજન કરેલું અને અતિ બોલાએલું પ્રાણિઓને મરણ આપનારું થાય છે. ॥ ૨ ॥

**ભાવાર્થ**—અધિક કરેલું ભોજન ખરેખર વમન, વિરેચન અને મરણ વિગેરે કરનાર હોવાથી સારું નથી. જે પુરુષ પ્રમાણોપેત ભોજન કરે છે, તે ઘણું

ભોજન કરે છે, ક્ષુધા વગર ખાધેલું અમૃત પણ વિષરૂપ થાય છે તથા ક્ષુધાનો કાળ ઉલ્લંઘન કરવાથી અન્ન ઉપર દ્વેષ થાય છે અને શરીર સીદાય છે. અગ્નિ બુઝી ગયા પછી ઇંધણ શું કરશે ? કહ્યું છે કે—

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।
सुखित्वायावकल्पन्ते, तत्सात्म्यमिति गीयते ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થ**—જેની પ્રકૃતિને વિરુદ્ધ એવાં આહાર પાણી વિગેરે જે સુખને માટે કલ્પાય તેને સાત્મ્ય કહે છે. ॥ ૩ ॥

**ભાવાર્થ**:—એવા લક્ષણવાળા સાત્મ્યથી જન્મથી માંડીને સાત્મ્યવડે ભોજન કરેલું વિષ પણ પથ્ય થાય છે, પરંતુ અસાત્મ્ય હોય તોપણ જે પથ્ય હોય તે સેવવું પરંતુ સાત્મ્યથી પ્રાપ્ત થએલ પણ અપથ્ય હોય તો તે સેવવું નહીં. બલવાન્ પુરુષને બધુંએ પથ્ય છે એમ માની કાળકૂટ વિષ ન ખાવું. વિષ તંત્ર-( ઔષધી )ને જાણનારો સુશિક્ષિત હોય તોપણ કદાચિત્ વિષયથી જ મરણ પામે છે. એવી રીતે અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ ન કરે અને અસાત્મ્યથી ભોજન કરે છતે પ્રાયે કરી હમેશાં રોગ વિગેરેની ઉત્પત્તિથી આકુલવ્યાકુલ થનાર અને તેથી નિરંતર આર્ત્તધ્યાનમાં તત્પર રહેનાર પુરુષને ધર્મની યોગ્યતા કેવી રીતે થાય ? આથી ગૃહસ્થ પુરુષે યથોક્ત ગુણવાળા થવું જોઇએ. ભોજન કરવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે:—

ઉત્તમ પુરુષોએ પિતાને, માતાને, બાલકોને, સગર્ભા સ્ત્રીને, વૃદ્ધને અને રોગિઓને પ્રથમ ભોજન આપી પછી પોતે ભોજન કરે, તથા ધર્મનો જાણ પુરુષ પોતાનાં રાખેલાં પશુઓની તથા નોકર વિગેરે મનુષ્યોની ચિંતા કરી પોતે ભોજન કરે, તેમ કર્યા સિવાય ભોજન કરે નહીં. તથા મૂળમાં काले એવું વાક્ય છે. તે ઉપરથી અકાળનો ત્યાગ કરવો એમ સૂચવે છે. અતિ પ્રાતઃકાળ, સાયંકાળ અને રાત્રિના લક્ષણવાળો અકાળ કહેવાય છે. તેવા કાળમાં ભોજન કરવું સર્વ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ હોવાથી અને મહાન્ દોષ તથા મહાન્ પાપનું કારણ હોવાથી યુક્ત નથી. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

चत्वारो नरकद्वाराः, प्रथमं रात्रिभोजनम् ।
परस्त्रीगमनं चैव, संधानानन्तकायिके ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થઃ**—પહેલું રાત્રિભોજન, બીજું પરસ્ત્રીગમન, ત્રીજું બોળ અથાણું અને ચોથું અનંતકાયનું ભક્ષણ એ ચાર નરકમાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વાર છે. ॥ ૪ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! રાત્રિમાં પાણી પણ પીવું યોગ્ય નથી. તેમાં વિશેષે કરી તપસ્વી અને વિવેકી ગૃહસ્થોને તો બીલકુલ યોગ્ય નથી. જે સારી બુદ્ધિવાળા પુરુષો હમેશાં રાત્રિમાં આહારનો ત્યાગ કરે છે તે પુરુષોને એક માસમાં પંદર ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકમાં કોઇ એવો કાળ છે કે જે કાળમાં ભોજન ન થાય તેથી જે પુરુષ અકાળનો ત્યાગ કરી કાળે ભોજન કરે છે, તેને ધર્મનો જાણ સમજવો. જે પુરુષ હમેશાં રાત્રિભોજનનું પચ્ચખાણ કરે છે તે પુરુષને ધન્ય છે. કારણ લોકમાં આયુષ્ય સો વર્ષનું કહેવામાં આવે છે તેથી રાત્રિભોજનનુ પચ્ચખાણ કરનાર પુરુષ આયુષ્યના અડધા ભાગે ઉપોષિત ગણાય છે. જે પુરુષ અર્ધઘટી અથવા ફક્ત એક ઘટીનું વ્રત ધારણ કરે છે તે પુરુષ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તો જેને ચાર પહોરનું વ્રત ધારણ કર્યું હોય તેની તો વાત જ શી ? જે કારણોને લઈ પ્રાણીઓનું જીવિતવ્ય અનેક કષ્ટોથી વ્યાપ્ત થએલું હોય છે તેમાં કથંચિત્ ભાગ્યનો યોગ થાય તો પ્રાણી રાત્રિમાં ભોજન કરનાર ન થાય તથા—રાત્રિભોજનના દોષને જાણનારો જે પુરુષ દિવસના આદિમાં અને દિવસના અવસાનમાં બે બે ઘડીનો ત્યાગ કરી ભોજન કરે છે તે પુરુષ પુણ્યના ભાજનરૂપ થાય છે. આ લોક સંબંધી રાત્રિભોજનના દોષો આ પ્રમાણે છેઃ—

કીડી ખાવામાં આવે તો બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કાંટો ખાવામાં આવે તો તાળવાનો ભેદ કરે છે, ગળામાં વાળ લાગ્યો હોય તો કંઠને બગાડે છે. સંસક્ત જંતુઓની સંતતિ અને સંપાતિમ અનેક પ્રાણિઓના વિનાશનો હેતુ હોવાથી રાત્રિભોજન મહાન્ પાપનું મૂળ છે. તેથી ત્યાગ કરવું યોગ્ય છે. તેને માટે વિવેકવિલાસમાં કહ્યું છે કે—

અતિ પ્રાતઃકાળે, સાયંકાળે, રાત્રિએ, અન્નની નિંદા કરતાં, માર્ગમાં ચાલતાં જમણા પગ ઉપર હાથ મૂકી તથા ખાવાની વસ્તુ ડાબા હાથમાં લઈ ભોજન કરવું નહીં. ખુલ્લી જગામાં, તડકામાં, અંધકારમાં, વૃક્ષના અધોભાગમાં અને તર્જની આંગળીને ઊંચી કરી કદિપણ ભોજન કરવું નહીં. મુખ, હાથ અને પગ ધોયા વિના નગ્ન અવસ્થામાં, મલિન વસ્ત્ર પહેરી અને ડાબા હાથથી થાળી ઉપાડીને કદી પણ ભોજન કરવું નહીં. વિચક્ષણ મનુષ્યે એક વસ્ત્ર પહેરી, ભીના વસ્ત્રથી મસ્તકને વીંટાળી, તથા અપવિત્ર છતાં ખાવાની વસ્તુ ઉપર લોલુપ થઈ કદિ પણ

ભોજન કરવું નહીં. પગરખાં સાથે વ્યગ્રચિત્તે, કેવળ જમીન ઉપર બેસી, પલંગમાં રહી, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઈશાનરૂપ વિદિશા તથા દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી અને ટૂંકા આસન ઉપર બેસી ભોજન કરવું નહીં. આસન ઉપર પગ રાખી, ચંડાળ કે ધર્મભ્રષ્ટ પુરુષોના દેખતાં અને ભાંગેલા તથા મલિન ભાજનમાં ભોજન કરે નહીં. આ ભોજન કોના તરફથી આવ્યું છે એમ જાણવામાં ન હોય, અજાણ્યું હોય અને બીજી વખત ગરમ કરેલું હોય તેવું ભોજન કરે નહીં. તેમજ જમતાં જમતાં બચ બચ એવા શબ્દોએ સહિત અને મુખનો વિકાર કરતો ભોજન કરે નહીં. ભોજન નિમિત્તે આમંત્રણ કરવાથી પ્રીતિને ઉત્પન્ન કરતો અને ભોજનની શરૂઆતમાં ઇષ્ટદેવના નામનું સ્મરણ કરતો સરખા વિશાળ અને અતિ ઊંચું ન હોય તેવા સ્થિર આસન ઉપર બેસી ભોજન કરે. માસી, માતા, બ્હેન અને ભાર્યા વિગેરે સ્ત્રીઓએ આદરપૂર્વક પકાવેલું, ભોજન કરી નિવૃત્ત થયેલા પવિત્ર પુરૂષોએ પીરસેલું અને સર્વ લોકો ભોજન કરી રહ્યા પછી પોતે ભોજન કરે. આ લોકમાં પોતાનું પેટ કોણ ભરતું નથી? માટે જે ઘણા જીવોનો આધાર હોય તે જ પુરુષ પુરુષ ગણાય છે. તેથી ભોજન વખતે પ્રાપ્ત થએલા બંધવાદિકને ભોજન કરાવે. જે પુરુષો સુપાત્રને દાન આપી અથવા તો અધિક શ્રદ્ધાથી સુપાત્રનું સ્મરણ કરી ભોજન કરે છે, તે ધન્ય છે. તે શિવાયના કેવળ પોતાનું પેટ ભરનારા નરાધમોથી શું? અતિથિઓને ભક્તિથી, અર્થિજનોને શક્તિ અનુસારે અને દુઃખીજનોને અનુકંપાથી યોગ્યતા પ્રમાણે કૃતાર્થ કરી પછી મહાત્મા પુરુષોને ભોજન કરવું યોગ્ય છે. યાચના કરનારા સંન્યાસી અને બ્રહ્મચારીઓને ભિક્ષા આપે. જે ગ્રાસ પ્રમાણ હોય, તેને ભિક્ષા કહે છે અને ચાર ગ્રાસને અગ્ર કહે છે. ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ચાર અગ્રને હંતકાર કહે છે. અથવા તો ભોજનને હંતકાર કહે છે અને ભિક્ષાને અગ્ર પણ કહે છે. અતિથિ, વિદ્વાન્, જ્ઞાતિબંધુ અને અર્થીજનોની પૂજા કરી પોતાના વૈભવ પ્રમાણે તેમને આપ્યા સિવાય ભોજન કરવું નહીં. જે વખતે દક્ષિણ નાસિકા વહેતી હોય તે વખતે મૌન કરી શરીરને સીધું રાખી, દરેક ખાવાની વસ્તુ સુંઘીને અને દૃષ્ટિદોષના વિકારને ટાળીને ખરાબ સ્વાદથી, સ્વાદ વગરથી અને વિકથાથી વર્જિત થએલું તથા શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલા સંપૂર્ણ આહારના ત્યાગ કરવાથી મનોહર એવા અન્નાદિકનું ભોજન કરવું જોઈએ. તથા ભોજન કરતાં સારી સ્નિગ્ધ, મધુર અને રસ યુક્ત વસ્તુ પ્રથમ ખાવી. પ્રવાહી, ખાટી અને ખારી વસ્તુ વચમાં ખાવી, તીખી તથા કડવી વસ્તુ ભોજનના અંતમાં ખાવી. મનુષ્યે ભોજન કરી રહ્યા

પછી રસથી ખરડાએલા હાથે પાણીનો એક કોગળો હમેશાં પીવો. વળી ભોજન કરી રહ્યા પછી જળથી ભિજાએલા હાથે બે ગાલને, બીજા હાથને અને બે ચક્ષુને સ્પર્શ ન કરે કિંતુ કલ્યાણને માટે પોતાના બે ઢીંચણે સ્પર્શ કરે. કહ્યું છે કેઃ—

मा करेण करं पार्थ, मा गल्लौ मा च चक्षुषी ।
जानुनी स्पृश राजेन्द्र ! भर्तव्या बहवो यदि ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—હે યુધિષ્ઠિર રાજેંદ્ર ! જો ત્હારે ઘણા માણસોનું પોષણ કરવું હોય તો ભોજન કર્યા પછી ભીના હાથે બીજા હાથનો, બે ગાલનો અને બે નેત્રનો સ્પર્શ કરીશ નહીં પરંતુ ત્હારા બે ઢીંચણે સ્પર્શ કરજે.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં વિધિથી ભોજન કરનારને ફળ બતાવે છે.

विधिनैवं विशुद्धात्मा, विदधानः सुभोजनम् ।
एहि धर्मार्हतामात्म—न्यारोपयति सत्तमः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—ઉપર જણાવેલી વિધિથી વિશુદ્ધ આત્માવાળો થઇ સારા ભોજનને કરતો અતિશય શ્રેષ્ઠ પુરુષ પોતાના આત્મામાં ધર્મની યોગ્યતાનું આરોપણ કરે છે. ॥ ૬ ॥

THE NEW THEATRES LIMITED

# अष्टादश गुण वर्णन

હવે શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી સત્તરમા ગુણનું વિવરણ સમાપ્ત કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ " ત્રિવર્ગના સાધન કરવારૂપ " અઢારમા ગુણનું વિવરણ કરે છે.

તથા-ત્રિવર્ગ એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામ તેમાં જેનાથી અભીષ્ટકાર્યના ઉદય અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે ધર્મ કહેવાય છે. જેનાથી સર્વ વસ્તુની કાર્યસિદ્ધિ થાય તે અર્થ કહેવાય છે. અને જેનાથી અભિમાનના રસથી પ્રેરાએલી ઈંદ્રિયોને પ્રીતિ થાય તે કામ કહેવાય છે. તેથી પરસ્પર એક બીજાનો (ધર્મ તથા કામનો) વિઘાત (નાશ) અથવા તો બાધા ન થાય તેવી રીતે ધર્માભિલાષી પુરુષ ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગનું સાધન કરે પરંતુ એકલા ધર્મને અથવા તો એકલા અર્થ કે કામને સાધે નહીં. કહ્યું છે કે:—

> यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
> सलोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—જે પુરુષના ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગના સાધન શિવાયના દિવસો આવે છે અને જાય છે, તે પુરુષ લુહારની ધમનની પેઠે શ્વાસ લે છે તો પણ તે જીવે છે એમ કહેવાય નહીં. ॥ ૧ ॥

તેમાં ધર્મ અને અર્થનો વિનાશ થવાથી અવિચારણીય એવા ઉત્પન્ન થએલા

પદાર્થનો વ્યય કરવારૂપ તાદાત્વિક વિષયસુખમાં લુબ્ધ થએલા વનહસ્તિની પેઠે કયો પુરુષ આપત્તિના સ્થાનરૂપ થયો નથી? જે પુરુષને કામ ઉપર અત્યંત આસક્તિ હોય છે તે પુરૂષનો બ્રહ્મદત્ત વિગેરેની પેઠે ધન, ધર્મ અને શરીરનો નાશ થાય છે. તથા ધર્મ અને કામનું ઉલ્લંઘન કરી ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો બીજાઓ અનુભવ કરે છે. અને પોતે તો હસ્તીનો નાશ કરનાર સિંહની પેઠે અથવા મમ્મણ વિગેરેની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ભાજન થાય છે. તથા અર્થ અને કામનું ઉલ્લંઘન કરી એકલા ધર્મની સેવા કરવી તે યતિઓનો જ ધર્મ છે, પરંતુ અર્થકામની ઉપેક્ષા કરી કેવળ ધર્મ કરવો એ ગૃહસ્થોનો ધર્મ નથી. તથા બીજ ભોજન કરનાર કણુબીની પેઠે ધર્મને બાધા કરી અર્થ અને કામની સેવા કરે નહીં. તથા અધર્મી પુરુષને આગામી કાળે કાંઈપણ કલ્યાણકારી નથી. જે પુરૂષ પરલોકના સુખથી અવિરોધી આ લોકના સુખનો અનુભવ કરે છે, તે પુરૂષ અભયકુમારની પેઠે ખરેખર સુખી થાય છે. એવી રીતે અર્થને બાધ કરી એકલા ધર્મ અને કામને સેવનારા પુરૂષને ઘણું કરજ થાય છે. અને કામને બાધ કરી એકલા ધર્મ અને અર્થને સેવનારા પુરૂષને ગૃહસ્થપણાનો અભાવ થાય છે. અર્થાત્ ગૃહસ્થધર્મ ચાલી શકતો નથી. આ પ્રમાણે તાદાત્વિક મૂળહર અને કદર્યને વિષે ધર્મ, અર્થ અને કામની પરસ્પર બાધા થવી સુલભ છે. એ ત્રણે પુરૂષોનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે.

જે પુરૂષ કાંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય ઉત્પન્ન થએલા દ્રવ્યનો વ્યય કરે છે, તે **તાદાત્વિક** કહેવાય છે. જે પુરૂષ પિતા અને પિતામહના મેળવેલા દ્રવ્યને અન્યાયથી ભક્ષણ કરે છે અર્થાત્ ઉડાવે છે તે **મૂળહર** કહેવાય છે અને જે પુરૂષ નોકરોને કે પોતાના આત્માને કષ્ટ આપી દ્રવ્યનો સંચય કરે છે, પરંતુ કાંઈપણ વ્યય કરતો નથી તે **કદર્ય** કહેવાય છે. તેમાં તાદાત્વિક અને મૂળહર આ બન્નેના દ્રવ્યનો નાશ થવાથી તેમના ધર્મ તથા કામનો નાશ થાય છે. તેથી તેમનું કલ્યાણ નથી, કદર્યનો દ્રવ્ય સંગ્રહ તો રાજા, ભાગીદાર અને ચોર વિગેરેનો ભંડાર કહેવાય છે તેથી તે દ્રવ્યનો સંગ્રહ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. ઈત્યાદિ. આમ કહેવાથી ગૃહસ્થને ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગને બાધા કરવી ઉચિત નથી એમ પ્રતિપાદન કર્યું. જ્યારે ભાગ્યના યોગથી ધર્મ, અર્થ અને કામમાંથી કોઇને બાધા થવાનો સંભવ થાય ત્યારે ઉત્તરોત્તર બાધા થયે છતે પૂર્વ પૂર્વની બાધાનું રક્ષણ કરવું. તેનું જ આ ઠેકાણે પ્રતિપાદન કરે છે.—

જ્યાં કામને બાધ આવે ત્યારે ધર્મ તથા અર્થને બાધા થવા દેવી

નહીં, કારણ ધર્મ તથા અર્થ અબાધિત હોય તો કામને સ્હેલાઇથી મેળવી શકાય છે. અને કામ તથા અર્થને બાધ આવે તો ધર્મનું રક્ષણ કરવું; કારણ કે, અર્થ તથા કામની પ્રાપ્તિ થવામાં મૂળ કારણ ધર્મ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે :—

धर्मश्चेन्नावसीदेत, कपालेनापि जीवतः ।
आढयोऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥ २ ॥

तथा—त्रिवर्गसंसाधनमन्तरेण, पशोरिवायुर्विफलं नरस्य ।
तत्राऽपि धर्मं प्रवरं वदन्ति, न तं विना यद्भवतोऽर्थकामौ ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—હાથમાં કપાલ લઈ ભિક્ષાથી જીવનારા પુરુષોનો જો ધર્મ સીદાતો ન હોય તો હું ધનાઢય છું એમ જાણવું. કારણ સાધુ (શ્રેષ્ઠ) પુરૂષો ખરે-ખર ધર્મરૂપી પૈસાથી જ યુક્ત હોય છે. વળી કહ્યું છે કે :—

ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગના સાધન સિવાય પુરૂષનું આયુષ્ય પશુની પેઠે નિષ્ફળ છે. ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગમાં પણ પંડિત પુરૂષો ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહે છે. કારણ તે ધર્મ સિવાય અર્થ તથા કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૩

તથા ધર્મ ધનાર્થિ પુરૂષોને ધન આપનારો અને સર્વ કામાર્થી પુરૂષોને કામિત આપનારો છે. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ધર્માંરાધનનું ફળ બતાવે છે :

अन्योन्याबाधया, शुद्धोपधयाराधयन् सुधीः ।
त्रिवर्गं क्रमतः स्वर्गापवर्गसुखभाग् भवेत् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—સદ્બુદ્ધિવાળો પુરૂષ શુદ્ધ ધર્મ, અર્થ અને કામથી દરેક વસ્તુનું પરિશોધન કરી અને પરસ્પર બાધા સિવાય ત્રિવર્ગનું સાધન કરતો અનુક્રમે દેવલોક તથા મોક્ષના સુખનો ભાગી થાય છે. ૪

# एकोनविंशगुणवर्णन

વે શ્રાવકના પાંત્રીશ ગુણપૈકી અઢારમા ગુણનું વિવરણ પૂરું કરી અનુક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ "અતિથિ વિગેરેની ભકિત કરવારૂપ" ઓગણીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

તથા હમેશાં અતિનિર્મળ અને એક સરખી વિધિપૂર્વક ક્રિયાની પ્રવૃત્તિને લઈને જેને તિથિ વિગેરે દિવસોનો વિભાગ ન હોય તે અતિથિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयात्, शेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—જે મહાત્માએ સર્વ તિથિ, પર્વ અને ઉત્સવોનો ત્યાગ કર્યો છે તે મહાત્માને અતિથિ જાણવા અને બાકીના બીજાઓને અભ્યાગત જાણવા. ૧

**ભાવાર્થઃ**—જે મહાત્માને રૂપામાં, સુવર્ણમાં અને ધન તથા ધાન્યમાં લોભ ન હોય તે મહાત્માને અતિથિ જાણવો. તથા શિષ્ટાચારમાં તત્પર અને સર્વ લોકોથી પ્રશંસિત હોય તે સાધુ કહેવાય છે. તથા દીઙ્ ધાતુ ક્ષય અર્થમાં હોવાથી સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામને આરાધન કરવાની શકિતથી હીણ હોય તે દીન કહેવાય છે. અતિથિ, સાધુ અને દીન (રંક)પુરુષોને વિષે હિતશિક્ષા અને યોગ્ય

અવસરે અન્નપાનાદિક આપવારૂપ તથા યથાયોગ ઉચિતતાનું ઉલ્લંઘન કર્યા શિવાય પ્રતિપત્તિ (ગૌરવ) કરનાર હોય તે પુરુષ ધર્મનો અધિકારી થાય છે. ઔચિત્યતાને માટે કહ્યું છે કેઃ—

औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—એક તરફ કેવળ ફકત ઉચિતતા અને એક તરફ ગુણોની કોટી હોય તોપણ ઉચિતતાથી રહિત એવો ગુણોનો સમૂહ વિષરૂપ ગણાય છે. ૨

વળી કહ્યું છે કે—

અથવા તે ઉચિતરૂપ ચિંતામણિ પુણ્યવાન્ પુરુષોને શું નથી કરતો ? તે ઉચિતરૂપ ચિંતામણી અપરિચિત લોકોમાં પણ એકદમ આદેયપણાને વિસ્તારે છે. ખરાબ આચરણવાળા અને નાશ કરવાને ઉદ્યુકત થએલા નરપતિ જેવાને પણ શાંત કરે છે. અને ધર્મ, અર્થ તથા કામરૂપ ત્રિવર્ગને પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેથી આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કલ્યાણ થાય છે. તેમાં મુખ્ય વૃત્તિએ સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરનાર મુનિઓ અતિથિ કહેવાય છે. તેથી તેવા અતિથિઓને વિષે પોતાના અનુગ્રહને માટે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે અને કર્મોનો નાશ કરવાને માટે સર્વ પ્રકારની ઇચ્છા રહિત અને શ્રદ્ધાવાળા વિવેકી પુરુષે હમેશાં સંવિભાગ કરવો જોઈએ. તેને માટે શ્રાવક સામાચારીમાં કહ્યું છે કેઃ-“ જ્યાં સાધુઓનું આગમન હોય, જ્યાં જિનેશ્વર ભગવાનનું ચૈત્ય-મંદિર હોય અને જ્યાં વિદગ્ધ--ડાહ્યા સાધર્મિકો વસતા હોય તેવા સ્થાનમાં શ્રાવક વાસ કરે.” પ્રથમ પ્રાતઃકાલે જ્યાં સુધી જિનપ્રતિમા અને સાધુઓને વિધિપૂર્વક વંદન ન કર્યું હોય ત્યાં સુધી પાણી પણ પીવું કલ્પે નહીં. મધ્યાહ્ન કાળે બીજીવાર મધ્યાહ્ને પણ દેવગુરુને અવશ્ય વંદન કરી શ્રાવકને ભોજન કરવું કલ્પે. વળી સાયંકાળે પણ તેમને વંદન કરી શયન કરવું. ભોજન કરવાનો કાળ પ્રાપ્ત થતાં દાનનું ફળ ઉત્તમ છે એમ જાણી ઉપાશ્રયમાં જઇ, વિધિપૂર્વક મુનિપતિ-આચાર્યને વંદન કરી ભકિતના સમૂહથી અત્યંત ભરાએલા શરીરવાળો અને મહાન્ સંવેગથી પુલકિત (વિકસ્વર) શરીરવાળો શ્રાવક પોતે જ નિર્દોષ અન્નપાનવડે મુનિઓને પ્રતિલાભિત કરે. બીજે ઠેકાણે પણ કહ્યું છે કેઃ—' પોતાના ઘરમાં સુપાત્રરૂપ મુનિ પ્રાપ્ત થયે છતે અતિ વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાથી જે પુરૂષે સર્વ પ્રકારે દોષ રહિત દાન આપ્યું નથી, તે

પુરૂષનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય?” નહિ પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છારૂપ આશંસા વિગેરેથી વિમુખ થએલો અને શ્રદ્ધાથી વિકસ્વર થએલા રોમરૂપ કંચુકને ધારણ કરતો શ્રમણોપાસક કર્મોનો નાશ કરવામાં હેતુરૂપ દાન અવશ્ય સુપાત્રરૂપ મુનિઓને આપે. એવી રીતે સૂત્રમાં વર્ણવેલી વિધિવડે મોક્ષનું કારણભૂત દાન આપવું જોઈએ. તથા અનુકંપાદાન તીર્થંકરોએ કોઈ ઠેકાણે નિષિદ્ધ કર્યું નથી. વ્યવસાયનું ફળ વૈભવ છે અને વૈભવનું ફળ સુપાત્રમાં વિનિયોગ કરવો તે છે. તેનાં અભાવમાં વ્યવસાય અને વૈભવ પણ દુર્ગતિનું કારણ થાય છે. તથા બાહ્ય, નાશવંત અને સુપાત્રમાં આપેલા દ્રવ્યથી જો નિત્ય અને અંતરંગરૂપ ધર્મ થાય તો શું પ્રાપ્ત થયું નથી? દેવ ગુરુનો સંવિભાગ કરી દુઃખી પુરૂષો તથા બંધુવર્ગને આપી જે ભોગવે છે તે ભોગવેલું કહેવાય છે. તે સિવાય બાકી તો ઉદર ભરવું ગણાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

अर्हद्भ्यः प्रथमं निवेद्य सकलं सत्साधुवर्गाय च,
प्राप्ताय प्रविभागतः सुविधिना दत्त्वा यथाशक्तितः।
देशायातसधर्मचारिभिरलं साद्धं च काले यथा।
भुञ्जीतेति सुभोजनं गृहवतां पुण्यं जिनैर्भाषितम् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રથમ સર્વ વસ્તુ તીર્થંકરોને નિવેદન કરી અર્થાત્ નિવેદ ધરાવી પછી પ્રાપ્ત થએલા સાધુવર્ગને વિધિપૂર્વક વિભાગ કરી શક્તિ પ્રમાણે દાન આપી દેશાંતરથી આવેલા સાધર્મીઓની સાથે ભોજનકાળે ઉત્તમ ભોજન કરે. એ ગૃહસ્થોને પવિત્ર ભોજન છે, એમ જિનેશ્વરો એ કથેલું છે. ૩.

આ અતિથિદાન થોડું આપેલું હોય તો પણ તત્કાલ ઘણા ફળને આપનારૂં થાય છે, તે વિષે એક દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે.

કોઈક ગામમાં દાન દેવાની બુદ્ધિવાળો અને ભદ્રિક પરિણતિવાળો સુધન નામે શેઠ હતો. તેને ધનશ્રી નામે ભાર્યા હતી તે પણ પોતાના સ્વામીના સમાન સ્વભાવશાળી હતી. એક વખતે કોઈ જૈન મુનિ પાસે તેણે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મદેશના સાંભળી.

દેવની ભક્તિથી, ગુરુની ઉપાસનાથી, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા કરવાથી, સતપુરુષોની સંગતિથી અને સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કરવાથી હે લોકો! મનુષ્ય જન્મનું ફળ ગ્રહણ કરો. સત્પાત્રમાં દાન આપવું તે લક્ષ્મીનું આભૂષણ છે. વિરતિ (પચ્ચ-

ખાણ ) ધારણ કરવું તે વિદ્યાનું આભૂષણ છે. કેવળ ધર્મને જ ધારણ કરવો તે શરીર આભૂષણ છે અને કેવળ સત્ય જ બોલવું તે વાણીનું આભૂષણ છે. પૃથ્વીનું આભૂષણ પુરુષો છે. પુરુષોનું આભૂષણ અતિઉત્તમ લક્ષ્મી છે. લક્ષ્મીનું આભૂષણ દાન છે અને દાનનું આભૂષણ સુપાત્ર છે. તેમાં સર્વ દાનોમાં અન્નનું દાન અતિશય મોટામાં મોટું ગણાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે–તીર્થંકર જેવા લોકોત્તર પુરુષો પણ અન્નદાતાના હાથની નીચે પોતાના હાથને ધારણ કરે છે, તેથી તે દાન સત્પાત્રમાં આપવામાં આવ્યું હોય તો ઘણા ફળવાળું થાય છે. તેને માટે અન્ય દર્શનમાં પણ આ પ્રમાણે કહેલું છે. " હે રાજન્ ! અન્નદાનના જેવું બીજું ઉત્કૃષ્ટ દાન નથી. કારણ આ ચરાચર સંપૂર્ણ જગત્ અન્નથી ધારણ કરાએલું છે." ઇતિહાસ પુરાણમાં પણ કહેલું છે કે–" હે પુરુષ ૪-રાજન્ ! સર્વ પ્રાણીઓના પ્રાણો અન્નને વિષે રહેલા છે, તેથી પંડિત પુરુષોએ અન્નદાતા પુરુષને પ્રાણદાતા કહેલો છે." પુરૂષશ્રેષ્ઠ વૈવસ્વત નામે રાજાએ સ્વર્ગલોકમાંથી ચ્યવતા એવા તે કેસરીધ્વજ રાજાને કરુણાથી કહ્યું કે, " હે રાજન્ ! કર્મભૂમિમાં જઈ જો ત્હારે બીજી વાર સ્વર્ગમાં આવવાની ઇચ્છા હોય તો તું અન્ન આપજે, અન્ન આપજે, અન્ન આપજે. " એમ પદ્મપુરાણમાં કહેલું છે. ત્યાં તે સુધન શ્રેષ્ઠીએ મુનિની પાસે શ્રાવકનાં બાર વ્રતોનો અંગીકાર, ત્રિકાળ જિનપૂજા, એકાંતર ઉપવાસ અને અતિથિને દાન આપ્યા પછી પારણું કરવું ઈત્યાદિ અભિગ્રહો ગ્રહણ કર્યા. પછી ઘેર આવીને પોતાની ભાર્યાને પોતે ધર્મ અંગીકાર કર્યાનું જણાવ્યું. એવી રીતે બન્ને સ્ત્રી પુરુષને પુણ્ય કાર્ય કરતાં અનુક્રમે કેટલાએક કાળે અંતરાયકર્મના ઉદયથી પૂર્વનું દ્રવ્ય ક્ષીણ થઇ ગયું અને પોતે નિર્ધન થઇ ગયો. આ અરસામાં સુધનને તેની ભાર્યાએ પ્રેરણા કરી કે–મ્હારા પિતાના ઘરથી દ્રવ્ય માંગી લાવી વેપાર કરો, પરંતુ શ્રેષ્ઠી લોકોના ઉપહાસ્ય અને લજ્જા વિગેરેના કારણોથી પોતાના સસરાના ઘેર જવાને ઇચ્છતો નથી તો પણ હમેશાં ભાર્યાની પ્રેરણાથી ઉદ્વેગ પામેલો સસરાના ઘર તરફ જવા નિકળ્યો. માર્ગમાં સાથવાનું ભાતું સાથે લીધું હતું. માર્ગમાં એક ઉપવાસ થયો, બીજે દિવસે બે પહોર સુધી વિલંબ કરી ત્રીજા પહોરે એક મહિનાના ઉપવાસી સાધુને સાથવો વહોરાવી તેણે પારણું કર્યું: ત્રીજે દિવસે વળી ઉપવાસ કર્યો અને ચોથા દિવસે સસરાના ઘેર આવી પહોંચ્યો. સસરા વિગેરેએ તેનો સત્કાર કર્યો, પરંતુ કાંઈ પણ દ્રવ્ય આપ્યું નહી, કારણ કે નિર્ધનતાને લઈ અનાદરતાને લાયક અને દ્રવ્ય પાછું મળવાની આશાના અભાવથી કોઇપણ આદર કરતું નથી. કહ્યું છે કે—

धनमर्जय काकुस्थ, धनमूलमिदं जगत् ।
अन्तरं नैव पश्यामि, निर्धनस्य मृतस्य च ॥ ४॥

**શબ્દાર્થ**:—હે કાકુસ્થ ! તું દ્રવ્યને ઉપાર્જન કર. આ જગત મૂળ દ્રવ્યનું છે, કારણ કે નિર્ધન પુરુષ અને મૃત્યુ પામેલા પુરુષમાં હું કાંઇ પણ તફાવત જોતો નથી. ૪.

**ભાવાર્થ**—" જાતિ, વિદ્યા અને રૂપ એ ત્રણે પણ ગુહાના વિવરમાં પડો અને એક દ્રવ્યને જ વધારો, કારણ કે જેનાથી ગુણો પ્રગટ થાય છે." પછી નિરાશ થએલો સુધન પાછો વળ્યો. અનુક્રમે પોતાના ગામની નજીક રહેલી નદીમાં આવી વિચાર કરવા લાગ્યો કે " મ્હારી ભાર્યાએ મ્હોટા મનોરથથી મને મોકલ્યો હતો પરંતુ મને ખાલી આવેલો જાણી તેણીને મ્હોટું દુઃખ થશે" એવો મનની અંદર વિચાર કરી તેણે સારા રંગના અને ગોળ નદીના કાંકરા ગ્રહણ કરી લીધા અને પોટલું બાંધ્યું તે પોટલાને ઉપાડી પોતાને ઘેર આવ્યો. તેની ભાર્યા પણ ગાંસડીના અનુસારે મ્હારો સ્વામી દ્રવ્યથી પરિપૂર્ણ થઇને આવ્યા છે, એમ જાણી હર્ષ પામી ગાંસડી ઘરની અંદર લઈ ગઈ. તે શેઠના કરેલા સત્પાત્રને દાન આપવાપૂર્વક ભોજન કરવાના અભિગ્રહથી સંતુષ્ટ થએલી શાસનદેવીએ તે સર્વ પાષાણના કાંકરાઓને રત્નો બનાવી દીધાં. તેમાંથી એક રત્ન લઇ તેની ભાર્યાએ ભોજન અને વસ્ત્રાદિકની ગોઠવણ કરી. પછી રત્નોથી સુધન શેઠ પાછો બીજી વાર પ્રખ્યાત વેપારી થયો. આ લોકમાં પણ સત્પાત્રના દાનનું ફળ જોઇ સુધન શેઠ હમેશાં અતિથિઓનો સત્કાર કરવામાં તત્પર થયો.

તથા સર્વ વિશિષ્ટ લોકો, સંમત થએલા-માનેલા, પિતામાતા અને સહોદર વિગેરે સાધુ કહેવાય છે. તેવા સાધુઓને વિષે પણ યોગ્યતા પ્રમાણે ગૃહસ્થ સત્કાર કરનાર હોય. કહ્યું છે કે—" પુરુષે ઘણાં ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય પણ જે પુરુષ સમ્યક્ પ્રકારે યોગ્ય આચરણાને જાણતો નથી તે પુરુષ લોકમાં શ્લાઘાને પ્રાપ્ત થતો નથી એમ જાણી ઉચિત આચરણા કરો. ઉચિત આચરણાથી શું થાય છે ? એવી કોઇ શંકા કરે તેને માટે કહ્યું છે કે—

" મનુષ્યપણું સર્વને સામાન્ય છે. તે છતાં કેટલાએક પુરુષો આ લોકમાં કીર્ત્તિને પ્રગટ કરે છે. તેને તમે વિકલ્પ શિવાય ઉચિત આચરણનું માહાત્મ્ય જાણો." તે ઉચિતપણું નવ પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે છેઃ—

तं पुण पिय १ माइ २ सहोयरेसु ३ पणइणि ४ अवच्च ५ सयणेसु ६ ।
गुरूजण ७ नायर ८ परतित्थिएसु ९ पूरिसेण कायव्वम् ॥ ४ ॥

**શબ્દાર્થ**—વળી તે ઉચિત આચરણા પિતા, માતા, સહોદર-બાંધવ, ભાર્યા, સંતાન, સ્વજન, ગુરુજન, નગરલોક અને અન્યદર્શનીઓને વિષે ધર્માર્થી પુરુષે કરવી જોઇએ. ॥ ૫ ॥

**ભાવાર્થઃ**—તેમાં પ્રથમ પિતા સંબંધી ઉચિત આચરણા કહે છે. પુત્ર પોતે જ વિનયપૂર્વક પિતાના શરીરની શુશ્રૂષા કિંકરની પેઠે કરે તથા' પિતાના વાકયને મુખમાંથી નિકળતાં પહેલાં અંગીકાર કરી લે, તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. પગ ધોવા, શરીરનું મર્દન કરવું અને તેમને ઉઠાડવા-બેસાડવા વિગેરે કરવા-રૂપ અથવા દેશકાળ વિગેરેને અનુકૂળ શરીરના સુખને અર્થે કરવારૂપ સાત્મ્યની યોગ્યતાથી ભોજન, શય્યા, વસ્ત્ર અને કેશર, ચંદન, કસ્તૂરી પ્રમુખ શરીરના વિલે-પન વિગેરેને સંપાદન કરવારૂપ પિતાના શરીરની સેવા મનની પ્રીતિના ઉત્કૃષ્ટરૂપ વિનયથી કરે પરંતુ બીજાના આગ્રહને લઇ અવજ્ઞાથી અથવા નોકરોથી પિતાની સેવા કરાવે નહીં. આ પ્રમાણે કાયા સંબંધી પિતાની ઉચિત આચરણા જાણવી. વચન સંબંધી ઉચિત આચરણા તો પિતાના મુખથી નિકળતા પહેલાં અર્થાત્ બોલતા આદેશરૂપ વચનને આદરપૂર્વક અંગીકાર કરે પરંતુ અવજ્ઞા કરે નહીં. હવે પિતાની મન સંબંધી ઉચિત આચરણા કહે છે. સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી સર્વ કાર્યોની અંદર પિતાના ચિત્તને અનુસરે તથા બુદ્ધિના ગુણોનો નિર્વાહ કરે અને નિયમના સદ્ભાવને પ્રકાશ કરે તથા પિતાને પૂછીને કરવા યોગ્ય કાર્યોની અંદર પ્રવૃત્તિ કરે, પિતાએ નિષેદ્ધ કરેલો તે કાર્ય કરતો અટકી જાય. કાર્યમાં સ્ખલિત થતાં કઠોર વચન કહેવામાં આવે તો પણ વિનયનો લોપ કરે નહીં. વળી તે પિતાને ધર્મ સંબંધી થએલા મનોરથોને વિશેષપણે પરિપૂર્ણ કરે વિ. ઇત્યાદિ પિતાનું ઉચિત આચરણ જેમ કરવાનું છે, તેમજ માતાનું પણ ઉચિત આચરણ કરવું. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. તે પિતાને ધર્મ સંબંધી એટલે દેવની પૂજા, ગુરુની સુશ્રૂષા-ધર્મનું શ્રવણ, વિરતિ તથા આવશ્યક-પ્રતિક્રમણનો અંગીકાર, સાત ક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય-નો વ્યય અને તીર્થયાત્રા વિગેરે ધર્મ સંબંધી મનોરથોને વિશેષપણે આદર સહિત પરિપૂર્ણ કરે. આ લોકમાં હરિષેણ, મહાપદ્મ વિગેરે ચક્રવર્તીની પેઠે લોક-માં ગુરુ સમાન પોતાના માતાપિતાને વિષે ઉચિત આચરણા કરવી તે ઉત્તમ સંતાનોનું કર્ત્તવ્ય છે, કારણ કે અત્યંત દુઃખે કરીને જેમના ઉપકારનો બદલો ન

આપી શકાય તેવા માતાપિતાને અરિહંતના ધર્મમાં સારી રીતે જોડી દેવા સિવાય તેમના ઉપકારનો બદલો આપવાને બીજો ઉપાય નથી. તેને માટે શ્રી જિનાગમમાં કહેલું છે કે—तिन्हं दुप्पडियारं समणाउसो इत्यादि આ વાક્યનું સવિસ્તર વર્ણન પ્રથમ અમે લખી આવ્યા છીએ ત્યાંથી જાણી લેવું. જેવી રીતે પિતા સંબંધી ઉચિત આચરણ બતાવ્યું છે, તેવી જ રીતે માતા સંબંધી પણ તે સઘળું ઉચિત આચરણ જાણી લેવું, પરંતુ પિતા કરતા માતામાં જે વિશેષ કરવાનું છે તે કહે છે–પિતાથી વિશેષ એટલું છે કે, માતાની અસદૃશ ચિત્તની અનુકૂળતાને વિશેષપણે પ્રગટ કરે અર્થાત્ માતાની ઇચ્છાનુસાર વર્ત્તન કરે, કારણ કે સ્ત્રીઓના સ્વભાવને સુલભ એવા પરાભવને જનની વહન કરી શકતી નથી. એ હેતુથી માતાનું મન કોઈ પ્રકારે ખેદયુક્ત ન થાય તેવી રીતે વર્તન કરે. હવે સહોદર સંબંધી ઉચિત આચરણ કહે છે. સહોદરને વિષે ઉચિત આચરણ આ પ્રમાણે છે–સહોદર ભાઇને પોતાના આત્માની સદૃશ જુવે અને સર્વ કાર્યોમાં જયેષ્ઠ બંધુ હોય અથવા તો કનિષ્ટ બંધુ હોય તો પણ બહુમાન કરે, જુદાઈ દર્શાવે નહિ, યથાર્થ અભિપ્રાયો જણાવે સહોદરને યથાર્થ અભિપ્રાય પૂછે, વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે અને સહોદરથી થોડું પણ દ્રવ્ય છાનું રાખે નહીં. આ ઉચિત આચરણ વિનીત સહોદર સંબંધી છે. વળી કદાચિત સહોદર ખરાબ આચરણવાળા અને જાર પુરુષો વિગેરેના સંસર્ગથી અવિનીત પણ થાય–આવા કારણથી તે કાર્યમાં જે કરવું જોઇએ તે બતાવે છે.–અવિનીત પણ સહોદરને અનુકૂળ વર્તન કરે, તેના મિત્રો પાસે એકાંતે ઉપાલંભ અપાવે અને સ્વજન વર્ગો પાસે બીજાના વ્યપદેશથી શિખામણ અપાવે. પોને હૃદયમાં સ્નેહયુક્ત હોય તો પણ તે અવિનીત સહોદરની ઉપર કુપિત થએલાની પેઠે પોતાના આત્માને પ્રગટ કરે અને તે જ્યારે વિનયમાર્ગને અંગીકાર કરે ત્યારે કપટ રહિત સ્નેહપૂર્વક તેને બોલાવે. તેની ભાર્યા અને પુત્રાદિકને વિષે દાન તથા સન્માન કરવામાં સમાનદૃષ્ટિ થાય.

ભ્રાતૃ સંબંધી ઉચિત આચરણને સમાપ્ત કરી ભાર્યા સંબંધી ઉચિત આચરણ કહે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ભ્રાતૃ સંબંધી ઉચિત આચરણ કહી કાંઇક ભાર્યા સંબંધી ઉચિત આચરણ કહું છું. સ્નેહ સહિત વચનથી સન્માન કરી તેણીને સન્મુખ કરે. તથા તે સ્ત્રીને શુશ્રૂષાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે, વસ્ત્ર તથા આભરણ વિગેરેને યોગ્યતા પ્રમાણે આપે અને જયાં લોકની ભીડ હોય એવા નાટક જોવા વિગેરે સ્થાનોમાં જવાનો નિષેધ કરે. રાત્રિમાં ઘરથી બહાર ફરવાનો પ્રચાર

અટકાવે, ખરાબ શીળવાળા અને પાખંડી લોકોના સંસર્ગથી દૂર રાખે, ઘરના કાર્યોમાં જોડી દે અને પોતાથી જુદી પાડે નહીં. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. “રાજમાર્ગે અથવા બીજાને ઘેર ગમનાગમનાદિક કરવારૂપ રાત્રિના પ્રચારને અટકાવે પરંતુ ધર્મ તથા પ્રતિક્રમણ વિગેરેની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તે માતા, બ્હેન વિગેરે સારા શીલવાળી સ્ત્રીઓના સમૂહની અંદર પ્રાપ્ત થએલી હોય તો અટકાવ કરે નહીં. તથા દાન, સ્વજનનો સત્કાર અને રસોઇ વિગેરેનો પ્રયોગ કરવારૂપ ઘરકાર્યોમાં સ્ત્રીને અવશ્ય જોડી દે. જો ગૃહકાર્યમાં સ્ત્રીને જોડવામાં ન આવે તો ઉદાસ રહે અને સ્ત્રી ઉદાસ રહે તો ઘર સંબંધી કાર્યોનો બગાડ થાય છે. તથા સ્ત્રીનું અપમાન થાય તેમ બોલાવે નહીં. કોઇ કાર્યમાં ખલાયમાન થાય તો શિક્ષા કરે, કુપિત થઈ હોય તો મનાવે અને દ્રવ્યની હાનિ કે વૃદ્ધિ થઇ હોય તે તથા ઘર સંબંધી ગુપ્ત વ્યતિકર તેની પાસે પ્રગટ કરે નહીં.” વળી સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, પરિણત વયવાળી, નિષ્કપટ ધર્મમાં તત્પર રહેનારી અને સમાન ધર્મવાળી એવી સ્વજનની સ્ત્રીઓની સાથે પ્રીતિ કરાવે, તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. “સારા કુળની સ્ત્રીઓનો હીનકુળની સ્ત્રીઓ સાથે સંસર્ગ થવો તે ખરેખર અપવાદરૂપ વૃક્ષનું મૂળ કારણ છે, તેથી ઉચિત આચરણ સેવનાર ધર્માર્થી પુરુષે સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી એક ગુરુએ ઉપદેશ કરેલી શુદ્ધ સામાચારીમાં આસક્ત એવી સમાન ધર્મવાળી અને બંધુઓની સ્ત્રીઓની સાથે પોતાની ભાર્યાની પ્રીતિ કરાવે. વળી રોગાદિકમાં તેણીની ઉપેક્ષા કરે નહીં અને તેણીના ધર્મકાર્યોને વિષે પોતે સારી રીતે સહાય કરવાવાળો થાય. ઇત્યાદિક પ્રાયે કરી પુરુષનું ભાર્યા સંબંધી ઉચિત આચરણ જાણી લેવું. હવે પુત્ર સંબંધી ઉચિત આચરણ બતાવે છે. પુત્ર પ્રત્યે પિતાનું ઉચિત આચરણ એ છે કે, બાલ્યાવસ્થામાં પુત્રનું લાલન-પાલન કરે. જ્યારે બુદ્ધિનો ગુણ પ્રગટ થાય ત્યારે પુત્રને અનુક્રમે કળાઓમાં નિપુણ બનાવે. તેમજ હમેશાં દેવ ગુરુ, ધર્મ, મિત્ર અને સ્વજન વર્ગની સાથે પરિચય કરાવે અને ઉત્તમ પુરુષોની સાથે મૈત્રીભાવ કરાવે. આ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. “ગુરુઓ એટલે ધર્માચાર્યો, યથાર્થ સ્વરૂપવાળા દેવ તથા ધર્મો, પ્રિય અને હિતોપદેશ આપનારા મિત્રો, અને પિતરાઈ તથા માતુલ વિગેરેની સાથે પુત્રનો પરિચય કરાવે. એવી રીતે પરિચય કરાવે છતે આ હમારા દેવ ગુરુઓ વિગેરે છે એવા પ્રકારની સારી વાસનાથી વાસિત થાય છે; તેથી પુત્રની સાથે ઉચિત આચરણ કરનાર પિતાએ દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સ્વજન વિગેરેની સાથે પરિચય કરાવવો તે ઉચિત છે. તથા કુલ, જાત અને વર્ત્તણુકથી ઉત્તમ એવા લોકોની સાથે પુત્રને મિત્રતા કરાવે.” જો કદિઃઉત્તમ પુરુષોની મિત્રતાથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય

તો પણ અનર્થનો પરિહાર તો અવશ્ય થાય." વળી સમાન કુળમાં જન્મેલી રૂપવતી કન્યાની સાથે પાણીગ્રહણ કરાવે, ઘર સંબંધી કાર્યભારમાં નિયુક્ત કરે અને અનુક્રમે ઘરનું સ્વામીપણું અર્પણ કરે. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. "સરખા વંશની, શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે યોગ્ય વયવાળી અને સુંદર શરીરના અવયવવાળી કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરાવવામાં આવ્યું હોય તો ચિત્તમાં રતિ–પ્રીતિ થવાનો સંભવ છે અને જો વિપરીત ગુણવાળી કન્યાની સાથે સંબંધ કરવામાં આવે તો ગૃહવાસ વિડંબનારૂપ થાય છે, તેથી યોગ્ય કન્યા સાથે પાણિગ્રહણ કરાવવું ઉચિત છે તથા ખરીદ, આવક અને ખર્ચના ઉપયોગરૂપ લક્ષણવાળા ઘરના બોજાને ઉપાડવાની યોગ્યતાને જાણી તેને ઘરકાર્યમાં નિયુક્ત કરે. તેમ કરવાથી હંમેશા તે કાર્યો કરવાની ચિંતાથી વ્યગ્ર ચિત્તવાળો હોવાથી તથા પોતામાં સ્વાતંત્ર્યપણાના અને ઉન્માદ વિગેરેના અભાવથી તે યોગ્યતા પ્રમાણે ખર્ચ વિગેરે કરે છે. પછી અનુક્રમે અહંકાર વિગેરે દોષોનો તિરસ્કાર કરનાર તે પુત્રને ગૃહસ્વામિત્વ અર્પણ કરે. જેથી તે પોતાના સમાન મનુષ્યોથી પરાભવને પામે નહીં." વળી તેના પ્રત્યક્ષમાં તેની પ્રશંસા કરે નહીં. દુર્વ્યસનોથી નાશ થએલાની દુર્દશા કહી સંભળાવે અને આવક અને ખર્ચમાંથી બાકી રહેલા દ્રવ્યનો પોતે જ તપાસ કરે. વ્યાખ્યા–" પૂર્વભવમાં કરેલા સુકૃત–પુણ્યના ઉદયથી પોતાની સમાન ગુણવાળા અથવા અધિક ગુણવાળા તે પુત્રની પ્રશંસા તેના પ્રત્યક્ષમાં કરે નહીં તથા દુર્વ્યસનોથી નાશ થએલાનું નિર્ધનપણું તિરસ્કાર અને તાડના વિગેરે દુર્દશાને અભિપ્રાયપૂર્વક પુત્રને કહી સંભળાવે, જેથી તેવા પ્રકારના દુર્વ્યસનોમાં પ્રવૃત્તિ કરે નહીં. તથા ખરચ અને આવકમાંથી બાકી રહેલા દ્રવ્યનો પોતે જ તપાસ રાખે; જેથી પુત્રને આડા માર્ગે જવાનો અવકાશ મળે નહિ; તથા પુત્રને રાજાની સભા દેખાડે અને દેશાંતરની અવસ્થાઓને પ્રગટ કરે ઈત્યાદિ પિતાનું પુત્ર પ્રત્યેનું ઉચિત આચરણ જાણવું." હવે સ્વજન સંબંધી ઉચિત આચરણ કહે છે. " સ્વજન સંબંધી ઉચિત આચરણ એ છે કે, પોતાની ઘરની વૃદ્ધિનાં કાર્યોમાં હમેશાં સ્વજનોનું અવશ્ય સન્માન કરે, તેમજ હાનિ સંબંધી કાર્યમાં પણ તેમને સમીપમાં રાખે. વ્યાખ્યા–" પિતા, માતા અને પત્નીના પક્ષમાં ઉત્પન્ન થએલા સ્વજનોને પુત્રના જન્મમહોત્સવ વખતે, તેનું નામ પાડતી વખતે, પુત્રના વાળ ઉતારવાની વખતે અને વિવાહાદિરૂપ ઘરની વૃદ્ધિના કાર્યોમાં ભોજન, વસ્ત્ર અને તાંબૂલાદિક શુભ વસ્તુઓથી સત્કાર કરે, તેમજ પોતાના કુટુંબમાં મરણ થયું હોય તેના કાર્યોમાં અને ઉત્તરક્રિયા વિગેરે હાનિજનક કાર્યોમાં પણ

તેમને સાથે રાખી કાર્ય કરે. તથા પોતાને પણ સ્વજનોના કષ્ટ તથા મહોત્સવ વિગેરે કાર્યોમાં હંમેશા તેમની સમીપમાં રહેવું. તેમજ નિર્ધન થઈ ગએલા અને રોગોથી આકુળવ્યાકુળ થએલા સ્વજનોનો ઉદ્ધાર કરવો. તેની પુંઠ પછવાડે ચાડી ખાવી નહીં, તેમની સાથે શુષ્ક કલેશ કરવો નહીં, તેમના શત્રુઓની સાથે મૈત્રી કરવી નહિ અને તેમના મિત્રોની સાથે મૈત્રી કરવી. તે ઘરમાં ન હોય ત્યારે તેમના ઘરમાં જાય નહિ, દ્રવ્ય સંબંધી સંસર્ગનો ત્યાગ કરે અને ગુરુ, દેવ તથા ધર્મ સંબંધી કાર્યોમાં તેમની સાથે એક ચિત્તવાળા થવું." સ્વજન સંબંધી ઉચિત આચરણ સમાપ્ત કરી ધર્માચાર્ય સંબંધી ઉચિત આચરણ કહે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વજન પ્રત્યે ઉચિત આચરણ કહ્યું. હવે ધર્માચાર્ય સંબંધી ઉચિત આચરણ કહીએ છીએ. "ધર્માચાર્યોને ભકિત અને બહુમાનપૂર્વક ત્રિકાળ પ્રણામ કરે. તેમણે દર્શાવેલી નીતિથી આવશ્યક પ્રમુખ કાર્યો કરે અને તેમની પાસે શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરે. તેમના આદેશને બહુમાન આપે મનથી પણ તેમનો અવર્ણવાદ ચિંતવે નહિ. તેમનાં અવર્ણવાદ બોલનારને અટકાવે અને હંમેશાં તેમની સ્તુતિને પ્રગટ કરે. તેમના છિદ્રો જુવે નહિ, તેમના સુખ દુઃખમાં મિત્રની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરે, અને તેમના વિરોધીઓના વિઘ્નને સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી દૂર કરે. વળી ધર્મકાર્યમાં સ્ખલિત થતાં ધર્માચાર્ય પ્રેરણા કરે તો તે સર્વ તથેતિ કહી માન્ય કરે. પ્રમાદથી સ્ખલિત થએલા પોતાના ધર્માચાર્યને પણ એકાંતમાં પ્રેરણા કરે. સમયને યોગ્ય તેમનો ભકિતથી સર્વ વિનયોપચાર કરે. ધર્માચાર્યના ગુણાનુરાગને અત્યંત નિષ્કપટપણે પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે. તે ધર્માચાર્ય દેશાંતરમાં હોય તો પણ તેમના ભાવોપચારને હમેશાં યાદ કરે. ઇત્યાદિક ધર્માચાર્ય સંબંધી ઉચિત આચરણ જાણવું." નાગર શબ્દની વ્યુત્પત્તિપૂર્વક તેનું ઉચિત આચરણ કહે છે.

જે નગરમાં પોતે વસતો હોય તે જ નગરમાં સમાન વૃત્તિવાળા જે પુરુષ વસે છે તે નગરજનોને નાગર કહે છે. આ ગાથાની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે. કેવળ વ્યાપાર વૃત્તિથી જીવનાર હોય તેને સ્વ સમાન વૃત્તિવાળો કહે છે. તે નાગરિકનું ઉચિત આચરણ એ છે કે, "તેમના તરફ હમેશાં એક ચિત્તવાળા, સમાન સુખ દુઃખવાળા અને વ્યસન તથા મહોત્સવમાં સમાન સમાગમવાળા થવું. વ્યાખ્યાર્થ "ચિત્તના એક સરખા અભિપ્રાયથી સુખ, દુઃખ, વ્યસન અને મહોત્સવ વિગેરેને વિષે તુલ્ય ક્રિયાવાળા થવું. જો નાગરિકો એક સરખા અભિપ્રાયવાળા ન હોય તો રાજા અને નોકરોથી હમેશાં પરાભવ થવાનો સંભવ છે. સામુદાયિક કાર્યમાં પણ

રાજાનું દર્શન એકલા એકલા જઈ કરવું નહિ. એકાંતમાં મસલત કરવારૂપ મંત્ર તેનો ભેદ કરવો નહિ અને પૈશુન્ય( ચાડીયા )પણું છોડી દેવું. વ્યાખ્યા–" જુદી જુદી મહત્તા અને પ્રભુતા વિગેરે મેળવવાની અભિલાષાથી એકલા એકલા જઈ રાજાનું દર્શન કરવું નહિ, તેમ કરવાથી ખરેખર બીજાઓને દ્વેષ અને અવિશ્વાસ વિગેરે ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. કારણ જે ઘણા સ્વામિવાળો સમુદાય હોય તે અવશ્ય સીદાય છે. કહ્યું છે કે:—

सर्वे यत्र विनेतारः, सर्वे पण्डितमानिनः ।
सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति, तद्वृन्दमवसीदति ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**—જે સમુદાયમાં સઘળા નાયક હોય, સઘળા પોતાને પંડિત માનનારા હોય, અને સઘળા મહત્તાને ઈચ્છનારા હોય તે સમુદાય સીદાય છે અર્થાત્ નાશ પામે છે. ૬

વળી આપસઆપસના ગુપ્ત વિચારોનો ભેદ કરવો, ચાડી ખાવી અને કોઈને રૂશ્વત આપવી વિગેરે કાર્યો કરવાં નહિ. વળી કહ્યું છે કે—જો બે પક્ષમાં તકરાર ઊભી થઇ હોય તો પોતે ત્રાજવાનો સમાન મધ્યસ્થ થવું, પરંતુ રૂશ્વત વિગેરે લઇ સ્વજનની સાપેક્ષાથી નીતિમાર્ગનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ, વ્યાખ્યા–" ધન, ધાન્ય અને ભૂમિ વિગેરેના સબંધમાં બે પક્ષ વચ્ચે તકરાર ઉભી થઇ હોય તો મધ્યસ્થ થવુ જોઇએ પરતુ સ્વજન સબધી રૂશ્વતનો ઉપચાર ( ભકિત-કરવા વિગેરેથી નીતિમાર્ગનો ત્યગ કરવો) નહિ. દાન, કર વિગેરે વધારી બળવાન પુરૂષે દુર્બલ પુરુષનો પરાભવ કરવો નહિ. અને સ્વલ્પ અપરાધમાં ન્યાયની કોર્ટ સુધી લઈ જઈ દંડ કરાવે નહિ. વ્યાખ્યા–" સ્વલ્પ અપરાધ છતાં પણ દંડ અપાવવામાં અને દાન કે બીજા કરને વધારવામાં પરસ્પર વિરોધ થવાથી સમુદાયનો ભંગ થાય છે અર્થાત્ સમુદાયમાં ભંગાણ પડી જાય છે, અને જ્યારે સમુદાયમાં ફાટફૂટ થાય ત્યારે સમુદાયનો પરાભવ જ થાય છે, તેથી ઐકયતા જાળવવા માટે નાગરિકોએ વિચારપુરઃસર દરેક કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ જેથી ભવિષ્યમાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવે નહિ કહ્યું છે કે:—

संहतिः श्रेयसी पुंसां, स्वपक्षे तु विशेषतः ।
तुषैरपि परिभ्रष्टा, न प्ररोहन्ति तन्दुलाः ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**:—પુરૂષોનો ઐકયતારૂપ સમુદાય છે તે જ કલ્યાણકારી છે. તેમાં પણ પોતાના પક્ષમાં તો સંહતિ-વિશેષપણે શ્રેયસ્કર છે. જેમ ત્વચા-(ફોતરા)થી ભ્રષ્ટ થએલા તંદુલો( ચોખાઓ )અંકુરિત થતા નથી, તેવી જ રીતે સંહતિ-સમુદાયથી ભ્રષ્ટ થએલા પુરૂષો ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થતા નથી. ૭

**ભાવાર્થ**—વળી પોતાના આત્મહિતની અભિલાષા રાખનાર પુરૂષોએ કારણિક પુરૂષોની સાથે દ્રવ્ય સંબંધી વહીવટ કરવો નહિ તો સ્વામીની સાથે દ્રવ્યનો વહીવટ કેમ થાય? વ્યાખ્યા—“ પોતાના હિતને ઇચ્છનાર પુરૂષોએ લક્ષ્મી વ્યયના, રાજાના, દેવના અને ધર્મના અધિકારી વર્ગની સાથે તથા તેમનાથી આજીવિકા કરનાર અન્ય પુરૂષોની સાથે પણ અર્થ સંબંધી-દ્રવ્ય સંબંધી વહીવટ કદિપણ કરવો નહિ, કારણ કે તે પુરૂષો દ્રવ્યને ગ્રહણ કરતી વખતે ખરેખર કૃત્રિમ આલાપ વિગેરેથી પ્રસન્નતાને દર્શાવે છે પરંતુ જ્યારે તે દ્રવ્ય પાછું લેવાનો વખત આવે ત્યારે પોતાના આવેલા દ્રવ્યની ઉઘરાણી કરાએલા તે પુરૂષો પોતાના તિલના તુષ જેટલા ઉપકારને પ્રગટ કરી તે જ વખતે દાક્ષિણ્યતાનો ત્યાગ કરે છે. તેથી નાગરિકોએ અધિકારી વર્ગની સાથે દ્રવ્ય સંબંધી વહિવટ કરતાં વિચાર કરવો, કારણ કે તેમની સાથે દ્રવ્ય સંમંધી વહિવટ કરવામાં લક્ષ્મીનો વિનાશ અને પરિણામે તેમની સાથે વૈર અને વિરોધ થવાનો પ્રસંગ પડે આવી છે, માટે નાગરિકોએ વિચાર કરી તેમની સાથે વર્ત્તન કરવું, જેથી ભવિષ્યમાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ આવે નહિ. કહ્યું છે કે:—

> द्विजन्मनः क्षमा मातु-र्द्वेषः प्रीतिः पणस्त्रियः ।
> नियोगिनश्च दाक्षिण्यमरिष्टानां चतुष्टयम् ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**—બ્રાહ્મણોની સાથે ક્ષમા, માતાની સાથે દ્વેષ, વેશ્યાની સાથે પ્રીતિ અને અધિકારી વર્ગની સાથે દાક્ષિણ્યતા એ ચાર અશુભનાં કારણ છે. ૮.

**ભાવાર્થ**:—વળી પ્રભુની સાથે તો વિશેષપણે દ્રવ્ય સંબંધી લેવડ-દેવડ કરવી જ નહીં, કારણ કે તેમની સત્તા નીચે રહી દ્રવ્ય પાછું મેળવવું તો દૂર રહ્યું પરંતુ પોતાના જાનમાલનો પણ નાશ થવાનો વખત આવે છે તેથી નાગરિકોએ દ્રવ્ય વ્યવહારમાં વિચારપુરસ્સર પ્રવર્ત્તન કરવું જોઈએ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાગરિક પ્રત્યેના ઉચિત આચરણને સમાપ્ત કરતાં પરતીર્થિક સંબંધી ઉચિત આચરણ કહે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાયે કરી નાગરિકોની પરસ્પર ઉચિત આચરણનું શાસ્ત્રાનુસાર વર્ણન કર્યું. હવે પરતીર્થિક પ્રત્યેનું ઉચિત આચરણ કાંઇક સંક્ષેપથી વર્ણન કરૂં છું. તેમાં પ્રથમ પરતીર્થિકોને નામ માત્રથી ઓળખાવે છે. બૌદ્ધ, વૈષ્ણવ અને શૈવ એ દરેકના ચાર ચાર ભેદો છે. અને કપિલ મતાવલંબી તથા કૌલમતાવલંબી( વામી )ની અપેક્ષાએ મીમાંસકના બે ભેદો છે. હવે ઉપરોકત પરતીર્થિઓ પ્રત્યેનું કર્ત્તવ્ય કહે છે. ઉપર જણાવેલા પરતીર્થિઓ પોતાને ઘેર ભિક્ષા નિમિત્તે પ્રાપ્ત થયા હોય તો તેમનું ઉચિત કાર્ય કરવું. તેમાં પણ રાજાના પૂજનિકોનું તો વિશેષપણે ઉચિત આચરણ કરવું. અહિં કોઇ શંકા કરે કે અસંયતી એવા પરતીર્થિકોનું ઉચિત આચરણ શા માટે કરવું જોઇએ ? એવી શંકાના સમાધાનમાં ગ્રંથકાર મહારાજ કહે છે કે-યદ્યપિ ચિત્તમાં ભક્તિ ન હોય, તેમનામાં રહેલા ગુણોની અંદર પક્ષપાત ન હોય તોપણ પોતાને ઘેર આવેલા પરતીર્થિઓનું ઉચિત આચરણ કરવું એ ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે. આ વ્યવહાર એક દર્શનવાળાએ જ અનુસરેલો છે. એમ નહીં પરંતુ આ વ્યવહાર સર્વ દર્શનવાળાને સમ્મત છે એ હેતુથી કહે છે કે ઘેર આવેલા પરતીર્થિઓનું ઉચિત આચરણ કરવું તથા કષ્ટમાં પડેલા-ઓનો ઉદ્ધાર કરવો અને દુઃખી થએલા પરતીર્થિઓના ઉપર દયા લાવવી એ ધર્મ સર્વ મતાવલંબીઓને સમ્મત છે. વ્યાખ્યા–" પુરુષની અપેક્ષાએ ઘેર આવેલા પરતીર્થિઓને મીઠા વચનથી બોલાવવા, આસન આપવું, આમંત્રણ કરવું અને તેમનું કાર્ય કરી આપવું. વિગેરેને ઉચિત આચરણ કહે છે. બાકીનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. " હવે ઉચિત આચરણના ફળને પ્રગટ કરે છે. પૂર્વે જણાવેલી યુક્તિથી પિતા અને માતાનું ઉચિત આચરણ કરનારા અને પ્રસન્ન મુખ-વાળા પુરૂષો જૈનધર્મના અધિકારી થાય છે. અર્થાત્ સમકિત, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ જૈનધર્મને યોગ્ય થાય છે. જે પુરૂષો ઉપર જણાવેલા નવ પ્રકારના લૌકિક એવા પણ ઉચિત આચરણ માત્ર કાર્યને વિષે તત્પર થતા નથી, તે પુરૂષો લોકોત્તર પુરૂષની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરી શકાય, તેવા જૈનધર્મને વિષે કેવી રીતે પ્રવીણ થાય ? તેથી સર્વ ગુણોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ પ્રથમ ધર્માર્થી પુરૂષે અવશ્ય ઉચિત આચરણ કરવામાં નિપુણ થવું જોઇએ. ઉત્તમ પુરૂષોને ઉચિત આચરણની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક હોય છે, તે દેખાડે છે. " જેમ સમુદ્રો મર્યાદાનો ત્યાગ કરતા નથી, પર્વતો પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થતા નથી તેમ ઉત્તમ પુરૂષો કદિપણ ઉચિત આચરણનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. " તે જ વાતને દૃષ્ટાંતથી દૃઢ કરે છે. જગતના ગુરૂ તીર્થંકર

કરો પણ ગૃહસ્થાવસ્થામાં પોતાના માતાપિતાનું અભ્યુત્થાનાદિક ઉચિત આચરણ અવશ્ય કરે છે. વ્યાખ્યાન–" જેણે ત્રણ જગતના લોકોની કાંઈપણ પરવા નથી તેવા જગદ્‌ગુરુ તીર્થંકરોએ પણ જ્યારે ઉપરોક્ત રીતિએ પોતાના માતાપિતા વિગેરેનું ઉચિત આચરણ આચરેલું છે ત્યારે બીજા સામાન્ય પુરૂષોએ તો અવશ્ય વિશેષપણે તે ઉચિત આચરણ કરવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી વિશેષ ધર્મને મેળવવા ભાગ્યશાળી થવાય. કહ્યું છે કેઃ—

विद्याः सन्ति चतुर्दशापि सकलाः खेलंतु तास्ताः कलाः,
कामं कामितकामकामसुरभिः श्रीः सेवतां मन्दिरम् ।
दोर्दण्डद्वयडम्बरेण तनुतामेकातपत्रां महीम्,
न स्यात् कीर्तिपदं तथापि हि पुमानौचित्यचञ्चुर्न चेत् ॥९॥

**શબ્દાર્થ**—ભલે ચતુર્દશ વિદ્યાઓ હોય, તેને સર્વ કલાઓ ક્રીડા કરતી હોય, અત્યંત ઈચ્છિત કામનાને પૂરનારી કામધેનુ હોય, નિરંતર લક્ષ્મી મંદિરને સેવતી હોય, અને બે ભુજાદંડના આડંબરથી પૃથ્વીને એક છત્ર નીચે વિસ્તારી હોય તો પણ જો પુરૂષ ઉચિત આચરણ કરવામાં નિપુણ ન હોય તો તે પુરૂષ અવશ્ય કીર્તિના આસ્પદને પ્રાપ્ત થતો નથી. ૯

વળી વખતસર પ્રાપ્ત થએલા અભ્યાગતોની બરદાસ મ્હોટા ફળને માટે થાય છે. તે ઉપર જેમ લોકોમાં શાલિવાહનનો પ્રબંધ પ્રખ્યાત છે તેમ ગ્રંથકાર મહારાજ બતાવે છે.

પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં સાતવાહન–શાલિવાહન નામે રાજા હતો. તે એક વખતે અશ્વથી હરણ કરાએલો અટવીમાં આવી પડયો. તે અટવીમાં એક વડ નીચે બેઠેલા ભિલ્લની સાથે રાજાને મૈત્રી થઈ. આજે આ રાજા મ્હારો અતિથિ છે, એમ વિચારી ભિલ્લે રાજાને સાથવાનું ભોજન આપી સત્કાર કર્યો. અનુક્રમે રાત્રિમાં ઘણી શીત પડતાં ભિલ્લે રાજાને પોતાના ઘરની અંદર વિશ્રામ કરાવ્યો અને પોતે ઘરની બહાર સૂતો. રાત્રિમાં તે ભિલ્લ શીતની અતિ પીડાથી મરણ પામ્યો. તે જોઇ તેની ભાર્યા ભિલડી હાથમાં કાતી ગ્રહણ કરી હું તને સ્ત્રીહત્યા આપીશ એમ રાજાને કહ્યું. તે અવસરે રાજાએ પણ દશ હજાર સોનામ્હોર આપી ભિલડીને ખુશી કરી. પછી તેની સેના આવી પહોંચી. તેની સાથે રાજા નગરમાં પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં રાજ્યનું પાલન કરતાં રાજાને ભિલ્લનું મૃત્યુ સ્મરણમાં આવવાથી રાજાને ચિંતા થઇ કે " દાનનું ફળ નથી તો પછી આ લોકમાં અનર્થ થવાનો સંભવ છે. " પછી રાજાએ પંડિતોને બોલાવીને પૂછયું કે તમે મને દાનનું ફળ

પ્રત્યક્ષ બતાવો, નહીં તો માનવ યંત્રથી તમારો નાશ કરવામાં આવશે. તે પંડિતો રાજાને પ્રત્યુત્તર આપવાને અસમર્થ થએલા આપસઆપસમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. એમ વિચાર કરતાં છ માસ થઈ ગયા પછી પંડિતોમાં મુખ્ય એવા વરરુચિ નામના પંડિતે સરસ્વતીને પ્રત્યક્ષ કરી પૂછયું. સંતુષ્ટ થએલી તે દેવીએ કહ્યું કે આ નગરમાં ધનપતિ નામે એક વેપારી છે. તેને ઘેર એક માસને અંતે પુત્ર ઉત્પન્ન થશે. તે બાલક જન્મતાંની સાથે તને બોલાવશે. તે વખતે ત્હારે રાજાને સાથે લઈ ત્યાં જવું. તે બાલક દાનનું પ્રત્યક્ષ ફળ બતાવશે. તે પછી એક મહીનાને અંતે તે શેઠને ત્યાં પુત્ર થયો, તેણે પ્રગટ અક્ષરવાળી વાણીથી વરરૂચીને બોલાવ્યો. તે રાજાને સાથે લઈ ધનપતિને ઘેર ગયો. તે બન્નેની આગળ બાલક બોલ્યો કે " હે મહારાજ! તમે જય પામો. જે ભિલ્લે વનમાં તમને સાથવાનું દાન આપ્યું હતું, તે હું છું અને નવ ક્રોડ સુવર્ણના સ્વામી ધનપતિનો હું પુત્ર થયો છું તેથી દાનનું ફળ આ લોકમાં પણ છે." આ વાતને સાંભળી રાજા વિગેરે ચમત્કાર પામ્યા અને તે દિવસથી રાજા વિગેરે લોકો દાન આપવામાં તત્પર થયા.

દીન અનાથ ને દુઃખી વિગેરેને વિષે તો દયાથી દાન આપવું જોઇએ. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ મોક્ષફળના દાનને વિષે પાત્ર તથા અપાત્રની સમાલોચના કરવાની છે, પરંતુ જે દયા દાન છે તેનો કોઈ પણ ઠેકાણે તત્ત્વજ્ઞોએ નિષેધ કરેલો નથી. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ફળ દર્શાવે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અતિથિ વિગેરેની પ્રતિપત્તિ કરવામાં તત્પર અને સદ્‌બુદ્ધિવાળો ગૃહસ્થ પોતાના આત્માને વિષે ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતાને આરોપણ કરે છે.

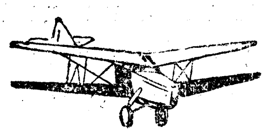

# विंशतितमः गुणवर्णन

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી ઓગણીશમા ગુણનું વિવરણ સમાપ્ત કરી અનુક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ "હમેશાં અભિનિવેશ(મિથ્યાગ્રહ)નો ત્યાગ કરવારૂપ" વીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

જે પુરૂષ આગ્રહરહિત હોય તેને અનભિનિવિષ્ટ એટલે અનાગ્રહી કહેવામાં આવે છે. અને નીતિમાર્ગને નહીં પ્રાપ્ત થએલા પુરૂષને પણ બીજાથી મ્હારો પરાભવ થશે એવા પરિણામથી કાર્યનો આરંભ કરવો તેને અભિનિવેશ (આગ્રહ) કહેવામાં આવે છે. અને તે અભિનિવેશ નીચ પુરૂષોને જ હોય છે. કહ્યું છે કેઃ–દુરાગ્રહ, નિષ્ફળ નીતિ અને ગુણરહિત મુશ્કેલી ભરેલા આરંભો કરાવી નીચ લોકોને શ્રમ આપે છે. પ્રવાહની સામે તરવાના વ્યસનવાળા મચ્છો તેવા દુરાગ્રહથી જ વૃથા પરિશ્રમ કરે છે.

શઠતાને લઇને નીચ પુરૂષોને પણ કોઈક વખતના અભિનિવેશપણાનો સંભવ છે. આથી કહે છે કે હમેશાં આગ્રહરહિત હોય તે પુરૂષ ધર્માધિકારી થાય છે. અને આગ્રહવાળો પુરૂષ પ્રાયે કરીને તત્ત્વાદિકના વિચારની બહાર હોવાથી જમાલી વિગેરેની પેઠે પોતાના અંગીકાર કરેલાને પ્રતિપાદન કરે છે. કરાતું અને કરેલું એ બન્નેમાં સર્વ પ્રકારે પૃથક્ ભાવ જ છે તેમ માનવાથી અભિનિવેશિક નામના મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

જેમ અજીર્ણથી જ્વરની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સૂર્યના અભાવે અંધકાર થાય છે. તેમ નૃશંસ એટલે આત્માના ગુણનો ઘાત કરનાર એવા અભિનિવેશ (આગ્રહ)-થી મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ સમજવું. વળી જેના મનની અંદર અત્યંત વેગવાળો અભિનિવેશરૂપી વિષનો વેગ પ્રસરે છે તેને વિષે ગુરૂના ઉપદેશરૂપ મંત્રને પ્રયુક્ત કર્યો હોય તો પણ સંક્રમણ થતો નથી. જેમ રાવણ અને દુર્યોધનને વિષે અનુક્રમે વિભીષણ અને ભીષ્મપિતામહના ઉપદેશો સંક્રમણ થયા ન હતા. કહ્યું છે કેઃ—

आग्रही बत निनीषति युक्तिं, यत्र तत्र मतिरस्य निविष्टा ।
पक्षपातरहितस्य तु बुद्धिर्यत्र तत्र सुखमेति निवेशम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—જે આગ્રહી પુરૂષની બુદ્ધિ જે પદાર્થમાં આગ્રહવાળી હોય તેમાં આગ્રહી પુરૂષ યુક્તિને લઈ જવા ઇચ્છે છે અને પક્ષપાત રહિત એવા પુરૂષની મતિ તો જ્યાં યુક્તિ હોય ત્યાં પ્રવેશ કરે છે.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ફળ દેખાડે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે સરળ હૃદયવાળા પુરૂષો દુઃખના સ્થાનભૂત અભિનિવેશ( આગ્રહ )નો ત્યાગ કરે છે તે વિશાળ બુદ્ધિવાળા અને નિષ્કપટી પુરૂષો ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થાય છે.

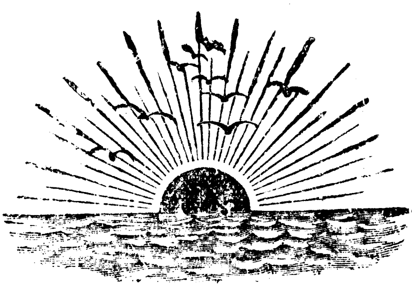

# एकविंशतितमः गुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણ પૈકી વીશમા ગુણનું વર્ણન પૂરું કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ " ગુણમાં પક્ષપાત કરવારૂપ " એકવીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

સુજનતા, ઉદારતા, દાક્ષિણ્યતા, વિનય અને પ્રેમપૂર્વક પ્રથમ બોલાવવાપણું વિગેરે તથા પોતાના કે પરના ઉપકારનું કારણભૂત એવા આત્માના ધર્મરૂપ ગુણો કહેવાય છે. તે ગુણોને વિષે પક્ષપાત કરનાર હોય. પક્ષપાત તો એ છે કે ગુણોને વિષે બહુમાન તે ગુણોની પ્રશંસા અને સહાય્ય આપવા વિગેરેથી અનુકૂળ પ્રવૃતિ કરવી તેને પક્ષપાત કહે છે. તે ગુણોનો પક્ષપાત કરનારા પુરૂષો ખરેખર ફળવાળા પુણ્યરૂપ બીજને સિંચન કરવાથી આ લોક અને પરલોકમાં ગુણના સમૂહની સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ અયોધ્યાથી વનવાસ કરવાને માટે પ્રયાણ કર્યું તે વખતે માર્ગમાં માળવા દેશમાં પ્રવેશ કરતાં માળવા દેશના અધિપતિ સિંહોદર રાજાની સાથે યુદ્ધમાં ગુરૂ પાસે જિનેશ્વર સિવાય બીજાને મારે નમસ્કાર ન કરવો એવા અભિગ્રહને ગ્રહણ કરનાર અને શુદ્ધ સમ્યકત્વને ધારણ કરનાર વજ્રકર્ણ રાજાના ગુણનો પક્ષપાત કરી રામ લક્ષ્મણે સિંહોદર રાજાનો નિગ્રહ કરી વજ્રકર્ણ રાજાને મદદ કરી. કહ્યું છે કે—

> नागुणी गुणिनं वेत्ति, गुणी गुणिषु मत्सरी ।
> गुणी च गुणरागी च, विरलः सरलो जनः ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—જે ગુણ વગરનો છે તે ગુણી પુરુષને જાણતો નથી, અને જે ગુણવાન્ હોય છે તે બીજા ગુણી પુરૂષો ઉપર અદેખાઇ કરનાર હોય છે. તેથી પોતે ગુણવાન્ હોય અને બીજાના ગુણની અંદર રાગ કરનાર સરળ મનુષ્ય તો કોઇ વિરલો જ હોય છે. ૧

**ભાવાર્થ**—હે ભાઈ! તું પૂર્ણ લક્ષ્મીવાળો હોય તો પણ ગુણોનો વિષે અનાદર કરીશ નહિ. ઘડો સંપૂર્ણ હોય તો પણ ગુણ( દોરી ) છેદાઈ જવાથી કૂપની અંદર નીચે પડે છે. અંતરંગમાં ગુણોને ધારણ કરનારા પુરૂષો જ અન્ય પુરૂષોના હૃદયમાં સ્થિર થાય છે ( વાસ કરે છે. ) એ સમગ્ર અર્થને પુષ્પોની માળાઓ દઢ કરી બતાવે છે. જેમ પુષ્પોની માળાઓ પોતાની અંદર ( દોરી )ને ધારણ કરે છે તેથી તે બીજાના હૃદય ઉપર આરૂઢ થવાને સમર્થ થાય છે, તેમજ જે પુરૂષો પોતાના હૃદયમાં ઔદાર્યાદિક ગુણોને ધારણ કરે છે, તે પુરૂષો અવશ્ય અન્ય પુરૂષોનાં હૃદયમાં વાસ કરે છે. પ્રથમ સંપૂર્ણ ભૂતળને ભૂષિત કરનારા ગુણી પુરૂષો તો દૂર રહો, પરંતુ સાંપ્રતકાળમાં જે પુરૂષોને ગુણોની અંદર અનુરાગ છે, તેવા પુરૂષો પણ દુર્લભ છે. વળી જે ધનુષ્ય સંગ્રામમાં શત્રુના સૈનિકોની શ્રેણિઓને વિષે પૃષ્ટ દેખાડે છે, જે ધનુષ્ય સંગ્રામમાં જ વક્રતાને ધારણ કરે છે, અને જે કઠોર ધનુષ્ય સંગ્રામમાં કઠિન ધ્વનિને ફેંકે છે, તો તેવા પ્રકારના દોષને ભજનાર ધનુષ્યના ગુણ-( પણચ )ને ગ્રહણને કરતો આ રાજા પ્રગટપણે વિખ્યાત થએલો ગુણગ્રાહીઓ-ની સીમારૂપ છે. ગુણની અંદર પક્ષપાત કરવામાં ન આવે, તો વસુરાજા વિગેરેની પેઠે અનર્થ જ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ એકવીશમા ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ફળ બતાવે છે. જે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો અન્ય પુરૂષો-ના સદ્‌ગુણોનો ઉલ્લાસ કરનારા છે, તે પુરૂષો સદ્ધર્મના બીજરૂપ સમ્યકત્વને આત્માની અંદર આરોપણ કરે છે.

# द्वाविंशतितमः गुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણ પૈકી એકવીશમા ગુણનું વર્ણન સમાપ્ત કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ " અદેશ અને અકાળ ચર્યાનો ત્યાગ કરવારૂપ " બાવીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

અદેશ અને અકાળ એટલે નિષેધ કરેલા દેશ તથા કાળને વિષે ચર્યા—ગમનનો ત્યાગ કરનાર પુરુષ ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થાય છે. નિષેધ કરેલા દેશ તથા કાળનું આચરણ કરનાર પુરુષ રાજા અને ચોર વિગેરેથી અવશ્ય ઉપદ્રવને પ્રાપ્ત થાય છે. નિષિધ્ધ કરેલ દેશો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

કારાગૃહ તથા વધ કરવાના સ્થાનમાં, જુગાર રમવાના સ્થાનમાં, પરાભવના સ્થાનમાં, ભંડારના મકાનમાં અને બીજાના અંતેઉરમાં જવું નહીં. ખરાબ સ્થાનમાં, શ્મશાનમાં, શૂન્ય સ્થાનમાં, ચાર રસ્તા જ્યાં ભેગા થતા હોય તેવા સ્થાનમાં, ધાન્યના ફોતરાં તથા સુકાં ઘાસથી વ્યાપ્ત થએલા સ્થાનમાં, ઉકરડાની જગ્યામાં, ઉખર ભૂમિમાં, બગીચામાં, નદીના કાંઠામાં, સભામાં, ચોતરામાં, રસ્તામાં અને ચોર, વેશ્યા તથા નટ વિગેરેના સ્થાનમાં બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ગમન કરે નહીં, તથા કુબડાની, ખરાબ મિત્રની અને રાજાના દૂતની સાથે ગોષ્ઠી અને નિષિદ્ધ કરેલ કાળમાં ગમન કદિ પણ કરે નહીં. માર્ગમાં એકાકી ગમન કરવું નહીં અને જ્યારે સર્વ શયન કરે ત્યારે એકાકી જાગવું નહીં. કારણ રસ્તામાં એકલા ચાલવાથી અનર્થ અથવા તો મરણ થાય છે. નીતિને વિષે કહ્યું છે કે, " વખત વગરની ચર્યા, અસદૃશની સાથે ગોષ્ઠી અને કુમિત્રની સેવા કદિ પણ કરવી નહીં. " જુઓ કમળના વનમાં સુતેલા પક્ષીને ધનુષ્યથી છૂટા પડેલા બાણે માર્યું હતું. તે જ વૃત્તાંતને પ્રતિપાદન કરે છે :—

કોઈ વનમાં સરોવરની સમીપમાં મંદરરકત નામે હંસ રહેતો હતો. એક વખતે તે સ્થાનમાં એક ઘુવડ પક્ષી આવ્યો. હંસે તેને બોલાવ્યો કે–તું કોણ છે? અને આ વનમાં તું કયાંથી આવ્યો છે? એમ હંસના પૂછવાથી તે ઘુવડ પક્ષીએ કહ્યું કે–હું તમારા ગુણોનું શ્રવણ કરી તમારી સાથે મિત્રતા કરવા માટે આવ્યો છું. તે પછી હંસ અને ઘુવડની આપસઆપસમાં મૈત્રી થઈ અને તે બન્ને પક્ષીઓ સાથે ક્રીડા કરે છે. એક વખતે હંસની આગળ ઘુવડે કહ્યું કે–એક વાર તમારે પણ મારા સ્થાનમાં આવવું. એવી રીતે કહીને હંસની રજા લઈ ઘુવડ પક્ષી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. પછી કોઈક વખતે હંસ પણ તેના સ્થાનમાં ગયો. ત્યાં ઘણા સ્થાનોમાં જોયો પણ ઘુવડ જોવામાં આવ્યો નહીં. પછી કોઈ વૃક્ષની બખોલમાં પેઠેલા ઘુવડને જોયો ત્યારે હંસે કહ્યું કે “ભદ્ર! તું બખોલમાંથી બહાર આવ, હું હંસ છું અને તને મળવા માટે આવ્યો છું.” ત્યારે ઘુવડે કહ્યું કે–‘હે ભાઇ! દિવસે હું બહાર નિકળવાને સમર્થ નથી તેથી તમે અહીં રહો. રાત્રિમાં તમારી સાથે ગોષ્ઠી કરીશ.” અનુક્રમે રાત્રિ પડતાં બન્ને પક્ષીઓ મળ્યા અને પરસ્પર કુશળ વાર્ત્તાઓ વર્ત્તી. ગોષ્ઠી સમાપ્ત થતાં હંસ ત્યાં જ સૂઇ ગયો. તે વખતે તે વનમાં રાત્રિમાં કોઈ સાર્થ પડાવ નાંખીને રહ્યો છે. રાત્રિના પાછલા પહોરે સાર્થને ચાલવાના વખતે ઘુવડે ખરાબ સ્વરવાળો શબ્દ કર્યો અને પોતે નદીના વિવરમાં પ્રવેશ કરીને હંસને તો ત્યાં જ સૂતો મૂકયો. તે પછી તે ઘુવડના શબ્દને સાંભળી ક્રોધયુક્ત થએલા સાર્થપતિએ દુષ્ટ શકુનની નિવૃત્તિ કરવાને માટે શબ્દવેધી બાણથી હંસને મારી નાંખ્યો. આ કારણથી જ અકાળ ચર્યા ન કરવી ઈત્યાદિ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ બાવીશમા ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશ આપે છે કે–ધર્મને અર્થે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ ઈચ્છનાર અને હમેશાં સ્થિરતાને ધારણ કરનાર એવા વિચારના જાણ પુરુષે નિષિદ્ધ કરેલી દેશચર્યા અને કાળચર્યાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

# त्रयोविंशतितमःगुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી બાવીશમા ગુણનું વર્ણન પૂરું કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ "પોતાના અથવા પરના બળાબળને જાણવારૂપ" ત્રેવીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ છે.

પોતાની અથવા બીજાની શક્તિને એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ વિગેરેથી કરેલા સામર્થ્યને જાણતો અને તેવી જ રીતે સ્વપરના અસામર્થ્યને પણ જાણતો એવો પુરૂષ ધર્મને યોગ્ય થાય છે. પોતાના અને બીજાના બલાબલનું જ્ઞાન થયે છતે ખરેખર સઘળો આરંભ સફળ થાય છે, નહી તો તે સઘળો આરંભ નિષ્ફળ છે. કહ્યું છે કે:—

स्थाने शमवतां शक्त्या, व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।
अयथाबलमारंभो, निदानं क्षयसम्पदः ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—શક્તિની યોગ્યતા પ્રમાણે પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો ઉપશમનવાળા પ્રાણીઓની સંપદા વૃદ્ધિ પામે છે અને શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરી જે આરંભ પરિશ્રમ કરવો છે તે સંપત્તિના વિનાશનું કારણ છે.

**ભાવાર્થ**—અનુચિત કાર્યનો આરંભ કરવો, પ્રજાની સાથે વિરોધ કરવો, બળવાન્ પુરુષની સાથે સ્પર્દ્ધા કરવી અને સ્ત્રીજનનો વિશ્વાસ કરવો એ ચારે મૃત્યુના દ્વાર છે. સ્વ અને પરના બળાબળ વિગેરેના જ્ઞાનપૂર્વક કાર્યનો આરંભ કરવાથી યશ, સ્વાર્થની સિદ્ધિ અને મહિમા વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. લક્ષણાવતી નગરીના અધિપતિ લક્ષણસેન રાજાના મંત્રી **કુમારદેવ**ની પેઠે કીર્તિ વિગેરે થાય છે. તે જ વૃત્તાંતને ગ્રંથકાર મહારાજ પ્રતિપાદન કરે છે.

લક્ષણાવતી નગરીને વિષે **લક્ષણુસેન** નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા અને તેને બીજું જીવિત હોય તેની પેઠે કુમારદેવ નામે મંત્રી હતા. તે જ સમયમાં વારાણસીનામા નગરીને વિષે સાઠ લાખ અશ્વોના અધિપતિ **જયંતચંદ્ર** નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા અને તે રાજાને મહાશયામાં, અન્નદાતાઓમાં અને સત્યવાદીઓમાં અગ્રેસર **વિદ્યાધર** નામે મંત્રી હતા. એક વખતે જયંતચંદ્ર રાજાની સભામાં એવી વાર્તા નીકળી કે લક્ષણાવતી નગરીના કિલ્લો મુશીબતથી લઇ શકાય તેવા છે. અને તે નગરીના રાજા પણ બળવાન છે. એમ એ વાતને ધારણ કરી કાશીના અધિપતિ જયંતચંદ્રે પ્રતિજ્ઞા કરી કે–"અમારે અહિંથી ચઢાઇ કરી તે જ કિલ્લો કબજે લેવા. જો હું તે કિલ્લાને કબજો ન લઇ શકું તો જેટલા દિવસ સુધી હું કિલ્લાની નજીકમાં કહું તેટલા લક્ષ સુવર્ણ દંડમાં ગ્રહણ કરીશ; અન્યથા હું પાછા ફરીશ નહીં." એવી પ્રતિજ્ઞા કરી જયંતચંદ્ર રાજા નીકળ્યો અને એકદમ લક્ષણાવતી નગરીની સમીપમાં આવ્યો. આ વાતની ખબર પડતાં લક્ષણુસેન રાજા એ નગરીના દરવાજા બંધ કરાવી નગરીની અંદર રહ્યો. નગરીની અંદર પ્રથમથી ધાન્યાદિકના સંગ્રહ કરેલો નહીં હોવાથી સર્વ વસ્તુઓના સંકોચ થઇ પડ્યો. પછી નગરીની અંદર અને નગરીની બહાર રહેલા લશ્કરની વચ્ચે યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. અનુક્રમે યુદ્ધ કરતાં અઢાર દિવસ નીકળી ગયા. તે અવસરે લક્ષણુસેન રાજાએ કુમારદેવ વિગેરે મંત્રીઓની આગળ કહ્યું કે–"જે આપણે આ શત્રુને દેશની અંદર પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો નહીં તે ઘણું ખોટું કર્યું. હમણા કિલ્લો ઘેરાયેલો હોવાથી નગરીના લોકો દુઃખી થાય છે, તેથી પ્રાતઃકાળે નગરીની બહાર નીકળી યુદ્ધ કરવું અને તેને હું દંડ તો આપીશ જ નહીં." એવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી યુદ્ધની સામગ્રીને તૈયાર કરાવે છે. તે જ રાત્રીને વિષે કુમારદેવ નામના મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે જયંતચંદ્ર રાજા મહાન્ સૈન્યથી યુક્ત છે. અને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરવીર છે અને અમારો રાજા પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરવીર છે તોપણ તેવા પ્રકારની સેનાથી યુક્ત નથી. "શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરી આરંભ કરવો છે, તે સંપત્તિના વિનાશનું કારણ છે" તેથી હમણાં જે તે ઉપાયથી શત્રુને પાછો ફેરવવો. એમ વિચાર કરી રાત્રીને વિષે ગુપ્ત વૃત્તિથી કુમારદેવ મંત્રી વિદ્યાધર મંત્રીની પાસે ગયો અને તેને નમસ્કાર કરી તેના ખોળામાં પત્રિકા મૂકી તેની આગળ ઊભો રહ્યો. પછી વિદ્યાધર મંત્રીએ પૂછયું કે "તમે કોણ છો ? અને શા માટે આવ્યા છો ?" તેણે કહ્યું કે "હું લક્ષણુસેન રાજાનો મંત્રી કુમારદેવ છું અને તમને મળવાને આવ્યો છું. મારે તમને કાંઇક કહેવાનું છે, પરંતુ તે વચનથી કહેવાને અસમર્થ છું તેથી આ પત્રિકા કહેશે."

પછી વિદ્યાધર મંત્રીએ પત્રિકાને હાથમાં લઇ વાંચી લીધી. તેમાં આ શ્લોક જોવામાં આવ્યો.

> उपकारसमर्थस्य, तिष्ठन् कार्यातुरः पुरः ।
> मूर्त्यो यामार्तिमाचष्टे, न तां कृपणया गिरा ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—ઉપકાર કરવામાં સમર્થ એવા પુરૂષની આગળ કાર્ય કરાવવાને આતુર થએલો પુરૂષ ઉભો રહી જે પીડાને કહે છે તે પીડાને કૃપણ વાણીથી કહેતો નથી. ॥ ૨ ॥

એ શ્લોકના અર્થનો વિચાર કરી વિદ્યાધર મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે, આ મહાન્ પુરૂષ મ્હારી પાસે આવ્યો છે અને જયંતચંદ્ર રાજા અહીંથી પાછો ફરે એમ એ ઇચ્છે છે તેમજ દંડ પણ આપવાને ઇચ્છતો નથી. વળી આ ભાર મ્હારા ઉપર જ આરોપણ કરે છે તે કારણથી આ કુમારદેવ મંત્રીને વ્યસન-કષ્ટરૂપ સમુદ્રમાંથી નિસ્તાર કરવો જોઈએ. કહ્યું છે કેઃ—જે પુરૂષનો આશ્રય લઈ સર્વ પ્રાણીઓ નિર્ભયતાથી સૂઇ રહે છે, તેજ પુરૂષ લોકને વિષે પુરૂષ કહેવાય છે અને તે જ પુરૂષ આ લોકમાં પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થાય છે. એમ વિચાર કરી તે પછી કુમારદેવ મંત્રીને કહ્યું કે-તમે ભય રાખશો નહીં તેમજ દંડ પણ આપશો નહીં. પ્રાતઃ-કાળે અમારૂં સૈન્ય-લશ્કર આ સ્થાનમાં રહેશે જ નહીં. તેથી તમે પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યા જાવ. આ પ્રમાણે કહી તેનો સત્કાર કરી વિદાય કર્યો. પછી કુમારદેવ મંત્રી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. વિદ્યાધર મંત્રીએ પણ જયંતચંદ્ર પાસે જઈ કહ્યું કે-હે રાજેન્દ્ર ! આજે આપણા અઢાર દિવસો વ્યતીત થઈ ગયા. કુમારદેવે પોતાની જાતે આવીને અઢાર લાખ સુવર્ણ દંડના સ્થાનમાં આપી ગયો છે, તેથી તેમને અભય આપો. આપ પ્રસન્ન થાવ અને આપ પોતાના સ્થાન પ્રત્યે પધારો. તેમનો કિલ્લો લેવો મુસીબત ભરેલો છે. આ પ્રમાણે શ્રવણ કરી, કાશીપતિ જયંતચંદ્રે તત્કાળ રાત્રિને વિષે જ પ્રયાણ કર્યું. આ વાત સાંભળી લક્ષણાવતીનો રાજા ખુશી થયો. તેણે પોતાના મંત્રી કુમારદેવને પુછયું કે, જયંતચંદ્ર કેમ ચાલ્યો ગયો ? મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે-તમને યુદ્ધ કરવામાં તત્પર થયેલા સાંભળી ભયભીત થએલો તે પાછો ચાલ્યો ગયો. અનુક્રમે કાશી અધિપતિ કાશીની નજીક પ્રાપ્ત થયો તે વખતે જયંતચંદ્રે મંત્રીને આદેશ કર્યો કે-લક્ષણાવતી નગરીના સ્વામીએ આપેલું દંડ સંબંધી સુવર્ણ યાચકોને આપી દો, જેથી મ્હારા યશની વૃદ્ધિ થાય. વિદ્યાધર મંત્રીએ રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-કુમાર-

દેવ મંત્રીએ એક જ રત્ન આપેલું છે તેથી તેનું સુવર્ણ એકદમ કેવી રીતે થઇ શકે ? રાજાએ કહ્યું કે–જો એમ છે તો તે રત્ન મને બતાવો. પછી મંત્રીએ રાજાને પત્રિકામાં લખેલો શ્લોક બતાવ્યો અને કુમારદેવ મંત્રીના આગમન વિગેરેનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એ વૃત્તાંતને જાણી જયંતચંદ્ર રાજાએ કહ્યું કે–હે મંત્રી વિદ્યાધર ! આ પત્રિકા તે વખતે મને કેમ ન બતાવી ? જેથી આપણે તેઓની ઉપર મ્હોટી કૃપા કરત. પછી જયંતચંદ્ર રાજાએ અઢાર લાખ સુવર્ણ યાચક વર્ગને આપ્યું અને અઢાર લાખ સુવર્ણ લક્ષણસેન રાજાને તથા અઢાર લાખ સુવર્ણ કુમારદેવ મંત્રીને મોકલી આપ્યું. પછી પોતે કાશીમાં ગયો. તે સુવર્ણ પ્રાપ્ત થયેલ તે લક્ષણસેન રાજાએ કહ્યું કે–હે મંત્રી ! આ સુવર્ણ શેનું આવ્યું ? કુમારદેવે કહ્યું કે–હે દેવ ! તમને જયંતચંદ્ર રાજાએ દંડ તરીકે ભેટ મોકલાવ્યું છે તેથી લક્ષણાવતીનો સ્વામી પ્રસન્ન થયો અને સર્વ લોકોને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઇ. આથી જ સ્વ અને પરના બળાબળને જાણનાર હોય એમ કહ્યું છે.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બીજાઓના અને પોતાના બલાબળને જાણનાર બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ ફળવાળા આરંભના કાર્યવાળો હોવાથી ધર્મરૂપ કર્મને માટે અધિકારી થાય છે.

ॐ

# चतुर्विंशगुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણ પૈકી ત્રેવીશમા ગુણની સમાપ્તિ કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ "વ્રતમાં રહેલા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધોની પૂજા કરવારૂપ" ચોવીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

અનાચારનો ત્યાગ કરવો અથવા સારી રીતે આચરણનું પાલન કરવું, તેને વ્રત કહે છે. તે વ્રતને વિષે રહેનારા હોય તેને વ્રતસ્થ કહે છે અર્થાત તે વ્રતમાં રહેવાવાળા કહેવાય છે. અને ત્યાગ કરવા લાયક તથા ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુઓનો નિશ્ચય કરવો તેને જ્ઞાન કહે છે. તેવા જ્ઞાનથી જેઓ વૃદ્ધ—મોટા હોય તેમને જ્ઞાનવૃદ્ધ કહે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વ્રતમાં રહેવાવાળા એવા જ્ઞાનવૃદ્ધોની પૂજા કરનાર થવું જોઇએ. કહ્યું છે કેઃ—

तपःश्रुतधृतिध्यान—विवेकयमसंयमैः ।
ये वृद्धास्तेऽत्र शस्यन्ते, न पुनः पलिताङ्कुरैः ॥१॥

**શબ્દાર્થ**—તપસ્યા, શાસ્ત્રની ધારણા, ધ્યાન, વિવેક, પાંચ પ્રકારના અણુવ્રત કે મહાવ્રતરૂપ યમ અને સત્તર પ્રકારના સંયમથી જે વૃદ્ધો છે તે આ લોકમાં વૃદ્ધ કહેવાય છે, પરંતુ પળીયાંના અંકુરોથી કાંઇ વૃદ્ધ કહેવાતા નથી. ૧

**ભાવાર્થઃ**—વ્રતસ્થ જ્ઞાનવૃદ્ધોની પૂજા કરવી એટલે તેમની પરિચર્યા કરવી, હાથ જોડવા, આસન આપવું, ઉભા થવું અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું વિગેરે કરવારૂપ પૂજા કહેવાય છે. ખરેખર વ્રતમાં રહેલા જ્ઞાનવંત પુરૂષોની પૂજા કરવામાં આવી હોય તો કલ્પવૃક્ષની પેઠે સારા ઉપદેશરૂપ ફળોથી સફળ છે અર્થાત્ ઉપદેશરૂપ ફળ આપનારા થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—નિર્દોષ ઉપદેશ હમેશાં ધર્મને ધારણ કરનારાઓનું દર્શન અને યોગ્ય રીતે વિનય એ સાધુની સેવાનું મોટું ફળ છે. શ્રી ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—મહાન્ પુરૂષોની સેવા-ઉપાસ્તિ મુક્તિનું દ્વાર કહેવાય છે અને સ્ત્રીઓનો સંગ કરનાર પુરૂષનો સંગ કરવો તે નરકનું દ્વાર કહેવાય છે. જે સમાન ચિત્તવાળા, શાંતિ પામેલા, ક્રોધરહિત થએલા, સારા હૃદયવાળા અને સાધુપુરૂષો છે, તે મહાન્ પુરૂષો કહેવાય છે.

તેમની પૂજા અને સેવા વિગેરે કરવાથી સારા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ આમ-રાજાને શ્રીમદ્ બપ્પભટ્ટ આચાર્યથી પાપની નિવૃત્તિ, પોતાના જીવનું સંરક્ષણ અને ઠેકાણે ઠેકાણે જયની પ્રાપ્તિ વિગેરે થઈ હતી. તેમજ કુમારપાળ રાજાને પણ તેમની સેવા કરવાથી શુદ્ધ ધર્મ વિગેરેની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. અથવા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યથી કપર્દી શેઠની પેઠે ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઠેકાણે તે જ શેઠનું વૃત્તાંત બતાવે છે.

શ્રી પત્તન(પાટણ) નગરમાં શ્રી કુમારપાળ રાજાના રાજ્યની અંદર કપર્દી નામે એક નિર્ધન શ્રાવક રહેતો હતો. તે શ્રાવક દિવસમાં પોતાની આજીવિકાના કાર્યમાં આકુળવ્યાકુળ હોવાથી રાત્રીને વિષે પૌષધશાળામાં આવી પ્રતિક્રમણ કરતો અને રાત્રીમાં ત્યાં જ સુઈ રહેતો. સંથારાપોરસી ભણાવ્યા પછી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની વિશ્રામણા–ભક્તિ કરતો હતો. એક વખતે તે કપર્દીની સીમા વગરની સેવા અને ભક્તિથી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા અને કહ્યું કે–તારો નિર્વાહ કેવી રીતે થાય છે? કપર્દીએ કહ્યું કે પોટલું લઈ ફેરી કરવાથી મારો નિર્વાહ થાય છે તે સાંભળી દયાથી આર્દ્ર થએલા ગુરૂમહારાજે તે કપર્દી શેઠને **दृष्ट्वा भवन्तं** ઇત્યાદિ ભક્તામરસ્તોત્રના અગીયારમા કાવ્યનો આમ્નાય–ગુરૂગમ આપ્યો. તે શ્રેષ્ઠી બ્રહ્મચર્યનું પાલન, પૃથ્વી ઉપર શયન અને એક વખત ભોજન વિગેરે કરવામાં તત્પર થઇ તેને ત્રિકાળ એકસો આઠ વખત સ્મરણ કરે છે. એવી રીતે સ્મરણ કરતાં છ મહીના થવા પછી રાત્રીને વિષે કામધેનુના રૂપથી ચક્રેશ્વરી દેવીએ પ્રગટ થઇ કહ્યું કે–પ્રાતઃકાળે કોરા ઘડાઓ તૈયાર કરી રાખવા. તેની અંદર મારૂં દુધ નાંખવાથી તે ઘડાઓ સુવર્ણના થઇ જશે. બીજે દિવસે સોળ મણના પ્રમાણવાળા બત્રીશ ઘડાઓ કરાવ્યા પછી રાત્રિને વિષે તે કપર્દી શ્રેષ્ઠીએ કામધેનુને દોહી એક ઘડો સ્થાપન કર્યો. પ્રાતઃકાળે સર્વે ઘડાઓ સુવર્ણથી ભરાઇ ગયા. ત્રીજે દિવસે તેણે રાજા વગેરેને ભોજન કરવા માટે આમંત્રણ કર્યું. પ્રથમ સ્થાપિત ઘડામાં રહેલા દુધના પરમાન્નથી રાજા વિગેરેને ભોજન કરાવ્યું. પછી ગુરૂવર્ય શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યને બોલાવ્યા અને તે ઘડાઓ બતાવ્યા. તે જોઇને સર્વને વિસ્મય થયું. તે પછી તે કપર્દી મ્હોટી ઋદ્ધિવાળો વ્યવહારી–શેઠ થયો. આવી રીતે ગુરૂમહારાજની ઉપાસના ફળ આપનારી છે ઇત્યાદિ અથવા જેમ નાગાર્જુનને શ્રીમદ્ પાદલિપ્તાચાર્યની સેવાથી આકાશમાં ગમન કરવાનો લેપ અને શ્રાવકના ધર્મ વિગેરેની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે.

સારા વ્રતમાં રહેવાવાળા જ્ઞાનવંત પુરૂષો જે કારણથી સદ્બુદ્ધિને આપનાર થાય છે, એ હેતુથી તેમની પૂજાવડે વિવેકી પુરૂષ ધર્મને કષ્ટ સિવાય પ્રાપ્ત કરે છે.

# पंचविंशगुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી ચોવીશમા ગુણની સમાપ્તિ કરી અનુક્રમે પ્રાપ્ત થએલ "પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવારૂપ" પચીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

વ્યવહારથી અવશ્ય ભરણપોષણ કરવા લાયક એવા માતા, પિતા, ભાર્યા અને સંતાન વિગેરે પોષ્ય કહેવાય છે અને તેમને યોગ તથા ક્ષેમ કરવાથી ( નહી પ્રાપ્ત થએલાની પ્રાપ્તિ કરાવવી તેને યોગ કહે છે. અને પ્રાપ્ત થએલાનું રક્ષણ કરવું તેને ક્ષેમ કહે છે ) પોષણ કરે તે પોષક કહેવાય છે. તેથી ગૃહસ્થોએ પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરનાર થવું જોઇએ. કહ્યું છે કે:-વૃદ્ધાવસ્થાને પહોંચેલા માતા-પિતાઓનું, ઉત્તમ આચારવાળી ભાર્યાનું અને નાના બાળકોનું સેંકડો ઉપાય કરીને પણ પોષણ કરવું જોઇએ, એમ મનુ મુનિએ કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે-

**चत्वारि ते तातगृहे वसन्तु, श्रियाभिजुष्ठस्य गृहस्थधर्मे ।**
**सखा दरिद्रो भगिनी व्यपत्या, ज्ञातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः ॥ १॥**

**શબ્દાર્થઃ**—હે તાત ! ગૃહસ્થ ધર્મની અંદર લક્ષ્મીથી સેવાએલા ત્હારા ઘરને વિષે દરિદ્રી મિત્ર, સંતાન વગરની બ્હેન, વૃદ્ધ થએલો જ્ઞાતિનો પુરૂષ અને નિર્ધન થએલો કુલીન પુરૂષ એ ચાર વાસ કરીને રહો !

**ભાવાર્થઃ**—જો પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવામાં ન આવે, તો લોકાચારના રહિતપણાથી ખરેખર ગૃહસ્થોનો અપયશ થાય છે અને શોભા તથા મહિમાની હાનિ થાય છે. તથા તે પોષ્ય વર્ગનું બરોબર યુક્તિથી પોષણ ન કર્યું

હોય, તો ચોરીરૂપ અન્યાય વિગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અનર્થને આપનારા અને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તન કરનારા થાય છે. જેમ સાગર શ્રેષ્ઠીના છોકરાઓની વહુઓ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તનારી થઈ હતી, તેમ થાય. તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે.

ચંપાપુરીમાં સાગર નામે એક શેઠ હતો. તેને ચાર પુત્રો અને તેમની ચાર વહુઓ હતી. કાળે કરી સાગર શેઠની ભાર્યા મરણ પામી. પોતે કૃપણ હોવાથી તૃષ્ણાથી ચપલ થયેલી ચિત્તની વૃત્તિવાળો સાગર શેઠ હમેશાં ઘરમાં જ રહેતો હતો. જો ઘરનું કોઈ પણ માણસ તેની દૃષ્ટિએ મનોહર ભોજન કરે, સુંદર વસ્ત્ર પહેરે કે સ્નાન, દાન વિગેરે કરે તો તેની સાથે તે અહોનિશ કજીઓ કરતો. વધારે તો શું પણ કોઈ અનાજની કણવૃત્તિ પણ આપવાને સમર્થ ન હતું. આ પ્રમાણે કરવાથી શેઠનો સઘળો પરિવાર હેરાન થવા લાગ્યો. પછી શેઠના પુત્રોની ચારે વહુઓ જ્યારે રાત્રિમાં શેઠ સુઈ જાય ત્યારે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ભોજન કરવા લાગી, ઈચ્છા પ્રમાણે ક્રીડા કરવા લાગી અને સર્વ ઠેકાણે ભ્રમણ કરવા લાગી. એક વખતે તે ચારે વહુઓને એક યોગિની મળી. પછી પ્રસન્ન થએલી તે યોગિનીએ તે વહુઓને આકાશગામિની વિદ્યા આપી. તે પછી પશુને બાંધવાનાં સ્થાનમાં રહેલા એક મ્હોટા કાષ્ઠ ઉપર આરૂઢ થઈ આકાશમાં ગમન કર્યું અને સર્વ ઠેકાણે ક્રીડા કરી પાછલી રાત્રે આવી તે કાષ્ઠને જ્યાં ત્યાં નાંખી સૂઈ ગઈ. એવી રીતે હંમેશાં રાત્રિને વિષે ગમનાગમન કરે છે. એક દિવસે પશુને બાંધવાની અને દોહવાની ફિકર કરનાર અને કાષ્ઠનું જ્યાં ત્યાં પડવાના કારણને જાણવાની ઈચ્છાવાળા નોકરે રાત્રિમાં ગુપ્ત રીતિથી જોઈ લીધું અને વહુઓનું ચરિત્ર તેના જાણવામાં આવ્યું. પછી તેણે વિચાર કર્યો કે—આવતી કાલે હું તપાસ કરીશ કે આ વહુઓ ક્યાં જાય છે? તદનંતર બીજા દિવસની સાયંકાળે સર્વ પશુઓને બાંધી દોહી વિગેરે કાર્ય કરી તે કાષ્ઠના પોલાણમાં પ્રવેશ કરીને બેસી રહ્યો. રાત્રિને વિષે પ્રથમની પેઠે તે કાષ્ઠ આકાશમાં ચાલ્યું અને અનુક્રમે સુવર્ણદ્વીપમાં ગયું. ત્યાં ચારે વહુઓ લાકડાં ઉપરથી ઉતરીને વનમાં ભ્રમણ કરવા લાગી. તે નોકર પણ કાષ્ઠથી બહાર નીકળીને જ્યાં જુવે છે ત્યાં સુવર્ણને જ જુવે છે. તે જોઈ વિસ્મય પામ્યો. વહુઓના આવવાના વખતે કેટલુંએક સુવર્ણ ગ્રહણ કરી તે નોકર પ્રથમની રીતિ પ્રમાણે કાષ્ઠના પોલાણમાં પ્રવેશ કરી ગયો. એટલામાં તે વહુઓ આવી અને કાષ્ઠ મંત્રશક્તિથી આકાશમાં ઉડ્યું. વહુઓ

ક્ષણમાત્રમાં પોતાના સ્થાનમાં આવી, કાષ્ઠનો ત્યાગ કરી પોતપોતાની શય્યામાં સુઇ ગઈ. આવી રીતે કરતાં કેટલોએક કાળ વ્યતીત થએ છતે તે નોકર સુવર્ણના બળથી ઘરનું કાર્ય કરતો નથી અને સાગર શેઠની સામું બોલવા લાગ્યો. આથી ધૂર્ત્ત શેઠીયાએ વિચાર કર્યો કે–આ સેવકને કાંઇ પણ પ્રાપ્ત થયું છે એમ મને શંકા છે. પછી તે શેઠીયાએ એક વખતે એકાંતમાં કોમળ વચનોથી એવી રીતે કહ્યું કે–જેથી તે નોકરે વહુઓનો તમામ વૃત્તાંત પેટમાં નહી ઝર્યાથી પ્રગટ કરી દીધો. પછી આજે હું તપાસ કરીશ, તારે કોઇને કહેવું નહીં, એમ શેઠ નોકરને જણાવીને રાત્રિમાં ગુપ્ત રીતે કાષ્ઠના પોલાણમાં રહ્યો. પ્રથમના રીતિ પ્રમાણે કાષ્ઠ સુવર્ણદ્વીપમાં પ્રાપ્ત થયું. પછી શ્રેષ્ઠી પોલાણમાંથી બહાર નીકળ્યો, ત્યાં તેણે સર્વ ભૂમિ સુવર્ણમય દેખી તથા તે લોભાકુળ શ્રેષ્ઠીએ તે કાષ્ઠના પોલાણને સુવર્ણથી ભર્યું અને પોતે સંકોચ કરીને પોલાણમાં રહ્યો. શેઠે કેટલુંએક સુવર્ણ પોતાના ખોળામાં ગ્રહણ કર્યું. બે વહુઓ કાષ્ઠ ઉપર બેસે છે અને બે વહુઓ વહન કરે છે એવી વ્યવસ્થાથી નિરંતર વારા ફરતી વહન કરે છે. આજે તો પાછી આવતી વહુઓમાંથી વહન કરવાવાળી વહુઓને ઘણો ભાર લાગ્યો. જેવામાં સમુદ્ર ઉપર આવી તેવામાં તે થાકી ગઇ, પછી પરસ્પર કહેવા લાગી કે–આ કાષ્ઠનો ત્યાગ કરી જે જળ ઉપર તરે છે તેને ગ્રહણ કરીએ. આ વાતને સાંભળી કાષ્ઠના પોલાણમાં રહેલો શેઠ બોલ્યો કે–હે વહુઓ! હું કાષ્ઠની અંદર છું તેથી આ કાષ્ઠનો ત્યાગ કરશો નહીં. શેઠના આ વચન સાંભળી વહુઓ ખુશી થઈ બોલી કે–આજ આપણા ઘરમાંથી પાપ નીકળવા દ્યો. એમ કહી સાગર શેઠને સાગરની અંદર ફેંકી દીધો. પછી વહુઓ પોતાને ઘેર પાછી આવી અને સુખી થઇ. એવી રીતે પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવામાં ન આવે, તો ગૃહસ્થોને પરિવાર પોતાનો થતો નથી અને ધર્મની યોગ્યતા પણ થતી નથી. પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરવાથી ગૃહસ્થોનો પરિવાર સુખી થાય છે. તેમને સુખ થવાથી ધર્મકાર્યો સુસાધ્ય થાય છે. પોષ્ય વર્ગના પોષણનો વ્યવહારથી વિચાર કરી હવે નિશ્ચયથી વિચાર કરે છે.

નિશ્ચયથી વિચાર કરીએ તો દેવ, ગુરુ અને પોતાનો આત્મા એ ત્રણ જ પોષણ કરવા લાયક છે. કહ્યું છે કેઃ—જગતના નાથ–તીર્થંકર, સદ્ગુરુ અને પોતાનો આત્મા એ ત્રણ પોષણ કરવાં. બીજાનું પોષણ કરવાથી શું પ્રયોજન છે? ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચયથી તો પોતાનો આત્મા જ પોષણ કરવા લાયક છે, કારણ કે

તેનું પોષણ કરવામાં ન આવે તો બીજાનું પોષણ કરવું તે પોષણ જ નથી. કહ્યું છે કેઃ—

> परलोकविरुद्धानि, कुर्वाणं दूरतस्त्यजेत् ।
> आत्मानं यो न संधत्ते, सोऽन्यस्मै स्यात्कथं हितः ॥ १ ॥

**ભાવાર્થ**—પરલોક સંબંધી વિરુદ્ધ કાર્યો કરનારનો વેગળેથી જ ત્યાગ કરવો અને જે પોતાના આત્માને ધારણ કરી શકતો નથી તે પુરુષ બીજાના હિતને માટે કેવી રીતે થાય ?

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ન્યાયથી વર્ત્તન કરવામાં તત્પર રહેનાર જે પુરુષ પોષ્યજનોનું પોષણ કરે તે પ્રશંસા કરવા લાયક એવી આત્માની સ્થિતિવાળો થઈ સારા ધર્મરૂપ કર્મને યોગ્ય થાય છે.

## षड्विंशगुणवर्णन.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી પચીસમા ગુણની સમાપ્તિ કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ " લાંબા કાળે થનાર અનર્થાદિકનો વિચાર કરવારૂપ " છવીસમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

લાંબા કાળે થનાર હોવાથી દીર્ઘ એવા અર્થ કે અનર્થને જોનાર અર્થાત્ પર્યાલોચન કરવાના સ્વભાવવાળો દીર્ઘદર્શી કહેવાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

आढवइ दीहदंसी, सयलं परिणामसुंदरं कज्जम् ।
बहुलाभमप्पकेसं, सलाहणिज्जं बहुजणाणं ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**—દીર્ઘદર્શી પુરુષ પરિણામે સુંદર, ઘણો લાભ અને અલ્પ કલેશવાળું તથા ઘણા લોકોને પ્રશંસા કરવા લાયક એવા સર્વ કાર્યોનો આરંભ કરે છે.

જેમકે ધનશ્રેષ્ઠી. તેની કથા આ પ્રમાણે છે—

વસંતપુર નગરને વિષે પુત્ર, પુત્રની વહુ, ભોજાઈ, બ્હેન વિગેરે ઘણા કુટુંબની સંપત્તિવાળો અને મ્હોટી ઋદ્ધિથી વૃદ્ધ ધન નામે એક શેઠ રહેતો હતો. એક વખતે તે નગરના જિતશત્રુ રાજાએ ધન શ્રેષ્ઠીના ઘરની નજીકમાં એક દેવનું મંદિર કરાવ્યું, તે મંદિરમાં રાજાએ નિયુક્ત કરેલા નાચનાર અને નાચનારી વિગેરેના સમૂહથી યુક્ત એવા ગંધર્વો પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે ગીત તથા નૃત્ય વિગેરે કરતા હતા. તે સાંભળવાના રસથી પરાધીન હૃદયવાળો ધન શ્રેષ્ઠીનો મહિલાદિ વર્ગ ઘરના ધંધાનો ત્યાગ કરી ઉભા રહી સાંભળે છે. પ્રથમ તો શરમયુક્ત હોવાથી અપેક્ષાપૂર્વક સાંભળતો હતો, પરંતુ અનુક્રમે તે મર્યાદા રહિત થયો.

તેમનું તેવા પ્રકારનું આચરણ જોઇ, ધન શ્રેષ્ઠીએ વિચાર કર્યો કે-આ સારું થતું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

चवला मयलणसीला, सिणेहपरिपूरीयावि तावेइ ।
दीवयसिहव्व महिला लद्धप्पसरा भयं देइ ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—ચપલ, મલિન સ્વભાવવાળી અને સ્નેહથી પરિપૂર્ણ ભરેલી હોય તો પણ સ્વચ્છંદ વર્ત્તન કરનારી સ્ત્રી દીપશિખાની પેઠે તાપ અને ભય આપનારી થાય છે ॥ ૨ ॥

તેથી જ્યાંસુધી ચંદ્રમા જેવા મ્હારા નિર્મળ કુળમાં મલિનતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધીમાં મધુર વચનોથી સમજાવવારૂપ સામ ઉપાયથી જ મ્હારા કુટુંબને અટકાવું. એમ વિચાર કરી ધનશ્રેષ્ઠીએ પોતાના ઘરના એક ભાગમાં દેવમંદિર કરાવ્યું અને તેમાં ધનદ યક્ષની મૂર્ત્તિ સ્થાપન કરી. જે વખતે તે ગંધર્વો રાજાના મંદિરમાં ગાનાદિકનો અભ્યાસ કરે છે તે જ વખતે તે શ્રેષ્ઠી યક્ષની આગળ મૃદંગ, વાંસળી આદિ વાજિંત્રના શબ્દ કરાવવા લાગ્યો. આથી ગંધર્વ વિગેરેના ગીત-નૃત્યાદિકમાં વ્યાઘાત થવા લાગ્યો. તેથી કોઈ કાંઇ પણ સાંભળી શકતા નથી. એવી રીતે ઉદ્વેગ પામેલા તે ગંધર્વો રાજા પાસે ગયા અને જણાવ્યું કે-હે દેવ ! ધનશ્રેષ્ઠી અમારા કલાભ્યાસમાં અટકાવ કરે છે. આ પ્રમાણે તેમની વિજ્ઞપ્તિ થતાં રાજાએ ધનશ્રેષ્ઠીને બોલાવી કહ્યું કે-હે શેઠ ! શા માટે તેઓને અડચણ થાય તેમ વર્તો છો ? ધનશ્રેષ્ઠીએ જણાવ્યું કે-હે દેવ ! શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરેલ છે કે-સંસાર અસાર છે, યૌવન ચપળ છે, લક્ષ્મી નાશવંત છે, પ્રિયનો સમાગમ સ્વપ્ન સરખો છે, પાપના પરિણામ દુઃસહ છે, અમે વૃદ્ધ થયા છીએ અને પરલોકગમન નજીક આવ્યું છે. હવે ધર્મ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

"जं जं करेइ तं तं न सोहए जुव्वणे अइक्कंते ।
पुरिसस्स महिलियाए इक्कं धम्मं पमुत्तूणम् ॥३॥"

**શબ્દાર્થ**—પુરુષ અને સ્ત્રીના યૌવન અવસ્થાનું ઉલ્લંઘન થયા પછી એક ધર્મ કાર્ય સિવાય ( અવસ્થા અનુચિત ) જે કાર્યો કરવામાં આવે છે તે શોભતા નથી. ॥ ૩ ॥

આ હેતુથી હે રાજન્! મ્હારી ભુજાથી ઉપાર્જન કરેલ દ્રવ્યથી મેં એક મંદિર બંધાવ્યું છે અને તે મંદિરમાં મારા ઇષ્ટદેવની પૂજા વખતે અનંતફલને આપનારી નાદ પૂજા ( સંગીત પૂજા ) કરાવું છું. શ્રેષ્ઠીનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાએ કાંઇક હસીને કહ્યું કે-શેઠજી, જો તમે આવા પ્રકારના વૈરાગ્યથી રંગાએલા છો તો તો તમારે વનવાસ કરવો યોગ્ય છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં કેવી રીતે ધર્મ કરી શકાય ? તે માટે કહ્યું છે કે—

" पुत्तनियलाइं जंमि य आसपिसाई विनिच्छयं छलइ ।
तत्थ य धण ! गिहवासे सुमिणेवि न जाउ धम्मगुणो ॥४॥ "

શબ્દાર્થ—" જ્યાં પુત્રકલત્રાદિનો ( વાસ છે ) ત્યાં આશારૂપ પિશાચિની અવશ્ય છલે છે, તો તેવા ગૃહસ્થાવાસમાં હે ધન શ્રેષ્ઠિન્ ! સ્વપ્નમાં પણ કદી ધર્મ થતો નથી. ॥ ૪ ॥ "

આ સાંભળી ધન શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું કે-હે રાજન્ ! આપનું કહેવું સત્ય છે, પરન્તુ લોક કહે છે કે—

" गृहाश्रमसमो धर्मो न भूतो न भविष्यति ।
पालयन्ति नराः शूराः क्लीबाः पाषण्डमाश्रिताः ॥५॥ "

શબ્દાર્થ—"ગૃહસ્થાશ્રમ જેવો ધર્મ થયો નથી અને થવાનો નથી, શૂરા પુરુષો તેને પાળે છે અને કાયર પુરૂષો પાખંડનો આશ્રય લે છે. ॥૫॥"

પછી રાજાએ કહ્યું કે-હે ઉત્તમ વણિક ! ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી દાનાદિક ધર્મ ગુરૂઓના ઉપદેશથી જાણવામાં આવે છે તેથી તે (વાનપ્રસ્થ) આશ્રમની તમે અવગણના ન કરો. ધન શ્રેષ્ઠિએ કહ્યું કે-હે રાજન્ ! લોકવાકય તો આ પ્રમાણે છે. -'જે બ્રાહ્મણ કહે તેમ કરવું, જે કરે તે ન કરવું.' ઇત્યાદિ પ્રત્યુત્તર આપવામાં તત્પર એવા શ્રેષ્ઠીને રાજાએ કહ્યું કે-' હે વિશેષજ્ઞ ! આવી રીતે વચનના વિસ્તાર કરવાથી શું ફળ છે ? આ બાબતમાં જે પરમાર્થ હોય તે નિવેદન કરો. તે પછી હાથ જોડી ધનશ્રેષ્ઠીએ વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-હે પ્રજાવત્સલ ! અમે તમારી છત્ર છાયામાં વસીએ છીએ, મ્હારું કુળ નિર્મળ છે. કુળને કલંક ન આવે તેવી વૃત્તિથી આટલો વખત નિર્ગમાવ્યો છે. મ્હારા ઘરમાં સ્ત્રીઓ ઘણી છે.—

"चवलाइं इंदियाइं वियारबहुलं च जुव्वणं देव ! ।
सच्छन्द गइ कामो अविवेओ फुरइ पाणिणम् ॥ ६ ॥"

**શબ્દાર્થ**—"હે રાજન્ ! ઇંદ્રિયો ચપલ છે. યૌવન ઘણું વિકારવાળું છે, કામદેવ સ્વતંત્ર ગતિ કરનાર છે, પ્રાણીઓનો અવિવેક સ્ફુરી રહ્યો છે. ॥ ૬ ॥"

તેથી હે મહારાજ ! આ ગંધર્વોના ગીત, વિનોદ અને હાસ્યાદિક અઘટિત ચેષ્ટાઓ વિગેરેને જોવાથી મ્હારો પરિવાર સ્વચ્છંદ થઇ વિનાશ ન પામે એ હેતુથી દેવમંદિર કરાવવારૂપ અનાગત (સ્વચ્છંદ થતા પહેલાં) ઉપાય યોજ્યો છે. કહ્યું છે કે—ઘર સળગે ત્યારે કૂવો ખોદવો, સંગ્રામ જાગે ત્યારે ઘોડાને શિક્ષણ આપવું અને નદીમાં પુર આવે ત્યારે પાળ બાંધવી જેમ સ્હેલાઈથી થતું નથી, તેમ પરિવારનો નાશ થયા પછી સુધારો સ્હેલાઇથી થઈ શકતો નથી. તે પછી રાજાએ સભા સમક્ષ ધન શ્રેષ્ઠીને કહ્યું કે–હે શ્રેષ્ઠીમુખ્ય ! તમારી બુદ્ધિની નિપુણતા શ્રેષ્ઠ છે. સદુપાયનો પ્રકાશ પ્રશંસનીય છે, અને દીર્ઘદર્શીપણું ભવિષ્યમાં ઉન્નતિ કરનારૂં છે, ઇત્યાદિ પ્રશંસાપૂર્વક રાજાએ શ્રેષ્ઠીને મંત્રીપદ ઉપર સ્થાપન કર્યો. અનુક્રમે એ જ ગુણવડે જૈન ધર્મ પામી સુખી થયો.

હવે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે—

सर्वकार्येषु यो दीर्घदर्शी स्याद्धनवन्नरः ।
स योग्यो भाग्यतः शुद्धधर्मकर्मणि जायते ॥७॥

**શબ્દાર્થ**:—જે પુરૂષ ધન શ્રેષ્ઠીની પેઠે સર્વ કાર્યોમાં દીર્ઘદર્શી હોય તે પુરુષ ભાગ્યથી નિર્દોષ ધર્મકાર્યમાં યોગ્ય થાય છે, ॥ ૭ ॥

॥ इति षड्विंशतितमो गुणः ॥

ॐ

## सप्तविंशगुणविवरण.

હવે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણ પૈકી છત્રીસમા ગુણનું વિવરણ પૂરું કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ " વિશેષ જાણવારૂપ " સતાવીશમા ગુણનો પ્રારંભ કરે છે.

**विशेषज्ञः**—એટલે વસ્તુ તથા અવસ્તુના, કાર્ય અને અકાર્યના, પોતાના અથવા પરના વિશેષને અર્થાત્ અંતરને જે જાણે છે, એટલે નિશ્ચય કરી શકે છે તે વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. જે પુરુષ વિશેષજ્ઞ નથી તે પુરુષ ખરેખર પશુથી વધી જતો નથી. અથવા તો બીજી રીતે પોતાના આત્માને જ ગુણ દોષથી ઉપર ચઢવારૂપ વિશેષને જે જાણે તેને વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

" प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।
किन्तु मे पशुभिस्तुल्यं किन्तु सत्पुरुषैरिति ॥ १ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—પુરૂષ પોતાનું કર્ત્તવ્ય હમેશાં જોયા કરે કે શું મ્હારું ચરિત્ર પશુના જેવું છે કે સત્પુરૂષોના જેવું છે ? ॥ ૧ ॥ વળી કહ્યું છે કે—

" जो नवि दिणे दिणे संकलेइ के अज्ज अज्जिआ मि गुणा ।
अगुणेसु य न हु खलिओ कह सो अ करिज्ज अप्पहियं ॥ २ ॥ "

**શબ્દાર્થ**:—"આજે કેટલા ગુણો ઉપાર્જન કર્યા એવી સંકલના જે પુરૂષ હમેશાં કરતો નથી અને અવગુણો મેળવવામાં ઉદ્યુક્ત હોય છે તે પુરુષ પોતાનું આત્મહિત કેવી રીતે કરી શકે ? ॥ ૨ ॥ " વળી કહ્યું છે કે—

" वत्थूणं गुणदोसे लक्खेइ अपक्खवायभावेण ।
पाएण विसेसन्नू उत्तम धम्मारिहो तेण ॥ ३ ॥ "

**શબ્દાર્થ**–"પક્ષપાત સિવાય વસ્તુના ગુણ દોષોને જે ઓળખે છે, તે પ્રાયે કરી વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે અને તેથી તે ઉત્તમ ધર્મને યોગ્ય થાય છે. ॥૩॥ તે વિષે ખાઈના પાણીને સુગંધીવાળું કરનાર સુબુદ્ધિ મંત્રીનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

ચંપાનગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા છે. તેને સારી રીતે જિનમતનો જાણ સુબુદ્ધિ નામે મંત્રી છે. એક વખત રાજાએ રસયુક્ત સુંદર રસોઈ કરાવી ઘણા સામંતો અને મંત્રીની સાથે રાજાએ ભોજન કર્યું. આ રસમાં આસક્ત થયેલો રાજા અને સામંત વિગેરેએ પણ અહો! રસ, અહો! ગંધ ઈત્યાદિ બોલી રસોઈની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, પરંતુ સુબુદ્ધિ મંત્રી તો મૌન રહ્યો; તેથી રાજાએ પૂછ્યું કે–હે મંત્રિન્! તમે કેમ પ્રશંસા કરતા નથી? મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે–હે રાજન્! પદાર્થોના સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન હોવાથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ પદાર્થોમાં મને વિસ્મય થતું નથી, કેમકે સુગંધીવાળા પુદ્ગલો દુર્ગંધયુક્ત અને રસયુક્ત પુદ્ગલો પણ રસ વિનાનાં થઈ જાય છે તેથી નિંદા કે પ્રશંસા કરવી યુક્ત નથી તો પણ રાજાએ આ વાતની શ્રદ્ધા કરી નહીં. કોઈ દિવસે રાજવાટિકામાં જતાં માર્ગમાં ઘણા નિર્જીવ કલેવરોથી દુર્ગંધવાળું, ખરાબ વર્ણવાળું, મલિન અને સૂર્યના તાપથી ઉકળેલું ખાઈનું પાણી જોઈ રાજા વસ્ત્રથી નાશિકા ઢાંકી બોલ્યો કે–અહો! આ જળ કેવું દુર્ગંધયુકત અને બિભત્સ છે? સુબુદ્ધિએ કહ્યું કે–હે રાજન્! તમે આ જળની નિંદા ન કરો, કારણ કે ખરાબ પદાર્થો શ્રેષ્ઠ પદાર્થપણે અને શ્રેષ્ઠ પદાર્થો ખરાબ પદાર્થપણે પરિણમે છે, તેથી મહાન્ પુરુષોને જુગુપ્સા કરવી યોગ્ય નથી પરંતુ રાજાએ એ વાત માન્ય કરી નહી. પછી મંત્રીએ રાજાને પ્રતિબોધ કરવા માટે ગુપ્ત રીતે પોતાના પ્રમાણીક પુરુષો પાસે વસ્ત્રથી ગળેલું તે ખાઈનું પાણી મંગાવ્યું અને પોતાના ઘરમાં લાવી, કોરા ઘડાઓની અંદર નાખ્યું અને તેને કતકફળના ચૂર્ણ વિગેરેથી નિર્મળ બનાવ્યું. વળી તેને બીજીવાર ગળીને નવા ઘડાની અંદર નાખ્યું. એવી રીતે એકવીસ દિવસે તે જળ નિર્મળ, સ્વાદિષ્ટ, શીતળ અને જળ રત્ન જેવું થઈ ગયું. પછી તે જળને સુગંધી દ્રવ્યોથી વાસિત કરી રાજાના રસોઈયાઓને આપ્યું. ભોજન વખતે તેઓએ રાજા પાસે મૂક્યું. તે જળનો લોકોત્તર રસ અને સ્વાદિષ્ટતા વિગેરે ગુણોને પ્રાપ્ત કરી ખુશી થયેલો રાજા રસોઈયાઓને કહે છે કે–આ જળ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે–અમને મંત્રીએ આપ્યું છે. રાજાએ મંત્રીને પૂછ્યું. મંત્રીએ કહ્યું કે–હે રાજન્! જો તમે મને અભયદાન આપો, તો હું આ પાણીની ઉત્પત્તિ જણાવું. રાજા તરફથી અભયદાન મળતાં મંત્રીએ તેનો યથાર્થ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો પણ રાજા શ્રદ્ધા

કરતો નથી. તેથી મંત્રીએ પૂર્વોક્ત વિધિએ ખાઈનું જળ મંગાવી તેવી જ રીતે તે જળને જળ રત્ન જેવું કરી બતાવ્યું. તે જોઈ વિસ્મય થએલા રાજાએ મંત્રીને પૂછયું-તમે આ કેવી રીતે જાણ્યું? મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે "પુદ્‌ગલોનો પરિણામ" થયા કરે છે ઇત્યાદિ ગુરૂના વચનથી. તે પછી રાજા પણ સંપૂર્ણ પદાર્થોના અંતરની અભિલાષા કરતો ગુરુની સેવામાં તત્પર એવો શ્રાવક થયો. અનુક્રમે તે બન્ને દીક્ષા ગ્રહણ કરી મોક્ષે ગયા. કહ્યું છે કે-સુબુદ્ધિના વચનથી પાણીના દ્રષ્ટાંત વડે જિતશત્રુ રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો અને અગીયાર અંગને ધારણ કરનારા તે બન્ને શ્રમણસિંહો સિદ્ધ થયા.

અથવા આત્માના ગમન અને આગમનાદિકને જાણવારૂપ લક્ષણને વિશેષ કહે છે. કહ્યું છે કે—

इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा, कुतः प्रयातव्यमितो भवादिति ।
विचारणा यस्य न जायते हृदि, कथं स धर्मप्रवणो भविष्यति ॥४॥

**શબ્દાર્થ:**—કયા કર્મના ઉદયથી આ ઠેકાણે મારી ઉત્પત્તિ થઈ છે અને આ ભવથી મારે કયાં જવાનું છે? એવી સમાલોચના જે પુરુષના અંતઃકરણમાં થતી નથી તે ધર્મમાં તત્પર કેવી રીતે થઈ શકે? ॥ ૪ ॥

અથવા તો સમયને ઉચિત જે અંગીકાર કરવારૂપ હોય તેને વિશેષ કહે છે. જેમ કે જે કાળે જે પદાર્થ ત્યાગ કરવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને લાયક હોય, તે પદાર્થનું નિપુણ વૃત્તિથી વિચાર કરી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ કર્ત્તવ્ય નિપુણનું લક્ષણ હોવાથી અને સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરાવવામાં હેતુ હોવાથી જ લોકમાં કહેવાય છે કે—

" यः काकणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेन कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः ॥५॥ "

**શબ્દાર્થ:**—ખરાબ માર્ગમાં પ્રાપ્ત થએલી એક કોડીને પણ જે પુરુષ હજાર સોનામ્હોર ગણી ગવેષણા કરે છે, પરંતુ અવસર આવ્યે કોટિદ્રવ્ય ખરચવામાં પણ હાથ ખુલ્લો મૂકે છે, તેવા પુરુષના સંબંધનો લક્ષ્મી ત્યાગ કરતી નથી. ॥૫॥

આ ઠેકાણે વહુની જઠરા સંબંધી પીડાને દૂર કરનાર મોતી અને પ્રવાળાંના ચૂર્ણનો રોટલો કરનાર શ્રેષ્ઠીનું દૃષ્ટાંત છે તે બીજા ગ્રંથથી જાણી લેવું.

અથવા સર્વ ઠેકાણે આ લોક અને પરલોક સંબંધી હિતને અનુસરનાર

એવા વ્યાપાર તથા ધર્મ વિગેરેના વિધાનમાં વિદ્યમાન ફળના ઉદ્દેશનો જે નિર્દોષ એવો ઉત્તરોત્તર નિશ્ચય તેને વિશેષ કહે છે અને તેને જે જાણે તે વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. એવા પ્રકારના ગુણયુક્ત પુરુષની દરેક ક્રિયાઓ ફળશૂન્ય થતી નથી. જેમ સાગરદત્ત નામના શ્રેષ્ઠીની વિશેષજ્ઞપણાને લીધે સર્વ ક્રિયાઓ ફળવતી થઇ, તે દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ છે.

તામ્રલિપ્તી નામની નગરીમાં સાગરદત્ત નામનો તમામ વિષયમાં ઊંડો ઉતરી વિશેષ નિશ્ચય કરનારો એક વણિક વસતો હતો. તે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને લીધે સ્ત્રીમાં વિરક્ત હોવાથી પરણવા ઇચ્છતો ન હતો. અને તે પૂર્વજન્મમાં બ્રાહ્મણ હતો. પુરૂષાંતરમાં આસક્ત થએલી તેની સ્ત્રીના ઝેર દેવાથી મૂર્ચ્છિત થએલાને આ મરી ગયો છે, એમ ધારી તે કુલટાએ બહાર ફેંકી દીધો, પરંતુ કોઇ ગોવાલણીએ રહેમ લાવી તેને જીવાડયો. ત્યારબાદ તે બ્રાહ્મણ વૈરાગ્યથી પ્રેરાઇ તાપસ થઈ મરણ પામ્યો અને તે અહીં સાગરદત્તપણે ઉત્પન્ન થયો. તે ગોવાલણી પણ લૌકિક ધર્મ એટલે દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ સ્થૂલ ધર્મના નિયમોમાં અનુરાગ ધરાવતી કાળક્રમે મરણ પામી. તામ્રલિપ્તી નગરીમાં વ્યાપારીની પુત્રીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ. એક વખત માર્ગમાં તેણીને જોઈ સાગરદત્તની દૃષ્ટિને કાંઇક આનંદ થયો. તેના માતાપિતાએ તેના આ અભિપ્રાયને સમજી લઇ સાગરદત્તને તેણીની સાથે પરણાવ્યો. પરંતુ સાગરદત્તના અંતઃકરણમાં હર્ષને સ્થાન મળ્યું નહીં. તે વ્યવહારીની પુત્રીએ બુદ્ધિના બળથી કલ્પી લીધું કે આ મારો સ્વામી ખરેખર જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ધરાવે છે અને તે પૂર્વજન્મમાં કોઇ સ્ત્રીથી કદર્થના પામેલો છે, એવો અર્ધ નિશ્ચય થયા બાદ તે વિચક્ષણાએ એક વખત આ ગાથા લખી મોકલાવી—

दड्ढस्स पायसेणं जुत्तं दहियंपि किमिह परिहरिउं ।
तुच्छोदयसंभविणो नहु दुद्धे पूयरा हुंति ॥६॥

શબ્દાર્થ :—દૂધથી દાઝેલા મનુષ્યને દહીંનો ત્યાગ કરવો શું યોગ્ય છે ? થોડા જલમાં થનારા પોરાઓ શું દૂધમાં હોઇ શકે ? ॥૬॥ તાત્પર્ય કે એક સ્ત્રી કુલટા અનુભવવામાં આવી, તેથી શું સઘળી તેવી જ છે એમ સંભવ થાય ? નહીં જ.

ઉપરની ગાથાનો ભાવાર્થ ધારણ કરી સાગરદત્તે પણ એક શ્લોક ઉત્તરરૂપે લખી મોકલ્યો—

कुपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति वारिदः ।
नीचमाश्रयते लक्ष्मीः प्राज्ञः प्रायेण निर्द्धनः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્ત્રી નીચની સાથે રમણ કરે છે, વર્ષાદિ (જરૂરીઆત સિવાયના) પર્વત ઉપર વર્ષે છે. અને ઘણે ભાગે પંડિત પુરુષ નિર્ધન હોય છે ॥૭॥ તેણીએ ફરીથી એક ગાથા લખી મોકલાવી કે—

पाययदोसो कत्थ व न होइ न हु एत्तिएण तच्चाओ ।
अणुरत्तंपि हु संज्झं किं दिवसयरो न भासेइ ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વાભાવિક દોષ ક્યાં નથી હોતો ? માટે એટલા માત્રથી પરિત્યાગ કરવો ઘટતો નથી. અનુરાગવાળી સંધ્યાને પણ શું સૂર્ય પ્રકાશિત નથી કરતો ? ॥૮॥

આ પ્રમાણે તર્ક વિતર્ક કરતાં સાગરદત્તના ચિત્તમાં આનંદ થયો. આ અરસામાં સાગરદત્તનો શ્વસુરવર્ગ પાટલીપુત્ર નગરમાં ગયો. સાગરદત્ત પણ વહાણદ્વારા વ્યાપાર કરવા લાગ્યો. વ્યાપાર કરતાં સાત વખત વહાણો ભાંગ્યાં અને સઘળું ધન ચાલ્યું ગયું. એક વખત કૂવામાંથી પાણી કાઢનાર પુરુષને સાત વખત નિષ્ફળતા મળવા છતાં આઠમી વખતે પાણી નીકળેલું જોઈ શુકનગ્રંથી બાંધી સિંહલદ્વીપ પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં પ્રબળ વાયરાએ તેનું વહાણ સિંહલદ્વીપને બદલે રત્નદ્વીપમાં પ્રાપ્ત કર્યું. આ વખતે તેણે સાર વિનાના કરીયાણાનો ત્યાગ કરી વહાણને રત્નોથી ભરી લીધું અને ત્યાંથી પાછો ફર્યો, પરંતુ રસ્તામાં ખલાસીઓએ રત્નોના લોભથી તેને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો. પ્રથમ ભાંગેલા વહાણનું પાટિયું મળવાથી સમુદ્રને ઉતરી અનુક્રમે પાટલીપુત્રમાં પહોંચી શ્વસુરવર્ગને મળ્યો અને વહાણ રત્નદ્વીપમાં પ્રાપ્ત થયું ત્યાંથી માંડી સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. રાજાની આગળ પણ સાગરદત્તે આ હકીકત પ્રથમથી જ જણાવી દીધી. ભાગ્યયોગે તે ખલાસીઓ પણ પાટલીપુત્રમાં આવી પહોંચ્યા. રાજાની આગળ રત્નોના ભેદ, સંખ્યા અને સ્વામી વિગેરેનો પ્રશ્ન થતાં તેમનું સઘળું પોગળ ખુલ્લું થયું. રાજાએ તે રત્નો સાગરદત્તને અપાવ્યાં. પછી સાગરદત્ત કેટલાએક કાળે તામ્રલિપ્તીમાં પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં તેણે વિચાર કર્યો કે—ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કોઈ સારા સ્થાનમાં ન ખરચાય, તો તે ક્લેશ અને દુર્ગતિ વિગેરે ફળને જ આપનાર થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

लक्ष्मीः सर्पति नीचमर्णवपयः सङ्गादिवाम्भोजिनी,
संसर्गादिव कण्टकाकुलपदा न क्वापि धत्ते पदम् ।
चैतन्यं विषसंनिधेरिव नृणामुज्जासयत्यञ्जसा
धर्मस्थाननियोजनेन गुणिभिर्ग्राह्यं तदस्याः फलम् ॥ ९ ॥

**શબ્દાર્થ**:—સમુદ્રજળના સંગથીજ જાણે લક્ષ્મીને નીચ પાસે જવાની ટેવ પડી ન હોય ? કમલિનીના સંસર્ગથી પગમાં લાગેલા કાંટાથી ઉત્પન્ન થતી વ્યથાને લઈને જ જાણે સર્વત્ર અસ્થિર ન હોય ? હલાહલ વિષની પાસે રહેવાથી જ જાણે મનુષ્યોની સમજશક્તિને લક્ષ્મી નાશ પમાડતી ન હોય ? તેટલા માટે વિવેકી પુરુષોએ ધર્મસ્થાનમાં ઉપયોગ કરી લક્ષ્મીને સફળ કરવી જોઇએ ॥૯॥

ત્યાર બાદ મ્હોટા દાનની શરૂઆત કરી કયા દેવને સ્થાપન કરવા ઇત્યાદિ વિષયમાં જુદા જુદા મતવાળાઓને પૂછયું પણ કોઇ સ્થળે એક મત થયો નહી. તેટલામાં કોઇ પ્રમાણિક માણસે જણાવ્યું કે–હે ભદ્ર ! દેવતાઓ ભાવથી વશ કરા શકાય છે, માટે તેના ચિંતન કરવારૂપ સમાધિમાં તત્પર થા. એટલે રત્નાધિષ્ઠાત્રી દેવતા પોતે જ નિશ્ચય કહેશે. આ વાત સાંભળી સાગરદત્ત ત્રણ ઉપવાસ કરી ધ્યાનારૂઢ થયો. તેના દ્રઢ નિશ્ચયથી ખેંચાયેલી શાસનદેવીએ જિનપ્રતિમા સ્થાપન કરવા માટે કહ્યું. હર્ષપૂર્વક સાગરદત્તે તેની માંગણી કરી. દેવીએ ભગવાન્ પાર્શ્વનાથસ્વામીની સુવર્ણમય પ્રતિમા અર્પણ કરી. કાળક્રમે મુનિનો યોગ મળતાં તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે–આ પ્રતિમા કોની છે ? મુનિ તરફથી જવાબ મળ્યો કે વીતરાગની પ્રતિમા છે. સાગરદત્તે ફરી પૂછયું કે–તે કયાં છે ? મુનિઓએ જણાવ્યું કે–તે પુંડ્રવર્ધન દેશમાં છે. આ વાત સાંભળી સાગરદત્ત ત્યાં ગયો. તે વખતે કેવળજ્ઞાનપ્રકાશથી સાક્ષાત્ સૂર્યરૂપ શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીને સમવસરણમાં બેઠેલા જોઇ તેણે દ્રવ્ય અને ભાવથી પ્રણામ કર્યો. પછી તેણે દેવના સ્વરૂપની પૃચ્છા કરી. તે અવસરે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિક્ષેપદ્વારા ભગવાન્ જે જે પ્રકારે દેવનું સ્વરૂપ કહી બતાવે છે, તે તે પ્રકારે વિશેષપણે નિશ્ચયમાં પરાયણ થઇ તેણે વીતરાગને દેવપણે જાણ્યા, અને તત્ત્વવૃત્તિથી વીતરાગમાં રૂચિ પ્રગટ થઇ. કહ્યું છે કે—

**लोगुत्तरा खु एए, भावा लोगुत्तराण सत्ताण ।**
**पडिभासंते सम्मं इब्भाण व जच्चरयणगुणे ॥१०॥**

**શબ્દાર્થ**:–જેમ જાતિવાળા રત્નોના ગુણોની પરીક્ષા ઝવેરી સિવાય બીજાને હોતી નથી, તેમ જે જે અસાધારણ ગુણ લોકોત્તર પદાર્થો હોય છે તેનું લોકોત્તર પ્રાણીઓને સમ્યક્ પ્રકારે ભાન થાય છે.

ત્યારબાદ તેણે રત્નોથી મંદિર કરાવ્યું અને તેમાં પાર્શ્વનાથસ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી. હંમેશા ત્રણ વખત પૂજા કરતાં તેનો કર્મરાશી નાશ

પામ્યો. એ પ્રમાણે દરેક વસ્તુની ખાત્રી કરવારૂપ માત્ર એક વિશેષજ્ઞ ગુણથી છેવટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરી વિશેષ ક્રિયામાં તત્પર થઇ અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયો.

હવે ગ્રંથકાર ગુણની સમાપ્તિ કરતા ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે—

एवंविधान् विशेषान् यो विज्ञायात्र प्रवर्त्तते ।
स धर्मे योग्यतामात्मन्यारोपयति सत्तमः ॥११॥

**શબ્દાર્થ**:—ઉપર જણાવેલા વિશેષોને જાણી જે પુરુષ તેમાં અહીં પ્રવૃત્તિ કરે છે; તે સજ્જનશિરોમણી પોતાના આત્મામાં ધર્મની યોગ્યતાને આરોપણ કરે છે. ૧૧.

## ॥ अथ अष्टविंशतिगुणवर्णनः ॥

હવે સત્તાવીશમા ગુણનું વર્ણન સમાપ્ત કરી ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલ "કૃતજ્ઞ" ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે.

**कृतज्ञ**-તેમજ કરેલું એટલે બીજાએ કરેલા ઉપકારને જે જાણે પરંતુ ઓળવે નહી તે કૃતજ્ઞ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે વર્ત્તન કરનારને ખરેખર કલ્યાણનો લાભ થાય છે, કેમકે કૃતજ્ઞ પુરુષ ઉપકાર કરનારનું બહુમાન કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

लब्भइ न सहस्सेसु वि उवयारकरोवि इह नरो ताव ।
जो मन्नइ उवयरियं सो लक्खे सुंपि दुल्लक्खो ॥ १ ॥
उत्तमअहमवियारे वीमंसह किं मुहा बुहा तुब्भे ।
अहमो न कयग्घाओ कयन्नुणो उत्तमो नन्नो ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**:—આ લોકમાં પ્રથમ તો હજાર મનુષ્યો વિષે પણ ઉપકાર કરનાર મળી આવવો દુર્ઘટ છે, પરંતુ પોતાના ઉપર થયેલા ઉપકારને માનનાર તો લાખોમાં પણ મળવો મુશ્કેલ છે. ॥૧॥ હે પંડિતો ! તમો ઉત્તમ અને અધમના વિચાર કરવા શા માટે તર્કવિતર્ક કરો છો ? કારણ કે કૃતઘ્ન કરતાં બીજો કોઈ અધમ નથી અને કૃતજ્ઞથી બીજો કોઇ ઉત્તમ નથી. ॥ ૨ ॥

જે કરેલા ઉપકારને ઓળવે છે, તે ખરેખર કુતરાની બરોબરી કરી શકતો નથી. તે બદલ કહ્યું છે કે—

अशनमात्रकृतज्ञतया गुरोर्न पिशुनोऽपि शुनो लभते तुलाम् ।
अपि बहूपकृते सखिता खले न खलु खेलति स्वे लतिका यथा ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલી જનાર મનુષ્ય ફક્ત ભોજનના ઉપકારને નહીં ભૂલનાર કુતરાની પણ બરોબરી કરી શકતો નથી. વળી જેમ આકા-

શમાં વેલડી ફેલાતી નથી, તેમ ઘણો ઉપકાર કર્યા છતાં પણ ખલ પુરુષમાં મિત્રતા ટકી શકતી નથી. ॥ ૩ ॥

અહીં તાત્પર્ય એવો છે કે-કૃતઘ્નને ઘણી પ્રકારની આપત્તિમાંથી બચાવ્યો હોય, પૈસાની મદદ કરી હોય, આ લોક અને પરલોકના હિત માટે હિતશિક્ષા આપી હોય, એ સિવાય ઘણો ઉપકાર કર્યો હોય, છતાં ઉપકાર કરનારનો બદલો વાળવો તો દૂર રહ્યો પણ તેનાં છિદ્રો જોઇ તેના ઉપર આપત્તિ લાવવામાં પણ ચૂકતો નથી. કૂતરો તો એક વખત જેનું અન્ન ખાય છે તેના ઘરની ચોકી ભરે છે, કોઈ અજાણ્યા માણસને ઘરમાં દાખલ થવા દેતો નથી, ચોરોથી પણ બચાવ કરે છે; તેથી જ ગ્રંથકારે કૃતઘ્નને કૂતરાની બરોબરી કરવાને લાયક પણ ગણ્યો નથી અને તે વાસ્તવિક છે.

આ લોકમાં ઉપકારને ઓળખનાર, ઉપકારને જાણનાર, ઉપકારનો બદલો વાળનાર અને કારણ શિવાય ઉપકાર કરનાર એમ ચાર પ્રકારના પુરુષો હોય છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

अकृतज्ञा असंख्याताः संख्याताः कृतवेदिनः ।
कृतोपकारिणः स्तोकाः द्वित्राः स्वेनोपकारिणः ॥ ४ ॥
नहि मे पर्वता भारा न मे भाराश्च सागराः ।
कृतघ्नाश्च महाभारा भारा विश्वासघातकाः ॥ ५ ॥
इहोखरक्षेत्रशरीरशैलतुलां कृतघ्नाः कलयन्ति शश्वत् ।
सुक्षेत्रनेत्राद्भुतशुक्तिधेनुसमाः कृतज्ञाः प्रथिताः पृथिव्याम् ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**:—કૃતઘ્નો ગણત્રી વિનાના, કૃતજ્ઞો ગણત્રીમાં આવી શકે તેટલા, ઉપકારનો બદલો વાળનાર થોડા અને પોતાની મેળે ઉપકાર કરનારા બે ત્રણ હોય છે. ॥ ૪ ॥ પથિવી કહે છે કે-મને પર્વતો કે સમુદ્રોનો બોજો નથી, પરંતુ કૃતઘ્નો અને વિશ્વાસઘાતકો મોટા બોજારૂપ છે. ॥ ૫ ॥ આ દુનિયામાં કૃતઘ્નો હમેશા ઉખરક્ષેત્ર, શરીર અને પર્વતની બરોબરીમાં મુકાય છે અને કૃતજ્ઞો શ્રેષ્ઠ ક્ષેત્ર, ચક્ષુ, આશ્ચર્યકારી છીપ અને પ્રસૂત ગાય જેવા દુનિયામાં પ્રસિધ્ધ છે. ॥ ૬ ॥

આ શ્લોકનો તાત્પર્ય એવો છે કે-જેમ પાણી, પવન, તાપ વિગેરે અનુકૂળ સામગ્રીનો જોગ મળ્યા છતાં ઉખરભૂમિમાં વાવેલું ઉત્તમ બીજ નિષ્ફળ જાય છે અને ખેતી કરનારૂપ કષ્ટ શિવાય કાંઇ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ કૃતઘ્ન પુરૂષને સંપૂર્ણ

સામગ્રી મળ્યાં છતાં બુદ્ધિથી તેનામાં આરોપણ કરેલા તત્ત્વાદિ વિચારો નિષ્ફળ થાય છે. વળી જેમ શરીરનું નિરંતર નાના પ્રકારની વસ્તુઓથી ગમે તેટલું પોષણ કરવામાં આવ્યું હોય તો પણ આખરે પોષણ કરનારને દગો દીધા વગર રહેતું નથી, તેમ કૃતઘ્ન પુરુષનું પરમાર્થ વૃત્તિથી આજીવિકા વિગેરે પૂરી પાડી ગમે તેટલું પોષણ કરવામાં આવ્યું હોય, તોપણ તેના ઉપર ઉપકાર કરનારને ઉપકારનો બદલો આપવો તો દૂર રહ્યો પરંતુ અવસર આવે તે દુષ્ટ માણસ દગો દીધા વિના રહેતો નથી. વળી જેમ પર્વત, પત્થર, કાંટા, વિકટ ઝાડી, વિષમ માર્ગ અને વ્યાઘ્રાદિ ક્રૂર પ્રાણીઓનું સ્થાન હોવાને લીધે હમેશાં ભય આપનાર હોય છે, તેમ કૃતઘ્ન પુરુષ ઉપકાર કરનારને તમોએ અમુક કાર્ય રાજવિરુદ્ધ કર્યું છે તેને હું બહાર લાવીશ વિગેરે ખોટી ધમકી આપી હમેશાં ભય આપવામાં બાકી રાખતો નથી. આથી વિપરીત સ્વભાવવાળો કૃતજ્ઞ પુરુષ તો કોઇ વખત પણ ઉપકાર કરનારના ઉપકારને ભૂલતો નથી અને ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે તો પણ સારા ક્ષેત્ર વિગેરેની પેઠે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ફળને જ આપનારો થાય છે.

જેની ઉપકાર કરવામાં હમેશાં બુદ્ધિ છે તે અને બીજો પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકારને કદી ભૂલતો નથી એવા આ બંને પુરુષોને પૃથિવી ધારણ કરે છે, અથવા તો આ બે પુરુષોએ પૃથ્વીને ધારણ કરી છે. કૃતજ્ઞ પુરુષો થોડા ઉપકારને પણ ઘણો કરી માને છે; જેમકે જંગલમાં ક્ષીરામલકને આપનાર ભીલનો રાજાએ મહાન ઉપકાર માન્યો હતો. દૃષ્ટાંતો નીચે મુજબ છે.

વસંતપુરનગરમાં જિતારી નામનો રાજા હતો. એક વખત સભામાં બેઠેલા રાજાને દ્વારપાલે વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–હે રાજન્ ! દૂર દેશથી આવેલો સુવર્ણની છડી જેના હાથમાં છે એવો એક ઘોડાનો વેપારી દરવાજા ઉપર ઊભો છે. આ પ્રમાણે કહે છતે રાજાએ તેને સભામાં બોલાવ્યો. તે સોદાગર રાજાને પ્રણામ કરી રાજાની આજ્ઞા મળતાં આસન ઉપર બેઠો એટલે રાજાએ પૂછ્યું કે–હે ભદ્ર ! કયા કયા દેશોના કયા કયા નામવાળા કેટલી સંખ્યાવાળા કયા કયા ઘોડા લાવ્યો છે તે કહી બતાવ. ઘોડાના વેપારીએ જણાવ્યું કે કંબોજ, સિંધુ, પારસ અને વાલ્હીક વિગેરે દેશોના અને કર્ક, શ્રીવત્સ, ખુંગાહ, સેરાહ, ક્રિયાહ, હરિત્ત, કુદત્રાહ, કુલાઇ, નીલ, હલાલ, કવિલ, અષ્ટમંગળ અને પંચભદ્ર વિગેરે નામવાળા ઘોડાઓ છે. હે રાજન્ ! વિશેષ શું કહું ? એકેક જાતિના સો સો ઘોડાઓ છે. અને તે સઘળા સર્વ લક્ષણોથી શોભિત તેમજ કેળવાએલા છે. ત્યારબાદ રાજા મંત્રી વિગેરેની સાથે જોવા માટે ઘોડાઓની જગ્યા ઉપર ગયો. ત્યાં સઘળા ઘોડા-

ઓ જોયા. તેમાંથી કોઇ એક લક્ષણયુક્ત ઘોડા ઉપર પરીક્ષા કરવા માટે પોતે જ સ્વાર થયો, અને તેની પાસે પાંચ પ્રકારની ગતિ કરાવી. વેગની પરીક્ષા વખતે કાનની વચ્ચે માર્યો કે તરતજ ત્યાંથી ઉછળ્યો અને એવી ગતિથી ચાલ્યો કે એક પ્રહરમાં બાર યોજન નિકળી ગયો. આ ઘોડો વિપરીત શિક્ષા પામેલ હશે એમ ધારી રાજાએ લગામ છોડી દીધી ને ઘોડો ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. એટલે રાજા નીચે ઉતર્યો. બરાબર મધ્યાહ્ન વખતે તૃષાથી પીડિત થએલા રાજાએ પાણીની તપાસ કરતાં એક ભિલ્લને જોઈ મંદ સ્વરથી કહ્યું કે-હે ભિલ્લ ! તૃષાથી પીડિત થએલા મને પાણી દેખાડ. ભિલ્લ પણ રાજાની આકૃતિથી વિસ્મય પામેલો પ્રણામ કરી બોલ્યો કે–હે રાજન્ ! હું જ્યાં સુધીમાં પાણી લાવું છું ત્યાં સુધીમાં તૃષાને દૂર કરનાર આ ક્ષીરામલકને મુખમાં રાખો એમ કહી પોતે પાણી લેવા ગયો. રાજા એક વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય લઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે-આ ભિલ્લનું મ્હોટું પરોપકારપણું કેવું આશ્ચર્યજનક છે ? આ ઉપકાર કરનાર ભિલ્લનું શું કાર્ય કરી તેમ જ શું આપીને એના કરજથી મુકત થઇશ ? એવો વિચાર કરે છે તેટલામાં તે ભિલ્લ કમલિનીના પડીયામાં પાણી લઈને આવી પહોંચ્યો અને તેણે હાથ, પગ અને મુખનું શોચ કરાવ્યું. તે પછી પવિત્ર, નિર્મળ અને શીતળ જળથી રાજાને ધીરજ આપી. જેટલામાં રાજા ભિલ્લને કાંઈક કહેવા જાય છે તેટલામાં પછવાડે રહેલું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. આ વખતે રાજાને જોઇ સઘળાઓને આનંદ પ્રાપ્ત થયો. રાજાએ તેઓની આગળ પ્રથમની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી અને વિશેષમાં કહ્યું કે તેવા અણીના વખતમાં આ ભિલ્લે આપેલા ક્ષીરામલકની બરોબરી કરવામાં મ્હારું સપ્તાંગ રાજ્ય પણ સમર્થ નથી, તો પણ હાથી ઉપર બેસાડી આ ભિલ્લને નગરમાં પહોંચાડો. રાજા પણ મ્હોટા મહોત્સવપૂર્વક નગરમાં પ્રાપ્ત થયો, ત્યાં તે ભિલ્લનો તેલમર્દન, સ્નાન, વિલેપન વિગેરેથી ઘણો સત્કાર કર્યો અને ઘણા કાળ સુધી પોતાની પાસે સુખમાં રાખ્યો. કોઇ વખતે વર્ષાકાળમાં વનનું સ્મરણ થવાથી તે ભિલ્લ ત્યાં જવા ઉત્સુક થયો. તેને અનેક વાર સમજાવ્યો પણ જ્યારે તે રહેવાને કબૂલ ન થયો ત્યારે રાજાએ સાથે જઇ ભિલ્લનું નગર સ્થાપન કરી રાજ્યાભિષેકપૂર્વક તે ભિલ્લને રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો. અને પ્રથમ આપેલા હાથી, ઘોડા વિગેરે સઘળું તેને અર્પણ કર્યું. એ પ્રમાણે કૃતાર્થ થઇ રાજા પોતાના નગરમાં પ્રાપ્ત થયો. કેટલાક કાળે તે ભિલ્લ રાજા પણ મહાપ્રતાપી થયો. આ દુનિયામાં ઉત્તમ પુરૂષોના ઉપકારનું માહાત્મ્ય કયો પુરૂષ વર્ણન કરવાને સમર્થ થઈ શકે ? કોઈ પણ નહીં.

એવી રીતે તો તે કૃતજ્ઞ કહી શકાય કે જે ધર્મ પ્રત્યે ઉપકારક છે. ધર્મ પ્રત્યેનો ઉપકાર તો ધર્મ સંબંધી વિરુદ્ધોનો ત્યાગ કરવાથી થાય છે. તે ધર્મ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓ નીચે પ્રમાણે છે.

આશ્રવદ્વારમાં પ્રવૃત્તિ, ધર્મકાર્ય કરવામાં અનાદર, મુનિઓ ઉપર દ્વેષ, દેવ-દ્રવ્યનો ઉપભોગ, જિનશાસનનો ઉપહાસ, સાધ્વીઓનો સંગ કરવામાં સાહસિક-પણું, કોલાચાર્ય (શાક્તિક)ના ઉપદેશમાં રૂચી, વિરતિનો ત્યાગ, ગુરુ, સ્વામી, ધાર્મિક મુખી, સ્વજન, યુવતી અને વિશ્વાસીને ઠગવાનો પ્રયત્ન. બીજાની સમૃદ્ધિ જોઈ અદેખાઈ કરવી, હદ વિનાનો લોભ કરવો, કુળ અને દેશને અનુચિત વસ્તુનો હમેશાં ક્રયવિક્રય કરવો, હૃદયની નિર્દયતા અને ખર કર્મમાં પ્રવૃત્તિ.

વળી શા માટે અહીં આટલો બધો આગ્રહ કરવો જોઈએ. એવું કહેનારને માટે કહ્યું છે કે—

कुलरूवरिद्धिसामित्तणाइ पुरिसस्स जेणमुवणीयम् ।
धम्मस्स तस्स जुज्जइ कह नाम विरुद्धमायरिउम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—જે ધર્મ પુરૂષને કુળ, રૂપ, સમૃદ્ધિ અને સ્વામિત્વ વિગેરેની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તેવા ધર્મથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવું તે કેવી રીતે યોગ્ય કહી શકાય ? ન જ કહેવાય. ॥૭॥

તે માટે કોઈએ કહ્યું છે કે—

येनानीतः कुलममलिनं लम्भितश्चारुरूपं
श्लाघ्यं जन्म श्रियमुदयिनीं बुद्धिमाचारशुद्धिम् ।
पुण्यान् पुत्रानतिशयवतीं प्रेत्य च स्वःसमृद्धिं
धर्मे नो चेत्तमुपकुरुते यः कुतोऽसौ कृतज्ञः ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—જે ધર્મ નિર્મળ કુળ, સુંદર રૂપ, પ્રશંસા કરવા લાયક જન્મ, ઉદયવાળી લક્ષ્મી, બુદ્ધિ, આચારની વિશુદ્ધ, પવિત્ર પુત્રો અને પરલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્વર્ગની સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેવા ધર્મને જે ઉપકાર નથી કરતો તે કૃતજ્ઞ શેનો કહેવાય ? ન જ કહેવાય ॥૮॥ આ હેતુથી જે ધર્મને ઉપકાર કરનાર હોય છે, તે જ કૃતજ્ઞ કહેવાય છે. વળી કહ્યું છે કે—

विद्वांसः शतशः स्फुरन्ति भुवने सन्त्येव भूमिभृतो-
वृत्तिं वैनयिकीं च बिभ्रति कति प्रीणन्ति वाग्भिः परे ।

दृश्यन्ते सुकृतक्रियासु कुशला दाताऽपि कोऽपि क्वचित्
कल्पोर्वीरुहवद्वनेन सुलभः प्रायः कृतज्ञो जनः ॥ ९ ॥

**શબ્દાર્થ**:--આ દુનિયામાં સેંકડો વિદ્વાનો સ્ફુરાયમાન છે, કેટલાએક રાજાઓ છે, કેટલાએક વિનયવાળી વૃત્તિને ધારણ કરનારા છે, કેટલાએક સુંદર વાણીવડે ખુશી કરનારા છે, કેટલાએક પુણ્ય ક્રિયામાં કુશળ દેખાય છે અને વનમાં કલ્પવૃક્ષની જેમ કોઇક ઠેકાણે દાતા પણ હોય છે, પરંતુ પ્રાયે કરીને કૃતજ્ઞ પુરૂષ મળવો દુર્લભ હોય છે. ॥ ૯ ॥

હવે પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ગ્રંથકાર ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે—

मनस्विनः प्रत्युपकारमेकोपकारिणो लक्षगुणं सृजन्तः ।
कृतज्ञचूडामणयो गृहस्थधर्मार्हतामात्मनि योजयन्ति ॥ १० ॥

**શબ્દાર્થ** :—એક ઉપકાર કરનારનો લાખગુણો પ્રત્યુપકાર કરનારા એવા સમજદાર અને કૃતજ્ઞોમાં મુકુટ સમાન પુરુષો પોતાના આત્મામાં ગૃહસ્થ ધર્મની લાયકાત સંપાદન કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

॥ इत्यष्टाविंशतितमो गुणः ॥

# एकोनात्रिंशत्गुण वर्णन.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા " લોકવલ્લભ " નામના ઓગણત્રીશમા ગુણનું વર્ણન કરે છે—

**लोकवल्लभः**—વળી લોકોને એટલે શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને દાન અને વિનય વિગેરે ગુણોથી જે વલ્લભ હોય, તે લોકવલ્લભ કહેવાય છે. આ લોકમાં કયો પુરુષ ગુણવાન પ્રત્યે પ્રીતિવાળો નથી હોતો ? જનવલ્લભપણું છે તેજ સમ્યક્ત્વ વિગેરેના સાધનમાં "सव्वे जणवल्लहत्तं, अगरहिअं कम्मधीरया वसणे' સર્વજન વલ્લભપણું, અનિંદિત કર્મ અને કષ્ટમાં ધીરતા એ સમ્યક્ત્વાદિના સાધનમાં પ્રધાન અંગ ગણેલું છે. વળી જે લોકપ્રિય નથી હોતો તે ફક્ત પોતાના સમ્યકત્વના નાશ કરવામાં કારણભૂત છે એમ નહીં પરંતુ બીજાઓથી પોતાની ધર્મક્રિયાને દૂષિત કરાવતો બીજાઓના સમ્યકત્વના નાશ કરાવવામાં પણ કારણભૂત થાય છે. લોકવલ્લભપણાને ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યે આ લોક, પરલોક અને ઉભયલોકના વિરુદ્ધ કાર્યોનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ. આ લોક વિરુદ્ધ બીજાની નિંદા વિગેરેને કહે છે. તે માટે કહ્યું કેઃ—

सव्वस्स चेव निंदा विसेसओ तह य गुणसमिद्धाणम् ।
उजुधम्मकरणहसणं रीढा जणपूअणिज्जाणम् ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**.—સઘળાની નિંદા, અથવા તો વિશેષે કરી ગુણવાન પુરુષોની નિંદા, સરલ મનુષ્યની ધર્મકરણીનો ઉપહાસ અને લોકમાં પૂજ્ય એવા મહાત્માઓની અવજ્ઞા કરવી. આ સઘળાં લોક વિરૂદ્ધ ગણાય છે. ॥ ૧ ॥

પરલોક સંબંધી વિરૂદ્ધો આ પ્રમાણે છે-પુરોહિતપણું, રાત્રિએ (સ્વેચ્છાએ) ભ્રમણ કરવું, ગામનું નાયકપણું, મઠનું અધ્યક્ષપણું, અસત્ય વચન, સાક્ષી આપવી બીજાનું અન્ન ખાવું, ધર્મી ઉપર દ્વેષ રાખવો, દુર્જન ઉપર પ્રેમ રાખવો અને પ્રાણીઓ ઉપર નિર્દયતા રાખવી એ સર્વે હે મહાદેવ (શિવ) ! મને દરેક જન્મમં પ્રાપ્ત ન થાઓ.

ઉભય લોકવિરુદ્ધ પ્રમાણે છે—

द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या पापर्द्धि चौर्यं परदारसेवा ।
एतानि सप्त व्यसनानि लोके घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥ २ ॥
इहैव निन्द्यते शिष्टैर्व्यसनासक्तमानसः ।
मृतस्तु दुर्गतिं याति गतत्राणो नराधमः ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થ** :—જૂગાર ખેલવો, માંસનું ખાવું, મદિરાનું પાન કરવું, વેશ્યાગમન કરવું, શિકાર કરવો, ચોરી કરવી અને પરસ્ત્રીગમન કરવું—એ સાત લોકોમાં વ્યસન ગણાય છે. અને તે ભયંકરમાં ભયંકર નરક પ્રત્યે મનુષ્યોને ખેંચી જાય છે. ॥૨॥ વ્યસનોમાં આસક્તિ રાખનાર આ લોકમાં જ શ્રેષ્ઠ પુરુષોથી નિંદાય છે અને શરણ રહિત તે નરાધમ મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે. ॥ ૩ ॥

અહીં અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે. ઉપર જણાવેલાં લોકોને પરાઙ્મુખ કરવામાં કારણભૂત આ લોક, પરલોક અને ઉભય લોક વિરુદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ કરનારા જ લોકપ્રિય થાય છે. અને વિશેષધર્મનો (ગૃહસ્થધર્મનો) અધિકારી પણ તે જ થઇ શકે છે.

અથવા ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમરૂપ લોક તેને જે વલ્લભ એટલે માન્ય હોય તે લોકવલ્લભ કહેવાય છે. તેવો પુરૂષ પિતાની પેઠે હિતકાર્યમાં જોડનાર, માતાની પેઠે વાત્સલ્ય (નિષ્કપટ પ્રેમ) કરવામાં તત્પર, સ્વામીની પેઠે સર્વ ઠેકાણે રક્ષા કરનાર, ગુરુની પેઠે સર્વકાર્યમાં પૂછવા લાયક, આફત આવી પડતાં યાદ કરવા લાયક અને સર્વ ઠેકાણે સર્વ કાર્યોમાં સુખ અને દુઃખમાં અભયકુમારની પેઠે સહાય કરનાર હોય છે. તેમાં સર્વ ઠેકાણે યથાયોગ્ય વિનય, હિતકારી ઉપદેશનું આપવું અને બીજાના કાર્યોનું કરવાપણું વિગેરે ગુણોવડે પ્રાપ્ત થનાર ધર્મની યોગ્યતાનું મુખ્ય સાધન જનવલ્લભતા ગણાય છે. તે વિષયમાં શ્રી અભયકુમાર મંત્રીનું ઉદાહરણ નીચે લખી બતાવવામાં આવે છેઃ—

નવ લાખ ગામોથી મનોહર એવા મગધદેશમાં રાજગૃહ નામનું નગર છે; ત્યાં સમ્યક્પ્રકારે સમ્યકત્વને ધારણ કરનાર શ્રેણિક નામનો રાજા હતો. વિનયવાન વિવેકી, ત્યાગી, કૃતજ્ઞ, કૃપાળુ અને નીતિ, પરાક્રમ અને ધર્મનો મૂર્તિમાન સમુદાય જાણે ન હોય એવો તેનો પોતાનો પુત્ર અભયકુમાર મંત્રી હતો. તેને આખા રાજ્યનો કારોબાર સોંપી શ્રેણિકરાજા ચેલણા દેવીની સાથે વિલાસમાં નિમગ્ન થયો. એટલામાં હેમંતૠતુ શરૂ થતાં ત્યાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પધાર્યા.

કોઇ વખતે મધ્યાહ્ન પછી ચેલ્લણા સહિત શ્રેણિકરાજા ગુણશીલ ચૈત્યમાં ભગવાનને વંદન કરી ત્યાંથી પાછા ફરતાં નદીના કિનારા ઉપર વસ્ત્રરહિત અને કાયોત્સર્ગમાં રહેલાં એક મુનિને જોઇ તત્કાળ વાહનથી ઉતરી ચેલ્લણાની સાથે શ્રેણિકે તે મુનિને પ્રણામ કર્યા અને પછી પોતાને સ્થાને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં સાયંકાળનું આવશ્યક કર્મ કરી વાસભુવનમાં દાખલ થઇ સુખરૂપ નિદ્રામાં તત્પર થયો. આ અવસરે નિદ્રાને આધીન થએલી ચેલ્લણા રાણીનો હાથ ઓઢેલા કપડાથી બહાર નીકળી ગયો અને તે ટાઢથી વીંછીના ડંખની પેઠે પીડિત થયો. તેથી જાગેલી ચેલ્લણા-રાણીએ નદીના કિનારા ઉપર કાયોત્સર્ગમાં રહેલા મુનિને યાદ કરી બોલી કે—તે કેવી હાલતમાં હશે ? પછી કપડાથી હાથને ઢાંકી દીધો અને સુખેથી સુઇ ગઈ. તે પછી તેનાં આ વાકયને સાંભળી કુપિત થએલા રાજાએ વિચાર કર્યો કે—ખરેખર આ રાણી વ્યભિચારિણી છે. તેથી સંકેત કરનાર કોઇ પણ યારને સ્મરણમાં લાવી આ પ્રમાણે બોલે છે. એ પ્રમાણે ક્રોધાયમાન થયેલા રાજાએ જાગરૂક અવસ્થામાં જ બાકી રહેલી રાત્રીને ગુમાવી. સૂર્યના ઉદય થતાં ચેલ્લણાને અંતેઉરમાં વિસર્જન કરી, અભયકુમારને કહ્યું કે—અરે અભયકુમાર ! અંતેઉરનો નાશ થયો છે. તે માટે અંતેઉરના દ્વારોને બંધ કરી તમામ બાજુના મુખવાળા અગ્નિને લગાડજે પરંતુ માતાના સ્નેહથી મોહિત હૃદયવાળો થઇ મ્હારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતો નહીં. એ પ્રમાણે અભયકુમારને આદેશ કરી રાજા ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા ગયો. એટલે નિપુણ અને નિશ્ચય મતિવાળા અભયકુમારે પણ વિચાર કર્યો કે—મ્હારી સર્વે માતાઓ સતીમાં તિલક સમાન છે, તો પણ કોઇ કારણથી પૂજ્ય પિતાએ આ અસંભવિત કાર્યની સંભાવના કરી છે, તેમજ પિતાનો કોપ પણ પર્વતની નદીના પુરની પેઠે દુર્નિવાર્ય છે, એ વગર વિચારેલું કાર્ય દુઃખદાયક થાય છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

सगुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ४ ॥

**શબ્દાર્થ**—ગુણવાળું અથવા તો ગુણવગરનું કાર્ય કરનાર પંડિતે પ્રથમ યત્નપૂર્વક પરિણતિ(વિપાક)નો વિચાર કરવો જોઈએ. ઘણી ઉતાવળથી કરેલા કાર્યનો વિપાક વિપત્તિ પર્યંત શલ્ય પેઠે હૃદયને દાહ કરનાર થાય છે. ॥ ૪ ॥

તેથી હાલ આ અશુભ કાર્ય કરવામાં કાળ વિલંબ કરીશ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી અભયકુમારે એક જૂની હસ્તિશાળા સળગાવી અને નગરમાં ઉદ્ઘોષણા કરાવી કે

અંતેઉર સળગ્યું છે. તે પછી તેણે ભગવાન મહાવીરસ્વામી તરફ પ્રયાણ કર્યું. એટલામાં સમવસરણમાં ધર્મકથા પૂર્ણ થતાં રાજાએ સર્વજ્ઞને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–હે ભગવાન્ ! ચેલ્લણાદેવી એક પતિવાળી છે કે અનેક પતિવાળી છે ? ભગવાને ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે–ચેડારાજાની પુત્રી આ ચેલ્લણાદેવી શીલરૂપ અલંકારને ધારણ કરનારી છે, તેથી હે પાર્થિવ ! આ વિષયમાં મનથકી પણ તમો ખરાબ વિચાર કરતા નહીં. આ બીના સાંભળી ભગવાનને નમસ્કાર કરી પશ્ચાત્તાપ કરતો રાજા એકદમ નગરની સન્મુખ ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને અભયકુમાર મલ્યો. તેને પૂછ્યું કે–તેં અંતેઉર બાળ્યું કે નહીં ? અભયકુમારે વિનંતિ કરી કે–હે રાજન્ ! આ દુનિયાની અંદર જીવવાનો અર્થી કયો પુરુષ તમારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે ? તે પછી દ્વેષયુક્ત થયેલો રાજા બોલ્યો કે, " રે દુષ્ટ ! માતાના સમૂહને બાળી તેમાં તેં પણ કેમ ન પ્રવેશ કર્યો ? " અભયકુમારે જવાબ આપ્યો કે–' હે તાત ! જિન-વચન શ્રવણ કરનાર એવા તમારા પુત્રનું આવા પ્રકારનું મરણ ન થાય. જો તે વખતે આપ પિતાશ્રીએ તેવી આજ્ઞા કરી હોત તો તે પણ હું કરત. " પરસ્પર આવી વાત ચાલે છે એટલામાં રાજાને દુઃખે કરી મૂર્છા આવી. તેને ચંદન વિગેરેથી સ્વસ્થ કરી અભયકુમારે વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–" હે દેવ ! અંતેઉરમાં અગ્નિ નાખ્યો હતો પણ મ્હારી માતાના શીળરૂપ જળથી ઓલવાઇ ગયો. અશુભ મુહૂર્તના સંયોગોથી આપનું ફરમાવેલું કાર્ય નિષ્ફળ થયું." એવું નિવેદન કર્યા બાદ જીર્ણ હસ્તિશાળા બાળવા વિગેરેનો વ્યતિકર કહી સંભળાવ્યો તેથી ખુશી થએલા રાજાએ આલિંગન કરી કહ્યું કે ' વર માગ ' ઉત્તરમાં અભયકુમારે જણાવ્યું કે–" તમારા પુત્રપણે અને મહાવીરસ્વામીના સુશ્રાવકપણાને પ્રાપ્ત થએ છતે હવે મ્હારે બીજું શું બાકી છે ? કે જેને આપવા માટે પિતા અભિલાષા રાખે છે. તોપણ અવસર આવે સાધુધર્મને અંગીકાર કરું તે વખતે આપે મને અનુમતિ આપવી." શ્રેણિક રાજા એ વાતનો સ્વીકાર કરી ચેલ્લણાના ભવનમાં પ્રાપ્ત થયો. તે પછી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે–" પહેલાં પણ ચેલ્લણા મ્હારા હૃદયની વલ્લભા હતી. હમણાં તો શ્રી મહાવીરસ્વામીએ તેણીના શીલનું વર્ણન કરવાથી વિશેષ પ્રકારે મને પ્રિય થઇ પડી છે. તેથી જ્યાંસુધી મ્હારી બીજી રાણીઓથી ચેલ્લણા માટે કાંઇ પણ વિશેષ ન કરી શકાય ત્યાંસુધી મ્હારા મનને નિવૃત્તિ નહીં થાય." આ પ્રમાણે વિચાર કરી અભયકુમારને કહ્યું કે–" હે વત્સ ! તું જાણે છે કે મ્હારો ચેલ્લણા ઉપર અસાધારણ મમત્વ ભાવ છે તે

માટે મ્હારી પ્રસન્નતાનો સૂચક એક સ્થંભીઓ મહેલ આ ચેલ્લણા માટે તૈયાર કરાવ કે જેથી તે મહેલમાં સુખપૂર્વક રહી શકે.” અભયકુમારે પણ જણાવ્યું કે “હે દેવ ! આ કાર્ય થએલું જ છે” એમ કહી હુશિયાર સુથારને વનમાં જવાનો આદેશ આપ્યો. વનમાં પરિભ્રમણ કરતાં સુથારે એક લક્ષણવાળું વૃક્ષ જોયું અને વિચાર કર્યો કે—આ વૃક્ષ પ્રસ્તુત કાર્યને યોગ્ય છે, પરંતુ અભયકુમારે પૂજા અને પ્રણિધાનપૂર્વક આવા પ્રકારના વૃક્ષનું ગ્રહણ કરવાનું કહેલું છે તેથી સૂત્રધારે ઉપવાસ કરી ઉત્તમ ગંધ, પુષ્પ અને નૈવેદ્ય વિગેરેથી પૂજા કરી બોલ્યો કે—રાજાના આદેશથી આ વૃક્ષને હું પ્રાતઃકાળમાં કાપીશ. તે માટે આ વૃક્ષમાં જે કોઈ રાક્ષસ અથવા તો યક્ષ, ગંધર્વ કે ગણ વસતો હોય તો તે મ્હારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ આ વૃક્ષને છેદવા માટે હુકમ આપે. એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી સૂત્રધાર સુઈ ગયો એટલે તે વૃક્ષમાં રહેનાર વ્યંતરે વિચાર કર્યો કે—અભયકુમારનો વિવેક અને વિનય કેવો આશ્ચર્યજનક છે ? જો અભયકુમારના આદેશથી આ સૂત્રધારે ઉપર પ્રમાણે ન કર્યું હોત તો મ્હારા કોપરૂપ પ્રદીપમાં પતંગીયાપણાને પ્રાપ્ત થયો હોત પરંતુ ઉત્તમ પુરૂષો વગર વિચાર્યું કરનારા હોતા નથી. એ પ્રમાણે વિચાર કરી મધ્યરાત્રીમાં જઈ અભયકુમારને કહ્યું કે—વિનય અને પૂજા વિગેરેથી હું તુષ્ટ થયો છું, તેથી સર્વ રૂતુના ફળ અને ફુલવાળા વનખંડથી સુશોભિત એક સ્થંભીયો મહેલ હું કરી આપીશ. સૂત્રધારોને ઝાડ કાપવાના કામથી એકદમ નિવર્તન કરો. અભયકુમારે પણ વ્યંતરના વચનથી સૂત્રધારોને તે કામ કરતાં અટકાવ્યા એટલે દેવતાએ એકસ્થંભીયો મહેલ તૈયાર કર્યો. અભયકુમારે પણ શ્રેણિકને વિનંતિ કરી એટલે તરત તેવા પ્રકારના મહેલમાં જઈ આશ્ચર્યથી વિકસિત વદનવાળા શ્રેણિક રાજાએ અભયકુમારને પૂછયું કે—આવા પ્રકારનો મહેલ કેવી રીતે થયો ? અભયકુમારે ઉત્તરમાં સઘળો યથાર્થ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે પછી ચેલ્લણા રાણીને તે મહેલમાં રાખી અને કહ્યું કે—વિદ્યાધરીની પેઠે મરજી મુજબ વિલાસ કરતી હે સુંદરી ! આ ઠેકાણે રહી તું ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ પુરુષાર્થવડે પોતાના જન્મને સફળ કર. આ તરફ અભયકુમાર પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કર્યા પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરે છે. કોઈ અવસરે રાજાએ રાજ્ય આપવા માંડયું પણ સંતોષપરાયણ અભયકુમારે તેનો સ્વીકાર નહીં કરતાં વિચારવા લાગ્યો કે—જો હું ચરમ ( છેલ્લો ) રાજર્ષિ થઉં તો રાજ્યને ગ્રહણ કરૂં પરંતુ આ વાતનો નિશ્ચય તો ભગવાનને પૂછવાથી થઈ શકશે એમ વિચારે છે એટલામાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પશ્ચિમ દેશથી વીતભયપતનના નરેશ ઉદાયનને દીક્ષા આપી રાજ-

ગૃહમાં પધાર્યા. અભયકુમાર પણ પોતાના પરિવાર સાથે જિનેશ્વરને વંદન કરવા માટે ગયો અને ત્યાં અવસર મળતાં ભગવાન મહાવીરસ્વામીને પૂછયું કે-હે ભગવાન્ ! આ ભરતક્ષેત્રમાં છેલ્લો રાજર્ષિ કોણ થશે ? ઉત્તરમાં ભગવાને જણાવ્યું કે-આ ઉદાયન ચરમ રાજર્ષિ છે. હવે પછી આ ઉદાયનથી મ્હોટા કે તેના સરખા રાજાઓ દુઃષમ કાળના પ્રભાવથી સાધુવ્રતને અંગીકાર કરશે નહીં. આ વાત સાંભળી સંસારના ભયથી ભય પામેલા અભયકુમારે રાજાના પગમાં પડી પ્રથમ અંગીકાર કરેલું વર રાજા પાસે માગ્યું. હે તાત ! આટલા દિવસ સુધી ચરમ રાજર્ષિપણાની ઇચ્છા રાખનાર મ્હારાવડે વ્રત ગ્રહણ કરવા માટે આગ્રહ કરાયો નથી. પરંતુ હમણાં તેવા પ્રકારની ભવિતવ્યતાના યોગથી મને રાજર્ષિપણું પ્રાપ્ત થવાનું નથી, માટે જો આપ પિતાશ્રી મને અનુમતિ આપો તો હમણાજ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પાસે હું મુનિવ્રત અંગીકાર કરૂં. અભયકુમારની આ વાત સાંભળી શોકાકુળ હૃદયવાળા શ્રેણિકરાજાએ કહ્યું કે-હે વત્સ ! તારા જેવા ઉત્તમ પુરૂષોને એમ કરવું યોગ્ય છે, પરંતુ મ્હારા રાજ્યનાં સંપૂર્ણ રાજ્યકાર્યો કરવામાં તુંજ સમર્થ હતો. આટલા દિવસમાં ત્હારી બીજી પ્રાર્થનાઓ મેં નિષ્ફળ કરી નથી તો આવા ઉત્તમકાર્યમાં વિઘ્ન શામાટે કરૂં ? જે રાજ્યને માટે રાજકુમારો અકાર્યો કરે છે તેવું રાજ્ય આપવા માંડયું તોપણ તેં ગ્રહણ ન ન કર્યું તેથી હે પુત્ર ! તને ધન્ય છે અને ત્હારા ધર્મકાર્યના માર્ગમાં વિઘ્ન ન થાઓ એમ બોલી શ્રેણિક રાજાએ નિષ્ક્રમણ મહોત્સવ કરાવ્યો. અભયકુમાર પણ મેઘની પેઠે પુષ્કળ સુવર્ણની ધારાઓથી વૃષ્ટિ કરતો ભગવાન પાસે આવી પહોંચ્યો. ભગવાને વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપી. અભયકુમારની માતા નંદાએ પણ તેની સાથે જ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. કેટલાએક કાળે અભયકુમાર અગીયાર અંગને ધારણ કરનાર થયો. પછી ઘણા કાળ સુધી નિરતિચાર પ્રવજ્યા પાળી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો ત્યાંથી ચ્યવી ( મનુષ્ય થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરી ) મોક્ષમાં જશે.

હવે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશદ્વારા ફળ બતાવે છે—

नयविनयविवेकच्छेकताद्यैर्गुणौघैः सकलजनमनांसि प्रीणयन्तो महान्तः ।
अभयवदिति लोके वल्लभत्वं दधाना निरुपमजिनधर्मे योग्यतां संश्रयन्ते ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ઉપલી કથાના નાયક અભયકુમારની પેઠે નીતિ, વિનય, વિવેક અને નિપુણતા વિગેરે ગુણોએ કરી આ લોકમાં સમગ્ર લોકોના અંતઃકરણને સંતોષ પમાડનારા મહાન્ પુરૂષો જનવલ્લભપણાને ધારણ કરી સર્વોત્તમ જિનધર્મની યોગ્યતાને મેળવે છે ।। ૫ ।। ”

इत्येकोनत्रिंशत्तमो गुणः ॥ २९ ॥

## त्रिंशत् गुण वर्णन.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા સલજ્જ નામના ત્રીશમા ગુણનું વિવરણ કરે છે—

**सलज्जः**—નિર્લજ્જાના અભાવરૂપ લજ્જાએ કરીને જે યુક્ત હોય તે લજ્જાવાન કહેવાય છે. ખરેખર જે લજ્જાવાન હોય છે તે પોતાના પ્રાણોનો નાશ થતાં પણ અંગીકાર કરેલાનો કદી ત્યાગ કરતા નથી અને અનુચિત કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ પણ કરતા નથી. કોઇ વખત દૈવયોગથી અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ હોય તોપણ પ્રાયે કરી પાછો ઠેકાણે જ આવે છે. તે માટે કહ્યું છે કેઃ—

**लज्जया कार्यनिर्वाहो, मृत्युर्युद्धेषु लज्जया । लज्जयैव न ये वृत्तिर्लज्जा सर्वस्य कारणम्**

**लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या–मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः ।**
**तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनोन पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ २ ॥**

**શબ્દાર્થ**:—લજ્જાએ કરી કાર્યનો નિર્વાહ લજ્જાએ કરી યુદ્ધમાં સુભટોનું મૃત્યુ અને લજ્જાએ કરીને જ નીતિમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી સર્વ આવશ્યક બાબતોનું મૂળ કારણ લજ્જા જ છે. ॥ ૧ ॥ શ્રેષ્ઠ અને અત્યંત શુદ્ધ હૃદયવાળા માતાની પેઠે અનેક ગુણોને ઉત્પન્ન કરનારી લજ્જાને અનુસરનારા તેજસ્વી (પરાક્રમી) અને સત્યની સીમામાં રહેવાની ટેવવાળા પુરૂષો સુખેથી પ્રાણોનો ત્યાગ કરે છે, પરંતુ કદી પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતા નથી. ॥ ૨ ॥ વળી કહ્યું છે કે—

**लज्जालुओ अकज्जं वज्जइ दूरेण जेण तणुअंपि ।**
**आयरइ सयायारं न मुयइ अंगीकयं कह वि ॥ ३ ॥**

**શબ્દાર્થ**:—આ હેતુથી લજ્જાળુ પુરૂષ અતિ સ્વલ્પ અકાર્યનો પણ દૂરથી જ ત્યાગ કરે છે, સદાચારનું પ્રતિપાલન કરે છે અને કોઈ પણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલું છોડતો નથી. ॥ ૩ ॥ તે માટે કહ્યું છે કે—

दूरे ता अन्नजणो अंगे च्चिय जाइं पंच भूयाइं ।
तेसिंपि य लज्जिज्जइ पारद्धं परिहरंतेहिं ॥ ४ ॥

**શબ્દાર્થ**:—અન્ય પુરૂષથી શરમાવું તો દૂર રહ્યું, પણ શરીરમાં જ જે પાંચ ભૂતો છે તેમાંથી પણ પ્રારંભ કરેલાનો ત્યાગ કરનાર લજ્જાળુ પુરુષ લજ્જા પામે છે. ॥ ૪ ॥ જેમ શ્રીમાન્ આમ્બડ દેવને લજ્જા પ્રાપ્ત થઈ હતી તેનું ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે છે.

અણુહિલ્લપુર પાટણમાં સર્વ કાર્યોનો અવસર છે જેમાં એવી સભામાં બેઠેલા ચૌલુક્ય ચક્રવર્ત્તી શ્રીકુમારપાળ રાજાએ કોઈ વખત કોંકણદેશના મલ્લિકાર્જુનરાજાનું ભાટદ્વારા કહેવાતું 'રાજપિતામહ' એવું બિરુદ સાંભળ્યું અને તે સહન નહી થવાથી સભાને નિહાળતાં રાજાના અંતઃકરણને જાણનાર આંબડદેવ મંત્રિએ દેખાડેલા કરસંપટને જોઈ ચમત્કાર પામેલા રાજાએ સભા વિસર્જન કર્યાબાદ અંજલિબંધ કરવાનું કારણ પૂછતાં મંત્રિએ વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—આ સભામાં કોઈ તેવા પ્રકારનો સુભટ છે કે જેને મોકલી આ મિથ્યાભિમાની અને નૃપાભાસ રાજાનો ગર્વ ઉતારી શકીયે. એવા પ્રકારના તમારા આશયને જાણનાર અને તમારા હુકમને ઉઠાવવા સમર્થ હોવાથી મેં અંજલિબંધ કર્યો હતો. એવા પ્રકારની તેની વિજ્ઞપ્તિ સાંભળ્યા પછી તરતજ તે રાજા તરફ પ્રયાણ કરવા માટે સેનાનો નાયક કરી અને પાંચ અંગને પહેરામણી આપી સમસ્ત સામંતોની સાથે આંબડદેવને વિસર્જન કર્યો. પછી તે આંબડદેવ અવિચ્છિન્ન પ્રયાણ કરી કુંકણદેશને પ્રાપ્ત થઈ દુર્વારિ પાણીના પૂરવાળી કોલંબિણી નામની નદીને ઉતરી સામેના કિનારા ઉપર પડાવ નાંખે છે અને હજુસુધી તે આંબડદેવ લડવાને સજ્જ થયો નથી એમ વિચાર કરી મલ્લિકાર્જુને તેના ઉપર એકદમ ઓચિંતો હલ્લો લાવી તેના સૈન્યને નસાડી મૂકયું. માલ્લિકાર્જુનથી પરાભવ પામેલો શ્વામવદન, કાળાં વસ્ત્ર, કાળું છત્ર, કાળા અલંકાર અને કાળા મુકુટને ધારણ કરનાર તે આંબડદેવ નામનો સેનાધિપતિ પાટણશહેરની નજીકમાં કૃષ્ણગૂઢશહેર નામના સ્થાન વિશે આવી રહ્યો. રાજવાટિકામાં નીકળેલા ચૌલુક્યશિરોમણી કુમારપાળે તે પડાવ જોઈ પૂછયું કે—આ કોની સેનાનો પડાવ છે? ઉત્તરમાં કોઇ ઉતાવળાએ જણાવ્યું કે—મલ્લિકાર્જુનથી પરાભવ પામેલા અને કુંકણદેશથી પાછા ફરેલા અંબડદેવ મંત્રીનો આ સેનાનિવેશ છે. આ વાત સાંભળી તે મંત્રીની અત્યંત લજ્જાથી વિસ્મય થએલા રાજાએ પ્રસન્ન અને મનોહર દ્રષ્ટિથી મંત્રીનો સત્કાર કરી બીજા બળવાન્ સામંતો સાથે

મલ્લિકાર્જુનને જીતવા માટે આંબડદેવને ફરીથી મોકલ્યો. અનુક્રમે તે કોલંબિણી નામની નદીને પ્રાપ્ત થઇ તેના ઉપર પૂલ જેવો માર્ગ તૈયાર કરી તે જ માર્ગદ્વારા અનુક્રમે સાવધાન વૃત્તિથી સૈન્યને ઉતારી અસાધારણ યુદ્ધ શરૂ થતાં બહાદુરીથી હસ્તિના સ્કંધ ઉપર આરૂઢ થએલા મલ્લિકાર્જુનને જ ચેષ્ટારહિત કરતો તે આંબડ દેવ નામનો સુભટ મૂશળ જેવા દાંતરૂપ પગથીઆવડે હાથીના કુંભસ્થળ ઉપર આરૂઢ થઈ પ્રચંડ રણરસના આવેશમાં આવી પ્રથમ તું પ્રહાર કર અથવા તો ઇષ્ટ-દેવનું સ્મરણ કર એ પ્રમાણે બોલી અને તીક્ષ્ણ ધારવાળા ખડ્ગપ્રહારથી મલ્લિકા-ર્જુનને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખી અને મલ્લિકાર્જુનના નગરને લૂટવામાં જ્યારે સામંતો રોકાયા હતા તે વખતે કેશરીસિંહનું બચ્ચું જેમ હાથીનો નાશ કરે છે તેની પેઠે આંબડદેવે સહેજમાં જ મલ્લિકાર્જુનનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. પછી તે મસ્તકને સોનાથી વીંટી લઇ તે કુંકણદેશમાં કુમારપાળ ભૂપાળની આજ્ઞા વર્ત્તાવી અનુક્રમે અણહિલ્લપુર પત્તનમાં આવી કુમારપાળ નરેશની સભામાં જ્યારે બ્હોંતેર સામંતોની હાજરી હતી તે વખતે કુંકણદેશના રાજા મલ્લિકાર્જુનના મસ્તકની સાથે શૃંગારકોટી નામની સાડી, માણિક્ય નામનો પટ, પાપક્ષયંકર નામનો હાર, સંયોગસિદ્ધ નામની છીપ, સોનાના બત્રીશ કળશ, મોતિના છો મૂઠા, ચાર દાંત-વાળો સેટક નામનો એક હાથી, એકસો વીસ પાત્રો અને ચઉદ ક્રોડ સોનામહોર વિગેરે વસ્તુઓથી પોતાના સ્વામિ શ્રી કુમારપાળરાજાની આંબડદેવ મંત્રિએ પૂજા કરી. ઉપર જણાવેલા આશ્ચર્યજનક કાર્યથી ખુશી થએલા રાજાએ પોતાના જ મુખથી શ્રી આંબડદેવને 'રાજપિતામહ' એવું બિરૂદ આપ્યું.

હવે ચાલતા વિષયની સમાપ્તિ કરતાં ગ્રંથકાર ઉપદેશદ્વારા આ ગુણ પ્રાપ્ત થવાનું ફળ બતાવે છે—

संकटेऽपि महति प्रतिपन्नं लज्जया त्यजति यन्न मनस्वी ।
निर्वहेच्च खलु तेन सलज्जः सम्मतः शुभविधावधिकारी ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થ**—મ્હોટું સંકટ આવ્યા છતાં પણ મનસ્વી પુરુષ અંગીકાર કરેલું લજ્જાથી ત્યાગ કરતો નથી પરંતુ ખરેખર તેનો નિર્વાહ કરે છે. તે હેતુથી લજ્જા-વાન્ પુરૂષ ધર્મકાર્યમાં અધિકારી ગણાય છે. ॥ ૫ ॥

ॐ

# एकत्रिंशत् गुणवर्णन.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા સદય નામના એકત્રીશમા ગુણનું વર્ણન કરે છેઃ—

સદયઃ—દુઃખિત પ્રાણિઓનું રક્ષણ કરવાની અભિલાષારૂપ દયાએ કરી જે યુક્ત હોય તે સદય કહેવાય છે. અને દયા જ ધર્મનું મૂળ છે તેથી દયાળુ જ ધર્મને યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે—

> देहिनः सुखमीहन्ते, विना धर्मं कुतः सुखम् ? ।
> दयां विना कुतो धर्मस्ततस्तस्यां रतो भव ॥ १ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રાણીઓ સુખની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ ધર્મ વિના સુખ કયાંથી હોઈ શકે ? તેમજ દયા વિના ધર્મ કયાંથી હોય ? તે માટે હે ભવ્ય ! જીવોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર થા. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થઃ—આ જગતૂમાં ઇંદ્રથી માંડી કુંથુ પર્યંત તમામ પ્રાણીઓ સુખની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ કષાય, અવિરતિ, પ્રમાદ અને રાગદ્વેષની પરિણતિ વિગેરે પ્રબળ કારણોને લીધે સુખનું ખરેખરૂં કારણ જે ધર્મ છે તેવા જિનોક્ત ધર્મનું યથાર્થ આરાધન કર્યા શિવાય ધર્મથી પ્રાપ્ત થનાર સુખની ઇચ્છા રાખનારને સ્વપ્નમાં પણ સુખ કેવી રીતે મળી શકે ! માટે સુખની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે યથાશક્તિ ભાવપૂર્વક ધર્મ કરવા તત્પર થવું જોઇએ. ધર્મની ઉપાસના કરનારને કેવળ સંસારનું સંપૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહીં પરંતુ ઉત્તરોત્તર મોક્ષના અનંત સુખને પણ મેળવી શકે છે. ધર્મ પણ અહિંસારૂપ હોવો જોઇએ, કારણકે અહિંસા ધર્મનું મૂળ છે. દરેક પ્રાણીને જીવવાની આશા હોય છે, મરણની વાત કાને પડતાં ભયભ્રાંત થઈ જાય છે. જીવો અનાથ પ્રાણીઓના પ્રાણ લઇ ધર્મની ઇચ્છા કરે છે તે હલાહલ ઝેર ખાઈ જીવવાની ઇચ્છા બરોબર છે. વખતે નિકાચિત આયુષ્ય હોવાથી ઝેર જીવિતનો નાશ ન કરી શકે એ કદાચિત્ બનવાજોગ છે, પરંતુ હિંસા કરનારને હિંસાથી ધર્મ થવો તો દૂર રહ્યો પણ નારકીનાં

અતિ ભયંકર દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે માટે જિનેશ્વર ભગવાને શ્રાવકોને જીવદયા પાળવા માટે જે નિયમો બતાવ્યા છે, તે પ્રમાણે તેનું પાલન કરવા દરેક સુખાભિલાષી પ્રાણીઓએ તત્પર થવું જોઇએ. એકલા જૈનો જ અહિંસાને ધર્મનું મૂળ કારણ માને છે એમ નથી. પરંતુ આર્યાવર્ત્તના તમામ દર્શનવાળા "अहिंसा परमो धर्मः" આ મહાવાકયને માન્ય કરી અહિંસાને ધર્મનું પ્રધાન અંગ સ્વીકારે છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

ददातु दानं विदधातु मौनं वेदादिकं चापि विदांकरोतु ।
देवादिकं ध्यायतु सन्ततं वा न चेद्दया निष्फलमेव सर्वम् ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**:—દાન આપો, મૌન ધારણ કરો, વેદાદિક અથવા તો બીજા ગમે તે શાસ્ત્રોને જાણો અને નિરંતર દેવાદિકનું ધ્યાન કરો પરંતુ જો એક દયા નથી તો ઉપર બતાવેલું સઘળું નિષ્ફળ છે એટલે રાખમાં ઘી હોમ્યા બરાબર છે. ॥ ૨ ॥

વિવેકી પુરૂષ દયા પણ પોતાના આત્માની પેઠે કરે. તે માટે કહ્યું છે કે—

प्राणा यथाऽऽत्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां दयां कुर्वीत धर्मवित् ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જેમ પોતાના પ્રાણો અભિષ્ટ છે, તેમ પ્રાણી માત્રને પણ પોતાના પ્રાણો અભીષ્ટ છે, માટે ધર્મજ્ઞ પુરૂષે પોતાની પેઠે બીજા પ્રાણીઓની દયા કરવી જોઈએ. અર્થાત્ પોતાના પ્રાણો જેવા બીજાના પ્રાણો ગણી તેનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. ॥ ૩ ॥

कृपानदीमहातीरे सर्वे धर्मास्तृणाङ्कुराः ।
तस्यां शोषमुपेतायां कियन्नन्दन्ति ते चिरम् ॥ ४ ॥

**શબ્દાર્થ**:—કૃપારૂપ નદીના કિનારા ઉપર સઘળા ધર્મો અંકુરારૂપ છે. જ્યારે તે નદી સુકાઇ જાય ત્યારે તે અંકુરા કેટલા કાળ સુધી ટકી શકવાના? અર્થાત્ જ્યાં બીલકુલ દયાનો છાંટો પણ નથી તો દયાના આધારે રહેનાર ધર્મનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોય? ॥ ૪ ॥

निजप्राणैः परप्राणान् ये रक्षन्ति दयोज्ज्वलाः ।
द्वित्रास्ते सुरसंस्तुत्या दुर्लभाः पुण्यपूरुषाः ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જે દયાળુ પુરૂષો પોતાના પ્રાણોએ કરી બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરે છે તેવા દુર્લભ તેમજ દેવતાઓથી સ્તુતિ કરાએલા પવિત્ર પુરૂષો એ ત્રણ અર્થાત્ ગણ્યાગાંઠ્યા હોય છે. ॥ ૫ ॥

જેમ વિક્રમાદિત્ય નામનો રાજા હતો, તેની કથા આ પ્રમાણે છે—

એક વખતે અશ્વથી હરણ કરાએલો અને તૃષાથી પીડિત થએલો વિક્રમ રાજા અરણ્યમાં પાણીની તપાસ કરતો હતો. તેટલામાં કોઇએક ગુફામાં કાદવવાળા તલાવડાની અંદર ખુંચી ગએલી અને દુર્બળ એવી એક ગાય તેના જોવામાં આવી. આંસુથી ખરડાએલી આંખોવાળી ગાયે પણ રાજાને જોઇ બરાડા પાડ્યા. તે સાંભળી દુઃખી થએલા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં જ ધ્યાન આપનાર રાજાએ પણ તેને બહાર ખેંચી કાઢવા માટે અનેક ઉપાયો કર્યા પરંતુ કોઈ પણ રીતે ગાય બહાર નીકળી શકી નહીં અને રાત્રિ થઈગઇ. તેટલામાં કોઇ પણ સ્થળથી ઓચિંતો એક ભૂખ્યો સિંહ તે ગાયનું ભક્ષણ કરવા માટે આવ્યો અને સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. તે જોઈ દયાથી સ્નિગ્ધ હૃદયવાળો વિક્રમરાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે— જો આ દુર્બળ અને ભયથી વ્યાકુળ થએલી ગાયને હું અહિંયા મૂકીને ચાલ્યો જઇશ, તો આ ગાયને સિંહ જલ્દી મરી નાંખશે. દુર્બળ, અનાથ, ભયભીત હૃદયવાળા અને બીજાઓથી પરાભવ પામેલા સઘળા પ્રાણીઓનો આશ્રય પાર્થિવ જ હોય છે. તે હેતુથી મ્હારા પ્રાણોનો નાશ થાય તો પણ મારે આ ગાયનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી તલવારને ઉગામી ગાયની પાસે ઊભો રહ્યો. રાત્રિમાં ટાઢ અને ભયથી ગાય કંપવા લાગી એટલે રાજાએ પોતાના વસ્રોએ કરી તેણીને ઢાંકી દીધી. આ તરફ સિંહ ગાયની સામે ફાળો મારે છે. રાજા તેને તલવારથી ડરાવે છે. એવા પ્રકારનો વૃત્તાંત થએ છતે તે ઠેકાણે વડ ઉપર બેઠેલો એક પોપટ બોલે છે કે—હે માલવેશ્વર ! પોતાના સ્વભાવે જ આજ કે કાલ મરી જનાર આ ગાયને માટે ત્હારા પોતાનાં પ્રાણોને શા માટે અર્પણ કરે છે ? તારી ઇચ્છા પ્રમાણે અહીંથી ચાલ્યો જા અથવા તો આ વડ ઉપર જલદી ચડી જા. રાજાએ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—હે શુકરાજ ! તમારે આ પ્રમાણે બોલવું ન જોઇએ, કેમકે બીજાના પ્રાણોએ કરી પોતાના પ્રાણોનું રક્ષણ સઘળા પ્રાણીઓ કરે છે પરંતુ પોતાના પ્રાણોએ કરી બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરનાર એક જીમુતવાહન જ છે. જેમ સૂર્યના ઉદય થવાથી સૂર્યકાંત મણીઓ કાંતિયુક્ત થાય છે, તેમ એક દયાથી જ સત્ય વિગેરે તમામ ગુણો ફળયુકત થાય છે. અર્થાત્ સૂર્યકાંત મણીઓ સૂર્યના અસ્તિત્વ સિવાય પોતાના ગુણોને પ્રકાશમાં લાવી શકતા નથી તેવી રીતે

સઘળા ધર્મોમાં પ્રધાનપદ ભોગવનારી દયા સિવાય સત્ય પ્રમુખ ગુણો સ્ફુરાયમાન થતા નથી તેમજ ધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષનું બીજ: સમગ્ર જગતના પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અને અનંત દુઃખોનો નાશ કરનાર જો કોઈ હોય તો તે એક જ દયા જ છે. એક નાયક વગરનું સૈન્ય નકામું ગણાય છે તેમ દેવગુરુની ચરણોપાસના, તપસ્યા, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, દાન આપવું અને શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું એ સઘળું એક દયા વિના નિષ્ફળ ગણાય છે. જો આજ કે કાલ અથવા કાળાંતરે મૃત્યુ થવાનું છે એવો નિશ્ચય જ છે તો પછી એક મ્હારા પોતાનો નાશ થયાથી ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણોને રક્ષણ થતું હોય તો શું એટલાથી બસ નથી ? આ હેતુથી મ્હારા પ્રાણોને પણ અપૂર્ણ કરી આ ગાયને બચાવવી યોગ્ય છે. એવો નિશ્ચય કરી રાજાએ આખી રાત તે ગાયનું રક્ષણ કર્યું. પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યોદય થતાં સિંહ, ગાય કે પોપટને દેખ્યા નહીં. કેવળ પોતાને જોઇ મનની અંદર આશ્ચર્ય અને તર્કવિતર્ક કરે છે તેટલામાં બે દેવોને પોતાની આગળ જોયા. વિસ્મય હૃદયવાળા તે બે દેવો પણ આ પ્રમાણે બોલ્યા—સાંપ્રત કાળમાં પૃથ્વી ઉપર સખાવત કરનાર અને જાગરૂક એવી દયા પ્રમુખગુણોએ કરી શુદ્ધિ કરનાર વિક્રમ રાજાના જેવો કોઈ બીજો પુરુષ નથી. એ પ્રમાણે દેવોની સભામાં હર્ષિત થએલો સાક્ષાત ઇંદ્ર પોતે જ તમારી કીર્ત્તિની પ્રશંસા કરે છે, માટે હે નરદેવ ! તને ધન્ય છે. ત્હારી પરીક્ષા કરવા માટે સિંહ, ગાય અને પોપટના રૂપો કરી અમો બન્ને દેવોએ દેવમાયા દેખાડી હતી. તારી દયા—રસિકતા ઇંદ્ર વર્ણનથી પણ હજારગણી અમોએ જોઇ માટે વર માગો. રાજા કંઇપણ ઇચ્છતો નથી. તે પછી તે બન્ને દેવો રાજાને કામધેનુ ગાયને સાથે લઇ નગરીની સન્મુખ આવે છે તેવામાં રસ્તાની અંદર એક બાળકવાળા બ્રાહ્મણે રાજાને કહ્યુ કે—હે દુઃખી પ્રાણીઓના દુઃખને હરનાર વિક્રમ નરેશ ! આ બાળકની માતા મરી ગઇ છે. હવે આ બાલક દૂધ વગર રહી શકતો નથી. ઘરમાં લક્ષ્મીનો અભાવ હોવાથી હું ગાય મેળવી શકતો નથી, તેથી હું દુઃખી છું. આ બીના સાંભળીને દયાથી સ્નિગ્ધ હૃદયવાળા રાજાએ બ્રાહ્મણને કામધેનુ ગાયને આપી દઈ પોતાના સ્થાનને ભૂષિત કર્યું.

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં ઉપદેશ આપે છે—

एवं दयारसोल्लासि धर्मसाम्राज्यशालिनः ।
संपदः सर्वतो वीक्ष्य सदा भाव्यं दयालुना ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—એ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે દયાના રસથી વૃદ્ધિ પામતા ધર્મરૂપ મહાન રાજ્યને શોભાવનારી સંપદાઓને જોઇ હે ભવ્ય લોકો ! તમારે નિરંતર દયાળુ થવું જોઈએ. ॥ १ ॥ ॥ इति एकत्रिंशत्तमो गुणः॥ ३१ ॥

ॐ

# द्वात्रिंशत् गुणवर्णन.

હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા સૌમ્ય નામના બત્રીસમા ગુણનું વર્ણન કરે છે—

**સૌમ્યઃ**—મનોહર આકૃતિવાળો હોય અથવા જેનું દર્શન પ્રિય હોય તે સૌમ્ય કહેવાય છે. અને તે ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય હોઇ શકે છે. તેથી વિપરીત જે ક્રૂર આકૃતિવાળો મનુષ્ય હોય એટલે ભયજનક અને અદર્શનીય હોય તે પ્રાયે કરી લોકને ઉદ્વેગનું કારણ થાય છે. અને તે વિશેષ ધર્મને યોગ્ય થઈ શકતો નથી. ખરેખર સૌમ્યતા સર્વને પોતાનાં તરફ ખેંચનારી હોય છે. જેમકે—

अपकारिण्यपि प्रायः सौम्याः स्युरुपकारिणः ।
मारकेभ्योऽपि कल्याणं रसराजः प्रयच्छति ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ:**—જેમ પારો પોતાના મારનારને પણ સુવર્ણ આપે છે તેમ મનોહર આકૃતિવાળા અથવા તો સુકુમાર સ્વભાવવાળા પુરૂષો ઘણું કરી અપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરવાવાળા હોય છે. અર્થાત્ આવા સ્વભાવવાળા પુરૂષો દરેક મનુષ્યને પોતા તરફ ખેંચે એમાં કાંઇ નવાઈ નથી. ॥ ૧ ॥

અથવા સુખેથી આરાધન કરવા લાયક એટલે દુઃખેથી આરાધન કરી શકાય તેવા સ્વભાવનો ત્યાગ કરનાર જે હોય તેને સૌમ્ય કહે છે. અને ખરેખર તેવા પુરૂષને સુખેથી અનુકૂળ કરી શકાય છે. આથી ઉલટી પ્રકૃતિવાળો દુરારાધ્ય પુરૂષ તો તીવ્ર સ્વભાવને લીધે પોતાના પરિવારને નારાજ કરનાર અનુક્રમે સહાય વગરનો થાય છે. જ્યારે સુકુમાળ સ્વભાવવાળો સુખેથી આરાધી શકાય એવી પ્રકૃતિ હોવાને લીધે શત્રુપક્ષના લોકોથી પણ સેવાય છે. આ વિષયમાં રામચંદ્રજીનું દષ્ટાન્ત સુપ્રસિદ્ધ છે. રામચંદ્રજી પોતાના કટ્ટા દુશ્મન રાવણના પક્ષકારો વિભીષણ, સુગ્રીવ, હનુમંત વિગેરેથી સેવાયા હતા, તેનું કારણ રામચંદ્રજીનો સુકુમાળ સ્વભાવ અને સરલ પ્રકૃતિ વિગેરે હતું. તે માટે કહ્યું છે કે—

चन्द्रः सुधामयत्वादुडुपतिरपि सेव्यते ग्रहग्रामैः ।
ग्रहगणपतिरपि भानुर्भ्राम्यत्येको दुरालोकः ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થઃ**—ચન્દ્રમા નક્ષત્રોનો સ્વામી છે તોપણ અમૃતમય હોવાથી અર્થાત્ સૌમ્ય પ્રકૃતિને લઈ ગ્રહોના સમૂહથી સેવાય છે, અર્થાત્ ગ્રહોનો સમુદાય ચંદ્રનો આશ્રય કરે છે. અને દુઃખેથી જોઇ શકાય એવો સૂર્ય ગ્રહોના સમુદાયનો સ્વામી છે તોપણ પોતાની તીવ્ર પ્રકૃતિને લીધે ગ્રહગણથી રહિત એકલો પરિભ્રમણ કરે છે.૨

અથવા જેનું હૃદય ક્રૂર ન હોય તેવા પુરુષને સૌમ્ય કહે છે. અને તેવા પુરુષનો કોઇએ મ્હોટો અપરાધ કર્યો છતાં પણ તેને ખરાબ કરતો નથી. જેમ વીરધવલ નામના રાજાએ કર્યું હતું. તેનું દૃષ્ટાંત જાણવા જેવું હોવાથી નીચે બતાવવામાં આવે છે.

કોઈક વખતે દિવસમાં વીરધવલરાજા ચંદ્રશાળામાં સૂતો હતો. તે અવસરે વસ્ત્રથી ઢાંકેલા મુખવાળા અને જાગતા રાજાને ઊંઘે છે એમ માની તેની પગચંપી કરનાર કોઇક ખવાસે તે રાજાના અંગુઠામાં રહેલી રત્નની અંગુઠી લઇને મોઢામાં મૂકી. પણ રાજાએ જાણવા છતાં કાંઇ પણ કહ્યું નહીં અને બીજે દિવસે ભંડારમાંથી તેવા પ્રકારની જ બીજી અંગુઠી કઢાવી અને પહેરીને પાછો ત્યાં જ સૂઈ ગયો.પગચંપી કરનાર ખવાસે પ્રથમની પેઠે તેને ગ્રહણ કરવા માટે પ્રારંભ કર્યો, પરંતુ રાજાએ કહ્યું કે—આ અંગુઠી લઇ લેતો નહીં. જે ગઇ કાલે લીધી છે તે તને જ આપવામાં આવે છે. આ વચન સાંભળી ભયભ્રાંત થયેલો ખવાસ રાજાના પગમાં પડયો તેટલામાં કોઇએક કાર્ય માટે આવેલા વસ્તુપાલ મંત્રીએ તે ખવાસને હંકાર્યો તે વખતે રાજાએ કહ્યું કે—હે મંત્રિન્ ! આ દોષ આ ખવાસનો નથી, પરંતુ અમારી કૃપણતાનો આ દોષ છે. એમ બોલી ભય પામેલા ખવાસને કહ્યું કે—હે વત્સ ! ડરીશ નહી. હું જાણું છું કે થોડી આજીવિકાથી ઈચ્છા પૂર્ણ થતી નથી માટે આજથી લઇને અડધો લાખ ત્હારી આજીવિકા માટે અને ઘોડો તને આરોહણ કરવા માટે અર્પણ કરું છું. આ પ્રમાણે તે ખવાસને આશ્વાસન આપવાથી રાજાનું લોકમાં 'સેવકસદાફળ' એવા પ્રકારનું બિરૂદ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.

પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિવાળા કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળો એટલે કઠોર પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય તો હિતશિક્ષા આપનાર ઉપર પણ નાખુશી બતાવનાર આકૃતિને પ્રગટ કરે છે. આ બાબતમાં લક્ષ્મણસેન રાજાનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌડદેશમાં લક્ષણાવતી નામની નગરીમાં સંપૂર્ણ બુદ્ધિના ભંડારરૂપ ઉમાપતિધર નામના મંત્રીથી જેના રાજ્યની ચિંતા કરાય છે એવો લક્ષ્મણસેન નામનો રાજા ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કરતો હતો. જેમ મદાન્ધ થયેલો હાથી

હાથણીનો સંગ કરવાથી કાદવમાં ફસી પડે છે તેવી રીતે તે રાજા મદોન્મત્ત ગજ-ઘટાના સંસર્ગથી જાણે મદાંધ ન થયો હોય તેમ ચંડાલનીના સંસર્ગરૂપ કાદવમાં ફસી ગયો હતો. અર્થાત્ ચંડાલનીની સાથે વિષયસુખમાં મગ્ન થયો હતો. આ વૃત્તાંત ઉમાપતિધર નામના મંત્રીના જાણવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ પોતાના સ્વામિની ક્રૂર પ્રકૃતિ હોવાથી સાક્ષાત્પણે પ્રતિબોધ કરવો અશકય છે એમ વિચાર કરી તે રાજાને બીજા પ્રકારથી પ્રતિબોધ કરવા માટે સભામંડપના પાટડા ઉપર મંત્રીએ ગુપ્તપણે નીચેનાં અન્યોક્તિગર્ભિત કાવ્યો લખ્યાં—

शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनुस्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां व्रजन्त्यशुचयः स्पर्शात्तवैवापरे ।
किञ्चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवनं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થઃ**—હે જળ ! મુખ્યપણે શીતલતા ગુણ તારો જ છે, તો પછી તારી સ્વાભાવિક સ્વચ્છતા માટે અમો કાંઇ વર્ણન કરી શકતા નથી, કારણકે તારા સ્પર્શ માત્રથી જ બીજા અશુચિ પદાર્થો પવિત્રતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને તું પ્રાણી માત્રોનું જીવિતવ્ય છે આથી વધારે તારી સ્તુતિ શું હોઇ શકે ? આ પ્રમાણે તારામાં ગુણો હોવા છતાં તું નીચ માર્ગે જતું હોય તો તને રોકવા કોણ સમર્થ થાય ? ।। ૩ ।। આ કાવ્યમાં જળને ઉદ્દેશી રાજાને બોધ આપ્યો છે.

त्वं चेत्संचरसे वृषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिनां
व्यालैः कङ्कणभूषणानि तनुषे हानिर्न हेम्नामपि ।
मूर्द्धन्यं कुरुषे जडांशुमयशः किं नाम लोकत्रयी-
दीपस्याम्बुजबान्धवस्य जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे ॥ ४ ॥

**શબ્દાર્થ**ઃ—હે શંકર ! જો તું વૃષભ (બળદ) ઉપર બેસી ગમન કરે છે તેથી હાથીની હલકાઈ શી ? વળી જો તું સર્પોવડે કંકણરૂપ આભૂષણોને બનાવે છે તેથી સુવર્ણની હાનિ શી ? અને જો તું મસ્તક ઉપર ચંદ્રને ધારણ કરે છે તેથી ત્રણ જગતમાં દીપક સમાન સૂર્યને અપયશ શેનો ? તું જગતનો ઈશ છે તેથી અમો વધારે શું બોલી શકીએ ? અર્થાત્ હસ્તિ, સુવર્ણ અને સૂર્ય જેવાં ઉત્તમ સાધનો હોવા છતાં તું નીચનો આશ્રય લે તેમાં ત્હારી હલકાઇ છે. ।। ૪ ।। આ કાવ્યમાં પણ શંકરને ઉદ્દેશી રાજાને પ્રતિબોધ કર્યો છે.

छिन्ते ब्रह्मशिरो यदि प्रथयति प्रेतेषु सत्यं यदि
क्षीबः क्रीडति मातृभिर्यदि रतिं धत्ते श्मशाने यदि ।
सृष्ट्वा संहरति प्रजा यदि तथाऽप्याधाय भक्त्या मन-
स्तं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या स एवेश्वरः ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થ**:—યદ્યપિ મહાદેવ બ્રહ્માના મસ્તકને છેદે છે, પિશાચોની અંદર ખરેખર પ્રસિદ્ધિ પામે છે, ઉન્મત્ત થઇ માતાઓ સાથે ક્રીડા કરે છે, શ્મશાનમાં પ્રીતિ રાખે છે અને પ્રજાઓને બનાવી સંહાર કરે છે તો પણ નિરુપાયે કરવું શું ? ઇશ્વર તે જ છે તેના વિના ત્રણે જગત સૂનાં છે માટે તેનામાં ભક્તિથી મનને સ્થાપન કરી હું તે મહાદેવની સેવા કરું છું, અર્થાત્ ઉપર જણાવેલા અપવાદોથી પરિપૂર્ણ હોવા છતાં જગતનો ઇશ્વર હોવાને લીધે મ્હારે નાઇલાજે આદર કરવો પડે છે ॥ ૫ ॥ આ કાવ્યમાં પણ શંકરને ઉદ્દેશી રાજાને બોધ કર્યો છે.

सद्वृत्तसद्गुणमहार्हमहर्घ्यमूल्यकान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्त्ते ! ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नमग्न ! हा हार ! हारितमहो ! भवता गुणित्वम् ॥६॥

**શબ્દાર્થ**:—શ્રેષ્ઠ ગોળ આકૃતિવાળા, શ્રેષ્ઠ ગુણ(દોરા) વાળા, લાયકાત-વાળા, મોટી કિંમતવાળા અને સુંદર સ્ત્રીઓના પુષ્ટ સ્તન ઉપર યોગ્ય રીતે રહેલી મનોહર મૂર્ત્તિવાળા હે હાર! મને આશ્ચર્યજનક ખેદ થાય છે કે એક ગરીબડીના કઠોર ગળામાં વળગી ભગ્ન થએલા તેં ત્હારૂં ગુણિપણું ગમાવી દીધું છે. ॥ ૬ ॥ આ કાવ્યમાં તો હારને ઉદ્દેશી રાજાને બોધ કર્યો છે.

કોઇ એક પ્રસંગે સભામાં તે શ્લોકોને જોઇ અને તેના અર્થનો બોધ થવાથી રાજા મંત્રી ઉપર અંતરમાં દ્વેષ ધારણ કરવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—

प्रायः संप्रति कोपाय सन्मार्गस्योपदर्शनम् ।
विलूननासिकस्येव भवेदादर्शदर्शनम् ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જેમ નાકકટ્ટાને દર્પણ દેખાડવું તે ઘણું કરી કોપ માટે થાય છે તેમ સાંપ્રતકાળમાં સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવો તે પણ ઘણું કરીને કોપ માટે જ થાય છે. ॥ ૭ ॥

તે પછી ઇર્ષાવાળા રાજાએ તે મંત્રિને પદભ્રષ્ટ કર્યો. ત્યારબાદ કોઇ વખતે રાજવાટિકાથી પાછા ફરેલા રાજાએ દુર્દશાવાળો, એકાકી અને ઉપાયરહિત એવા મંત્રીને જોઇ ગુસ્સાથી તેનો વધ કરવા માટે મહાવતદ્વારા તેની તરફ હાથીને

પ્રેર્યો. તે જોઇ મંત્રીએ કહ્યું કે-જ્યાં સુધી હું કાંઈક બોલું છું ત્યાંસુધી મ્હારા તરફ આવતા હાથીને રોકી રાખ. તેના વચનથી મહાવત તે પ્રમાણે કરે છતે ઉમાપતિધર મંત્રીએ કહ્યું કે—

नग्नस्तिष्ठति धूलिधूसरवपुर्गोपृष्ठिमारोहति,
व्यालैः क्रीडति नृत्यति स्रवदसृगूचर्मोद्वहन् दन्तिनः ।
आचाराद्बहिरेवमादिचरितैराबद्धरागो हरः,
सत्यं नोपदिशन्ति यस्य गुरवस्तस्येदमाचेष्टितम् ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**:—મહાદેવ નગ્નપણે રહે છે, ધૂળથી મલિન શરીરવાળા વૃષભ પર આરોહણ કરે છે, સર્પો સાથે ક્રીડા કરે છે, લોહીથી ટપકતા હાથીના ચામડાને ધારણ કરી નાચે છે, ઇત્યાદિ ચરિત્રોએ કરી આચારથી બહાર થયેલો અને રાગમાં આસક્ત રહે છે તે ખરેખર સત્ય છે; કારણ કે જેને ગુરૂઓ ઉપદેશ આપતા નથી તેનું આચરણ આવું જ હોય છે. ॥ ૮ ॥

એ પ્રમાણે તે મંત્રિના જ્ઞાનરૂપ અંકુશથી મનરૂપ હાથી વશ થવાને લીધે પોતાના ચરિત્રોથી કાંઇક પશ્ચાત્તાપ કરતા અને પોતાના આત્માની ઘણી નિંદા કરતા રાજાએ ધીમે ધીમે તે વ્યસનનો ત્યાગ કરી તે ઉમાપતિધરને ફરીથી મંત્રિપદ ઉપર સ્થાપન કર્યો.

હવે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં સૌમ્ય પુરુષને જ ધર્મનો અધિકારી કહે છે—

एवं सौम्यः सुखासेव्यः सुखप्रज्ञाप्य एव च ।
यतो भवेत्ततो धर्माधिकारेऽधिकृतो बुधैः ॥ ९ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ઉપર જણાવેલાં બન્ને ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે-સૌમ્ય પુરુષ સુખેથી સેવા કરવા લાયક અને સુખેથી પ્રતિબોધ કરવા લાયક હોય છે, તેથી પંડિત પુરુષોએ સૌમ્ય પુરુષને જ વિશેષ ધર્મનો અધિકારી ગણ્યો છે. ॥૯॥

॥ इति द्वात्रिंशत्तमो गुणः ॥

## त्रयस्त्रिंशत् गुणवर्णन.

હવે ગ્રંથકાર ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા "પરોપકાર કરવારૂપ" તેત્રીશમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

**परोपकृतिकर्मठः**—પરોપકાર કરવામાં કર્મઠ એટલે તત્પર હોય તે વિશેષ ધર્મની યોગ્યતા મેળવી શકે છે. ખરેખર જે પુરુષ પરોપકારપરાયણ હોય છે તે સમસ્ત લોકોનાં નેત્રોને અમૃતના અંજનરૂપ ગણાય છે. અર્થાત્ સમગ્ર પ્રાણીઓને આનંદ આપનાર હોય છે અને જે નિરુપકારી હોય છે તે તૃણથી પણ હલકો ગણાય છે. કહ્યું છે કે—

क्षेत्रं रक्षति चञ्चा सौधं लोलत्पटी कणान् रक्षा ।
दन्तात्ततृणं प्राणान् नरेण किं निरुपकारेण ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ચંચા પુરુષ (ક્ષેત્રના રક્ષણ માટે બનાવેલો ઘાસનો મનુષ્ય) ક્ષેત્રનું, ચપલ ધ્વજા પ્રાસાદનું, રાખ (ભસ્મ) અનાજનું અને દાંતમાં ગ્રહણ કરેલું તૃણ પ્રાણોનું રક્ષણ કરે છે. અર્થાત્ જ્યારે આવા અચેતન પદાર્થો પ્રાણીઓને ઉપકાર કરનાર હોય છે ત્યારે બીજાને ઉપકાર નહીં કરનાર સચેતન પુરુષો તૃણ વિગેરેથી પણ નકામા ગણાય છે. ॥ ૧ ॥

પરોપકાર કરવો તે મ્હોટા પુરુષોનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ જ છે. કહ્યું છે કે-

उपकर्त्तुं प्रियं वक्तुं कर्त्तुं स्नेहमकृत्रिमम् ।
सज्जनानां स्वभावोऽयं केनेन्दुः शिशिरीकृतः ॥ २ ॥
कस्यादेशात् क्षिपयति तमः सप्तसप्तिः प्रजानां
छायां कर्तुं पथि विटपिनामञ्जलिः केन बद्धः ।
अभ्यर्थ्यन्ते नवजलमुचः केन वा वृष्टिहेतो-
र्जात्यैवैते परहितविधौ साधवो बद्धकक्षा ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—પરને ઉપકાર કરવાનો, પ્રીતિજનક બોલવાનો અને વાસ્તવિક સ્નેહ કરવાનો સજ્જન પુરુષોનો સ્વભાવ હોય છે. જેમકે ચંદ્રને કોણે શીતળ કર્યો છે ? કોઇએ નહીં પરંતુ તે તેનો જાતિ સ્વભાવ જ છે. ॥ ૨ ॥ સૂર્ય જગત્‌ના અંધકારને શું કોઇના હુકમથી દૂર કરે છે ? વૃક્ષોને માર્ગમાં છાયા કરવા માટે શું કોઇએ અંજલિબંધ કર્યો છે ? નવીન મેઘોને વૃષ્ટિ માટે શું કોઇએ અભ્યર્થના કરી છે ? કોઇએ જ નહીં, કિન્તુ પોતાના જાતિસ્વભાવથી જ તે શ્રેષ્ઠ પુરુષો પરનું હિત કરવામાં તત્પર થાય છે. ॥ ૩ ॥

અહીં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. તેમાંથી કેટલાએક પ્રયોજન સિવાય પરોપકાર કરનારા અને કેટલાએક પરોપકાર કરનારને બદલો આપનાર, આ બન્ને પુરુષો ધર્મને લાયક છે. આથી વિપરીત બીજા બે ધર્મને લાયક ગણાતા નથી. તે આ પ્રમાણે છે—

ते तावत्कृतिनः परार्थनिरताः स्वार्थाविरोधेन ये
ये च स्वार्थपरार्थसार्थघटकास्तेऽमी नरा मध्यमाः ।
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं यैः स्वार्थतो हन्यते,
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ:—જેઓ પોતાના સ્વાર્થને બાધ ન આવે તેવી રીતે બીજાનું કાર્ય કરવામાં તત્પર હોય છે તે પ્રથમ પંક્તિના સત્પુરુષો કહેવાય છે. વળી જેઓ પોતાના અને પરના સ્વાર્થને સાધવાવાળા હોય છે, તે પુરુષો મધ્યમ ગણાય છે તેમજ જેઓ પોતાના સ્વાર્થને લીધે બીજાના હિતનો નાશ કરે છે, તે પુરુષો મનુષ્યરૂપ રાક્ષસો ગણાય છે. અર્થાત્ આવા પુરુષોને કનિષ્ઠ કહેવામાં આવે છે. અને જેઓ પોતાની મતલબ સિવાય પરના હિતનો નાશ કરે છે, તેઓને કેવા કહેવા તે અમો જાણતા નથી. અર્થાત્ તેવા પુરૂષોને અધમાધમ કહેવા જોઇએ. ॥ ૪ ॥

क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः
स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ।
दुष्पुरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो
जीमूतस्तु निदाघसंभृतजगत्सन्तापव्युच्छित्तये ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—આ દુનીયામાં પોતાનું પોષણ કરવારૂપ વ્યાપારમાં ઉદ્યમ કરનારા ક્ષુદ્ર પુરુષો હજારો છે, પરંતુ જેને બીજાના પ્રયોજનમાં જ પોતાનું પ્રયો-

જન જણાય છે તેવો સજ્જનશિરોમણિ પુરુષ આ દુનીયામાં એક જ હોય છે. મુશ્કેલીથી ભરી શકાય તેવા ઉદરની પૂર્તિ માટે જ્યારે વડવાનળ સમુદ્રનું પાન કરે છે ત્યારે મેઘ તો ગ્રીષ્મઋતુથી વ્યાપ્ત થએલ જગતનો સંતાપ નાશ કરવા માટે તત્પર થાય છે. આ બે ઉદાહરણો ક્ષુદ્ર અને મહાન્ પુરુષની ઓળખાણ માટે બસ છે.

कए वि अनस्सुवयारजाए कुणंति जे पच्चुवयारजुग्गं ।
न तेण तुल्लो विमलो वि चंदो न चेव भाणू न य देवराया ॥६॥

**શબ્દાર્થઃ**—જેઓએ બીજાને અનેક ઉપકાર કર્યા છે તો પણ જે પુરુષો ઉપકાર કરનારને યોગ્ય પ્રત્યુપકાર કરે છે અર્થાત્ બદલો આપે છે. તેની બરોબરી નિર્મળ ચંદ્ર, સૂર્ય અને ઇંદ્ર પણ કરી શકતા નથી. અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા પુરુષો કરતાં પ્રત્યુપકાર કરનારા પુરુષો આ દુનિયામાં ઉત્તમોત્તમ ગણાય છે અને તે ઘણાં થોડા હોય છે. ॥ ૬ ॥

ઉપકાર દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારે હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે-અન્ન અને પાણી વિગેરેનું દાન કરવારૂપ હોય તેને દ્રવ્ય ઉપકાર જાણવો અને તે અનિશ્ચિત તેમજ અસ્થિર હોવાથી તને દ્રવ્ય ઉપકાર કહેવામાં આવે છે. કાંઈ પણ કારણ સિવાય પોતાના આત્માને અને પરને સમ્યગ્જ્ઞાન તથા ચારિત્રમાં સ્થાપન કરવો તેને તીર્થંકરો ભાવ ઉપકાર કહે છે. જે કોઈ પુરુષસિંહો આ જગતમાં પરોપકાર કરે છે, તેઓના યશઃરૂપ પટહનો ધ્વનિ સઘળી દિશાઓમાં ફેલાય છે. તેટલા માટે સામર્થ્ય હોય તો મનુષ્યે પરોપકાર કરવામાં ઉદ્યમ કરવો જોઇએ, કારણ કે પરોપકાર કરવાથી ધર્મ અને ચંદ્ર જેવી નિર્મળ કીર્ત્તિ દુનિયામાં પ્રસરે છે. જેમ વિક્રમરાજાની કીર્તિ ફેલાઈ હતી. આ ઠેકાણે વિક્રમરાજાનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.

એક વખત વિક્રમરાજા રાજપાટિકાથી પાછા ફરતાં રાજમાર્ગમાં દાણા વીણવામાં તત્પર થએલા એક દરિદ્રને જોઈ બોલ્યા કે—'જેઓ પોતાની ઉદરપૂર્ત્તિ કરવામાં પણ સમર્થ હોઇ શકતા નથી તેઓનું આ જગતમાં ઉત્પન્ન થવું શા કામનું છે ?' આ પ્રમાણે રાજા તરફથી કહેવામાં આવતાં તે દરિદ્રી બોલી ઊઠ્યો કે—'જેઓ સારી રીતે સમર્થ છે છતાં પરોપકાર કરી શકતા નથી તેઓનું જન્મવું પણ આ દુનિયામાં નિરુપયોગી છે.' આ પ્રમાણે દરિદ્રી તરફથી કહેવામાં આવતાં મહારાજા વિક્રમરાજાએ તે ભિક્ષુને સો હસ્તી અને બે ક્રોડ સોનામહોર બક્ષીસ કરી. વળી પરોપકારનો વિચાર કરતાં કોઇએ કહ્યું છે કે—

येषां न विद्या न तपो न दानं न चापि शीलं न परोपकारः।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જે પુરૂષોને વિદ્યા, તપસ્યા, દાન, શીલ અને પરોપકાર હોતો નથી તે પુરુષો આ મનુષ્ય લોકમાં પૃથિવીને ભારભૂત થઇ મનુષ્યના રૂપને ધારણ કરી પુર્ણપણે પરિભ્રમણ કરે છે. ॥ ૭ ॥

આ પ્રમાણે કોઇ કહે છતે હરિણે ઉત્તર આપ્યો કે—

स्वरे शीर्षं जने मांसं त्वचं च ब्रह्मचारिषु।
शृंगे योगीश्वरे दद्यान्मृगः स्त्रीषु स्वलोचने ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**:—હરિણ સ્વર માટે મસ્તક, મનુષ્યને માંસ, બ્રહ્મચારીઓને ચર્મ, યોગીશ્વરોને શીંગડાઓ અને સ્ત્રીઓને પોતાનાં લોચન આપે છે. અર્થાત્ હરણનો કહેવાનો આશય એવો છે કે-મ્હારા શરીરના સઘળા અવયવો પરોપકારને માટે છે અને મનુષ્યનો તો એક પણ અવયવ ઉપયોગમાં આવતો નથી તો મ્હારી સાથે મનુષ્યની બરોબરી કરવી તે ઠીક નથી. ॥ ૮ ॥

વળી અહીંઆ પરોપકારના સંબંધમાં વિક્રમરાજાનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે.

એક વખત નદીના કિનારા ઉપર વીરવૃત્તિથી આમતેમ ફરતા વિક્રમરાજાએ એક બ્રાહ્મણને નદીના પૂરમાં ખેંચાતો જોઇ પરોપકાર કરવામાં રસવાળા રાજાએ તેને પાણીમાં બહાર કાઢયો. તેના બદલામાં બ્રાહ્મણે શ્રીગિરિ નામના પર્વત ઉપર દેવતાના આરાધનથી પ્રાપ્ત થયેલી કાળી ચિત્રાવેલ રાજાને અર્પણ કરી. તે લઈ ઉજ્જયિની તરફ પાછા ફરતા માર્ગમાં દ્રરિદ્રીને જોઇ પાપપરાયણ થએલા રાજાએ તે ભિક્ષુને કાળી ચિત્રાવેલ આપી દીધી. ત્યારબાદ બ્રાહ્મણે કહ્યું કે-“ જે રહેમદિલના રાજાએ દુઃખોથી મેળવેલી કાળી ચિત્રાવેલ એક દ્રરિદ્રીને આપી દીધી તેવા હે વિક્રમાદિત્ય ! પરોપકાર કરવામાં ત્હારી બરોબરી કરનાર આ પૃથ્વી ઉપર બીજો કોણ હોઈ શકે ? કોઇ જ નહીં. જુઓ અચેત પદાર્થો પણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ઉપકાર કરનારા હોય છે—

स्थानभ्रंशखराधिरोपणशिरश्शिखिल्लसंधारण–
शुष्यत्पांशुनिवेशपादहननक्लेशश्रमाद्याः क्रियाः।

धात्रा यद्यपि चक्रिरे मृदि तथाऽप्युर्वीभवत्वादियं-
पात्रीभूय परोपकारकृतिभूर्युक्तं कुलीने ह्यदः ॥९॥

**શબ્દાર્થ**—પોતાના સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં લઈ જવું, ખર ઉપર ચઢાવવું, ઉપર કાદવનું નાખવું, સુકી ધૂળનું સ્થાપન કરવું, પગથી તાડન કરવું, કલેશનું આપવું, ચક્ર ઉપર ભમાવવું વિગેરે ક્રિયાઓ જો કે કુંભકાર માટી ઉપર કરે છે તો પણ આ માટી પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન હોવાને લીધે વાસણરૂપ થઇ પરોપકાર જ કરે છે. કુલીનને આમ કરવું યુક્ત જ છે અર્થાત્ માટીની પેઠે ગમે તેવી આફત આવે તો પણ કુલીન પુરુષો પોતાના અપકારી ઉપર પણ ઉપકાર જ કરે છે. ॥ ૯ ॥

धूलिक्षेपनखक्षतातुलतुलारोहावरोहस्फुर-
ल्लोहोद्वद्दनपिञ्जनादिविविधक्लेशान् सहित्वाऽन्वहम् ।
जज्ञे यः परगुह्यगुप्तिकृदिह श्रित्वा गुणोल्लासितां
कर्पासः स परोपकाररसिकेष्वाद्यः कथं नो भवेत् ॥१०॥

**શબ્દાર્થ**:—ધૂળમાં પડવું, નખોથી છેદાવું, મ્હોટાં ત્રાજવાં ઉપર ચઢવું, પાછું ઊતરવું, તીક્ષ્ણ લોઢાના ચરખામાં પીલાવું અને પિંજાવું વિગેરે નાના પ્રકારના કલેશોને નિરંતર સહન કરી સુતરરૂપે થઈ જે કપાસ આ લોકમાં બીજાના ગુહ્યસ્થાનોને ગોપાવનારો થયો છે તે કપાસ પરોપકાર પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારાઓની અંદર અગ્રગામી કેમ ન થઇ શકે? ॥ ૧૦ ॥

જ્યારે માટી વિગેરે અચેતન પદાર્થો બીજાના ઉપકાર માટે થાય છે ત્યારે ચેતનયુક્ત પ્રાણીઓનું તો કહેવું જ શું? વળી—સંપૂર્ણ સુરાસુરની સંપત્તિ અને મોક્ષસુખ આપવામાં એક કલ્પવૃક્ષ સમાન પરોપકારને જિનેશ્વર ભગવાનને સમસ્ત ધર્મોમાં ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ કહ્યો છે તે પરોપકાર દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારનો હોય છે, એમ જાણી વીરપુરુષોએ તે ઉપકાર સઘળા પ્રાણીઓ ઉપર યથાયોગ્ય કરવો જોઇએ. ગરીબ, અનાથ, સંપત્તિહીન, ભૂખ્યા અને તરસ્યા પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા લાવી તેમજ તપ, નિયમ, જ્ઞાન અને દર્શનના ગુણોનો પ્રચાર કરતા મુનિઓને ઉત્કૃષ્ટી ભક્તિએ પોતાથી શક્તિ મુજબ અન્નાદિકના આપવાથી ઉપકાર કરવો તેને દ્રવ્ય ઉપકાર કહેવામાં આવે છે. દુઃખથી રીબાતા પ્રાણીઓને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્તમોત્તમ ઉપકાર કરવામાં આવે તો તે ભાવથી ઉપકાર કર્યો એમ કહેવાય. પરંતુ ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થએલ ધીર તેમજ ગંભીર પ્રકૃતિવાળા, ભવિષ્યમાં કલ્યાણને મેળવનારા અને મહાસામર્થ્યવાળા ઉત્તમ પ્રાણીઓ જ બીજાને ઉપ-

કાર કરવા માટે સમર્થ થાય છે, ભાવ ઉપકાર કરનારાઓને તો નિશ્ચયથી મોક્ષરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એ પ્રસિદ્ધ છે. તેવી રીતે દ્રવ્ય ઉપકાર કરનારાઓને પણ ભરત રાજાની પેઠે નિશ્ચયથી ( આ લોક અને પરલોક સંબંધી ) અતુલ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. દ્રવ્યોપકાર કરનાર ભરત રાજાનું કથાનક નીચે લખ્યામુજબ છે.—

આ ભરતક્ષેત્રમાં તેજસ્વી પુરૂષોરૂપ રત્નોના સમૂહથી શોભતી, લક્ષ્મીથી પરિપૂર્ણ અને પ્રસિદ્ધ થએલી ભોગવતી નામે નગરી હતી. જે નગરીમાં સજ્જનના સમૂહને આકર્ષણ કરનાર નિરંતર લક્ષ્મીથી અવિયુક્ત અને વાસનાવાળો સમગ્ર નાગરિક લોક ઘણું કરી પુરુષોત્તમ (વિષ્ણુ) જેવો હતો. તે નગરીમાં પોતાની કીર્ત્તિથી સમગ્ર ભારતવર્ષને ભરી દેનાર મ્હોટી રાજ્યલક્ષ્મીરૂપ લતાને પુષ્ટ કરવા માટે મેઘ સમાન, પરોપકાર કરવામાં રસિક, અત્યંત ઉદારતાથી કલ્પવૃક્ષને પણ જીતી લેનાર અને નિશ્ચલ ધૈર્ય તેમજ અભ્યુદયથી સમગ્ર મહીમંડળને ઉજ્વલ કરનાર ભરત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને પોતાના રૂપથી દેવાંગનાઓનો તિરસ્કાર કરનારી અને સઘળા અંતેઉરમાં શ્રેષ્ઠતા ભોગવનારી સુલોચના નામની પ્રિયા (ભાર્યા) હતી. તે દંપતીને પૃથ્વીરૂપ કમલિનીને આનંદ આપવામાં ચંદ્ર સમાન, નીતિસંપન્ન અને વિનયવાન્ મહીચંદ્ર નામે પુત્ર હતો. કેટલોએક કાળ ગયાપછી એક વખત હર્ષિત થએલા શ્રી ભરત રાજાએ ભૂચલ પ્રમુખ કાર્યદક્ષ મંત્રીઓને બોલાવીને કહ્યું કે—'તમારે હમેશાં ચિરંજીવી મહીચંદ્ર નામના આ મ્હારા પુત્રને સઘળા કાર્યોમાં પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારવો. અર્થાત્ તેની સલાહ સિવાય કોઈ પણ રાજકાર્ય કરવું નહીં. તેમજ અસાધારણ પરાક્રમવાળા આપ લોકોએ પણ આ પુણ્યશાલી પુત્રની સહાયતાથી સઘળો રાજ્યકારભાર ચલાવવો. હું પોતે ઘણી સંપત્તિવાળો હોવાથી દીન તેમજ અનાથ પ્રાણીઓના સમુદાયને પરોપકાર કરતો હમેશાં સુખપૂર્વક રહીશ. કહ્યું છે કે—

याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय बत जन्म न यस्य ।
तेन भूमिरिह भारवतीयं न द्रुमैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः ॥ ११ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ખેદ છે કે જેનો જન્મ યાચક લોકોની મનોવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે નથી તેનાથી આ પૃથ્વી ભારવાળી છે, પરંતુ વૃક્ષો, પર્વતો કે સમુદ્રો તેણીને બોજારૂપ નથી. અર્થાત્ સામર્થ્ય છતાં યાચકવર્ગના મનોરથો પૂર્ણ નહી કરનાર મનુષ્યો તેણીને બોજારૂપ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

પૈસાથી અથવા તો પ્રાણોથી પણ પરને ઉપકાર કરવોજ જોઇએ. પરોપકારથી

ઉપાર્જન કરેલું પુણ્ય સેંકડો યજ્ઞોથી પણ થઇ. શકતું નથી એ પ્રમાણે હૃદયમાં વિચાર કરી રાજ્યની ધુરા પુત્ર ઉપર મૂકી તે રાજા વિશ્વમાં નિરંતર ઉપકાર કરવામાં તત્પર થયો. એક વખતે અનેક પ્રકારની આધિવ્યાધિથી પીડાએલા તેમજ અનેક પ્રકારે નિરંતર મૃત્યુરૂપ સિંહથી ગળી જવાતા મનુષ્યોને જોઇ હૃદયની અંદર સંક્રમણ થએલા દુઃખથી દુઃખી થએલો તે કૃપાળુ રાજા મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-હું પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા પવિત્ર પુણ્યથી ગર્જના કરતા અને અશ્વોની શ્રેણીથી વિલાસવાળી રાજ્યસંપતથી વૃદ્ધિ પામેલો આ લોકમાં નરપતિ થયો છું, છતાં અત્યંત દુઃખથી પીડાતા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા માટે મ્હારામાં લેશ માત્ર પણ સામર્થ્ય નથી ત્યારે મ્હારી ત્રણ વર્ગની લક્ષ્મી નિષ્ફળ જેવી જ છે. કારણ કે દુઃખથી પીડાતા પ્રાણીઓના દુઃખને દૂર કર્યા સિવાય માની પુરુષો સામ્રાજ્યના મ્હોટા વિલાસોને પણ નકામાં ગણે છે. વળી જે રાજા આ દુનીયામાં દુઃખી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ નથી, તે ખરેખર ચંચા પુરૂષથી પણ હલકાઇને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે વિચાર કરતાં બીલકુલ ગર્વરહિત થયેલો તે રાજા રાત્રિના સુવાના મકાન પ્રત્યે જેટલામાં સુવા માટે જાય છે તેટલામાં સાવધાન થએલા રાજાએ પોતાની વિશાળ શય્યામાં નિદ્રાવશ થયેલા અને દિવ્ય આકૃતિવાળા એક પુરુષને જોયો. તેમજ ઊંચા સુવર્ણની અને જ્યોતિથી વાસભૂમિને પ્રકાશ કરનારી એક ગુટિકા તેના પડખામાં પડેલી રાજાના જોવામાં આવી. તે જોતાં જ આશ્ચર્ય પામેલો અને નિર્મળ હૃદયવાળો રાજા વાસભુવનમાં સુતેલા પુરુષ પાસેથી તે ગુટિકાને જેટલામાં લેવાની તૈયારી કરે છે તેટલામાં એકદમ જાગી ઉઠેલો તે પુરુષ સંભ્રમથી ઊંચો આકાશમાં ઊડી તરતજ પાછો પડ્યો અને ભયભીત થએલો ક્ષણવાર ઊભો રહ્યો. તે પછી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર ભરત રાજાએ તે પુરુષને પૂછયું કે 'તું કોણ છે? કયાંથી આવ્યો છે? ત્હારૂં આચરણ આવું કેમ છે?' તેના ઉત્તરમાં તે સાહસિક પુરુષે જણાવ્યું કે–'હે સ્વામિન્! કૃપારૂપ સમુદ્રના મધ્યમાં રહેનાર અર્થાત્ દયા કરવા લાયક હું અનંગકેતુ નામનો પુરુષ ગુટિકાની સિદ્ધિ થવાથી ઘણા વેગળા આકાશમાર્ગથી શ્રીપર્વત પ્રત્યે જતાં હે રાજન્! બુદ્ધિહીન થયેલા પરંતુ સુંદર હૃદયવાળાએ આ ખાલી સુખશય્યા જોઇ માર્ગને ખેદ દૂર કરવા માટે આ શય્યામાં વિશ્રામ લેતાં જેટલામાં હું નિદ્રાવશ થઉં છું તેટલામાં તમારું આગમન થયું. હવે પછી તમારા પ્રસાદથી હું જીવિતદાન મેળવીશ' ત્યારબાદ નરપતિએ જીવોને સુખ આપનારી વાણીનો ઉચ્ચાર કર્યો કે—'હે મહાભાગ્યશાળી! તું નિશ્ચિંત હૃદય-

વાળો થઇ સુખેથી નિદ્રા લે જેથી હું ત્હારી પાસે રહી ઘણા કાળસુધી જીવિતને ધારણ કરનાર એવા તને પવન નાંખુ" એ પ્રમાણે નરપતિના બોલવાથી ખુશી થએલો રાજાના ચરણમાં પ્રણામ કરી તે સિદ્ધ પુરુષ બોલ્યો કે—'હે વિશ્વને આધારભૂત ! તું દેવતાઓને પણ નમસ્કાર કરવા લાયક છે તેમજ ઉપકારગુણ સઘળા ગુણોમાં શિરોમણી ગણાય છે તે ઉપકાર ત્હારામાં સીમારૂપે પ્રસ થઈ ત્રણ જગતનો અંદર જાગરૂક થયો છે એવા રાજાઓના અધિપતિ અને મને આયુષ્યપર્યન્ત જીવતદાન આપનાર ત્હારા ઋણથી આ તૃણ જેવો મનુષ્ય કેવી રીતે મુકત થવાનો ?' તે પછી તેના વિનયગર્ભિત વચનોથી સ્નેહયુકત હૃદયવાળા રાજાએ અસાધારણ આશ્ચર્ય આપનારી ગુટિકા તે સિદ્ધપુરૂષને સ્વાધીન કર્યાની સાથેજ ' હે રાજન્ ! મ્હારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ આ ગુટિકાને ગ્રહણ કરી મને અનુગ્રહ કરો ' એ પ્રમાણે સિદ્ધપુરૂષે કહે છતે રાજા બીજી વખત આ પ્રમાણે બોલ્યો–'હે કૃતજ્ઞ શિરોમણે ! હું કોઇનું કંઇ પણ ગ્રહણ કરતો નથી તો હે સિદ્ધપુરૂષ ! ત્હારી આ ગુટિકા મ્હારાથી કેવી રીતે ગ્રહણ કરી શકાય ? પરંતુ હે પંડિત પુરૂષ ! ઘણા મ્હોટા મહિમાથી આશ્ચર્ય આપનારી અને દુઃખેથી પ્રાપ્ત થનારી આ ગુટિકા કયાંથી મેળવી શકાય છે ? તે હકીકત હે ડાહ્યાપુરૂષ ! મને કહી સંભળાવ.' આ પ્રમાણે રાજાનો આદેશ થતાં તે સિદ્ધપુરૂષ બોલ્યો કે–'હે રાજાઓના મસ્તકોથી મુકુટાયમાન ચરણવાળા ! તું સાંભળ, દક્ષિણ દિશામાં અસ્તિ ધરાવતો મલયચલ નામે એક પર્વત છે તેના અતિ ઉંચા અને સર્વ ઋતુમાં પ્રફુલ્લિત થનાર વનવાળા શિખર ઉપર રામશેખરદેવનું જગતમાં આશ્ચર્યજનક એક મંદિર છે. ત્યાં ખાળમાંથી પડતું અને બળતા અગ્નિના જેવું દેવતાનું સ્નાનજળ જે સાહસિક પુરૂષ પોતાના હાથમાં છ મહિના સુધી ધારણ કરે છે તે પરાક્રમના ખજાનારૂપ તેમજ શુદ્ધવિધિનો જાણકાર પુરૂષ દેવની પ્રસન્નતાથી હે રાજન્ ! આવા પ્રકારની ગુટિકાને મેળવી શકે છે. વળી આ ગુટિકા માટે અનેક ડાહ્યા પુરૂષો તે ઠેકાણે આવે છે પરંતુ કોઇએક પુણ્યાત્મા મહાશય તેણીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ પ્રમાણે તે સિદ્ધપુરૂષનું મનોહર વચન સાંભળી હૃદયમાં વિસ્મય થએલા રાજાએ તે સિદ્ધપુરૂષને ઘણા માનપૂર્વક ત્યાંથી રવાને કરી તેમ શય્યામાં પવિત્ર અને નિશ્ચય હૃદયવાળો રાજા સુખરૂપ નિદ્રાથી અર્ધરાત્રિનું ઉલ્લંઘન કરી, શય્યમાંથી ઉઠી, તરતજ વેશ બદલાવી, અત્યંત પરાક્રમી, હાથમાં તલવાર ધારણ કરનાર, કલ્યાણ કરનાર, મહાન્ પુરૂષોની ગતિને અનુસરનાર અને ચારે તરફથી નિપુણ પરિવારથી પણ નહીં જાણવામાં આવેલો તેમજ રાજાઓની અંદર હસ્તિસમાન તે ભરત રાજા

પોતાના દેદીપ્યમાન રાજભવનમાંથી બહાર નીકળી ગયો. ત્યારબાદ અત્યંત ઉત્સાહ અને નિરંતર ગતિથી માર્ગમાં ચાલતાં તે વેગવાળા રાજાએ નિર્વિઘ્નપણે ઘણી પૃથ્વીનું ઉલ્લંઘન કર્યું. તેમ કરતાં કેટલાએક દિવસો પછી રાજા તાપની આપત્તિ દૂર કરનાર મલયાચલના શિખરને રત્નના મુકુટસમાન અને હાલતા ચંદન તેમજ કલ્પવૃક્ષની શ્રેણીથી શોભનાર એવા રામશેખર દેવના મંદિરને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં પુષ્કરિણીના જળથી સ્નાન કરી નિર્મળ થએલો, સજ્જનોને પ્રીતિ ઉત્પાદક અને ઇંદ્રિયોને વશ કરનાર તે રાજાએ કમળોને લઈ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં નિષ્કપટ અનુષ્ઠાને કરી પવિત્ર થએલા રાજાએ રામશેખર દેવની પૂજા કર્યા બાદ તે નિષ્કપટ રાજા જેટલામાં સ્નાત્રનું પાણી ગ્રહણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તેટલામાં સ્નાત્રના પાણીની ચારે તરફ પરિભ્રમણ કરતા, કોલાહલ કરતા અને માર્ગનું અવલોકન કરનારા ઘણા મનુષ્યો તેના જોવામાં આવ્યા. તે પછી કુતુહલથી રાજાએ 'તમે કેટલા છો' એવો પ્રશ્ન કરે છતે તેઓએ હાથ ઉંચો કરી જણાવ્યું કે–'અમે એક સો અને આઠ છીએ' આવી રીતે વાતો કરવાથી કાંઇ કાર્યસિદ્ધિ થવાની નથી એ પ્રમાણે મુખેથી બોલતા રાજાએ એકદમ અગ્નિના જેવું દુષ્પણ સ્નાત્રનું પાણી કરકમળમાં ધારણ કર્યું પરંતુ તે પાણીની આંતરા વગર પડતી ધારાને કરકમળમાં ધારણ કરનાર તે સાહસિક રાજાનું એક રોમ માત્ર પણ કંપ્યું નહીં અને તેના નિઃસીમ પરાક્રમથી અતઃકરણમાં પ્રસન્ન થએલા દેવે તત્કાલ એક ઉત્તમ ગુટિકારત્ન રાજાને અર્પણ કર્યું. તે માટે કહ્યું છે કે–

> रथस्यैकं चक्रं भुजगदमिताः सप्ततुरगा
> निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि ।
> रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः
> क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ १२ ॥

**શબ્દાર્થ**:–એક પૈડાનો રથ, સર્પથી વશ કરેલા સાત ઘોડાઓ, આલંબન વગરનો રસ્તો અને પગ વિનાનો સારથી છે તો પણ સૂર્ય હંમેશાં મર્યાદા વગરના આકાશનો છેડો લાવે છે. તેથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે મહાન્ પુરુષોની કાર્યસિદ્ધિ પરાક્રમમાં વાસ કરે છે ન કે સાધનમાં. અર્થાત જો કે સૂર્યનાં સાધનો નિર્બલ છે તો પણ પોતાના પરાક્રમથી સૂર્ય આકાશનો અંત લાવે છે. તેમ સત્ત્વવાળા પુરુષોએ પોતાના સત્ત્વથી જ ધારેલા કાર્યની સિદ્ધિ કરવી જોઇએ. સાધનો તો કેવળ નિમિત્ત માત્ર જ હોય છે. સત્ત્વ વિનાનો પુરુષ ગમે તેટલા સાધનયુક્ત

હોય તો પણ જ્યારે કાર્ય આવી પડે છે ત્યારે તે સાધનો તેને બોજારૂપ થઇ પડે છે અને કાર્યસિદ્ધિ કરી શકતો નથી, ખરી રીતે વિચાર કરીએ તો કાર્યસિદ્ધિ સત્ત્વમાં જ રહેલી છે. ।।૧૨।।

વળી ગૂટિકા માટે આવેલા આ લોકોના મનોરથો અધૂરા રહ્યા છતાં પરાક્રમથી મેળવેલી આ ગૂટિકાને ગ્રહણ કરી હું કેવી રીતે ચાલ્યો જઉં એ પ્રમાણે વિચાર કરી પરોપકાર કરવાના વ્રતવાળા રાજાએ એકદમ તે ગૂટિકા તેમાંના કોઇએક પુરૂષને આપી દીધી. વળી બીજી વખત પોતાના માટે પૂર્વની પેઠે વિધિપૂર્વક તે પાણીને ધારણ કરતા પુણ્યવાન્ રાજાએ તેવી બીજી ગૂટિકા પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરી કે તરત જ પરોપકાર કરવામાં અતૃપ્ત થએલા અને કૃપાળુ પુરૂષોની અંદર અસાધારણ તે મહાશય રાજાએ બીજા કોઇ પુરૂષને તે ગૂટિકા આપી દીધી. હવે તે સઘળા મનુષ્યોની એક સાથે ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાથી ત્રીજી વખત પણ તે સ્નાત્રના પાણીને હાથમાં ધારણ કરનારા અને પ્રથમ બે વખત ઉષ્ણ જળ ધારણ કરવાથી તેની સઘળી આંગળીઓ બળી જવાને લીધે આ વખતે ઘણો જ બળે છે તો પણ અત્યંત સ્થિર ચિત્તવાળા રાજાના સર્વોત્તમ સાહસથી તેમજ તેની ઉપમારહિત ઔદાર્યતાની લીલાથી હૃદયમાં પ્રસન્ન થએલો અને અતુલ્ય વાત્સલ્ય કરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન રામશેખર દેવ પ્રકટ થઈ બોલ્યો કે—'હે પ્રજાપ્રિય! ઘણું કરીને છ મહિના સુધી ઉપાસના કરનાર એવા કોઇએક સાધક પુરૂષને પણ જ્યારે આ ગૂટિકા આપતો જ નથી ત્યારે મેં તને એક દિવસમાં બે ગૂટિકાઓ અર્પણ કરી પરંતુ હે ઉત્તમ પુરૂષ! તેં તો તે બે ગૂટિકાઓ લીલા માત્રમાં જ બીજાઓને આપી દીધી, માટે હે ધીરપુરૂષની ધૂરાને ધારણ કરનાર શ્રેષ્ઠ પુરૂષ! તારી ઔદાર્યતાની દોસ્તીનો પ્રકાશ આશ્ચર્યજનક છે તેથી હું તારા ઉપર તુષ્ટ થયો છું, માટે જે તને ઇષ્ટ હોય તે કહી દે એટલે તે હું કરી દઉં.' દેવનાં આવા વચનો સાંભળી વિનયથી નમી પડેલા રાજાએ કહ્યું કે—'તું જગત્‌ને પૂજનિક દેવ ક્યાં? અને તૃણ જેવો હું ક્યાં? અર્થાત્ ત્હારી અને મ્હારી બરોબરી થઇ શકે જ નહીં પરંતુ ત્હારા દર્શનથી મ્હારો આ જન્મ સફળ થયો છે તો પણ હે સ્વામિન! મ્હારી એક પ્રાર્થના સફળ કરવાને તું યોગ્ય છે અને હમેશાં ત્હારે શરણે આવેલા મનુષ્યોનું મનોવાંચ્છિત પૂર્ણ કરવામાં કામકુંભ જેવો તું જ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. તે માટે હે વિબુધ! જલદી પ્રસન્ન થઇ મ્હારી સેવાથી આ લોકોની કામના પૂર્ણ કર.' એવી રાજાની પ્રાર્થનાથી ખુશી થએલા તે રામશેખર દેવે તે લોકોને અને રાજાઓને એકદમ ગૂટિકાઓ આ-

પીને વિસર્જન કર્યો. ભરતરાજા પણ દેવથી મેળવેલી ગૂટિકાને લઇ વળી વિનયપૂર્વક રામશેખરદેવને નમસ્કાર કરી કૃતાર્થ થએલો, પવિત્ર મનવાળો અને વિશાળ બુદ્ધિવાળો રાજા આકાશ માર્ગથી જતાં મહારાષ્ટ્રદેશમાં અલંકારરૂપ રિષ્ટપુર નામના નગર પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. તે નગરના ઉદ્યાનમાં ભવ્ય પ્રાણીઓના સમૂહને ધર્મમાર્ગનો ઉપદેશ કરતા, આત્મરમણતામાં પ્રીતિ કરનારા મુનીંદ્રોથી સેવા કરાતા, પ્રકાશ કરનારા, ઉત્તમજ્ઞાનયુક્ત, રાગરહિત સંપૂર્ણ પાપોનો નાશ કરનારા અને વેગળે રહેલા સૂરીશ્વરને ભરતરાજાએ હર્ષપૂર્વક જોયા. ત્યારબાદ કુતૂહળથી તે સ્થાનમાં જઈ પ્રાણીઓને આધારભૂત, સારા વિચાર કરનારા અને પ્રકૃતિથી ભદ્રકપરિણતિવાળા તે રાજા સૂરિને નમસ્કાર કરી ઉચિત સ્થાનમાં બેઠો. તે અવસરે વિસ્મય થએલા ઘણા લોકની શ્લાઘા યુક્ત સૂરીશ્વરે પણ રાજાને ઉચિત ઉપદેશ આપ્યો, તે આ પ્રમાણે છે.—

चिन्तारत्नं मणीनामिव दिविजकरी सिन्धुराणां ग्रहाणा-
मिन्दुः कल्लोलिनीनां सुरसरिदमरक्ष्माधरः पर्वतानाम् ।
कल्पद्रुः पादपानां हरिरमृतभुजां चक्रवर्ती नराणाम्,
धर्माणामन्यजन्तूपकृतिरपि तथा राजते ह्युत्तमत्वे ॥ १३ ॥

**શબ્દાર્થ**–મણીઓમાં ચિંતામણિરત્ન, હાથીઓમાં ઐરાવણહાથી, ગ્રહોમાં ચંદ્રમા, નદીઓમાં ગંગાનદી, પર્વતોમાં મેરૂપર્વત, વૃક્ષોમાં કલ્પવૃક્ષ, દેવતાઓમાં વિષ્ણુ અને મનુષ્યમાં ચક્રવર્ત્તી જેમ ઉત્તમપણે શોભે છે તેમ સમગ્ર ધર્મોમાં પરોપકાર ધર્મ પણ ખરેખર ઉતમોત્તમપણે શોભે છે. ॥૧૩॥

એ પ્રમાણે આચાર્યનો ઇષ્ટ ઉપદેશ શ્રવણ કરી પ્રસન્ન મનવાળા રાજાએ આગ્રહપૂર્વક યથોચિત ઉપકાર કરવારૂપ ધર્મને ગ્રહણ કર્યો. તે પછી અરિષ્ટપુર નામના નગરમાં પરિભ્રમણ કરતાં વીરવૃત્તિનું આચરણ કરવામાં નિપુણ હૃદયવાળા તે ભૂપતિએ સાક્ષાત્ ઉત્તમ શરીરવાળા અને રાજાના સુભટ સમુદાયથી વધ્યભૂમિ પ્રત્યે લઈ જવાતા એક મનુષ્યને જોઇ વિચાર કર્યો કે–ખરેખર ખેદ કરવા જેવું છે કે મ્હારા જોતાં આ પુરૂષને નિર્દયપણે કેવીરીતે મારે છે ? એ મ્હારે જોવાનું છે. એમ વિચાર કરતાં અત્યંત કરૂણા યુક્ત થએલા રાજા તે સઘળા સુભટોના દેખતાં જ તે પુરૂષને પ્રબળ હાથથી ઊપાડી એકદમ આકાશ પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો અને બીજાથી ન જિતાય એવા પરાક્રમવાળા તેમજ જેના આગમનની પ્રાર્થના કરાય છે તેવા રાજાએ ક્ષણવારમાં સાત માળવાળું પોતાની નગરીમાં રહેલું વાસભવન ભૂષિત કર્યું. તે પછી

રાજાનું આગમન થએલું જાણી ઉલ્લાસવાળા પરિવારથી વીંટાએલો રાજા જેટલામાં સભાભોજન વિગેરે ક્રિયાને કરવા તત્પર થાય છે તેટલામાં યુવરાજની સાથે ભેગા થએલા સઘળા સામંતો અને જાણે હર્ષથી ઉલ્લાસ પામેલા સમુદ્રો ન હોય ? તેવા નગરના લોકોએ પણ મસ્તકને પૃથ્વી સાથે મેળવી પ્રેમપૂર્વક રાજાને નમસ્કાર કર્યો અને બહુમાનપૂર્વક કુશળવાર્ત્તા પૂછી. આ પ્રમાણે આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો છે તે વખતે અવસર પામી પવિત્ર વર્ત્તનવાળા મંત્રીઓએ બે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે-'હે દેવ ! કયા કાર્ય માટે આટલા કાળ સુધી કઈ દિશાને આપે પવિત્ર કરી તે અમારા આનંદની વૃદ્ધિ માટે પ્રસન્ન થઈ અમોને કહી સંભલાવો.' આ સાંભળી મારે આત્માના ગુણ ગ્રહણ કરવારૂપ પાપ કેમ કરવું જોઇએ ? એમ વિચાર કરી લજ્જાવાળો રાજા જેટલામાં મૌન ધારણ કરે છે તેટલામાં રાજાની આગળ ઉભેલા કોઈ એક રૂપવાન પુરૂષે પ્રધાન કાન્તિવાળો મોતીનો હાર રાજાને અર્પણ કર્યો. એટલે રાજાએ પૂછયું કે—'તું કોણ છે ? મને હાર આપવામાં શું કારણ છે ? તે એકદમ પ્રગટપણે કહી દે.' આ પ્રમાણે આદેશ થતાં તે પુરૂષે જણાવ્યું કે—'હે મહારાજ ! ગુણરૂપ લક્ષ્મીથી શોભનારા આ હારને અર્પણ કરવાનું કારણ વિગેરે વૃત્તાંત હું કહું છું, તે તમે ધારણ કરો.' એ પ્રમાણે કહી વૃત્તાંત શરૂ કર્યું.

સિંહલદ્વીપમાં રત્નપુરનામે નગરમાં પવિત્ર ગુણરૂપ રત્નોનો આધારભૂત રત્નપ્રભ નામે રાજા છે, અને તેને વિલાસ કરતી વિજયાએ કરી ઉજ્જવલ તેમજ વિકાશ પામતા શીલરૂપ રત્નને ધારણ કરનારી પાર્વતીના જેવી રત્નવતી નામે ભાર્યા છે. કોમળ હૃદયવાળી તેણીએ કોઇએક અવસરે હર્ષપૂર્વક ગુરૂમહારાજ પાસે અષ્ટાપદ ઉપર દેવવંદન કરવાનો મહિમા સાંભળી વિવેકરૂપ આમ્રવૃક્ષ પ્રત્યે મેના જેવી, જિનેંદ્રોને નમસ્કાર કરવાની ઇચ્છાવાળી અને દૃઢ નિશ્ચયવાળી રત્નવતીએ જયાં સુધી યાત્રા ન થાય ત્યાંસુધી ભોજનમાં સારભૂત ઘી વિગેરે વિગયો નહી લેવા નિશ્ચય કર્યો. અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર વિદ્યાધરો અને દેવતાઓની ગતિ છે, પરંતુ ભૂમિચારી મનુષ્યોની ગતિ નથી, તેથી અંગીકાર કરેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે, એમ અંતઃકરણમાં માનતી રાજવલ્લભા વારંવાર આ પ્રમાણે બોલવા લાગી કે-આકાશમાં ગમન કરવાવાળા તે વિદ્યાધરો અને દેવતાને ધન્ય છે કે, જેઓ હમેશાં તીર્થ-યાત્રાઓ કરી પોતાના આત્માને પવિત્ર કરે છે. તીર્થયાત્રા કર્યા સિવાય મારો આત્મા તો અકૃતાર્થ છે, એ પ્રમાણે નિરંતર વિચાર કરતી તે રાણી અત્યંત ખેદ કરવા લાગી, તે જોઇ રાજા પણ તેણીના દુઃખથી દુઃખી થયેલો આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો કે—મ્હારી પ્રિયા રત્નવતીની યાત્રાસિદ્ધિ કેવી રીતે થશે?એવી રાજાની

ચિંતાને જાણી લઈ મંત્રીઓએ કહ્યું કે– હે રાજન ! આ કાર્યસિદ્ધિ માટે તું ઘણા ખેદવાળો ન થા. તે પછી મંત્રીઓએ કહેલું રામશેખર દેવની ગૂટિકાનું આશ્ચર્યજનક માહાત્મ્ય સાંભળી મુખ્ય મંત્રી ઉપર રાજ્યભાર આરોપણ કરી ગૂટિકા માટે ઉત્સુક થએલો અને રાજાઓમાં અગ્રગામી તે રાજા રામશેખર દેવના ભવનપ્રત્યે ચાલ્યો ગયો, તેટલામાં હે પ્રજાપતિ ! પરાક્રમના સ્થાનભૂત અને પરોપકાર કરવામાં જાગરૂક થએલો કોઈએક પુરૂષ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તત્કાળ આવેલા તે પુણ્યશાળી અને અસાધારણ પરાક્રમરૂપ ક્રીડામાં વિલાસ કરનારા ઉત્તમ પુરૂષે એક જ દિવસમાં તે ગૂટિકા પ્રાપ્ત કરી અને તેજ વખતે દાનેશ્વરીમાં પ્રધાનપદ ભોગવતા તે મહાન્ પુરૂષે અમારા સ્વામિ રત્નપ્રભ નરેંદ્રને તે ગૂટિકા અર્પણ કરી. તે લઈને તત્કાળ કૃતાર્થ થયેલો અમારો સ્વામી પોતાના નગર પ્રત્યે પાછો આવ્યો કેમકે કાર્યની સિદ્ધિ થતાં ઉત્તમ વિચારવાળો પુરૂષ ખરેખર કોઈપણ ઠેકાણે વિલંબ કરી શકતો નથી. પછી તે ગૂટિકાના પ્રભાવથી મહાસતી રત્નવતીનો અષ્ટાપદ મહાતીર્થ સંબંધી યાત્રાનો મનોરથ પરિપૂર્ણ થયો, તેથી તે અવસરે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગથી વિકાસ પામતો તે નગરીનો સઘળો જનસમુદાય આનંદિત થયો અને તે માટે નિષ્કપટ મનોવૃત્તિથી નગરમાં ધર્મ સંબંધી વધામણાં કરાવ્યાં. ત્યાર બાદ આકાશમાર્ગમાં ગમન કરવાની શક્તિ શિવાય આવો અભિગ્રહ પૂર્ણ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે. એ પ્રમાણે રત્નવતીએ વિચાર કરી નગરની બહાર ચળકતા ચાર દ્વારવાળો, રંગ અને પ્રમાણ વિગેરેથી વર્ણન કરવા લાયક એવી જિનેશ્વરની પ્રતિમાઓથી ભૂષિત, અત્યંત ઉંચો અને જગતૂના લોકોને આનંદદાયક અષ્ટાપદઅવતાર નામનો એક પ્રાસાદ મનુષ્યોની યાત્રાસિદ્ધિ માટે રાજા પાસે કરાવ્યો. કોઇ એક દિવસે આકાશમાં વિહાર કરનારા ઉત્તમ ચારણ સાધુઓ તે અષ્ટાપદમાં દેવોને વંદન કરવાની ઇચ્છાવાળા નીચે ઉતર્યા. પ્રાણીઓને હિત કરનારા તે મુનિયોને મારા રાજાએ વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરી અવસર મળતાં હાથ જોડી પ્રશ્ન પૂછયો કે–'હે મુનીશ્વરો ! વિશ્વમાં હમેશાં ઉન્નતિ કરનારા અને પરોપકાર કરનારા કયા ઉતમ પુરૂષે કારણ શિવાય રામશેખરના મંદિરમાં આશ્ચર્ય કરનારી અને આકાશમાર્ગે ગમન કરવામાં અસાધારણ શકિતને પ્રગટ કરનારી ગૂટિકા મને અર્પણ કરી. ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અતિ આશ્ચર્યકારક, આનંદજનક અને યથાર્થ એવું હે ભરતભૂપતિ ! તમારૂં ચરિત્ર મુનીશ્વરોએ કહી સંભળાવ્યું તે સત્કારપૂર્વક અમારા રાજાએ સાંભળીને હે રાજેંદ્ર ! ઝેરને દૂર કરનાર આ હાર આપને ભેટણા તરીકે આનંદપૂર્વક મોકલાવ્યો છે. તેથી હે જગતૂના

પ્રાણીઓને આનંદ આપનારા હે મહારાજ ! પ્રસન્ન થઇ અમારા અનુગ્રહ માટે આ હારને ગ્રહણ કરો. ભરતરાજા તેનું વિનયયુક્ત વચન સાંભળી સભાની અંદર બહુમાનપૂર્વક આ પ્રમાણે બોલ્યો કે—અહો ! તે રાજાની કૃતજ્ઞતા. અહો ! તેની લોકોત્તર સ્થિતિ ? જે મ્હારા સ્વલ્પ પરોપકારને મેરુપર્વતથી પણ મોટો માની તે ડાહ્યા અને શિષ્ટશિરોમણિ રાજાએ મહિમાના સ્થાનભૂત આ હારને પોતે મોકલાવ્યો છે. પરંતુ જે પુરુષ બીજાને ઉપકાર કરી તેના પ્રત્યુપકારની ઈચ્છા રાખે છે, તે પુરૂષ ક્ષણવારમાં પોતાના આત્માને નિઃસત્ત્વ પુરુષોની પંક્તિમાં સ્થાપન કરે છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

इयमुच्चधियामलौकिकी महती काऽपि कठोरचित्तता ।
उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १४ ॥

**શબ્દાર્થ:**—ઉન્નત બુદ્ધિવાળા પુરુષોની આ ચિત્તકઠોરતા મ્હોટી અને કાંઇ વિલક્ષણ જ જણાય છે કેમકે પોતે ઉપકાર કરી બીજાના પ્રત્યુપકારની શંકાથી દૂર થઇ જાય છે. અર્થાત્ મેં જેના ઉપર ઉપકાર કર્યો છે તે પુરૂષ મને તેનો બદલો આપશે એવા ભયથી ફરીથી તેના સમાગમમાં આવતો નથી. ॥ ૧૪ ॥

તે કારણથી હે ઉત્તમ પુરૂષ ! આ હારને હું ગ્રહણ નહી કરૂં એ પ્રમાણે તેની સાથે સંભાષણ કરી, એને સંતોષ પમાડી તે પુરૂષને રાજાએ પાછો મોકલ્યો. કોઇ એક વખત અરિષ્ટપુરથી જે પુરૂષને ઉપાડી લાવ્યા હતા તે પુરુષને પોતે રાજાએ પૂછયું એટલે તેણે પોતાનું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું, તે આ પ્રમાણે છે—

કથા કરવાથી આજીવિકા ચલાવનાર, રાજાનો સેવક અને અનેક શાસ્ત્રનો જાણકાર પારાશર નામનો પ્રસિદ્ધિ પામેલો હું કથક છું. દેવતાના આદેશથી જે જે હું કથાનક કહું છું તે તે કથાનક અત્યંત આશ્ચર્ય કરવાવાળું અને ખરેખર તેવું જ હોય છે અર્થાત સત્યભૂત હોય છે. કોઇએક વખતે રાજાની આજ્ઞાથી રોગગ્રસ્ત થએલા રાજપુત્રના આરોગ્ય માટે મેં મંત્રોપચારનો પ્રારંભ કર્યો પરંતુ દુષ્ટ કર્મોની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી રાજાનો પુત્ર ક્ષણવારમાં મરણ પામ્યો તેથી લોકોમાં મારો અવર્ણવાદ થયો. તે સાંભળી આ પુરૂષે જ કુમારને મારી નાંખ્યો છે એમ ધારી કુપિત થએલા રાજાએ મને મારવા માટે સુભટોને સોંપી દીધો. આપે આળુ તે સુભટોથી છોડાવી મને અહિં લાવ્યા છો, તો હવે પછી મ્હારૂં જીવિત તમારે સ્વાધીન છે. એ પ્રમાણે બોલી તે મૌન થતાં રાજાએ ગૌરવપૂર્વક તેના પ્રત્યે કહ્યું કે, તું કોઇએક આશ્ચર્ય-

જનક કથાનક મને કહી સંભળાવ. રાજાનો આદેશ થતાં રાજાના આશયને સમજનાર તે પારાશર નામનો પુરૂષ સાવધાન થઇ રાજા પાસે યથાર્થ કથાને કહેવા લાગ્યો તે કથા નીચે પ્રમાણે છે—

લક્ષ્મીને આધારભૂત ગાંધાર દેશમાં વૃદ્ધિ પામતી સંપત્તિથી સ્વર્ગને પણ સેવક બનાવનારૂં ગંધાર નામનું નગર હતું. ત્યાં વિરોચન નામનો કોઇક કુલપુત્ર હતો. તેને જગતની અંબાના જેવી શંબા નામની ભાર્યા હતી. આપસઆપસના અત્યંત પ્રેમરૂપ સમુદ્રમાં નિમગ્ન થએલા અને રાજસેવાથી પરાધીન વૃત્તિવાળા તે બન્નેનો કેટલોએક કાળ વ્યતીત થયો. કોઇ એક વખતે વિરોચનને ચોરોએ મારી નાંખ્યો, જેથી તે મનોહર નંદિગ્રામમાં દામોદર બ્રાહ્મણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. કોઇ એક દિવસે તે દામોદરને જનોઇ દેવાનો મહોત્સવ થઈ રહ્યો છે તેવામાં તેના પૂર્વભવની ભાર્યા શંબા નામની પોતાના પતિનાં હાડકાં ગંગાના પ્રવાહમાં પધરાવી ભોજન વિગેરેને માટે પરિભ્રમણ કરતી દૈવયોગથી ત્યાં જ પ્રાપ્ત થઇ. તેણીએ બ્રાહ્મણોથી મંગળભૂત બનાવેલા દામોદરને જોયો, દામોદરે પણ તેવી જ રીતે તેણીને જોઇ. આ પ્રમાણે પરસ્પર જોવાથી તે બન્નેનો પૂર્વભવ સંબંધી અસ્ખલિત પ્રેમ ઉલ્લાસ પામ્યો. તે માટે કહ્યું છે કે—

यं दृष्ट्वा वर्द्धते स्नेहः क्रोधश्च परिहीयते ।
स विज्ञेयो मनुष्येण एष मे पूर्वबांधवः ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જેને દેખીને સ્નેહ વૃદ્ધિ પામે અને ક્રોધ નાશ પામે તે પુરૂષને મનુષ્યે જાણવો જોઇએ કે એ મ્હારો પૂર્વભવનો સંબંધી છે અગર સ્વજન છે. ॥ ૧ ॥

વળી ઊહાપોહ કરવાથી અર્થાત્ વિચાર કરવાથી દામોદરને જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તેનાથી શંબાને ઓળખી લીધી અને તેનામાં એકચિત્ત થયેલો તેની દષ્ટિ બ્રાહ્મણો મુકાવે છે પણ મૂકતો નથી. આ સ્ત્રીનો સંસર્ગ દામોદરના કુળને કલંકભૂત છે એમ વિચાર કરી બ્રાહ્મણોએ બુંબારાવ કરતી શંબાને ત્યાંથી કાઢી મૂકી. તે પછી તેના વિયોગરૂપ અગ્નિથી સંતપ્ત થયેલો અને ઉદ્વેગ પામેલો દામોદર પણ મરણ પામી કોઇ એક વનની અંદર હરિણપણે ઉત્પન્ન થયો. તે વનમાં તેવી જ અવસ્થાવાળી શંબાને પરિભ્રમણ કરતી હરિણે જોઇ. ત્યાં પણ પૂર્વના પ્રેમથી તે બન્નેને પાછી તેવી જ પ્રીતિ પ્રગટ થઇ આવી;

તે પછી સર્વ ઠેકાણે તેની પછવાડે ભ્રમણ કરતા અને નિર્ભય મનવાળા હરિણને ક્રૂરપણે મારવાથી દુઃખ ભોગવી મરણ પામી વાંદરો થયો, તે ઠેકાણે પણ તે શંખાને જોઇ પૂર્વના સ્નેહે સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો તેથી તેણીને ફળ વિગેરે લાવીને આપતાં લોકથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થયો. તે પછી વાણારસીની સીમાની પાસેના ગ્રામમાં વેદવિદ્યામાં નિપુણ દિન્ન નામે બ્રાહ્મણનો પુત્ર થયો. તેને કોઇએક દિવસે દક્ષણા માટે વાણારસી પ્રત્યે જતાં ત્યાં રસ્તમાં અનશનવાળી અને જીર્ણ શરીરવાળી શંખાને જોઈ તે દિન્ન બ્રાહ્મણે કહ્યું કે–હે ભદ્રે ! તું કોણ છે ? એ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો એટલે તેણીએ પણ પ્રથમનું સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તેણીએ કહેલું તેવા પ્રકારનું પોતાનું વૃત્તાંત જાણે પ્રથમ સાંભળ્યું ન હોય તેમ તે દિન્ન નામના બ્રાહ્મણને વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારી પોતાના પૂર્વભવની જાતિસ્મૃતિ ઉપન્ન થઈ. તે પછી સંસારથી ભય પામેલા પોતાના ઉત્તમ વિચાર કરનાર અને સ્વજનોથી ક્ષોભ નહી પામનાર તે દિન્ન નામના બ્રાહ્મણે તે જ ઠેકાણે અનશન ગ્રહણ કરી અનુક્રમે મરણ પામી તું અહીં રાજાપણે ઉત્પન્ન થયો છે. એ પ્રમાણે પારાશરના કહેલા પોતાના પૂર્વભવ સંબંધી વિસ્મયને આપનારા સઘળા ભવો રાજાના સ્મરણમાં આવ્યા. અર્થાત્ જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનથી સાક્ષાત્પણે જોયા. તે પછી સંસારની અસારતા જોતાં ઉત્કૃષ્ટ સંવેગરૂપ અમૃતમાં નિમગ્ન થએલા, શ્રેષ્ઠ ધર્મ કરવા માટે ઉદ્યક્ત થએલા અને અત્યંત હર્ષિત થએલા તે રાજાએ પોતાના સંપૂર્ણ દેશને કૈલાશના જેવા જિનમંદિરોથી ભૂષિત કર્યો તેમજ નિદાન વગરના એટલે આ દાનથી ભવાંતરમાં અમુક ફળ મને પ્રાપ્ત થાઓ એવી ઇચ્છા વગરના અને યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રવર્તાવેલા મહાદાનથી દુઃખી, અનાથ, અને દીન પુરૂષોના દુઃખને દૂર કરી, પરમાર્થથી ગુરૂરૂપ પારાશર નામના કથક પુંગવને ઘણા માનપૂર્વક નાના પ્રકારની સમૃદ્ધિથી આનંદિત કરી, મહીચંદ્ર નામના પોતાના પુત્રને મ્હોટા મહોત્સવપૂર્વક રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરી યુગંધર નામના સૂરીશ્વરની પાસે રાજાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અતિચારથી વિમુખ થએલા સાધુઓની સાથે ચરણસત્તરી, કરણસત્તરી અને મન, વચન, કાયાના યોગોથી આત્મસ્વરૂપને સાધન કરતાં સમાધિપૂર્વક મરણ પામી બારમા દેવલોકમાં આ ભરત રાજર્ષિ ઇંદ્રના સમાન ઋદ્ધિવાળો દેવતા થઇ સંબંધી સુખસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, ત્યાંથી ચવી બે પ્રકારે મ્હોટા રાજ્યની પૃથ્વીને ધારણ કરવારૂપ મહાન્ લક્ષ્મીને અથવા તો સાધુઓની ક્ષમા (શાંતિ) ને ધારણ કરવારૂપ મ્હોટી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી

અનુક્રમે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ લક્ષ્મીવાળો મોક્ષરૂપ વધુનો સ્વામી થશે.

॥ इति श्रीभरत पति कथा ॥

હવે પ્રસ્તુત ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર પરોપકારની પ્રાધાન્યતા પ્રકટ કરી પરોપકારી પુરૂષવિશેષ ધર્મ કરવાને યોગ્ય છે એમ બતાવે છે —

ज्येष्ठः पुमर्थेषु सदैव धर्मो धर्मे प्रकृष्टश्च परोपकारः ।
करोति यश्चैनमनन्यचेताः स धर्मकर्मण्यखिलेऽधिकारी ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ પુરૂષાર્થમાં ધર્મરૂપ પુરૂષાર્થ જ હમેશાં મ્હોટો ગણાય છે. તેમાં પણ પરોપકાર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તેવો પરોપકાર એક ચિત્ત-વાળો થઈ જે પુરૂષ કરે છે તે પુરુષ સંપૂર્ણ ધર્મકાર્યમાં અધિકારી થાય છે. ॥૧॥

॥ इति त्रयस्त्रिंशत्तमोगुणः ॥

# चतुस्त्रिंशत्गुणवर्णन.

હવે ગ્રંથકાર ક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલા અંતરંગારિ ષડ્વર્ગનો ત્યાગ કરવારૂપ ચોત્રીશમા ગુણના વિવરણનો પ્રારંભ કરે છે—

**अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः**—અંતરંગારિ ષડ્વર્ગ એટલે કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષરૂપ આ છ ભાવ શત્રુઓનો પરિહાર કરવામાં એટલે તેને નહીં સેવવામાં તત્પર હોય તે પુરૂષ ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય થાય છે. તેમાં યુક્તિ વગર યોજાયેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ સારા ગૃહસ્થોને અંતરંગારિષડ્વર્ગ ( છ ભાવશત્રુઓ ) ગણાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

**कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।**
**षड्वर्गमुत्सृजेदेनं तस्मिंस्त्यक्ते सुखी भवेत् ॥ १ ॥**

**શબ્દાર્થ**:— કામ, ક્રોધ, લોભ, હર્ષ, માન અને મદરૂપ આ ષડ્વર્ગનો ત્યાગ કરે છે તે પ્રાણી સુખી થાય છે. અર્થાત્ કામ વિગેરે ભાવ શત્રુઓ જ પ્રાણી માત્રને ચતુર્ગતિ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે અને તે તે ગતિના ભયંકર દુઃખોનું ભાજન કરે છે માટે વિચારવંત પુરૂષે ઉપરના છ શત્રુઓના સંસર્ગથી બચવા બનતો પ્રયાસ કરવો ॥ ૧ ॥

તેમાં પ્રથમ કામરૂપ શત્રુને વર્ણવે છે-બીજાએ અંગીકાર કરેલી અથવા તો પરણ્યા વગરની સ્ત્રીઓની અંદર દુષ્ટ આશય તેને કામ કહે છે અને તે કામ, રાવણ, સાહસગતિ અને પદ્મનાભ વિગેરેની પેઠે વિવેક તેમજ રાજ્યનો નાશ કરવામાં અને નરકમાં પાડવા વિગેરેમાં કારણભૂત થાય છે. કહ્યું છે કે —

तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता ।
यावज्ज्वलति चित्तान्तर्न पापः कामपावकः ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ:**—મ્હોટાઈ, પંડિતપણું કુલીનપણું અને વિવેક ત્યાંસુધી જોવામાં આવે છે કે જ્યાંસુધી અંતઃકરણમાં પાપયુક્ત કામરૂપ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો નથી. અર્થાત્ અંતઃકરણમાં કામાગ્નિનો પ્રવેશ થતાં મહત્વ વિગેરે ગુણગણને બાળીને ભસ્મ કરે છે માટે આવા કટ્ટા શત્રુને હૃદયમાં દાખલ થતાં પહેલાં તેનાથી થતી ખરાબી વિગેરેનો વિચાર કરી શમ, દમરૂપ જલના પ્રવાહથી તેને શાંત કરવો જોઈએ. ॥ ૨ ॥

दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्यन्धः पुरोऽवस्थितं,
कामान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति ।
कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलशश्रीमल्लतापल्लवा—
नारोप्याशुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ॥ ३ ॥

**શબ્દાર્થ:**—જગતની અંદર અંધ પુરુષ પોતાની આગળ રહેલી દેખાય એવી વસ્તુને પણ જોઇ શકતો નથી, જ્યારે કામાંધ પુરૂષ તો જે વસ્તુ હોય તેનો ત્યાગ કરી જે વસ્તુ ન હોય તેને જુવે છે; કેમકે કામાંધપુરૂષ અશુચિના ઢગલારૂપ પોતાની ભાર્યાના શરીરની અંદર મોગરાનું ફૂલ, કમળ, પૂર્ણચંદ્ર, કળશ અને શોભાવાળી લતાઓના પાંદડાઓનો આરોપ કરી ખુશી થાય છે. ॥ ૩ ॥

**ભાવાર્થ:**—યથાર્થ વિચાર કરવાથી જણાઇ આવે છે કે અંધ પુરૂષને કર્મના દોષથી ચક્ષુનો વિષય નહીં હોવાને લીધે પોતાની પાસે રહેલી વસ્તુઓને ન જોઈ શકે એ બનવાજોગ છે, અને તે નહીં જોએલી વસ્તુઓને સ્પર્શદ્વારા ગમે તેવા રૂપમાં તેનું વર્ણન કરે પરંતુ હાંસીને પાત્ર થતો નથી. કામાંધ પુરૂષ તો પોતાની ચક્ષુઇંદ્રિયદ્વારા દરેક વસ્તુઓને તેના ગુણ દોષની સાથે જોઇ શકે છે, છતાં જેના શરીરના બાર દ્વારોથી નિરંતર નગરના ખાળની પેઠે અશુચિનો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે, તેવી સ્ત્રીઓ અશુચિની ખાણરૂપ હોવાથી હમેશા અપવિત્ર છે તેને પવિત્રપણે દેખનારા કામાંધ પુરુષો જેનો એક પણ અવયવ પવિત્ર નથી છતાં સ્ત્રીઓના નેત્રોને કમળની, મુખને પૂર્ણચંદ્રની, લલાટને અર્ધચંદ્રની, કીકીને તારાની, ભ્રકુટીને ધનુષ્યની, મુખના શ્વાસને કમળની સુગંધીની, વાણીને અમૃતની, સ્તનને કળશની, જંઘાઓને કેળની અને ગતિને ગજની ઉપમા આપે છે. વાસ્તવિકમાં જેની ઉપમા આપવામાં આવે છે, તેના ગુણોનો લેશ પણ સ્ત્રીઓના અવયવોમાં હોતો નથી, છતાં મોહ પરવશ થયેલા કામી પુરુષો તેણીનામાં શ્રેષ્ઠ પદાર્થોનો આરોપ કરી અપવિત્રને પવિત્રને માની આનંદ માનનારાઓને

જન્માંધથી પણ ઉતરતા દરજ્જાના માનવામાં કાંઇ પણ દોષ નથી; કારણ કે જેઓ અનંતા આત્મિક સુખને ભૂલી જઇ થોડા સુખને માટે અસત્કલ્પનાઓ કરી પોતાના પવિત્ર આત્માને કર્મદ્વારા મલિન કરે છે, તેવા કામાંધથી બીજો વધારે અંધ કોણ હોઈ શકે ?

नान्यः कुतनयादाधिर्व्याधिर्नान्यः क्षयामयात् ।
नान्यः सेवकतो दुःखी नान्यः कामुकतोऽन्धलः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ:–ખરાબ વર્તનવાળા પુત્ર જેવા બીજો આધિ ( માનસિક પીડા) નથી, ક્ષયરોગ જેવો બીજો રોગ નથી, સેવકના જેવો બીજો દુઃખી નથી અને કામી પુરુષના જેવો બીજો અંધ નથી. ૪

હવે ક્રોધનું સ્વરૂપ બતાવે છે. બીજાના અથવા તો પોતાના કષ્ટનો વિચાર કર્યા સિવાય કોપ કરવો તેને ક્રોધ કહે છે. અને તે ચંડકૌશિક વિગેરેની પેઠે દુર્ગતિનો હેતુ હોવાથી મહાત્મા પુરૂષોને ક્રોધ કરવો યુક્ત નથી. તે માટે કહ્યું છે કે—

सन्तापं तनुते भिनत्ति विनयं सौहार्दमुच्छादय-
त्युद्वेगं जनयत्यवद्यवचनं सूते विधत्ते कलिम् ।
कीर्तिं कृन्तति दुर्मतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं,
दत्ते यः कुगतिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ–જે ક્રોધ સંતાપને વિસ્તારે છે, વિનયનો નાશ કરે છે, મિત્રતાને દૂર કરે છે, ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરે છે, પાપવાળા વચનને પેદા કરે છે, ક્લેશને ધારણ કરે છે, કીર્તિને કાપી નાખે છે, દુર્મતિને આપે છે, પુણ્યના ઉદયને હણે છે અને કુગતિને અર્પણ કરે છે, તેવો દોષયુક્ત ક્રોધ સત્પુરુષોને ત્યાગ કરવા લાયક છે. ૫

अपनेयमुदेतुमिच्छता तिमिरं रोषमयं धियापुरः ।
अविभिद्य निशाकृतं तमः प्रभया नांशुमताऽप्युदीयते ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:–પોતાના અભ્યુદયની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષે પ્રથમ ક્રોધરૂપ અંધકારને બુદ્ધિએ કરી દૂર કરવો જોઇએ, કેમકે રાત્રિએ કરેલા અંધકારને પ્રભાથી નાશ કર્યા સિવાય સૂર્ય પણ ઉદય થતો નથી. અર્થાત્ જેમ અંધકારથી ઢંકાયેલા દરેક પદાર્થો પ્રકાશમાં આવી શકતાં નથી તેમ જે પુરૂષ ક્રોધરૂપ

અંધકારથી છવાયેલો છે તે પુરૂષ કોઈ વખત પણ પોતાના ગુણો અથવા તો પોતાને પ્રકાશમાં લાવવા શક્તિમાન્ થઈ શકતો નથી માટે આત્મગુણ પ્રકટ કરવાની ઈચ્છા રાખનારે કોપ થવાનું કારણ પ્રાપ્ત થયું હોય તો પણ કોપના ભયંકર વિપાકનો વિચાર કરી ક્ષાંતિદ્વારા ઉપશમાવવો જોઈએ કે જેથી કોપરૂપ અંધકારનો પડદો ખસી જવાથી પવિત્ર આત્મગુણો સહેલાઈથી પ્રકાશમાં આવશે. ૬

जितरोषरया महाधियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः ।
विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सह का विरोधिता ॥७॥

**શબ્દાર્થ:**–જ્યારે વિશાળ બુદ્ધિવાળા પુરુષો એકદમ કોપના વેગને જીતી લે છે, અર્થાત્ કોપને પોતાના બુદ્ધિબળવડે દબાવી દે છે. ત્યારે તુચ્છ પુરૂષને અર્થાત્ નિર્બળ બુદ્ધિના મનુષ્યને ક્રોધ જીતી લે છે અર્થાત્ પરાભવ કરે છે. ખરૂં છે કે વિજેતા એટલે બળવાન્ સાથે મંદમતિનો એટલે નિર્બળ હૃદયવાળા પુરૂષનો અને બુદ્ધિમાન એટલે ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ રાખી શકનારાઓ સાથે પરાભવ પામેલાનો એટલે નિર્બલનો વિરોધ શી રીતે હોઈ શકે ? તાત્પર્ય કે–ક્રોધ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યના વિચારબળ સામે ટકી શકતો નથી, પરાભવ જ પામે છે, જ્યારે તે જ ક્રોધ નિર્બળ મનના માણસ સામે ફાવી જાય છે. વિરોધ તો સરખા બળવાળાનો ટકી શકે. ન્યૂનાધિક બળવાળાનો વિરોધ વધારે વખત ટકી શકતો નથી. જે બળવાન્ હોય તે જિતે અને નિર્બળ હારી જાય. ॥ ૭ ॥

વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલું ઝેર વૃક્ષનો નાશ કરતું નથી, સર્પથી પેદા થયેલું ઝેર સર્પનો નાશ કરતું નથી, પરંતુ આ ક્રોધરૂપ ઉત્કટ હલાહલ તો જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેને જ બાળી નાંખે છે એ કેવું ખેદજનક આશ્ચર્ય છે ?

હવે લોભનું વર્ણન કરે છે—દાન દેવા લાયક પુરૂષોને વિષે પોતાના પૈસાનો વ્યય નહીં કરવો તેમજ કારણ સિવાય બીજાના ધનને લઈ લેવું તેને લોભ કહે છે. વળી પાપોનું મૂળ પણ લોભ જ ગણાય છે. લોભાનંદી વિગેરે વાણીઆને સઘળા પાપનું મૂળ આ લોભ જ થયો હતો. એ પ્રમાણે સાંભળી લોભ નહીં કરતાં સંતોષ રાખવો જોઈએ. લોભથી ગાજરા બનેલા મનુષ્યો આ પ્રમાણે ચેષ્ટા કરે છે—

લોભ હંમેશાં ચિંતન કરવા લાયક છે, પરંતુ લોભી પુરૂષોથી તો સર્વકાળમાં ભય દેખાય છે, કેમકે લક્ષ્મીમાં લુબ્ધ થએલા પુરૂષોમાં કાર્યાકાર્યનો

વિવેક હોતો જ નથી તેથી લોભવશ થઈ બીજાનું અહિત કરે એ બનવાજોગ છે. માયા, અપલાપ, વસ્તુની અદલાબદલી, ભ્રાંતિ, તપાસ અને કૂડકપટ કરવાનું મૂળ કારણભૂત, સંગ્રહ કરવામાં દુષ્ટ પિશાચરૂપ અને સર્વ હરણ કરનાર લોભ જ છે. લેવડદેવડમાં ખોટાં ત્રાજવાં, લાઘવ ક્રિયા, ફેંકવું અને ખાવાના બાનાથી ખરેખર દિવસના ચોરો આ વાણીઆઓ મહાજન છતાં પણ ચોરી કરે છે. અનેક પ્રકારનાં વચનોની રચનાથી આખો દિવસમાં લોકોના ધનનું હરણ કરી તે કૃપણ ઘરકાર્યમાં ત્રણ કોડીઓ મુશ્કેલીથી આપે છે અને તે કથા સાંભળવામાં રાગી હોવાથી હંમેશાં પવિત્ર પુસ્તક સાંભળવા જાય છે, પરંતુ કાળા સર્પથી ડસાયેલાની પેઠે દાનધર્મથી પલાયન કરે છે. વળી વસ્તુના વેચાણ વખતે મૌન ધારણ કરનાર તે ધૂર્ત વાણીઓ કોઇને ઉતર આપતો નથી, પરંતુ થાપણ મૂકવી છે એવા શબ્દ માત્રને સાંભળી તેની સાથે સારી રીતે આલાપ-સંલાપ કરે છે, ઊભો થાય છે, પ્રણામ કરે છે, કુશળ પૂછે છે અને સ્થાન આપે છે, તેમજ હાથમાં કેવલ થાપણને જોઇ વાણીઓ ધર્મ સંબંધી કથાઓ કરવા લાગે છે. આ સ્થાન તમારે સ્વાધીન છે; પરંતુ ઘણા કાળ સુધી થાપણનું પાલન કરવું મુશ્કેલ છે; દેશકાળ વિષમ છે તો પણ હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ ! ત્હારો હું દાસ છું, થાપણનું પાલન કરનાર અને પ્રશંસા કરવા લાયક આ ઉત્તમ દુકાન કોઈ વખત કલંકિત થઈ નથી, એ પ્રમાણે કાર્યના જાણ પુરૂષોએ ઘણી વખત અનુભવ કર્યો છે એ વાત તું જાણતો નથી. એ વિગેરે મંદમતિની પાસે પરસ્પર અસમંજસ વર્ણન કરી આંતરિક મનોરથોથી ખુશી થતો તે પાપી સુવર્ણના સમૂહને ગ્રહણ કરે છે. તે પછી તે થાપણ પચાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલા લેવડ-દેવડમાં અપરિમિત લાભ થવાથી અને કરિયાણાના સમૂહથી તે વેપારી કુબેર-ની હાંસી કરે છે અને સંસારરૂપ જીર્ણ મંદિરમાં ઉત્પન્ન થએલા ભયંકર મ્હોટા ઉંદરો જેવા તે કૃપણ પુરૂષો દાન તથા ઉપભોગથી રહિત એવા દ્રવ્યની રક્ષા કરવામાં હમેશાં આનંદ માને છે. હવે તે થાપણ મૂકનાર પુરૂષ દિશા-ઓમાં પરિભ્રમણ કરી ભવિતવ્યતાના યોગથી કોઈ પણ રીતે ધનથી અને જનથી રહિત થયેલો ઘણા લાંબા કાલે પોતાના દેશને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં શંકાયુકત થયેલા તે કર્પણ પુરૂષે કોઈને પૂછયું કે–તે મહાપુરૂષ કયાં ગયો ? તે સાંભળી કોઇ એક પુરૂષ તેની પાસે આવી બોલ્યો કે–તે મહાપુરૂષની વિભૂતિ તો આજ-કાલ કાંઇક જુદીજ દેખાય છે. આ પ્રમાણે સાંભળી અત્યંત વિસ્મયથી મસ્તકને ધુણાવતો તે તેના ઘર પ્રત્યે ગયો. ત્યાં દ્વારમાં રોકાયેલો તે નિર્બુદ્ધિ અને જીર્ણ

કપડાંવાળો ઘણા કાળ સુધી ત્યાં જ બેસી રહ્યો. પછી કોઇ પણ પ્રકારે ધીમે ધીમે ઘરમાં જઇ એકાંત મળતાં નામ, નિશાની પ્રગટ કરી તે પુરૂષે પોતાનું થાપણ મૂકેલું દ્રવ્ય તે શેઠીઆ પાસે માગ્યું એટલે તે શેઠીયો ભ્રભંગપૂર્વક હાથને કંપાવતો બીજાના ઉપર દૃષ્ટિ રાખી તેના પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-ઠગ, પાપી અને આજીવિકા રહિત આ પુરૂષ કયાંથી આવ્યો છે ? તું કોણ છે ? અથવા કોનો પુત્ર છે ? ત્હારૂં દર્શન પણ યાદ આવતું નથી તો બોલવાની વાત જ શી ? અહો ! ઘણો ખેદ છે કે કયારે ? કયા સ્થાનમાં ? કેવી રીતે ? કયા પુરૂષે ? કોણે શું આપ્યું હતું તે તું કહી દે ? તો પણ નિરંતર શંકાશીલ થયેલા પુરૂષે મ્હોટા પુરૂષોની અંદર આ જનને પ્રતીતિ કરાવવી તે દિવસ કહી દે અને તે દિવસે ચોપડામાં લખેલું સઘળું તું પોતે જોઇ લે ! હું વૃદ્ધ થયો છું. દુકાનનો બોજો પુત્ર ઉપર નાંખ્યો છે, માટે મ્હારૂં લખેલું સઘળું તે જાણે છે. એ પ્રમાણે તે શેઠીયાએ વિસર્જન કરેલો તે ધીરજ વગરનો પુરૂષ તેના પુત્ર પાસે જાય છે. પુત્ર તરફથી ઉત્તર મળે છે કે-ધનની વાત પિતા જાણે. પુત્ર તો સઘળું લખેલું જાણે. એ પ્રમાણે તે પુરૂષનું દડાની પેઠે ઘણા કાળ સુધી ગમનાગમન થાય છે. આ પ્રમાણે રાજકુળમાં અને વ્યાપારમાં વાણીઓ મરણ પામે છે પરંતુ ધનનો લેશ પણ આપતો નથી. તેમ જ નીચે લખ્યા પ્રમાણે વિચાર પણ કરતો નથી.

દ્રવ્ય કોને પ્રિય નથી ? દ્રવ્યથી કોનું હૃદય લોભાતું નથી ? પરંતુ યશરૂપ ધનમાં લુબ્ધ થયેલા પુરૂષો દુષ્ટ કાર્યોથી દ્રવ્યની ઈચ્છા રાખતા નથી. જે પુરૂષ પોતાના શ્રેષ્ઠ આચારનો ત્યાગ કરી, કુટિલ બુદ્ધિથી બીજાને ઠગે છે તે મૂઢમતિએ પુણ્ય વગરના પોતાના આત્માને જ ઠગ્યો છે. ઘણો ખેદ છે કે-દ્રવ્યના અર્થી ડાહ્યા પુરૂષો પણ શું કરતા નથી ? અર્થાત્ ન કરવાનાં સઘળાં કાર્યો કરે છે, નીચ પુરૂષની ઘણાં કાળ સુધી ખુશામત કરે છે, શત્રુને પણ પ્રણામ કરે છે. નિર્ગુણી પુરૂષનું ઉચ્ચ ગુણગાન કરે છે. પરોપકારને ભૂલી જનાર કૃતઘ્ન પુરૂષની સેવા કરવામાં પણ લેશ માત્ર ખેદ અનુભવતો નથી. દ્રવ્યના ખરચની શંકાથી મિત્રને વિષે પ્રીતિ પ્રગટ કરતો નથી. બદલો આપવો પડશે એવા કારણથી ભય પામેલો સેવાથી ગ્રહણ થતો નથી અર્થાત્ સેવા કરાવતો નથી. મ્હારી પાસે દ્રવ્ય માગશે એવી બુદ્ધિથી અસત્ય ભાષણ કરે છે અને સ્તુતિ કરવાથી પણ ખુશી થતો નથી તો લક્ષ્મીનો ખરચ કરવાના વ્યતિકરથી ત્રાસ પામેલો કૃપણ કેવી રીતે જીવી શકે ? મોટા લાભથી પણ લોભ પરાભવ પામતો નથી, કારણ કે જે માત્રાથી અધિક હોય તે માત્રાહીનથી કેવી રીતે જીતી શકાય ?

અત્યંત આગ્રહનો ત્યાગ નહી કરવો અથવા તો વ્યાજબી કહેલું ગ્રહણ ન કરવું તેને માન કહે છે. તત્ત્વાતત્ત્વનો વિચાર નહી કરનાર કદાગ્રહી પુરૂષોની દુર્યોધન વિગેરેની પેઠે આ માન ઘણી ખરાબી કરે છે માટે માન શત્રુના સંસર્ગથી દૂર રહેવું જોઇએ. કહ્યું છે કે—

आग्रही बत निनीषति युक्तिं तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा ।
पक्षपातरहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—જે આગ્રહી પુરૂષની મતિ જે ઠેકાણે રહેલી હોય તે ઠેકાણે આગ્રહી પુરૂષ યુક્તિને લઈ જવાને ઇચ્છે છે, પરંતુ પક્ષપાત રહિત પુરૂષની મતિ તો જે ઠેકાણે યુકિત હોય છે તે ઠેકાણે વાસ કરે છે, અર્થાત્ આગ્રહી પુરૂષનો જે જે પદાર્થમાં જ આગ્રહ થયો હોય ત્યાં યુકિતને બલાત્કારથી પણ બંધ બેસાડે છે અને અપક્ષપાતી પુરૂષ તો જે વસ્તુસ્વરૂપ યુકિતપુરસ્સર હોય ત્યાં મતિને લઇ જાય છે. ॥૧॥ વળી—

औचित्याचरणं विलुम्पति पयोवाहं नभस्वानिव,
प्रध्वंसं विनयं नयत्यहिरिव प्राणस्पृशां जीवितम् ।
कीर्तिं कैरविणीं मतङ्गज इव प्रोन्मूलयत्यञ्जसा,
मानो नीच इवोपकारनिकरं हन्ति त्रिवर्गं नृणाम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—અહંકાર પવનની પેઠે મેઘરૂપ ઉચિત આચરણાનો લોપ કરે છે. સર્પની પેઠે પ્રાણીઓના જીવિતરૂપ વિનયને નાશ પમાડે છે. હાથીની પેઠે કીર્તિરૂપ કમલિનીને એકદમ મૂળથી ઉખાડી નાખે છે અને નીચની પેઠે મનુષ્યોના ત્રિવર્ગરૂપ ઉપકારના સમૂહનો નાશ કરે છે અર્થાત્ અહંકારરૂપ કટ્ટો શત્રુ જેના અંતઃકરણમાં નિરંતર વાસ કરી રહ્યો હોય તેવા પુરૂષના હૃદયમાંથી વિનયપ્રમુખ ગુણો પલાયન કરી જાય છે, એ બીના વાસ્તવિક છે; કારણ કે એક સ્થાન માટે હમેશાં જ્યાં કટોકટી થઈ હોય તેવા સ્થાનનો સજ્જન પુરુષો પણ ક્ષણવારમાં ત્યાગ કરી નિરુપાધિ સ્થાનનો આશ્રય લે છે.

दृग्भ्यां विलोकते नोर्ध्वं सप्ताङ्गैश्च प्रतिष्ठितः ।
स्तब्धदेहः सदा सोष्मा मान एवं महागजः ॥३॥

શબ્દાર્થ:—સાતે અંગોથી સ્થિર થયેલો, અક્કડ શરીરવાળો અને હમેશાં ગરમીથી ભરેલો અહંકારરૂપ મદોન્મત્ત હાથી નેત્રોવડે ઊંચું પણ જોઇ શકતો

નથી. અર્થાત્ જેમ હાથી પગ, છાતી વિગેરે સાત અંગોથી સ્થિર થયેલો હોવાથી તેમજ અક્કડ શરીર હોવાને લીધે ઊંચું જોઇ શકતો નથી; તેમ માની પુરૂષ પણ જાતિ, કુલ, રૂપ, ઐશ્વર્ય વિગેરે મદોથી ઘેરાયેલો હોવાથી તેમજ અક્કડ શરીર અને અભિમાનથી ગરમીને લઇને દૃષ્ટિવડે ઉંચું જોઈ શકતો નથી. ॥૩॥

માનનો ત્યાગ થવાથી જ બાહુબલી મહર્ષિની પેઠે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્મહિતની ઇચ્છા રાખનાર વિવેકી પુરુષે માનનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ.

હવે મદનું વર્ણન કરે છે—બળ, કુળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને વિદ્યા વિગેરેથી અહંકાર કરવો અથવા બીજાને દબાવવાને કારણભૂત હોય તેને મદ કહેવામાં આવે છે. તે માટે કહ્યું છે કેઃ—

સઘળા મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્થાન કરનાર એક મદરૂપ શત્રુ છે, કારણ કે જેનાથી આવેશવાળો થયેલો મનુષ્ય સાંભળી શકતો નથી, જોઇ શકતો નથી અને અક્કડ રહે છે. અર્થાત્ ખરી બીના સાંભળવામાં અને યથાર્થ વસ્તુ જોવામાં પ્રતિબંધક હોવાથી મનુષ્ય જાતિ માટે ખરો દુશ્મન માન જ છે. મૌન ધારણ કરવું, મુખને બીજાના તરફથી ફેરવી દેવું, ઉપર જોવું, નેત્રોનું બંધ કરવું, શરીરનું મરડવું અને વીંટવું આ સઘળું અહંકારનું પ્રાથમિક રૂપ ગણાય છે. એટલે ઉપર જણાવેલી ચેષ્ટાઓથી અભિમાની મનુષ્ય એકદમ ઓળખાઇ આવે છે. શૌર્યમદ, રૂપમદ, શૃંગારમદ અને ઉંચકુળનો મદ આ સઘળા મદરૂપવૃક્ષો મનુષ્યોના વિભવરૂપ મદથી જ ઉત્પન્ન થએલાં છે. શૌર્યમદ ભુજાને, રૂપમદ આરિસા વિગેરેને અને કામમદ સ્ત્રીને જુવે છે, પરંતુ આ વિભવમદ તો જાત્યંધ હોવાથી કાંઇ જોઇ શકતો નથી. અર્થાત પ્રથમના મદો જ્યારે એકેક વસ્તુ તરફ મનુષ્યોનું ધ્યાન ખેંચાવે છે ત્યારે ધનમદ તો મનુષ્યોને તદ્દન આંધળો જ બનાવી દે છે, મનુષ્યોનો ધનમદ તો કાંઇ આત્મારામ(આત્માનંદ) જેવો જ જણાય છે, કારણ કે જેમ આત્માનંદથી મનુષ્ય આંતરિક સુખના આનંદથી નેત્રો બંધ કરી લે છે અને ધ્યાનારૂઢ થઇ જાય છે તેમ ધનમદથી પણ આંખો મીંચે છે અને જાણે એકાગ્રતાપૂર્વક સમાધિ ચઢાવી ન હોય તેમ સમાધિમાં લીન થઈ જાય છે. મનુષ્યોનો અધિકારમદ હંમેશાં ભ્રકૂટી ચઢાવવાવાળો હોવાથી વિકાળ, કઠોર ભાષણ કરાવનાર, હઠપૂર્વક તાડના કરનાર અને સવ ભક્ષણ કરનાર ક્રૂર રાક્ષસ જેવો ગણાય છે. પુરૂષોનો એક કુળમદ તો પોતાના પૂર્વજના પ્રતાપની મ્હોટી મ્હોટી વાતો

કરનાર, પોતાનાં બીજાં કાર્યોને ભૂલી જનાર, દીર્ઘદર્શીપણાનો અને જ્ઞાનનો નાશ કરનાર હોય છે. સઘળા મદો અવધિવાળા હોવાથી પોતપોતાનાં કારણોનો અભાવ થવાથી નાશ પામે છે, પરંતુ એક ગુરૂમદ અર્થાત્ મોટાઇનો મદ સર્પના જેવો વાંકો અપરિમિત કાળ સુધી સ્ફુરે છે અર્થાત્ ઘણા લાંબા કાળ સુધી રહી શકે છે. સામંતોનો મૌન ધારણ કરવામાં, વૃદ્ધિ પામતા ધનાઢ્યોનો નિશ્ચલ દષ્ટિમાં, ધનવાળાઓનો ભ્રૂભંગ અને મુખના વિકારમાં, વિટ વિગેરેનો બે ભ્રમરોમાં, દૂત અને પંડિતોનો જિહ્વામાં, રૂપવાળાઓનો દાંત, કેશ અને વેષમાં, વૈદ્યોના હોઠમાં, મ્હોટા અધિકારીઓ અને જ્યોતિષીઓનો ગળામાં, સુભટોનો સ્કંધમાં, વાણીઆઓનો હૃદયમાં, કારીગરોનો હાથોમાં, તરુણ સ્ત્રીઓનો સ્તનતટમાં, બ્રાહ્મણોનો ઉદરમાં, ચતુર કાસદીઆઓનો જંઘાઓમાં, હાથીઓનો ગંડસ્થળમાં, મયૂરોનો પિચ્છાંમાં અને હંસોનો ગતિની અંદર મદ (અહંકાર) રહેલો છે. વિશાળ હૃદયવાળા મનુષ્યોને સર્વથા આવો મદ કરવો યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કેઃ

नो निर्जित्य जरां स्वभावमधुरं तारुण्यमास्वादितं,
नो निर्जित्य यमं कृता निजतनुः कल्पान्तसंस्थायिनी ।
नो दारिद्र्यभुजङ्गमाज्जगदिदं स्वैश्वर्यतो मोचितं,
किं माद्यन्ति विपश्चितोऽपि हि मुधा विद्यालवाद्यैर्गुणैः ॥४॥

શબ્દાર્થઃ—જ્યારે વિદ્વાન પુરૂષોએ ઘડપણને જીતી સ્વભાવથી મનોહર યૌવનનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, યમને જીતી લઇ પોતાના શરીરને કલ્પાંત સુધી સ્થિર કર્યું નથી અને પોતાના વૈભવથી આ જગતને દરિદ્રરૂપ સર્પના મુખમાંથી પણ છોડાવ્યું નથી; ત્યારે તેઓ વિદ્યા વિગેરે સ્વલ્પ ગુણોથી શા માટે અહંકાર કરતા હશે? તાત્પર્ય કે અભિમાન કરવા જેવું એક પણ કાર્ય કરી શકતા નથી, છતાં લોકો મિથ્યાભિમાન કરે છે. ॥ ૪ ॥

दिग्वासश्चन्द्रमौलि र्वहति रविरयं वाहवैषम्यकष्टं,
राहोरिन्दुश्च शङ्कां निवहति गरुडान्नागलोकश्च भीतः ।
रत्नानां धाम सिन्धुः कनकगिरिरयं वर्त्ततेऽद्यापि मेरुः,
किं दत्तं ? रक्षितं किं ? ननु किमिह जगत्यर्जितं येन गर्वः ॥५॥

શબ્દાર્થઃ—મહાદેવ દિશારૂપ કપડાંને ધારણ કરે છે, આ સૂર્ય અશ્વોના વિષમ(એકીને વિષમ કહે છે)પણાનું દુઃખ ભોગવે છે, ચંદ્ર રાહુની શંકાને

વહન કરે છે, નાગલોક ગરૂડથી ભય પામે છે, સમુદ્ર રત્નોનું ગૃહ છે અને આ મેરૂ પર્વત પણ હજુ સુધી સોનાના પર્વતરૂપ વિદ્યમાન છે તો પછી હે મનુષ્યો! તમોએ શું કાંઇ દાન આપ્યું છે? શું કોઇનું રક્ષણ કર્યું છે? શું આ જગતમાં કાંઈ ઉપાર્જન કર્યું છે? કે જેને લઇને અહંકાર ધારણ કરાય છે. ॥ ૫ ॥ વળી ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે—

पातालान्न समुद्धृतो बत ! बलिर्नीतो न मृत्युः क्षयं,
नोन्मुष्टं शशिलाञ्छनस्य मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः ।
शेषस्यापि धरां विधृत्य न कृतो भारावतारः क्षणम्,
चेतः सत्पुरुषाभिमानगणनां मिथ्या वहल्लज्जसे ॥६॥

શબ્દાર્થઃ—ખેદ છે કે પાતાલથી બલિરાજાને ઉદ્ધર્યો નથી, મરણનો નાશ કર્યો નથી, ચંદ્રનું મલિન લાંછન ભૂસ્યું નથી, રોગોને ઉખેડી ફેંકી દીધા નથી અને પૃથ્વીને ક્ષણવાર ધારણ કરી શેષનાગનો પણ ભાર ઉતાર્યો નથી તો હે ચિત્ત! તું સત્પુરૂષોના અભિમાનની ગણનાને વહન કરતું નકામું લજ્જા પામે છે. ॥ ૬ ॥

इति अहंकार ॥

હવે હર્ષનું વર્ણન કરે છે—પ્રયોજન વિના બીજાને દુઃખી કરવાથી અથવા તો શિકાર અને જુગટું વિગેરે અનાચારનું સેવન કરવાથી અંતઃકરણમાં પ્રમોદ ઉત્પન્ન થાય તેને હર્ષ કહેવામાં આવે છે અને આ હર્ષ દુર્ધ્યાનયુક્ત હૃદયવાળા અધમ પુરુષોને જ સુલભ હોય છે, અર્થાત્ ઉત્તમ પુરૂષોએ તો કર્મબંધનના કારણભૂત કાર્યમાં કોઇ વખત પણ હર્ષ કરવો યોગ્ય નથી. પાપ કાર્યમાં આનંદ માનવાથી નિકાચિત કર્મનો બંધ થાય છે અને તેનું ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકારો થતો નથી. અનાચારમાં આનંદ માનવો એ અધમ પુરૂષનું કામ છે. તેમાટે કહ્યું છે કે—

परवसणं अभिनंदइ निरवक्खो निद्दओ निरणुतावो ।
हरिसिज्जइ कयपावो रुद्दज्झाणोवगयचित्तो ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—પાપ વિગેરેની અપેક્ષા નહી રાખનાર અને પશ્ચાત્તાપ નહી કરનાર નિર્દય પુરૂષ બીજાના કષ્ટને સારૂં માને છે અને રૌદ્રધ્યાન યુક્ત ચિત્તવાળો પાપ કરીને ખુશી થાય છે. ॥ ૧ ॥

तुष्यन्ति भोजनैर्विप्राः, मयूरा घनगर्जितैः ।
साधवः परकल्याणैः, खलाः परविपत्तिभिः ॥ २ ॥

**શબ્દાર્થ**—બ્રાહ્મણો ભોજનવડે, મયૂરો મેઘની ગર્જનાથી, સજ્જન પુરુષો બીજાના કલ્યાણથી અને દુર્જનો (નાલાયક) બીજાની આપત્તિ(દુઃખ)થી ખુશી થાય છે. અર્થાત્ બીજાને દુઃખી દેખી આનંદ માને છે. ૨

આ લોકમાં વિવેકી પુરૂષોને નિંદનીક હોવાથી અપજશ તેમજ અનર્થીનું કારણ હોવાથી અને પરલોકમાં દુર્ગતિના હેતુ હોવાથી ઉપર જણાવેલા કામાદિ અંતરંગશત્રુઓ ત્યાગવા લાયક કહેલા છે.

હવે ગ્રંથકાર મહર્ષિ પ્રસ્તુત ગુણની સમાપ્તિ કરતાં અંતરંગારિનો ત્યાગ કરનારને મુખ્ય ફળ દેખાડે છે—

**अन्तरं षडरिवर्गमुदग्रं, यस्त्यजेदिह विवेकमहीयान् ।**
**धर्मकर्मसुयशः सुखशोभाः, सोऽधिगच्छति गृहाश्रमसंस्थः ॥ ३ ॥**

**શબ્દાર્થ**:—જે મ્હોટા વિવેકવાળો પુરૂષ પ્રચંડ આંતરિક ષડરિવર્ગનો આ લોકમાં ત્યાગ કરે છે તે પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં પણ ધર્મકાર્ય, સુકીર્ત્તિ, સુખ અને શોભા પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ જે માનસિક દુર્વૃત્તિઓથી બચ્યો છે, તે સર્વત્ર પ્રતિષ્ઠા પામી આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

॥ इति श्रीचतुस्त्रिंशत्तमो गुणः ॥

# पंचात्रिंशत् गुणवर्णन

હવે ગ્રંથકાર મહારાજ ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલા પાંત્રીશમા ગુણનું વર્ણન કરે છે.

' **वशीकृतेन्द्रियग्रामः** '—વળી જેણે ઇંદ્રિયોના સમૂહને વશ કર્યો છે એટલે ઇંદ્રિયોને સ્વચ્છંદપણે પ્રવૃત્તિ કરતાં રોકે છે તે વશીકૃતેન્દ્રિયગ્રામ કહેવાય છે એટલે અત્યંત આસક્તિનો પરિત્યાગ કરી સ્પર્શનાદિ ઇંદ્રિયોના વિકારોનો રોધ કરનાર હોય છે અને તે જ ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક ગણાય છે. ખરેખર ઇંદ્રિયોનો જય કરવો, તે જ પુરૂષોને ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિનું કારણ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

**आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।**
**तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ १ ॥**

**શબ્દાર્થ**:—ઇંદ્રિયોનું સ્વતંત્રપણું તે આપત્તિનો માર્ગ છે અને ઇંદ્રિયોનો જય કરવો તે સંપત્તિનો માર્ગ છે એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે, માટે જે રસ્તે જવું ઈષ્ટ હોય તે રસ્તે ગમન કરવું. ૧

**इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ ।**
**निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ २ ॥**

**શબ્દાર્થ**:—સ્વર્ગ અને નરક એ બન્ને જે કહેવાય છે, તે સર્વ ઇંદ્રિયોજ છે; કારણ કે ઇંદ્રિયો વશ કરવાથી અને છૂટી મૂકવાથી અનુક્રમે સ્વર્ગ અને નરકને માટે થાય છે, અર્થાત્ જે જિતેન્દ્રિય હોય છે, તે પુરુષ અવશ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે અને જે ઇંદ્રિયોને સ્વતંત્રપણે પ્રવૃત્તિ કરાવે છે તે મરણ પામી નરકમાં જાય છે અને ભયંકર દુઃખોને ભોગવે છે.

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।
गुणानुरागेण जनोऽनुरज्यते जनानुरागः प्रभवा हि संपदः ॥३॥

શબ્દાર્થ:—જિતેંદ્રિયપણું વિનયનું કારણ છે, વિનયથી ગુણોનો પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત કરાય છે, ગુણાનુરાગથી લોક રાગી થાય છે અને લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થનારી સંપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥

સંગ્રામમાં મેળવેલા જયથી પણ ઇંદ્રિયોનો જય મોટો ગણાય છે, એટલે ઇંદ્રિયોનો જય મેળવવો ઘણો મુશ્કેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે—

સો મનુષ્યોમાં એક શૂરવીર, હજારમાં એક પંડિત અને લાખોમાં એક વકતા હોય છે, પરંતુ દાનેશ્વરી તો હોય ખરો અથવા ન પણ હોય; અર્થાત્ દાનેશ્વરી દુર્લભ હોય છે. યુદ્ધમાં જય મેળવવાથી શૂરવીર, વિદ્યાથી પંડિત, વાક્ચાતુર્યથી વકતા અને ધન દેવાથી કાંઇ દાતાર કહેવાતો નથી, પરંતુ ઇંદ્રિયોને જિતવાથી શૂરવીર, ધર્મનું આસેવન કરવાથી પંડિત, સત્ય ભાષણ કરનાર વકતા અને ભય પામેલ જંતુઓને અભયદાન આપનાર દાનેશ્વરી ગણાય છે. ઇંદ્રિયોના પ્રસંગથીજ મનુષ્ય અવશ્ય દોષ સેવે છે. અને તેજ ઇંદ્રિયોને વશ કરવાથી મનુષ્ય અનુક્રમે સિદ્ધિ મેળવે છે. પુરૂષનું બનાવેલું શરીર તે રથ છે, આત્મા નિયંતા (સારથી) છે. આ રથના ઘોડા ઇંદ્રિયો છે. તે ઇંદ્રિયરૂપ શ્રેષ્ઠ અને કુશળ ઘોડાઓને સાવધાન થઈ દમનાર પુરુષ સુખેથી ધીર પુરુષની પેઠે ઈચ્છિત સ્થાનમાં પહોંચે છે: ચક્ષુઇંદ્રિયનો વિજય મેળવવામાં લક્ષ્મણનું દ્દષ્ટાંત છે, તે આ પ્રમાણે છે–સીતાને કુંડલ, કંકણ વિગેરે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્ન થતાં લક્ષ્મણે જવાબ આપ્યો કે–હું કુંડલોને કે કંકણોને જાણતો નથી પરંતુ હમેશાં તેણીના ચરણકમલમાં વંદન કરતો હોવાથી ઝાંઝરો છે, તે હું જાણું છું.

વળી સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયોના જયનું મૂળ કારણ જિહ્વા ઇંદ્રિયનો જય છે અને તે જિહ્વા ઇંદ્રિયનો જય કરવો તે તો તેવા પ્રકારના ઉચિત આહાર અને સંભાષણથી કરવો જોઇએ. નિંદા નહીં કરવા લાયક કર્મથી પ્રાપ્ત થએલો તેમજ પ્રમાણોપેત અને શ્રેષ્ઠ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માટે જ આહાર કરવો ઉચિત ગણાય છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

आहारार्थं कर्म कुर्यादनिंद्यं भोज्यं कार्यं प्राणसंधारणाय ।
प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनाय तत्त्वं ज्ञेयं येन भूयो न भूयात् ॥४॥

શબ્દાર્થ:—આહાર માટે અનિંદ્ય કર્મ કરવું, પ્રાણોને ધારણ કરી રાખવા માટે ભોજન કરવું, તત્ત્વોની જિજ્ઞાસા માટે જ પ્રાણોને ધારણ કરી રાખવા અને તત્ત્વને જાણવું કે જેથી ફરી જન્મ લેવો જ ન પડે. ॥ ૪ ॥

પ્રમાણથી અધિક આહાર લેવાથી નવા નવા મનોરથોની વૃદ્ધિ, પ્રબળ નિંદ્રાનો ઉદય, નિરંતર અશુચિપણું, શરીરના અવયવોમાં ગુરૂતા, સઘળી ક્રિયાઓનો ત્યાગ અને ઘણું કરી રોગોથી પીડિત થાય છે; તેટલા માટે હમેશાં રસનેંદ્રિયને અનુકૂળ જ રાખવી. રસનાઇંદ્રિય અતૃપ્ત હોય તો બીજી સઘળી ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી તૃપ્ત થએલી જ ગણાય છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

> यत्तत्क्रिया हि काव्येन काव्यं गीतेन बाध्यते ।
> गीतं च स्त्रीविलासेन स्त्रीविलासो बुभुक्षया ॥ ५ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જે તે ક્રિયા કાવ્યથી, કાવ્ય ગીતથી, ગીત સ્ત્રીઓના વિલાસથી અને સ્ત્રીઓનો વિલાસ ભૂખથી દબાઇ જાય છે. અર્થાત્ ઉત્તરોત્તર એક એકથી બલવંત હોવાથી પૂર્વનું બળ નકામું થાય છે.

જિહ્વેન્દ્રિય તૃપ્ત હોય તો બીજી સઘળી ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયની પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સુકતા જોવામાં આવે છે તેથી અતૃપ્ત જ ગણાય છે. વચનની વ્યવસ્થાનું પણ નિયમિતપણું હોવું જોઇએ. તે માટે કહ્યું છે કે—

> महुरं निउणं थोवं कज्जावडियं अगव्वियमतुच्छं ।
> पुव्वमइसंकलियं भणन्ति जं धम्मसंजुत्तं ॥ ६ ॥

**શબ્દાર્થ**:—મધુર, નિપુણતાવાળું, થોડું, કાર્યને લગતું, અહંકાર વગરનું, તુચ્છતા વિનાનું અને પ્રથમ વિચાર કરેલું જે બોલાય છે, તે જ ધર્મયુક્ત ગણાય છે. ॥ ૬ ॥

ઈત્યાદિ યુક્તિથી આહારની મર્યાદા કરતાં વચનની મર્યાદા અધિક ગણાય છે, કારણ કે વિકારને પ્રાપ્ત થયેલા આહાર તો ઔષધાદિકના પ્રયોગથી દૂર કરી શકાય છે, પરંતુ વચનનો વિકાર તો આખા જન્મારા સુધી હૃદયથી દૂર કરી શકાતો નથી. તેને માટે આ ઠેકાણે કહ્યું છે કે—

> जिह्वां प्रमाणं जानीहि भोजने वचने तथा ।
> अतिभुक्तमतीवोक्तं प्राणिनां प्राणनाशकम् ॥ ७ ॥

**શબ્દાર્થ**:—ભોજન કરવામાં અને બોલવામાં જીભને જ પ્રમાણ જાણવી, કારણ કે અત્યંત ખાધેલું અને અત્યંત બોલાયેલું પ્રાણીઓના પ્રાણોનો નાશ કરનારૂં થાય છે. ॥ ૭ ॥

ખરેખર જિતેંદ્રિય પુરૂષ કોઇથી પણ ભય પામતો નથી. કહ્યું છે કે—

यस्य हस्तौ च पादौ च जिह्वा च सुनियंत्रिता ।
इन्द्रियाणि सुगुप्तानि रुष्टो राजा करोति किम् ? ॥ ८ ॥

**શબ્દાર્થ**:—જેના હાથ, પગ અને જીભ સારી રીતે વશ થયેલી છે, તેમજ *ઈંદ્રિયો કાબૂમાં છે તેને કુપિત થએલો રાજા પણ શું કરી શકવાનો ? ॥ ૮ ॥*

હવે ગ્રંથકાર મહર્ષિ પ્રસ્તુત ગુણનો ઉપસંહાર કરતાં ફળ બતાવે છે—

एवं जितेन्द्रियो मर्त्यो मान्यो मानवतां भवेत् ।
सर्वत्रास्खलितो धर्मकर्मणे चापि कल्पते ॥ ९ ॥

**શબ્દાર્થ**:— ઉપર પ્રમાણે જિતેંદ્રિય મનુષ્ય માનવાળા મનુષ્યોને પણ માનનીય થાય છે અને સર્વત્ર સ્ખલના પામ્યા શિવાય ધર્મકાર્યમાં પણ યોગ્ય થાય છે. ॥ ૯ ॥

॥ इति पंचत्रिंशत्तमो गुणः ॥

હવે ગ્રંથકાર મહર્ષિ શ્રાદ્ધગુણવિવરણ ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરતાં કાંઈક વિશેષ બતાવે છે—

સર્વ પ્રકારે ઇંદ્રિયોનો નિરોધ કરવો તે તો યતિ(મુનિ)ઓનો ધર્મ છે. આ સ્થળે તો શ્રાવકધર્મને ઉચિત ગૃહસ્થના સ્વરૂપનો અધિકાર હોવાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. એવા પ્રકારના વિશેષ ધર્મની શોભાને પુષ્ટિ કરનાર સામાન્ય ગુણો(ન્યાયસંપન્નવિભવાદિ)થી વધેલો મનુષ્ય અવશ્ય ગૃહસ્થધર્મને એટલે સમ્યકત્વમૂળ બાર વ્રતરૂપ વિશેષ ધર્મને માટે કલ્પાય છે અર્થાત્ અધિકારી ગણાય છે. ( ' गृहिधर्माय कल्पते ' પદ દરેક ગુણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, માટે જ્યાં ન હોય ત્યાં પણ જોડી લેવું. )

य एवं सेवन्ते सुकृतरतयः शुद्धमतयो,
विशेषश्रीधर्माभ्युदयदमिमं सद्गुणगणम् ।
ससम्यक्त्वं धर्मं व्रतपरिगतं प्राप्य विशदं
श्रयन्ते ते श्रेयःपदमुदयदैश्वर्यसुभगाः ॥ १ ॥

**શબ્દાર્થ**:–પુણ્યમાં પ્રીતિ રાખનાર અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા જે મનુષ્યો વિશેષધર્મના અભ્યુદયને દેનાર આ ( ઉપર જણાવેલા ૩૫ ) શ્રેષ્ઠ ગુણસમૂહને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સેવે છે, તે અભ્યુદય આપનાર ઐશ્વર્યથી સારા નસીબવાળા પુરૂષો સમ્યકત્વ સહિત નિર્મળ બાર વ્રતરૂપ શ્રાવકધર્મને પ્રાપ્ત કરી મોક્ષપદને મેળવે છે. ॥ ૨ ॥

# ॥ अथ प्रशस्तिः

તપાગચ્છની આદિમાં ત્રણ જગતના પૂજ્ય અને પ્રશસ્ત જ્ઞાન તથા ક્રિયાવાળાઓની મધ્યે અગ્રગણ્ય જગચ્ચંદ્રસૂરિ થયા. ॥ ૧ ॥

તેમની પાટ ઉપર ગૌતમસ્વામીના જેવા પ્રભાવવાળા શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ થયા. તેમની પછી યુગની અંદર ઉત્તમ શ્રી વિદ્યાનંદ ગુરુ પ્રગટ થયા. ॥ ૨ ॥

ત્યારબાદ જગતને વિસ્મય પમાડનાર શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ થયા, તેમની પછવાડે સૂરિવરોમાં પ્રધાન શ્રી સોમપ્રભસૂરિ થયા ॥ ૩ ॥

તે પછી સતપુરુષોને કલ્પવૃક્ષ સમાન અને જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીવાળા શ્રી સોમતિલક ગુરૂ થયા. ત્યારબાદ ઘણી કીર્ત્તિવાળા શ્રી દેવસુંદરસૂરિ થયા. ॥ ૪ ॥

તેમના શિષ્ય યુગને વિષે ઉત્તમ, પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા અને જગતમાં અત્યંત સૌભાગ્યવાળા શ્રી સોમસુંદરસૂરિ થયા. ॥ ૫ ॥

તેમના આત્મજ્ઞ શિષ્ય શ્રી જિનમંડનગણિએ શ્રુતની ભકિતથી શ્રાવકના ગુણોની શ્રેણિના સંગ્રહરૂપ ગ્રંથને બનાવ્યો. ॥ ૬ ॥

અણહિલ્લપુરપાટણમાં અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોનો સાર ગ્રહણ કરી ચૌદશો-અઠ્ઠાણું (૧૪૯૮)ની સાલમાં બનાવેલો આ ગ્રંથ ચિરકાળ સુધી વૃદ્ધિ પામો. ॥૭॥

इतिश्रीतपागच्छनायकश्रीसोमसुंदरसूरिशिष्य-
श्रीजिनमंडनगणिमहोपाध्यायविरचितः
**श्राद्धगुणविवरणभाषांतरः समाप्तः ॥**

शीलसौभाग्यसंपन्नः ।
सिद्धिलक्ष्म्या निषेव्यते ॥